

KLASIKOAK, S.A. lukro-asmorik gabeko elkarateak argitaratu du obra hau, elkaratearen sustatzaile eta partaideak honako erakunde hauek izanik:

BBV Fundazioa

•

Bilbao Bizkaia Kutxa — BBK

•

Gipuzkoa Donostia Kutxa — KUTXA

•

Caja VITAL Kutxa

•

Euskal Herriko Unibertsitatea — UPV/EHU

•

Deustuko Unibertsitatea

HIZKUNTZALARITZA OROKORREKO IKASTAROA

FERDINAND DE SAUSSURE

Hizkuntzalaritza orokorreko ikastaroa

Jatorrizko izenburua:
Cours de linguistique générale
Euskaratzailea: Isabel Arrigain
Berrikuslea: Ibon Sarasola
Hitzaurregilea: Francisco Abad

Lehen argitalpena: 1998ko azaroan

© Itzulpenarena: Isabel Arrigain
© Klasikoak, 1998
Begoñako Andra Mari, 16 • 48006 Bilbo
Tel.: 94 • 416 14 89 / Fax: 94 • 416 63 48

Erabat debekaturik dago, Copyright-titularren idatzizko baimenik gabe, legeek ezarritako zigorraren
pean, zatika edo osorik obra hau birsortzea edozein bitartekoz edo prozeduraz, erreprografia eta
trataera informatikoa barne direla, baita beronen aleak alokapen edo mailegutza publikoaren
bidez banatzea ere.

Hezkuntza, Unibertsitate eta Ikerketa Sailak onetsia 1998-X-20

ISBN: 84-88303-44-0
Lege gordailua: BI.-2380-98

Fotokonposaketa: ABA, O.E.
Begoñako Andra Mari, 10 • 48006 Bilbo

Inprimaketa: Gestingraf L. B. A.
Ibarsusi Bidea, 3 • 48004 Bilbo

Diseinua eta Maketa: A.I.C.
Infante Don Juan Etorbidea, 26 • 20008 Donostia

HITZAURREA

Izan ere, liburu hau ez da erraza.
Tullio de Mauro.

Atarikoa

Izan ere, estudio honetan aditu nagusietako bat den Tullio De Mauro-ren iritziz, *Cours de linguistique générale* ez da liburu erraza, baina erabakigarria gertatzen da gaur egungo mintzairaren jakintzaren eta are estudioaren beste esparruen funtsezko kontzeptuak finkatzeko unean¹.

Jakina denez, Amado Alonsorentzat «positibismoak² sortarazi duen hizkuntza doktrina multzo antolatuetatik onena» zen *Course...*, eta baieztapen hori ez da oraindik sakon aztertu: frogatu beharko da nola positibismo neogramatikotik sailkapenen zientzia saussurearra sortu den, nola lege fonetikoaren ideiak egituraren ideiara daraman, diakroniaren ideiak sinkroniarenera, hizketarenak hizkuntzaren ideiaraino... zeren eskola edo doktrina positibistatik sortu baita, izan ere, obra hau³. Nolanahi ere, *Cours de linguistique générale*»-n, teoria multzo bat dugu, zeinaren atal batzuk nabarmen ahal baititzakegu.

Hizkuntzaren «nagusitasuna»

Mintzairaren estudioak bere helbururen benetako izaerara ego-kitu behar du enpirikoki, eta horra zergatik nahi zuen Saussurek «hasiera-hasieratik hizkuntzaren eremuan kokatu, eta hizkuntza hartu, mintzairaren gainerako agerpenen arau gisa»; xedea hau da: gizakiok min-

tzairaren ahalmena erabiltzeko modua ulertaraziko digun sistematika bilatzea, eta hori dela eta «ordena natural bat» ezartzea estudio horretan. Bide horretatik, hizkuntzak mintzairaren estudioan lehen tokia izatea emana datorkigu, hari esker hitz egin dezakegulako, eta bere baitan dagoelako, beraz, benetan —huts-hutsean— linguistikoa dena⁴.

Hizkuntza oro den sistema ez dago, bere osotasunean, gizataldeko ezein kideren baitan, «oso-osorik gizarte masan baizik ez baitago»: altxor berdintsua da, gizabanakoz gizabanako. Ezin zitekeen Ferdinand de Saussure indoeuropeistak hizkuntza egoera errealetan gertatzen den dialekto forma askotasuna ez jakitea, eta deskribatzen du, bada, nola ezartzen den nolabaiteko batez bestekoa, mintzairak loturiko gizabanakoen artean⁵; halere, hizkuntza izatea bera da egitatea berez funtsatzen dena eta mintzairaren erabiltzea ahalbidetzen duena.

Ikuspuntu zabalago batetik, gure autoreak uste zuen hizkuntzek, idazkerak edo errito sinbolikoek ideiak adierazten dituzten ikur sistemak osatzen dituztela, eta taxu daitekeela, era horretara, «ikurren bizitza gizarte bizitzaren barruan aztertuko duen zientzia» bat, zeinari «semiologia» esatea proposatzen baitu, eta zeinaren eremuan kokatua, hizkuntzalariak definitu beharko baitu, hizkuntzari dagokionez, «zeren kausaz den hura sistema berezi bat, semiologia egitateen multzoaren barnean»⁶. Nire aldetik esan dezaket literatura ere ideiak adierazten dituzten ikur sistema bat dela: esaterako, idazleak genero historiko jakin bat hautatzea (Klerezi poesia, nobela pikareskoa eta abar), ikur bat da, agian arte orijinaltasunaren adierazpide izateko asmoz erabili dena, sail artistiko-literario beraren gainerako testuekin edota beste sail batekoekin lehian; dudarik gabe, testu bakoitzaren diskurtso elokutiboa ideiak adierazten dituzten ikur multzo bat da, ikur horiek irudikatze hori, denotazioaren aldetik baino gehiago, konnotazioaren aldetik egiten duten arren.

Geneveko maisuak, hizkuntzak duen —eta eman behar zaion— lehenetasun erreal eta metodologikoa azpimarratzen zuen hau idatzi zuenean: «Hiztunaren jarduera, disziplina multzo bat kontuan hartua aztertu behar da, eta disziplina horiek, hizkuntzarekin duten erlazioa-rengatik soilik dute lekua linguistikan»⁷.

Hizkuntza, gure autorearen hitzetan, «hiztunen borondaketik at dago», zeren hiztun bakoitzak mintzairaren ahalmena erabiltzerik izan

dezan baldintza baita, izan ere; eta hala, hizkuntzaren mende jarri behar dugu mintzaira, oro har hartua, analisisian. Hizketari dagokionez, «hiztunek esaten duten guztiaren bilduma da hura»⁸. Esandakoaz gain, ulertu behar dugu, bestalde, hizkuntza baten erabiltzaileetako edozeinek bere gogara alda ditzakeela hizkuntza horren elementu batzuk, baina ezarriak gertatzeko, beharrezko izango da gizataldeak —hiztunen multzoak— aldaketen proposamena berera dezan. Dena den, Saussurek behin eta berriz azpimarratzen duena hau da: hizkuntza, errealitate objektiboa eta aginduzkoa da hiztun bakoitzarentzat, eta lehentasun korrelatiboa eman behar zaio estudioan: proposaturiko bereizketak eta mendekotasunak —esaten digu, hitzez hitz— dena argitzen dute.

Ikurraren izaera, aldaezintasuna eta aldakortasuna

Linguistikoa oinarritzen den hatsapena ikurraren izaera da, zeina kontzeptu batez gehi hots irudi batez osatua baitago, hau da, haien artean lotura arbitrario batek elkartuak dauden adierazi batez eta adierazle batez. Izan ere, adierazlea «ziorik gabekoa da, hots, arbitrarioa, adieraziari buruz, honekin ez baitu errealitatean inongo uztardura berezkorik»⁹: beraz, mintzaira, ikurrek irudikatzen dutenarekiko arbitrariotasunean funtsatzen den sistema bat da; hizkuntza, ikur arbitrario batzuen multzo antolatua.

Saussurek esaten du ikurraren arbitrariotasuna lehen hatsapena dela, ondoan, garrantzi bereko beste lege bat duena: adierazlearen linealtasunarena, alegia; adierazleak «hedadura bat irudikatzen du eta [hedadura hori] dimentsio bakar batean da neurgarria». Geneveko autoreak aldarrikatzen du halaber «horren mende dagoe-la hizkuntzaren mekanismo osoa»¹⁰, zeren —orrialde batzuk beherago ohartaraziko digun bezala— diskurtsoan erlazio sintagmatikoak sortzen baitira hitzen artean¹¹. Hortaz, hizkuntzaren mekanismoa honetan dago finkatua: adierazleen eta adierazien batzean, eta hizkuntzaren linealtasunean oinarriturik sortzen diren ikurren arteko erlazio sintagmatikoetan.

Saussurek ikur linguistikoaren arbitrariotasunaren beharra edo abantaila haztatuko du: hizkuntza, halakoan funtsatua egoteari esker, «aldatua gertatzeko saio orotatik babestua dago [,] zeren gauza

bat zalantzan jarria izan dadin, beharrezkoa baita arrazoina daitekeen arau batean oinarritua egotea»¹². Izan ere, hizkuntzak «izan» daitezke, motibaziogabeak izatean beren egonkortasuna, gizataldeak erabil ditzan ezinbestekoa dena, atxikitzen dutelako; hain tresna edo erakunde nora ezekoa eta une orotakoa ezin da—nolabait esateko— etengabe zalantzan jarri, behin eta berriz arrazoina daitekeen arau batean oinarritua balego gertatuko litzatekeen bezala.

Gure autoreak ongi frogatzen du beharrezko duela giza masak ikur linguistikoen sistemen arbitrariotasuna, eta hitz hauek esaten dizkigu horri buruz:

Hizkuntza, une orotan, jende guztien zeregina da [...]. Funtsezko egite hori nahikoa da iraultza bat ezinezkoa dela frogatzeko. Hizkuntza da erakunde guztietan gutxienik egokiena dena berrikuntzak onartzeko. Hizkuntza, gizarte masaren bizitzarekin dago gorputz egina, eta gizarte masa, izaeraz bizigabea izanik, batez ere iraunarazteko faktore gisa agertzen da [...] Gizona eta zakurra esaten dugu, baina guk esan baino lehen, gizona eta zakurra esan delako [...] Ikurrak tradizioaren legea besterik ezagutzen ez badu, arbitrarioa delako da, eta alderantziz ere, arbitrarioa izan daiteke, hain zuzen tradizioan oinarritzen delako¹³.

Beharrezkoa da ikurraren arbitrariotasuna, hizkuntzek adierazpidez jokatu ahal izateko beharrezko zaien egonkortasunari euts diezaioten, eta aldi berean, egonkortasun hori oso sendoa da, hizkuntzak gizataldean finkatuak daudelako: gizarte masa osoan finkatzen dira hizkuntzak. Tradizioaren legearen aurrean aurkitzen gara: hizkuntza gizarte masa bizigabea finkatua baitago, tradizioari irmo atxikirik egoten da, eta era horretara, gizarte masa, iraunarazteko faktore gertatzen da.

Baina ikur linguistikoaren arbitrariotasunak beste ondorio bat dakar, Saussuren ustez: tasun hori dela eta, gai fonikoaren eta ideia-aren arteko egokitasuna, hau da, adierazlearen eta adieraziaren artekoa, alda daiteke; eta horrenbestez, batera hitz egin dezakegu—aipatzen digu Geneveko maisuak—, hein batean behintzat, ikurraren aldakortasunari eta aldaezintasunari buruz. «Aldakuntza faktoreek, beti, lerraketa bat gertarazten dute adieraziaren eta adierazlearen arteko erlazioan»; garbi atzeman daiteke hori, esaterako, latineko

necare -ren kasuan: *nec re*, «hil» esan nahi duena, frantsesez «noyer» («ito») eta gaztelaniaz «anegar» («urez bete; ito») bilakatu da; dena den, IV. edo V. mendeko latin arrunteko *necare*-k bazuen ordurako «ito» esanahia. Aipatu kasu honetan, ideia- eta ikurraren arteko erlazioaren lerraketa bat¹⁴ gertatu da, adierazlearen aldaketa nabarmenik izan gabe.

Ikur linguistikoa arbitrarioa da eta horra adieraziaren eta adierazlearen arteko erlazioaren lerraketak nondik segitzen diren; Saussurek sarri egiten du baieztapen hori, eta hitz garrantzitsu hauek esaten ditu:

Aldi berean gizarte masan eta denboran kokaturik, inork ezin du [hizkuntzan] ezer aldatu; eta, bestalde, haren ikurren arbitrarioritasunak inplikatzeko du, teorikoki, gai fonikoaren eta ideien artean gerta litekeen edozein erlazio ezartzeko askatasuna. Horretatik ondorioztatzen da ikurrean elkarturiko bi elementu horietako bakoitzak bere bizimodu propioa izateari eusten diola —beste erakundeetan gertatzen ez den heinean, gainera—, eta hizkuntza aldatu egiten dela, edo hobe esanda, bilakatu egiten dela, hotsak nahiz esanahiak aldatzerik izango duten eragileen eraginez¹⁵.

Izan ere, adierazlea hainbat baldintza akustikoren mendeko da, eta adierazian ere adierazten duenaren aldaketa handia edo ez handia gerta daiteke. Baina nolanahi ere, litekeena da, horrezaz gain, eta ikurrrak lotuak dauden estekadura arbitrariorengatik, adierazleen eta adierazien arteko lerraketak izatea.

Ferdinand de Saussurek, bere *Course*-ren pasarte hauen amaiera gisa, hizkuntzen bizitza duten jarraipenaren eta aldaketaren hatsapenak azpimarratzen ditu, zeinak ikur linguistikoen arbitrarioritasunetik ondorioztatzen baitira: hizkuntza, gizabanakoak mintzairaren erabiltzea ahalbidetzen duena, jarraipenari atxikia dago ezinbestez, baina horrekin batera eta aldi berean, halako jarraipena izateak berak aldaketak izatea dakar berarekin, ikur oro funtsatzen den egiunezko erlazioa lerraraz dezaketen faktoreen eragina dela eta; era horretara, «erlazioen lerraketa handia edo ez handia» iristen da beti¹⁶. Hizkuntzak tresna gisa duen betekizunak egonkortasuna eskatzen du, baina aldi berean, bere izaera arbitrariorak aldakorra izateraino eraman dezake hizkuntza¹⁷.

Hizkuntza jakintzaren barruko dualtasuna

Jakina denez, Geneveko maisuak positibismoaren arloan zegoen kokatua, eta hartatik bideratu zituen, bada, fonetikari edo grezierazko edo latinezko etimologiari buruz emandako ikastaroak; bide horretatik, hizkuntza bat osatzen duten osagaietako bakoitza, denboraren lerroan izaten dituen aldaketekin hartu behar zen aintzat. Baina hizkuntza ikur sare edo egitura beharrezko gisa aintzat hartzeak, bertan garbiki atzematen diren segidak eta aldiberekotasunak mugatzeko proposameneraino eraman zuen Saussure: bereizi behar lirateke —esan zuen— lehenik «aldiberekotasunen ardatza, batera existitzen diren gauzen arteko erlazioei dagokiena eta denborak parte hartzea erabat kanpo uzten duena», eta bigarrenik «segiden ardatza, non aldi bakoitzean gauza bakarra kontuan har daitekeen arren, halare, lehen ardatzean kokaturiko gauza guztiak, eta haiei dagozkien aldaketa guztiak azaltzen baitira»¹⁸.

Saussurek, positibismoaren jarraitzailea zenez gero, hizkuntza bateko elementu oro, haietan izandako aldaketen aldetik hartzen zuen aintzat; baina horrezaz gain, baldintza hau ere hartu zuen gogoan: «hizkuntzaren bidezko komunikazioa gerta ahal izateko, antolaketa beharrezko eta egonkor bat izan behar da ezinbestez», eta hala, aldiberekotasunen eta segiden bi ardatzen errealitatea ageriratzen zaigu. Ildo horretatik, Saussurek erabateko ideia honi eusten dio orain: hizkuntzalariari guztiz premiazko zaio ardatzetan bereizte hori, *balio hutsez osaturiko sistema baita hizkuntza*¹⁹.

Hizkuntza oro den ikur sistema edo egitura jakina beharrezko da gizabanakoak mintzairaren ahalmena erabil dezan, eta sistema horrek aurkakotasunean, bere barruan ezartzen diren balio arbitrarioetan, funtsatzen du bere izatasuna: balio hutsez osaturiko egitura bat dugu aurrean, alegia osotasun bat, denak elkarri buruz buru dauden ikurren arteko erlazioek —aldiberekoak direnak eta balio bereizien arteko aurkakotasun eta oreka sortzen dutenak— eraturikoa.

Saussurek oso sendo eta era erabakigarriaz azaltzen du hizkuntza sistema guztien barnean gertatzen den terminoen arteko aurkakotasuna, hizkuntzaren osaketan agintzen duen *baliokidetasun negati-boa* —erabat esanik—.

Ez dago hizkuntzarena bezain zaila den sistemarik, argitzen digu Saussurek: «jokoan dauden balioak inon ez dira agertzen hizkuntzaren sisteman azaltzen diren zehaztasunez, inoiz ez dira balio horiek hizkuntzan bezain ugariak, eta inoiz ez da gertatzen sistema batean elkarren menpekotasun hain zorrotza, sistema hori osatzen duten terminoen artean, hizkuntzaren sisteman ez bada»²⁰.

Baliokidetasun negatiboak ditugu, beraz, esku artean: zernahi hizkuntza, baliokidetasun horiez antolaturiko sistema bat da, osagai guztiak elkarren araberakoak edo mendekoak dituen; termino guztiak elkarri buruz buru egote hori guztiz hertsia gertatzen da.

Halaber, gure autoreak proposatzen du aldi batekotasunaren ardatzari eta segidenari sinkronia eta diakronia esatea, hurrenez hurren (hasiera batean «sinkronia»z eta «diakronia»z hitz egiten da), eta estudio horietan kasu bakoitzean ikertzaileak kokatu behar duen arloei, hizkuntzalaritza sinkronikoa eta hizkuntzalaritza diakronikoa: «gure jakintzaren alderdi estatikoari buruzko guztia sinkronikoa da, eta diakronikoa, berriz, bilakaerekin zer ikusia duen guztia»²¹. Ferdinand de Saussure indoeuropeistaren ohitura eta gauzak hautemateko moduari jarraituz, sinkronia beharrezkoa eta estatikoa da; ebolutiboa, aitzitik, segiden ardatzean kokatu behar da; horretan, —ikusidugunez— lehen ardatzean kokaturiko gauza guztiak, eta haiei dagozkien aldaketa guztiak azaltzen dira.

Lege sinkronikoa eta lege diakronikoa

Hortaz, Geneveko maisuak barruko dualtasun bat zehaztu du estudioan eta hartaz diharduen jakintzan —sinkronikoa denaren eta diakronikoa denaren dualtasuna, alegia—, eta horren arabera, «hiztunarentzat ez da existitzen hizkuntzak denboran zehar duen jarraipena, hizkuntza egoera jakin batean baitago kokatua [hiztuna]»²². Saussurek, berritzaile zenez gero, bereizketa zehatzak baina laburrrak egingo ditu, berrikuntza oro azaltzeko garaian beti egiten den bezala (horrelakoetan, orijinala eta berria den gaia azpimarratzea baita helburua), baina azkenean, errealitatearen konplexutasunaren kariaz, zehazturiko kontzeptuen mugak gainditu beharra azaltzen da: kasu honetan, esaterako, hiztunak, sarri, ikuspegi diakronikoa-

ren nolabaiteko ezaguera izan ohi du, eta horri esker, atzeman deza-ke hitz bat arkaikoa edo zaharkitua den, edota ebakera jakin bat noiztik finkatua dagoen eta abar. Errealitatea eskematizatuz eta horrenbestez sinplifikatuz, *Course...* saussurearrak hitz ezagun hauek esaten ditu: «Bi ikuspuntuen [sinkronikoa denaren eta diakronikoa denaren] arteko aurkakotasuna erabatekoa da eta ez du hautsi-mautsirik onartzen»²³.

Esan gabe doa bere baitan dutela izateko arrazoia hizkuntza gertakari diakronikoen, Ferdinand de Saussure positibismoaren hizkuntzalariarentzat. Hain bereziak ikusten zituen diakronia eta sinkronia, non uste baitzuen diakroniaren arloko aldaketek ez dutela sistema aldatzean eraginik izaten; Geneveko autoreak, beti eta sistematikoki gertatzen den sinkronia linguistikoaren kontzeptua atzeman du, eta diakronikoa dena sinkronikoa denaz beste egite ordena gisa hartzen du; diakronikoak aldaketak izan ahal ditzake bai gai fonikoan, bai eta adierazlean ere.

Aldarrikatzen du Geneveko maisuak, bestalde, beti gertatzen dela esanguratsua sinkronia gertaera, zeren bi termino aldi bateko erlazionatzen baititu, eta diakronian, aldiz, aldi bakoitzean termino bakar batek baitu axola; halere, gure iritziz, *Course...*-n, gertaera diakronikoen ez dutela sistema aldatzen baino gehiago, aldaketa hori elementuetako bakar bat aldatzetik datorrela esaten da. Hau da, Saussurek onartzen du sistemaren osagai bat aldatzea «nahikoa dela sistema berri bat sor dadin», baina sistema berri hori ez da sortu aurreko sistemaren egoeratik, lehendanik bazegoen sistema horren elementu bat aldatzearen kariaz baizik. Hizkuntza sistema sinkroniko baten egoera jakin batek ez du, saussurear pentsamoldean, diakroniarekin zer ikusirik, soilik banakako elementu bakoitzaren diakronia baita beste sistema bat sortaraz dezakeena; hori, —adierazten digu— «eguzkiaren inguruan higitzen diren planetetako bat pisuz eta tamainaz aldatuko balitz bezalakoxea da; gertaera bakartu horrek ondorio orokorrak ekarriko lituzke, eguzki sistema osoaren oreka aldatuko»²⁴. Sinkroniaren egoeran esku hartzen duenak ez du eraginik diakroniaren gainean; aldaketa diakronikoa da sinkronian eragina duena; *Course* -n hori adierazten dela uste dugu.

Gure autorearen beste pasarte bat azpimarratu nahi dugu, zeren, guren ustez, bere pentsamoldea adierazten baitu: sinkronia, aldaketa diakronikoen arabera da, baina diakroniak ez du zer iku-

sirik ez sistemaren egoera jakinekin, ez sistema horren egiturarekin; izan ere, hau idatzi zuen Saussurek:

Aldaketak beti sistemaren elementu batean edo bestean gertatzen dira, eta inoiz ez sistema osoaren gainean. Hori dela eta, aldaketa horiek ezin aztertu dira sistematik kanpo baizik. Dena den, aldaketa bakoitzak badu, dudarik gabe, beti eraginik sisteman, baina hasierako gertaerak puntu bakar baten gainean izan du eragina²⁵.

Hortaz, hizkuntzetan, elementu bakartuetan soilik zertzen dira aldaketak, maisuaren iritziz.

Saussurentzat, sinkronia elkarri eusten dioten balio sistema itxi bat da; horra zergatik adierazten duen ezin nahas daitezkeela hizkuntza kode bateko datuak beste batekoekin; diakronia, aitzitik, aldatzen diren banakako elementuak aztertzen dituenek, hizkuntza sistema edo komunikazio kode jakin batzuek ardura ahal daiteke batera: sinkronikoa dena, idiosinkronikoa gertatzen da benetan, hau da, berezia eta buruaskia.

Estudio sinkronikoak ez du helburu aldi bereko den guztia, hizkuntza bakoitzari dagokion gertaera multzoa baizik. Bereizketa dialektoetaraino edo azpi-dialektoetaraino ere iritsiko da, beharrezkoa izango den eran. Funtsean, sinkroniko terminoa ez da behar bezain zehatza, eta bere ordeztu, luze xamarra den idiosinkroniko terminoa erabili behar genuke. [...] Izan ere, [hizkuntzalaritza diakronikoak] kontuan hartzen dituen terminoek ez dute nahitaez hizkuntza batekoak izan behar²⁶.

Diakroniak, haien artean lotura historikoren bat duten banakako formen arteko erlazioa zilegiztatzen du, eta horregatik, hizkuntza desberdinez balia daiteke; sinkronikoa dena, hizkuntza jakin bati baizik ez dagokio, hau da, partikularra eta berariazkoa da, balio edo baliokidetasun negatiboez —elkar mendekotasunez— osaturiko sistema bat.

Ezagutzen dugun *Course de linguistique générale* obraren testuak, diakronikoa denaren eta sinkronikoa denaren arteko aurkakotasunaren formula jotzen du behin eta berriro, baina aldi berean, aldarrikatzen du: «hizkuntzan diakronikoa den guztia, hizketarengatik da

soil-soilik. Aldaketa guztien hozia hizketan dago: aldaketa oro giza-banako kopuru batek bakarrik erabilia izan da, hiztunen multzoa erabiltzen hasi baino lehen»; hizketa berrikuntza batetik segitzen da, lehenik, berrikuntza hori agertu dela, eta, gero, hizkuntza egite bihurtzen dela, gizataldeak aldaketa hori bereratzekotan²⁷. Saussureren pentsamoldean, diakronia, une bakoitzean, hizkuntza elementu bakar bati dagokio, eta horregatik, hizkuntza hizketan sortzen dela onartzen duen arren, ez ditu sinkronikoa dena eta diakronikoa dena erlazionatzen: hizketak —esatera datorkigu— diakronia aldarazten du, berrikuntza bat orokor bihurtzen den bakoitzean, baina hizkuntzaren egoera sinkronikoak esku hartu gabe; dena den, kontua ez da *Course*-k azaltzen duen bezain alde batekoa, zeren hizketaren eta hizkuntzaren artean, eta are sinkroniaren eta diakronikoarenean, transizioak eta bitarteko egoerak baitaude.

Azkenik, gure autoreak «Ondorioak» pasartea utzi digu, berriro ere hau aldarrikatzeko baliatzen duena:

Hizkuntzalaritza sinkronikoa batera gertatzen diren eta sistema bat osatzen duten erlazio logiko eta psikologikoez —beti kontzientzia kolektiboak atzematen dituen eran— arduratuko da.

Hizkuntza diakronikoak, aldiz, kontzientzia kolektibo batek atzematen ez dituen hurrenez hurreneko terminoak izango ditu helburu²⁸.

Saussurek, positibismoaren ikusmoldetik, hizkuntza jakin batean diakronikoki hurrenez hurren datozen terminoak, hizkuntza sistema jakin horretaz kanpo irudikatzen ditu, harekin zer ikusirik ez balute bezala; orobat, uste du hiztunen gogoa aldi bereko terminoez bakarrik jabetzen dela; baina esan dugu gorago bitarteko egoerak eta transizio mailak daudela hizkuntza egoeren artean. Amado Alonso-k, bere aldetik, diakronia sinkronian sortzen dela baieztatu du, Saussuren aurka²⁹.

Forma eta substantzia

Hizkuntza mekanismoa (Geneveko maisuaren hitzak errepikatuz), oso-osorik, desberdintasun eta identitateen inguruan gauzatzen

da, eta haiek ez dira hauen ordaina baizik, zeren hizkuntza —gainera-tzen digu— «ez baita balio garbiez osaturiko sistema bat baizik»³⁰, hau da, aurkakotasun negatiboez osaturiko sistema bat, lehen esan dugun bezala.

Nolaosatzen dira hizkuntza sistema jakin baten kausa diren identitate eta desberdintasun hauek? Ongi ezagunak dira Saussuren hitzak:

«Pentsamendua, naturaz kaotikoa dena, banakatzean, zehaz-tua gertatuko da ezinbestez. [...] Pentsamendu-hotsa» delakoak zatiketak gertarazten ditu eta [...] hizkuntzak bere banakoak osa-tzen ditu bi masa formagabeen artean gauzatzerakoan. [...] Hizkuntzalaritzak, beraz, bi ordenatako elementuak konbinatzen diren esparru mugakidean dihardu; konbinaketa horrek forma bat sortzen du, ez substantzia bat³¹

Hizkuntzak, —esaten digu gure autoreak— pentsamendua tan-keratzen du, forma ematen dio,osatzen du eta zehazten; pentsamen-dua kaotikoa da eta mintzaira da hura zehazten, antolatzen edo kate-gorizatzen duena. Amado Alonsok, bere garaian mintzairaren eta pen-tsamenduaren arteko erlazioak ulertzeko modu hau, Humboldt-ek edo Cassirer-ek zutenekin elkartu zuen, eta A. Llorente-k ere —Amadori jarraituz, ziur aski— hori bera nabarmendu du egungo egunean³²; psi-kologia jakintza, haatik, pentsamendua mintzairarekin ezin elkar dai-tekeelakoan dago.

Saussurek uste zuen hitzek pentsamenduaren kaotikotasuna desagertarazten dutela, eta era horretara, hizkuntzak kontzeptuen mundua eta gai fonikoa tankeratzen dituela; baina guri ez zaigu onar-garria iruditzen, gure autoreak eta baita hizkuntza eskola idealistak ere zuten ikusmolde hori: ezin onartuzkoa iruditzen zaigu pentsatuta-koaren eta linguistikoaren identitate hori, zeina, azken buruan, hiz-kuntzaren eta herriaren identitatearen tesi erromantikoa baita.

Course-k azpimarratzen du pentsamenduaren ordena eta hotsen ordena konbinatetik forma bat sortzen dela, eta hala da: lin-guistikoa denaren izatasuna ez da substantzia, forma baizik. Denotaturiko substantziak hizkuntzaz bestekoak dira, eta errealitatea-ren munduari dagozkio (horma fisiko hori, esaterako); linguistikoa dena, aldiz, forma da (*horma* hitza, gaurko euskeraz); era berean, lite-

ratura da forma osatua, eta ez substantzia, hots, ez da errealtatear: errealtatea berez literaturaz kanpoko da, eta erreala dena, literaturan, arte forma gisa agertzen da.

Esanahia, balio gisa

Saussurek, bestalde, hau ere esaten digu: «Hitza sistema baten barruan dagoenez, esanahi bat izateaz gain —eta batez ere— balio bat du³³. Hitzak denotazioa duela, ahalmen erreferentziala, (*horma* hitzak, idazten ari naizela lehiotik ikusten ari naizen horma jakin batera bidaltzen nau) azpimarratzen zaigu orain dudarik gabe, baina horrezaz gain, halako esanahia edo denotazioa ez dela *balio idiosinkroniko bat* hots, sistema barruan osaturikoa eta haren araberrakoa den zerbait baizik.

«Termino ororen balioa, inguratzen duenak mugatua dago» esaten digu Saussurek behin eta berriz³⁴, eta hala gertatzen da, hain zuzen: balioa, hizkuntza sistema jakin bakoitzaren araberrakoa da, bakoitzean, hark mugatua dator, *eta esanahia edo denotazioa finkatu -ko da, balio hori zein den*. Hitzek adierazten dutena, haiek gertu dituzten hitzek mugatua dago; «kontzeptu bat [...] beste balio antzekoekin dituen erlazioen araberr mugaturiko balio jakin bat baizik ez da, eta [...] ez litzateke esanahia existituko, balio horiek gabe³⁵; haiek gabe, denotazioa bestelakoa litzateke.

Hitzak balio jakin bat du, eta horren araberrakoa da denotatzen edo adierazten duena: beraz, hizkuntzan, —esaten da *Course*-ren pasarte ezagun batean— «desberdintasunak baizik ez daude [...] desberdintasunak daude soil-soilik, termino positiborik gabe³⁶, hau da, baliokidetasun negatiboak bakar-bakarrik, —lehen aipatu dugun bezala.

Baina, nahiz sistema idiosinkroniko baten barnean ezarritako bereizketek, funtsatzen diren baliokidetasunen positibotasunagatik ez, baizik sistema horren osotasunak negatiboki finkatuak edo mugatuak gertatzen direlako balio duten, halere, adierazlearen eta adieraziaren arteko elkarketa «egite positiboa da»³⁷. Izan ere, hizkuntzan, haien baitan ezer positiborik ez duten eta bereizgarriak edo bestelakoak izate soilean funtsatuak dauden desberdintasunak daude bakar-bakarrik; halere, sistema existitzen da, barruko antolaketa edo

oreka bat du, eta egituraketa hori, bana-banako adierazleen eta adierazien arteko lotura positiboaren kariaz, izaten da eta izateari dio eusten.

«Hizkuntza da forma bat, ez substantzia bat»³⁸, desberdintasun edo baliokidetasun negatiboek gauzaturikoa baina adierazleen eta adierazien elkarketa positiboa eta estrukturalari eskerrak ezarritakoa.

Hizkuntzak dialektoetan desberdintzea

Course de linguistique générale-ren «Laugarren Zatia», «Hizkuntzalaritza geografikoa»-ri buruzkoa da, eta hor, ideia batzuk azaltzen dira, antza denez batere azpimarratu ez direnak.

Esaten digu Saussurek «dialektoaren eta hizkuntzaren arteko desberdintasuna kantitatean datzala, ez izaeran»³⁹, eta hala gertatzen da: hizkuntza kode guztiak berdinak dira izaeraz, eta mailaka desberdintzen dira: ziur aski, hizkuntza orekatuagoa egoten da dialektoa baino, literatura tradizioa izaten du, eta tradizio handiagoa izaten du orobat gramatiketan eta hiztegieta, ...; zerbait jarraitu baten aurrean gaude, gauza gehiagotarako erabil daiteke hizkuntza, adibidez, dialektoa baino eta abar. Erabat esanik, hizkuntzaren eta dialektoaren arteko bereizketa ez da kualitatiboa, kuantitatiboa baizik —nolabait esateko⁴⁰.

Hizkuntzak inoiz ez dira modu berean aldatzen beren izate eremu osoan, esaten digu gure autoreak, eta horrenbestez, berrikuntzek hartzen duten eremuak bereziki korapilatsuak izaten dira⁴¹: izan ere, hizkuntza bakoitza dialekto egite konplexu bat da, zeren aldaketa linguistikoa oso modu konplexuaz banatua agertzen baita hiztunen multzoan beti.

Kontua da, eta garrantzi handiko baieztapena da hau, «ez dagoela dialekto naturalik, ezaugarri dialektal naturalak baizik»⁴²; ez dago hizkuntza koderik hiztun taldean uniformeki banatua dagoenik; hiztun talde bakoitzak, neurri batean behintzat askotariko hizkuntza formetan desberdindu den hizkuntza bat izaten du: errealitate enpirikoan, ezaugarri dialektalak, isoglosaak eta isoglosa sortak izaten dira, eta ez hizkuntza kode monolitiko eta uniformeak.

Isoglosa kopuru nabarmena biltzen denean, hizkuntza bat edo dialekto bat dago; *hizkuntza kode oro, elkarren gertu dauden isoglosen multzoaz dago osatua, multzo hori nahiko handia denean*.

Horrenbestez:

Hizkuntzen mugak, dialektoenak bezala, transizioetan itoak daude. Dialektoak, hizkuntzaren eremuaren zatiketa arbitrarioak baizik ez dira; orobat, bi hizkuntza bereizten dituen muga ere konbentzionala izan daiteke soil-soilik⁴³.

Hizkuntza baten barnean, isoglosek bat egite ugari baizik ez dira gertatzen; hizkuntza mugak, orobat, isoglosa sortez, transizioko eremuez, osatuak daude.

Hortaz, hizkuntza oro, barruko zatiketa dialektal bat da, hainbat hizkuntza ezaugarriren elkar nahaste edo egite konplexu bat; Saussurek hori atzematen eta ondo adierazten jakin zuen, eta bere orrialdeak ez dira ahaztu behar.

Amaia

Course...-k egungo hizkuntza jakintza osoaren gainean utzi du bere aztarna: testuan agertzen diren ikusmolde eta kontzeptu batzuk, gero, hizkuntzalaritzako ikerlanetan ez ezik, beste zientzia batzuetara lerratu dira. Bere ikasleek helaraziriko lekukotasunaren arabera, Saussure «umila, burutsua, egiazalea eta zorrotza»⁴⁴zen.

Francisco Abad
UNED

Oharrak

¹ Aipu hau, Tullio de Mauro-k F. de Saussureren *Cours de linguistique générale* -
rale-ri buruz paraturiko edizio kritikoa-
n dago.

² Ibid.

³ Saussurek eman zituen ikastaroak, indoeuropar hizkuntza, greziera eta latinari buruz, ingelesaren eta alemanaren gramatika historikoari eta abarri buruz, 354-355 orr.-etako oharrean aipatzen ditu De Maurok; bertan, hau ere erans-
ten du: Saussureren pentsamoldearen oinarritzko ideia batzuk, hala nola erla-
ziozko balioaren ideia, hizkuntza entita-
tearena, sistemaren ideia, eta haietatik
ondorioztatzen den egoeren hizkuntzala-
ritza eta gauzatze eta bilakaeren hizkun-
tzalaritza bereizteko beharra, hasieratik
bertatik izan zituen Geneveko maisuak
gogoan (361. orr.).

⁴ *Cours de linguistique générale* Sarrera,
III. kap. § 1. Hemen, *hizkuntza*, *hizketa*
eta abar, jakina, Saussurek eman zien
zentzuan daude erabiliak.

⁵ *Cours...*, Sarrera, III. kap. §2.

⁶ *Cours...* Sarrera, III. kap. § 3.

⁷ *Cours...*, «Sarrera», IV. kap.

⁸ Ibid.

⁹ *Cours...*, «Lehen Zatia», lehen kap. §§
1 eta 2.

¹⁰ *Cours...*, «Lehen Zatia», lehen kap. §3.

¹¹ *Cours...*, «Bigarren Zatia», V. kap. §1.

¹² *Cours...*, «Lehen Zatia», II. kap. §1.

¹³ Ibid.

¹⁴ *Course...*, «Lehen Zatia», II. kap. §2.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Ikur linguistikoaren arbitrariotasuna
ikur horien egitura tentsioaren argitan
ulertu behar da, Benveniste-k ohartarazi
duen bezala.

¹⁸ *Course...*, «Lehen Zatia» III. kapitulua,
§1.

¹⁹ Ibid; guk azpimarraturikoa da.

²⁰ Ibid.

²¹ Ibid.

²² *Course...*, «Lehen Zatia», III. kap. §2.

²³ *Course...*, «Lehen Zatia», III. kap. §3.

²⁴ Ibid.

²⁵ Ibid.

²⁶ *Course...*, «Lehen Zatia», III. kap. §5.

²⁷ *Course...*, «Lehen Zatia», III. kap. §9.

²⁸ Ibid.

²⁹ Tullio de Maurok paraturiko *Course* -
ren ed.-aren «Hitzaurrea»n, 16 orr.

³⁰ *Course...*, «Bigarren Zatia», IV. kap. §1.

³¹ Ibid.

³² Antonio Llorente, *Teoría de la lengua e historia de la lingüística*, Madrid, Alcalá, 1967.

³³ *Course...*, «Bigarren Zatia», IV. kap., §2.

³⁴ *Ibid.*

³⁵ *Ibid.*

³⁶ *Course...*, «Bigarren Zatia», IV. kap., §4.

³⁷ *Ibid.*

³⁸ *Ibid.*

³⁹ *Course ...*, «Laugarren Zatia», I. kap.

⁴⁰ Gure *Nueve conceptos fundamentales para los estudios filológicos*-en azpimarratzen dugun ideia bat da hori.

⁴¹ *Course...*, «Laugarren Zatia», III. kap., §2.

⁴² *Course...*, «Laugarren Zatia», III. kap., §3.

⁴³ *Course...*, «Laugarren Zatia», III. kap., §4.

⁴⁴ *Course...*-tik hartua. Tullio de Mauroren ed., 342. orr.

Bibliografia

Egungo hizkuntzalaritzako estudio gehienek hartu dute kontuan Saussureren pentsamoldea edo hura eztabaidatu. Liburu batzuk gomendatzen ditugu, erraz eskura daitezkeen testu batzuei buruzkoak, eta hainbat xehetasun ematen dugu lagundu beharrez.

F. ABAD, *Cuestiones de lexicología y lexicografía*, Madrid, Editorial de la UNED, 1997.

Semantikaren bide historiko-kontzeptuala aztertzean, horren barruan Geneveko autoreak zuen lekua aipatzen da. Liburu honen bigarren edizio berritua argitaratua dago.

A. ALONSO, *Course ...*-ren «Prólogo a la edición española», ed. por T. de Mauro, pp. 9-24. Hausnarketa burutsua eta klasikoa, diakronia sinkroniaren mendeko dela azpimarratzen duena, esaterako.

D. ALONSO, «Poesía Española», O.C., IX, Madrid, Gredos, pp. 1989, 7-522.

Testu osoaren gaia da «adierazlearen eta adieraziaren ideiak, literatura lanean».

K. BALDINGER, *Teoría Semántica*, Madrid, Alcalá, 1970.

Adierazlearen eta adieraziaren kontzeptuak semantikaren teoriaren barnean kokatzen ditu. Errepikakorra gerta daiteke, baina interesgarria eta zorrotza da.

CH. BAYY, *Mintzaira eta bizitza*, Buenos Aires, Losada, 1941.

Geneveko maisuak urraturiko bidean taxaturiko testu multzo bat, irakurri beharrekoak beti.

E. BENVENISTE, *Problemas de lingüística general*, vols. I y II, trad. cast., Siglo Veintiuno Editores (ondoaz ondoko berrargitalpenak).

Bi liburuki, ezinbestekoak, bikainak eta zorrotzak. Geneveko autoreari buruzko eztabaidak.

E. COSERIU, *Teoría del lenguaje y lingüística general*, Madrid, Gredos, tercera ed., 1973.

Badago Coseriuren hainbat idazti, saussurear mundua dela eta aipa litezkeenak; liburu honetan, ikus batez ere «Sistema, norma y habla» eta «Forma y sustancia en los sonidos del lenguaje».

E. COSERIU, *Sincronía, diacronía, historia*, Madrid, Gredos, tercer ed., 1978.

Obra klasikoa eta bikaina, hizkuntzalaritza eskola idealista onenaren tradizioari jarraitzen diona.

FERDINAND DE SAUSSURE. *Fuentes manuscritas y estudios críticos*, ed. de A. M. Nethol, México, Siglo Veintiuno Editores, 1977 (segunda edición).

Gogoan hartu beharreko dokumentu eta estudio bilduma eta itzulpena.

I. IORDAN, *Lingüística Románica*, Madrid, Alcalá, 1967.

IV. kapitulua irakurtzea oso baliagarria da. Autorea, tarteka, ez da behar litzatekeen bezain argia eta zehatza, baina lan historiografikoa eta ezinbesteko erreferentzia gertatzen da.

R. JAKOBSON, *obras Selectas*, I, Madrid, Gredos, 1988.

Jakobsonen testu asko aipa genitzake; historikoki garrantzitsuak eta aipu handikoak diren ekarpen batzuk liburuki honetan bilduak aurkezten ditugu.

E.F.K. KOERNER, *Ferdinand de Saussure*, Madrid, Gredos, 1982.

Azterlan zabala, non Geneveko autorea bere testuinguruan aztertzen baitu.

R. LAPESA, *Buscas sus pares, pocos*, Madrid, Cátedra-Seminario Menéndez Pidal, 1978.

Autorearen omenez egindako liburuxka horretan biltzen diren lehen bi kapitulueta, Historia linguistikokoaren arazoa azaltzen da; ez dago Saussureren pentsamoldearen ildotik egina, baina merezi du ikustea.

B. MALMBERG, *Análisis del lenguaje en el siglo XX*, Madrid, Gredos, 1986.

Nahiko aipamen eta eztabaida zabalak ditu hasierako kapitulueta. Erakusbide ona dira orrialde horiek, erakutsi edo gogorarazi egiten baitute.

J.A. MARAVALL, *Teoría del saber histórico*, Madrid, Ed. Revista de Occidente, tercera ed., 1967.

Autorearen lan bikainenetako eta ederenetako batean, «gizarte eta giza

jakintzetako «egitura»ren kontzeptua lantzen du.

R. Menéndez Pidal, *Poesía juglaresca y orígenes de las literaturas románicas*, Madrid, IEP, sexta ed. 1957.

Pidalen seigarren edizio honen XIV. kapitulua, Saussuren ikusmoldeak areagotzen digu eta aldi berean ez dator bat haiekin. Teoria idazti garrantzitsua da.

G. MOUNIN, *Saussure*, Barcelona, Anagrama, 1971.

Gaiaren hastapenei buruzko liburu baliagarria, irakurteraza eta iturri eta bibliografia ugarikoa (156-159 orr.).

G. MOUNIN, *La lingüística del siglo XX*, Madrid, Gredos, 1976.

«Ferdinand de Saussure»ri buruzko kapitulu bat du, eta beste batzuetan ere aipuak agertzen dira. Gaia ulertzeko baliagarria da.

F. DE SAUSSURE, *Curso de lingüística general*, ed. preparada por Tullio de Mauro, trad. y prólogo de A. Alonso, Madrid, Alianza (AUT), 1983.

Batez ere erabili behar den edizioa da; Amado Alonsoren itzulpenaren ondoan, beste gai batzuk eta aipamen bibliografiko ugari eransten ditu. (45-56 orr. eta 499-512 orr.).

W. v. WARTBURG, *Problemas y métodos de la lingüística*, trad. cast. anotada por D. Alonso, Madrid, CSIC, 1951.

Mende honen lehen berrogeita hamar urteetako hizkuntza jakintzaren testu erakusgarria, Saussureren doktrinak zirena kontuan harturik egina.

ITZULTZAILEAREN OHARRA

Obra hau itzultzeko, Tullio de Mauro-k paraturiko edizio kritikoaz baliatu naiz. Jakina denez, liburu hau berezia da alde batzuetatik, F. de Saussure-ren bi ikaslek, Ch. Bally-k eta Alb. Sechehaye-k, maisuaren ikastaro batzuetan harturiko oharren gainean osatu baitzuten. Eta ez da hori ahaztu behar, estiloaren aldetiko berezitasunak eta are kontzeptuen azalpenetako anbiguetateak ulertzeko garaian. Ikasleak ahalik eta gehien mugatu ziren ohar horietara, —horrek ekar zitzakeen arazopak gorabehera—, eta xehetasun batzuetan aldaketak egin bazituzten, ulergarritasunaren mesedetan izan zen, ez estiloarenean. Ildo horretatik, euskarazko itzulpenean ere, pasarte askotan, estilo «trakets» hori ageriratzen da.

Saussureren pentsamoldean guztiz funtsezkoa den «langage» (= mintzaira)-ren, «langue» (= hizkuntza)-ren eta «parole» (= hizketa)-ren arteko bereizketaz gain, beste termino bat agertzen da obra osoan zehar, «idiome» hain zuzen, «langue»rekin nahasia. Itzulpena egitean, «hizkuntza» terminoaz itzuli dut hori ere, Hizkuntzalaritza geografiko lehen kapituluan izan ezik, non «mintzo» terminoaz itzuli baitut, «idiome»ren definizioa agertzen delako. Kapitulu horrezaz besteko kasu guztietan, ez dago, bi termino horien artean, esanahiaren aldetiko desberdintasunik.

SARRERA

I

Begirada bat linguistikaren historiaren gainetik

Hizkuntza egitateen inguruan eratu den zientzia hurrenez hurreneko hiru alditatik igaro da, bere jomuga bakarra eta benetakoa zein den atzeman baino lehen.

Hasiera batean «Gramatika» izeneko antolatzeari ekin zitzaion. Estudio hori, grekoek asmatua eta batez ere frantsesek jarraiturikoa, logikaren gainean eraiki zen, inongo ikuspegi zientifikorik kontuan hartu gabe eta hizkuntzan arretarik jarri gabe. Bere asmo bakarra, zuzen eta oker dauden formak bereizteko arauak ematean datza; hortaz, behatze soiletik arras urrundua dagoen ikaskizun arauemailea da, eta horrenbestez, haren ikusmoldea estua da ezinbestez.

Berehalaxe filologia azaldu zen. Bazegoen jadanik Alexandria-n «Eskola filologiko» bat, baina termino hau Friedrich August Wolf-ek 1777an sortu eta egun bizirik jarraitzen duen higikunde zientifikoari lotzen zaio bereziki. Hizkuntza ez da filologiaren jomuga bakarra, horrek batez ere testuak finkatu, argitu eta komentatu nahi baititu. Lehen azerketa hau dela eta, literaturaren historiaz, ohituraz, erakundez eta abarrez arduratuko da filologia, eta, guztietan, dagokion azterbidea, —kritika, alegia—, erabiliko du. Arazo linguistikoez arduratu bazen, garai desberdinetako testuak alderatzeko, autore bakoitzean bere hizkera mugatzeko, hizkuntza arkaiko edo ilun batean idatziriko

inskripzioak argitu eta esplikatzeak izan zen batik bat. Ikerketa horiek izan ziren, zalantzarik gabe, linguistika historikoari bidea urratu ziotenak: Ritschl-en Plaute-ri buruzko lanak linguistikoak direla esan daiteke; baina eremu honetan, filologia kritika puntu batean hankamotz geratzen da, gehiegi atxikitzen baitzaio hizkuntza idatziari, hizkuntza bizia ahaztuz; gainera, antzinate grekolatinoak ia erabat bere-tua dauka filologia kritika.

Hirugarren aldia hasi zen hizkuntzak beren artean erka eta aldera zitezkeela ikustean. Hori izan zen gramatika konparatibo edo «gramatika konparatua»ren hastapena. 1816an, Franz Bopp-ek, «*Système de la conjugaison du sanscrit*» izendaturiko lanean, sanskritoak germanierarekin, grezierarekin, latinarekin eta abarrekin zituen erlazioak aztertu zituen. Baina ez zen lehena izan kidetasun horiek azpimarratu, eta hizkuntza horiek familia berekoa zirela onartu zuena; izan ere, hark baino lehen, bereziki W. Jones (1794) orientalista ingelesak ordurako azaldua zuen arazo hori. Baina ildo horretatikoa baieztape bakan horiek, halere, ez dute frogatzen 1816an aditu guztiak egia honen esanahi eta garrantziaz jabetzen zirenik. Sanskritoa, Asiako eta Europako hizkuntza batzuen ahaidea dela aurkitzeko meritua, bada, ez dagokio Boppi, baina hura izan zen hizkuntza ahaideen arteko erlazioak zientzia autonomo bilaka zitezkeela ulertu zuena. Hizkuntza bat beste baten bidez argitzea, bataren formak bestearen formen bidez azaltzea, hori zen, hain zuzen, oraindik egiteke zegoena.

Dudan jartzekoa da Boppek bere zientzia sortzerik izango zuen, ez hain laster behintzat, sanskritoaren aurkikuntza gabe. Izan ere, hizkuntza horrek, grezieraren eta latinaren ondoan hirugarren lekuko gisa jarriarik, ikerketa oinarri zabalago eta sendoagoa eman zion; eta hasierako abantaila hori emendatua gertatu zen, zeren ezustean ikusi baitzen egoera ezin hobean dagoela sanskritoa, konparaketa hori argitu ahal izateko.

Hona etsenplu bat: *Genus* (*genus*, *generis*, *genere*, *genera*, *generum* eta abar) latinezko paradigma, eta *génos* (*génos*, *généos*, *généï*, *généa*, *géné* @*n* eta abar) grezierazkoa hartzen badira kontuan, sail horiek ez digute ezer adierazten, nahiz bakarka hartu, nahiz beren artean erkatu. Bestelakoa da, aldiz, sanskritoari dagokion saila erans-ten badiugu (*g anas*, *g anasas*, *g anasi*, *g anassu*, *g anas m*

eta abar). Nahikoa da sail horiei gain-gainetik begiratzea grezierazko eta latinezko paradigmak arteko erlazioaz ohartzeko. Behin behinean onartuz gero *g* *anas* dela jatorrizko egoera, esplikazioari lagungarri zaionez gero, atera dezakegu *s* bat erori dela grezierazko *géné(s)os* eta abarreko formetan, bi bokalen artean kokatua zegoen bakoitzean; latinez, egoera berean, «s»-ak «r» eman du. Gainera, gramatikaren ikuspuntutik, paradigma sanskritoak erradikalaren nozioa zehazteko balio du, zeren elementu hori erabat erabakigarria eta finkoa den banako bati (*g* *anas*-) baitagokio. Latinak eta grezierak beren hasieran baizik ez dute izan sanskritoak azaltzen duen egoera. Eta sanskritoak, hain zuzen indoeuropar «s» guztiak atxiki dituelako gertatzen da hain argigarria, egia bada ere beste alderdi batzuetan prototipoaren ezaugarriak gutxiago gorde dituela, bokalismoa, esaterako, arrunt nahastekatu baitu. Baina oro har harturik, atxiki dituen jatorrizko elementuak laguntza handikoak dira ikerketak egiteko unean, eta aipatu egoera dela eta, oso hizkuntza egokia gertatzen da halaber, kasu askotan, beste hizkuntzak argitu ahal izateko.

Boppen ondoan, hasiera-hasieratik azaldu ziren maila handiko linguistak: Jacob Grimm, ikasketa germanikoen sortzailea (bere *Grammaire allemande* 1822tik 1836ra argitaratua izan zen); Pott, zeinaren ikerketa etimologikoei esker linguistek lan egiteko tresna ugari eskuratzeko aukera izan baitzuten; Kuhn, hizkuntzalaritzaz eta mitologia konparatuaz batera arduratu zena; Benfey eta Aufrecht —indioen hizkuntzak aztertu zituztenak—, eta abar.

Eskola honen kideen artean, Max Müller, G. Curtius eta Aug. Schleicher aipatu beharra dago bereziki, hirurek, nork bere aldera, lan handia egin baitzuten estudio konparatiboen alde. Max Müller, bere hitzaldi bikainen bidez, —ez oso modu zorrotzez eginak egia esan, (*Leçons sur la science du langage*, 1861, ingelesez)—, estudio konparatiboak ezagutarazten lagundu zuen. Curtius, filologo bikaina, batez ere *Principes d'étymologie grecque* (1879) delakoaz ezagutua, gramatika konparatua eta filologia klasikoa berrelkartu zituen lehene-tarikoa izan zen. Gramatika konparatuaren hasierako denbora horietan, filologiak fidakaiztasunez begiratzen zien zientzia berri horren aurrerakuntzei, eta beldur hau elkarrekikoa izatera iritsi zen. Azkenik, Schleicher izan zen zatizko ikerketen emaitzak kodifikatzen ahalegin-du zen lehena: izan ere, bere *Abrégé de grammaire comparée des lan* -

gues indo-germaniques (1861), Boppek sorturiko zientziaren sistematizazio saio bat da. Luzaroan ikerketarako oso baliagarria izan den liburu horrek islatzen du hobekien indoeroperaren lehen aroa osatzen duen eskola konparatista honen fisionomia.

Baina eskola horrek, arlo berri eta emankor bat urratzeko meri-tua izan arren, ez zuen erdietsi benetako zientzia linguistikoari hasie-ra ematea. Inoiz ez zen bere ikergaia zehazteaz arduratu, eta oinarriz-ko eragiketa hori egin gabe, zientzia bati ezinezko zaio ikerbide bat garatzea.

Izan ere, gramatika konparatuaren lehen akatsa, gainerako oker guztiak hozi moduan barne dituen, hau da: bere ikerketetan —indo-europar hizkuntzetara mugatuak, gainera—, inoiz ez zuen aztertu norantz zeramaten berak ezartzen zituen erkaketek, zer esan nahi zuten aurkitzen ari zen erlazioek; erabat esanik, gramatika historikoa izan ordez, konparatiboa izan zen soil-soilik. Erkaketa, dudarik gabe, edozein berreraikuntza historikoren ezinbesteko baldintza da, baina hura bakarrik ez da nahikoa ondorioak atera ahal izateko. Eta ondo-riok ihes egiten zieten konparatistei, haiek hizkuntzen garapena, naturalista batek bi landareren gurutzaketa lekusakeen bezala ikusten zutelako. Beti indoeuroperatik abiatzea gomendatzen duen, eta alde horretatik behintzat oso historiazale agertzen den Schleicher-ek, esa-terako, ez du inongo arazorik esateko *e* eta *o*, grezieraz, bokalismoa-ren bi gradu direla. Izan ere, sanskritoak bokal alternantzien sistema bat agertzen du, graduen ideia horretaz pentsarazten duena. Hortaz, espezie bereko landareak hazkunde-garai berberetatik haien artean erlaziorik izan gabe pasatzen diren bezala, graduak ere hizkuntza bakoitzean bereiz eta paraleloki igaroak izan behar liratekeela onartu-rik, Schleicher-ek grezierazko *o*-n, *e*-ren gradu indartu bat somatzen du, sankritoaren bokalean -ren indartua ikusten zuen bezala. Berez, indoeuropar alternantzia bat da, grezieraz eta sanskritoz era desberdinez gauzatzen dena, eta bi hizkuntza horietan ekartzen dituen ondorio gramatikalen artean nahitaezko parekotasunik agertzen ez duena (ik. 197. orr. eta hh.).

Konparatista soila den metodo honek ikusmolde desegoki batzuk dakartza berarekin, errealitatearekin zer ikusirik ez dutenak, eta hizkuntza ororen benetako baldintzez kanpokoak direnak. Hizkuntza, esparru berezitzat hartzen zen, izadiaren laugarren erresu-

matzat; eta hizkuntza horrela hartzetik datoz, hain zuzen, beste edozein zientzian hain txundigarriak gertatuko liratekeen arrazoinatze-ko moduak. Egun, ezin dira garai hartan idatzitako zortzi edo hamar lerrokada irakurri, horietan agertzen diren pentsamenduaren bitxikeriekin, eta bitxikeria horiek zilegiztatzeko erabiltzen ziren terminoe-kin, erabat harrituak gelditu gabe.

Baina, ikuspuntu metodologikotik, interesgarria da oker horiek jakitea, zeren jakintza batek bere hasieran dituen akatsak, gizonek haien hasierako ikerketa zientifikoetan egiten dituztenen irudi handi-tua izan ohi baitira. Aukera izango dugu gure azalpenean zehar horie-tako asko aipatzeko.

1870an hasi zen, eta ez lehenago, hizkuntza baten bizi egoera-ri buruzko arazoa kontuan hartzen. Ikusi zen hizkuntzak elkartzen dituzten egokitasunak hizkuntza fenomenoaren alderdi bat besterik ez direla, hau da, erkaketa ez dela gertaerak berreraikitze bitarteko bat —azterbide bat— baino.

Hizkuntzalaritza, zeinak konparazioari dagokion lekua eman baitzion, zentzu hertsian, hizkuntza erromanikoen eta hizkuntza ger-manikoen estudioetatik sortu zen. Diez-ek hasiriko estudio erromani-koek —bere *Grammaire des langues romanes* 1836-1838koa da— berezikiro lagundu zuten linguistika bere benetako helburura hurbil-tzen. Izan ere, erromanistak, indoeuropeistak ez bezala, ezin hobetuz-ko egoeran zeuden lan horri ekiteko, zeren, alde batetik, latina —hiz-kuntza erromanikoen prototipoa— ezaguna baitzen, eta horren ondo-an, bestetik, dokumentuen joritasunak hizkuntzen bilakabidea xeheta-sun handiz jarraitzeko aukera ematen baitzuen. Bi zirkunstantzia horiek suposizioen arloa zedarritzen zuten eta estudio osoari fisono-mia bereziki zehatza ematen zioten. Germanistak ere antzeko egoeran zeuden; protogermanikoa, berez, ez zen ezaguna, baina beretik erato-rriak diren hizkuntzen historiari jarraiki dakioke mende askotan zehar dokumentu askoren laguntzaz. Eta germanistak, errealtateari atxikia-goak zeudenak, lehen indoeuropeistak heldu ez ziren ikusmoldeeta-raino heldu ziren.

Whitney amerikarra, *Vie du langage* (1875) lanaren autorea, izan zen mugatze lan horri lehen bultzada eman ziona. Berehala esko-la berri bat sortu zen, Neogramatikariena hain zuzen; horren buru guztiak Alemaniakoak izan ziren: K. Brugmann, H. Osthoff, W.

Braune eta E. Sievers germanistak, Leskien eslabista eta abar. Haiena izan zen konparaketaren emaitza guztiak ikuspegi historiko batetik aztertzeke, eta horrenbestez, gertaerak beren ordena naturalean kateatzeako meritua. Izan ere, neogramatikoei esker, hizkuntza ez zen hartu berez bilakatzen den organismo gisa, baizik hizkuntza taldeen multzozko espirituaren emaitza gisa. Onartu zen, aldi berean, zein oker eta urriak ziren filologiaren eta gramatika konparatuaren ideiak¹. Eskola honek egindako zerbitzuak handiak izanagatik, ezin esan daiteke, bizkitartean, arazoaren mami eta osotasunari argibide eman diotnik. Gaur egun, hizkuntzalaritza orokorraren arazo funtsezkoak argitzeke daude oraindik.

II

Linguistikaren gaia eta zeregina; bere inguruko zientziako er

lazioak

Linguistikaren gaia, lehenik, giza mintzairaren agerpen guztiez dago osatua, herri basatien agerpenez nahiz nazio zibilizatuen agerpenez, edota antzinako garaietan edo garai klasikoetan gertatutakoez, aldi bakoitzean kontuan harturik hizkera «zuzena» eta «ondo hitz egitea» ez ezik, adierazpen forma guztiak. Baina askotan, antzinako edo urrutiko hizkuntzak dira, hain zuzen, aztertu behar direnak, eta horrenbestez, testu idatziak hartu beharko dira kontuan ezinbestean, zeren horiek baitira denboran edo espazioan gertu ez dauden hizkuntzak ezagutzeko aukera ematen duten bakarrak.

Linguistikaren zeregina hau izango da:

a) Linguistikak ahalik eta hizkuntza gehienak aztertzeke ahalegina egin behar du, hau da, hizkuntza familien historia egin behar du, eta, ahal den neurrian, familia bakoitzaren hizkuntza ama berreraiki.

b) Hizkuntza guztietan etengabe eta unibertsalki parte hartzen duten indarrak bilatzea, eta hizkuntzen historian agerturiko fenomeno partikular guztiak barne hartuko dituzten lege orokorrak ateratzea.

c) Linguistika bera mugatzea eta definitzea.

Hizkuntzalaritzak erlazio hertsiake ditu beste jakintzekiko: batzuek datuak mailegatzen dizkiote eta beste batzuek hartzen. Maiz,

linguistikaren eta beste zientzia horien arteko mugak ez dira garbi azaltzen. Esaterako, hizkuntzalaritza, arreta handiz bereizi behar da etnografiatik eta historiaurrekotik, horietan hizkuntzak dokumentu moduan soilik hartzen baitu parte; antropologiatik ere urrundu behar du, zeren antropologiak espeziearen ikuspegitik soilik aztertzen baitu gizakia, eta mintzaira, gizarte gertakari bat da. Baina gizarte gertakari izanik, soziologiaren barnean kokatu behar genuke hizkuntzalaritza? Zein dira linguistikaren eta gizarte psikologiaren arteko harremanak? Funtsean, dena —agerpen material eta mekanikoak, eta hots aldaketak—, psikologia da hizkuntzan. Baina egia baldin bada hizkuntzalaritzak hain datu baliotsuez hornitzen duela gizarte psikologia, nolatan ez da hartzen linguistikaren zientzia, psikologiaren zati gisa? Galdera hauek —oraingoz ageriratu bakarrik egingo ditugunak—, aurrerago izango dute erantzuna.

Hizkuntzalaritzak fisiologiarekin dituen erlazioak edo lotunek ez dira aipatu horiek bezain zailak argitzeko: harremana aldebakarra da, zeren, hizkuntzen estudioak hotsen fisiologiari argibideak eskatzen badizkio ere, gero horrek ez baitizkio ematen. Nolanahi ere, bi disziplinen arteko nahasketa ezinezkoa da, hizkuntzan funtsezkoa den guztia —ikusiko dugunez— arrotz zaiolako ikur linguistikoaren izaera fonikoari.

Filologiari dagokionez, gauza bat guztiz erabakia dugu dagoneko: linguistikaz arras bestelakoa da filologia, bi zientzien arteko ukipenguneak eta elkarri egiten dizkieten zerbitzuak gorabehera.

Zertan datza, azkenean, linguistikaren baliagarritasuna? Pertsona gutxik ditu ideia garbiak honi buruz. Toki hau ez da ideia horiek finkatzeko leku egokia; baina garbi dago, adibidez, arazo linguistikoek duten garrantzia testuak erabili behar dituztenentzat —historiazale, filologo eta abarrentzat—. Garbiago, oraindik, kultura orokorrari dagokionez duena, gizabanakoen eta gizartearen bizitzan ez baitago faktorerik, mintzaira bezain garrantzitsua denik. Ezin onartuzkoa litzateke, beraz, mintzairaren estudioa aditu bakar batzuen eskuetan uztea, eta, berez, denak arduratzen dira mintzairaz, hein berean ez bada ere. Baina, hizkuntzalaritzan jartzen den arretaren paradoxazko ondorioz, hizkuntzalaritzaren arloa da, hain zuzen, ustekeriak, ameskeriak eta iduripenak gehien zabaldu diren arloa. Ikuspegi psikologikotik, oker horiek ez dira arbuigarriak, bazterrean uzten ahal dire-

nak; baina hizkuntzalariaren zeregina da, beste edozer egin baino lehen, horiek salatzea eta ahal bezain osoki argitzea.

III

Hizkuntzalaritzaren aztergaia

§1. Hizkuntza; bere definizioa.

Zein da linguistikaren helburu osoa eta aldi berean konkretua? Galdera hau bereziki zaila da, eta aurrerago ikusiko dugu zergatik; oraingoz, zailtasun hori non datzan ulertarazten saiatuko gara.

Beste zientzia batzuek, aldezturik finkatuak dauden eta ikuspuntu desberdinetatik har daitezkeen aztergaiekin jarduten dute; baina gure esparruan ez da horrelakorik gertatzen. Izan ere, norbaitek frantsesezko *nu* «biluzik» hitza ahoskatzen badu, behari batek, lehen begiratuan, hizkuntza aztergai jakin bat ikusteko joera izango du horretan; baina azterketa sakonago batean, hiruzpalau gauza arras desberdin somatu ahalko dira, hurrenez hurren, hitz hori nola hartzen den: hots gisa, ideia baten adierazpen gisa, latinezko *nudum* hitzaren kide gisa eta abar. Aztergai linguistikoa ez doa inondik ere kontuan hartzen den ikuspegiaren aurretik; aitzitik, esan liteke ikuspegia dela aztergai linguistikoa sortzen duena, eta gainera, ezerk ez digu aitzinetik esaten, aztergai hori aintzakotzat hartzeko modu horietako bat, besteak baino lehenagokoa edo hobe den.

Bestalde, edozein ikuspegi hautaturik ere, fenomeno linguistikoak, betiere elkarri egokituak agertuko diren bi aurpegi edo izari lotzen ditu. Esaterako:

1. Artikulatzen diren silabak, belarriak somatzen dituen hots aztarnak dira, baina hotsak ez lirateke existituko ahots organoak gabe; izan ere, *n* bat, bi alde horien arteko egokitasunari esker baizik ez da izaten. Beraz, hizkuntza ezin murriztu daiteke hotsetara, eta hotsa aho artikulaziotik banandu ere ez; eta ordainean, ezin zehaztu dira ahots organoen mugimenduak, alde batera uzten badira aztarna akustikoak.

2. Baina onar dezagun hotsa gauza sinplea dela: hotsa da min-zaira egiten duena? Ez, hotsa, adimenduaren tresna bat besterik ez da,

eta ez da berez existitzen. Hemen, egokitasun berri eta miragarri bat azaltzen da: hotsak, banako akustiko bokal konplexua izanik, aldi berean, banako fisiologiko eta mental konplexua osatzen du ideiarekin. Are gehiago:

3. Mintzairak bi alderdi ditu, gizabanakoarena eta gizartekoa, eta ezin uler daiteke haietako bata bestea gabe. Azkenik:

4. Mintzairak, une orotan, lehendanik finkaturiko sistema bat eta bilakaera bat inplikatzten ditu, une bakoitzean, egungo erakunde

eta iraganaren emaitz baita. Badirudi, lehen begiratuan, oso erraza dela sistema honen eta bere historiaren artean, denaren eta izan denaren artean bereiztea; baina egia esan, hain da hertsia bi gauza hauek lotzen dituen harremana, non ozta-ozta aldera baitaitezke horiek. Erraztuko al litzateke arazoa, mintzairaren fenomenoaren bere jatorrian hartuko bagenu aintzakotzat, hasiko bagina, adibidez, haurren hizkera aztertze? Ez, zeren uste okerra baita sinestea desberdina direla, mintzairari dagokionez, fenomeno baten jatorriaren arazoa eta hura gertatzeko baldintza iraunkorra. Ez dago, beraz, korapilolari askabiderik aurkitzeko modurik.

Hortaz, edozein aldetatik heltzen diogula arazoari, inon ez dugu hizkuntzalaritzaren helburu osoa, integrala aurkitzen, guztietan bi irtenbide elkarren kontrakoren aurrean aurkitzen baikara: edo arazoaren alderdi bati bakarrik atxikitzen gatzazkio, lehen aipaturiko dualtasunak ez atzemateko arriskuan amilduz, edo, alderdi askotatik batera abiatzen gara mintzairaren estudioan, eta orduan, linguistikaren aztergaia azalduko zaigu estekadurarik gabeko gauza heteroklitoen pilaketa nahasgarri gisa. Azkeneko bide horretatik joaz, zientzia askori zabaltzen zaie atea —psikologia, antropologia, gramatika arauemai-le, filologia eta abarri—; baina guk linguistikatik garbi-garbi bereizten ditugun zientzia horiek, okerreko metodo baten kariaz, aztergai har lezake mintzaira.

Gure ustez, irtenbide bakarra dago korapilo horietan : *hasiera-hasieratik hizkuntzaren eremuan kokatu behar dugu, eta hizkuntza hartu mintzairaren gainerako agerpenen arau gisa*. Izan ere, hainbeste dualitate artean, badirudi hizkuntza dela autonomoki definitua izateko gai den bakarra, eta, gainera, helduleku askiesgarriaz hornitzen du gogoia.

Baina, zer da hizkuntza? Gure ustez, ez da mintzairarekin nahasten; hizkuntza, mintzairaren atal jakin bat, —oinarrizkoa, jakina— besterik ez da. Hizkuntza, mintzairaren ahalmenaren gauzatze soziala da, eta batera, gizabanakoek ahalmen hori erabiltzerik izan dezaten, gizataldeak onartu dituen beharrezko konbentzio multzo bat ere bai. Oro har harturik, mintzaira, multiforme eta heteroklitoa da; eremu batzuen artean kokaturik, aldi berean fisikoa, fisiologikoa eta psikikoa izanik, gizarte alderdiari eta alderdi indibidualari dagokie batera. Halaber, sailkaezina gertatzen da giza gertaeren inongo kategoriatan, bere unitatea desagiten eta argitzen jakin ez dugulako.

Hizkuntza, aitzitik, osotasun bat da berez, eta sailkatzeko hatsapen bat. Eta hizkuntzari mintzaira gertakarien artean lehen tokia ematen ari gatzazkion unean, ordena natural bat ezartzen ari gara, beste sailkatzerik onartzen ez duen multzo batean.

Sailkatzeko hatsapen honen kontra, hau esan genezake: mintzairaren erabiltzea, naturatik jasoriko ahalmen batean oinarritzen da; aitzitik, hizkuntza, gauza ikasia eta konbentzionala da, sena naturalaren aurretik joan beharrean haren mendean egon behar lukeena.

Hona hemen eman daitekeen erantzuna:

Lehenik, ez dago frogatua mintzairaren funtzioa, hitz egiten dugunean agertzen den moduan, erabat naturala dela, hau da, ez dago frogatua gure aho aparatua hitz egiteko egina dagoela, gure hankak ibiltzeko sortuak dauden bezalaxe. Puntu honetan, hizkuntzalariak ez datoz bat. Hala, Whitney-k —zeinak hizkuntza, gainerako gizarte erakundeekin parekatzen baitu—, esaten digu kasualitatez, erosotasunez erabiltzen dugula aho aparatua hizkuntza tresna gisa, gizakiak keinua ere aukera baitzezakeen eta ikus-irudiak erabili, hots irudien ordeztu. Tesi hau, dudarik gabe, erabatekoegia da, hizkuntza ez baita puntuz puntu gainerako gizarte erakundeen parekoa; bestalde, Whitney urrutiegi iristen da gure aho organoen aukeratzea zoriaren gauza izan dela esatean, neurri batean behintzat izadiak ezarritakoak baitzetozkigun organo horiek (ik. 103. orr. eta hh.). Baina, puntu funtsezkoenean, badirudi arrazoi duela: hizkuntza konbentzio bat da, eta ez du garrantzirik zein den erabakiko den ikurraren izaera. Beraz, aho aparatua arazoa, bigarren mailakoa da mintzairaren arazoan.

Mintzaira artikulatua esaten zaionaren definizio batek ideia hori baieztatuko liguke. Latinez, *artikulus* -ak «gauza sail bateko

atala, zatia, zatiketa» esan nahi du; mintzairari dagokionez, artikulazioak bi gauza adieraz ditzake: bata, ahozko katearen zatiketa silabatan; eta bestea, esanahien katearen zatiketa esanahizko banakoetan; azkeneko hau da, hain zuzen, alemanek haien *gegliederte Sprache*-ri ematen dioten zentzua. Guk ere azkeneko definizio horri eutsiz, esan genezake gizakiari berezkoa zaiona ez dela mintzaira mintzatua, baizik hizkuntza bat osatzeko ahalmena, hau da, ideia desberdinei dagozkien ikur desberdinen sistema bat osatzeko ahalmena.

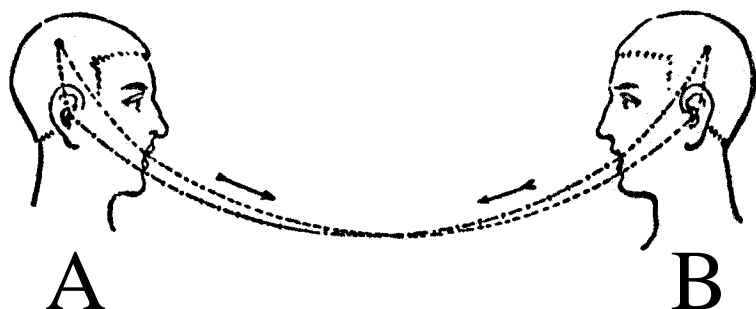
Broca-k aurkitu duenez hitz egiteko ahalmena kopetako ezkerreko hirugarren zirkunboluzioan dago kokaturik; eta horretan oinarritu dira ikerlari zenbait mintzaira izatez naturala dela adierazteko. Baina kokapen hau mintzairari dagozkion *gauza guztietarako* —baita idazkerarako ere— egiaztatu da. Kontuan harturik egiaztapen horiek alde batetik, eta kokapen gune horien lesioaren ondorioz sorturiko afasia mota desberdinei buruzko behaketak bestetik, badirudi hau esan dezakegula: 1. Ahozko mintzairan gertaturiko askotariko nahasketak, modu askotan daude nahaspilatuak mintzaira idatzian gertaturiko nahasketekin. 2. Afasiako nahiz agrafiako kasu guztietan, lesionatua dagoena, gutxiago da honako edo halako hotsak esateko edota ikur batzuk edo beste batzuk marrazteko ahalmena, zernahi tresnaren bidez mintzaira erregular baten ikurrak gogorarazteko ahalmena baino. Honek guztiak pentsarazten digu badagoela, organo desberdinen funtzionamenduaren azpian, ahalmen orokorrago bat, ikurrak erantzen dituen; ahalmen hori, ahalmen linguistikoetan nagusia izango litzateke. Eta hemendik, lehen iritsi garen ondorio berera iritsi gara berriro ere.

Azkenez, arrazoinamendu hau egin dezakegu, hizkuntzari mintzairaren estudioan lehen tokia ematearren: hitzak artikulatzeko ahalmena —berezkoa ala ez— gizataldeak sorturiko eta hornituriko tresnaren laguntzaz gauzatzen da soil-soilik; hortaz, ez da kimerazkoa esatea hizkuntza dela, hain zuzen, mintzairaren banakoa dena.

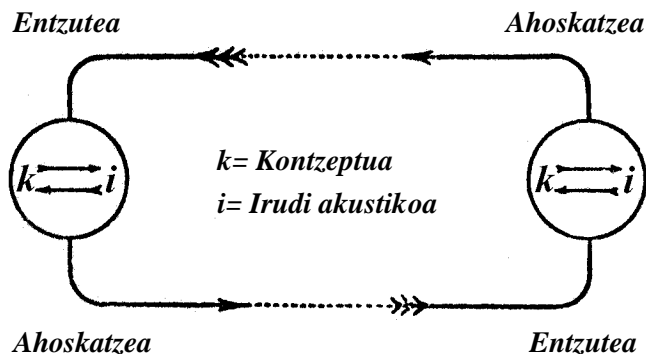
£2. Hizkuntzaren tokia mintzairaren egitateen artean.

Mintzaira barruan hizkuntzari dagokion esparrua aurkitu ahal izateko, hitzaren zirkuitua berregiteraino eramango gaituen ekintza

indibidualaren aurrean kokatu behar dugu. Ekintza honek gutxienez bi gizabanako eskatzen ditu, hori baita, hain zuzen, gutxienez behar dena zirkuitua osoa izan dadin. Jar ditzagun, hortaz, bi pertsona elkarriketan:

Zirkuituaren abiapuntua bataren burmuinean dago —A-ren burmuinean, adibidez—; hemen, ezagumenezko gertaerak —guk kontzeptuak izendatzen ditugunak—, loturik aurkitzen dira ikur linguistikoaren irudikapenekin, edo ikur linguistiko horien adierazpenerako balio duten irudi akustikoekin. Eman dezagun kontzeptu batek dagokion irudi akustikoa irudikarazten duela burmuinean; fenomeno hori *psikikoa* da erabat; baina atzetik prozesu *fisiologiko* bat darraikio: izan ere, burmuinak fonazio organoei bultzada bat bidaltzen die, irudiari korrelatiboa zaiona; ondoren, hots uhinak A-ren ahotik B-ren belarrira joango dira: prozesu hau erabat *fisikoa* da. Berehala, prozesua alderantzizko norabidean gertatuko da: irudi akustikoaren bidalketa fisiologikoa gertatuko da, belarritik burmuinera; burmuinean, azkenik, irudi honen elkarketa psikikoa, dagokion kontzeptuarekin. B-k ere hitz egiten badu, ekintza berri honek, aipatu lehen ekintzak egin duen ibilbide berbera egingo du —haren burmuinetik A-ren burmuinera—; horrela irudikatuko dugu aipatu prozesu hori:

Azterketa honen asmoa ez da osoa izatea, oraindik ere bereiz baikenitzake sentipen akustiko garbia, sentipen hori irudi akustiko sorrarekin identifikatzea, ahoskuntzaren gihar irudia eta abar. Dena den, eskema horretan funtsezkoak iruditzen zaizkigun elementuak soilik hartu arren, berehala, hasiera-hasieratik ageriratzen da alde fisi-koen (hots uhinen), alde fisiologikoen (ahoskatze eta entzutearen), eta psikikoen (hitzezko irudien eta kontzeptuen) arteko bereizketa. Hortaz, ezinbestekoa da behin eta berriro esatea, hitzezko irudia ez dela hotsarekin berarekin nahasten, eta hitzezko irudi hori psikikoa dela, hari loturik doakion kontzeptua ere psikikoa den hein berean.

Zirkuitua, guk irudikatu dugun moduan, oraindik gehiago zati-ka daiteke, eta horrelako zatiak egin:

a) Alde bat kanpoko (ahotik belarrira doazen hotsen dardara), eta beste bat barrukoa, gainerakoa barne duena.

b) Alde psikiko bat eta beste alde bat ez psikikoa; bigarren horrek, oinarri gisa organoak dituzten gertaera fisiologikoak eta giza-banakoaz kanpoko gertaera fisikoak hartzen ditu.

c) Alde aktiboa bata, eta pasiboa bestea: aktiboa, hiztunetako baten elkarketagunetik beste hiztunaren belarriraino doan guztia izan-go da, eta pasiboa, azken hiztun horren belarritik bere elkarketa gune-raino doan guztia. Azkenik, burmuinean kokaturiko alde psikikoan, aktiboa den guztia ($k \rightarrow m_i$) eginkaria dela esan dezakegu, eta pasiboa dena ($i \rightarrow m_k$) harkorra.

Ikur bakartuak ez diren kasu guztietan agertzen den elkartzeko eta koordinatzeko ahalmena ere erantsi beharra dago, eta ahalmen

hori da, hain zuzen, hizkuntza, sistema gisa antzolatzeko prozesuan garrantzirik handiena duena. (ik. 158. orr. eta hh.)

Baina ongi ulertzeko rol edo eginkizun hori, ekintza indibiduala gaingitu behar da, eta gizarte ekintzaraino lerratu, ekintza indibiduala mintzairaren enbrioia baizik ez delako.

Nolabaiteko batez bestekoa ezarriko da, mintzairak era horretara lotzen dituen gizabanakoen artean, denek berriro egingo baitituzte kontzeptu berberei loturiko ikur berberak. Errepikapen hori ez da zehatz-mehatz gertatuko, jakina, baina bai modu antzekoaz.

Zein da gizarte kristalizazio honen jatorria? Zirkuituaren bi zatietatik, zein dagoke jatorrian? Zeren ziur aski ez baitute denek modu berean parte hartuko.

Alde fisikoa hasieratik bazter daiteke. Ezagutzen ez dugun hizkuntza batean hitz egiten entzuten dugunean, ondo atzeman ohi ditugu hotsak, baina, ulertzen ez dugunez, gizarte gertaeratik kanpo gertatzen gara.

Halaber, alde psikikoak ez du oso-osorik parte hartzen: alde gauzatzailea kanpo geratzen da, zeren gauzatzea inoiz ez baitago gizataldearen esku; beti indibiduala da, eta gizabanakoa da beti jabea; guk *hizketa* (*parole*) esango diogu.

Hiztun guztietan berdintsuak izatera iristen diren terminoak, harrera eta koordinazio ahalmenen funtzionamenduari esker sortzen dira. Nola irudikatu behar da gizarte emaitza hau, hizkuntza, gainera-kotik banandua ager dadin? Gizabanako guztiengan metatzen diren hitzezko irudi guztiak biltzerik izango bagenu, gizarte uztardura batekin topatuko ginateke, eta gizarte uztardura hori hizkuntza da. Hizkuntza, gizatalde bateko gizabanakoetan hizketaren jardutearen poderioz ezarritako altxor bat da, burmuin bakoitzean birtualki badagoen gramatika sistema bat, edo zuzenago esanda, gizabanako multzo baten burmuinean badagoen gramatika sistema bat, zeren hizkuntza ez baitago inorengan oso-osorik, modu horretara gizataldean soilik existitzen delako.

Hizkuntza eta hizketa banatzearekin batera, hauek ere bereizten ditugu: 1. Indibiduala dena, eta gizartekoa dena. 2. Gehigarria eta hein batean funtsezkoa ez dena, eta funtsezkoa dena.

Hizkuntza ez da hiztunaren funtzio bat, baizik gizabanakoak pasiboki erregistratzen duen emaitza; ez du alde z aurretiko erabakirik

eskatzen, eta hausnarketak ez du parte hartzen sailkatzeko jardueran baizik; honi buruz 158. eta hurrengo orrialdeetan hitz egingo dugu.

Hizketa, aitzitik, borondate eta adimen mailako ekintza indibiduala da; eta ekintza indibidual honetan komenigarria da bereizketa hauek egitea: 1. Alde batetik, konbinazioak; haiei esker hiztunak hizkuntzaren kodea erabiltzen du, bere pentsamenduak adierazi ahal izateko. 2. Bestetik, hiztunari konbinazio horiek kanporatzen uzten dizkion mekanismo psiko-fisikoa.

Azpmarratu beharra dago, definitu duguna gauzak direla eta ez hitzak; ezarritako bereizketek ez dute, hizkuntza batetik bestera erabat estaltzen ez diren termino anbiguo batzuen beldur izan beharrik. Hala, alemanez *Sprache* -k «hizkuntza» eta «mintzaira» esan nahi ditu; *Rede* «hizketa»-ri dagokio gutxi gorabehera, baina «berbaldi» zentzua ere erantsirik. Latinez, berriz, *sermo*-k «mintzaira» eta «hizketa» esan nahi du; *lingua*-k, aldiz, «hizkuntza» esan nahi du, eta horrela etengabe.

Gorago zehazturiko nozio horietako bakoitzari zuzenean lego-kioken hitzik ez dagoenez, alferrikakoak dira hitz baten inguruan eginiko definizioak, eta benetan metodo kaskarra da hitzetatik abiatzea gauzak definitzeko asmoz.

Aipa ditzagun berriro hizkuntzaren ezaugarriak:

1. Gai oso ondo definitua da hizkuntza, mintzaira egitateen multzo heteroklitoaren barruan. Zirkuituaren zati jakin batean aurkitzen da, entzumenezko irudia kontzeptuarekin elkartzen den tokian, hain zuzen. Hizkuntza, mintzairaren alderdi soziala da, gizabanakoaz kanpokoa eta gizabanakoak berak berez sortua ez aldatua izan ez daitekeena. Hizkuntza, gizataldeko kideen artean finkaturiko nolabaiteko hitzarmen bati esker existitzen da bakarrik. Bestalde, gizabanakoak ikasi beharra dauka jakin nahi badu hizkuntzak nola jotzen duen; umearengan funtzionamendu hortaz jabetzea emeki gertatzen da. Hainbestearino da bestelako gauza bat hizkuntza, non hizketaz gabeturiko gizon batek hizkuntza atxikitzen baitu, entzuten dituen ahots ikurrak ulertzen baditu.

2. Hizkuntza, hizketaz bestelakoa dena, bereiz azter daitekeen gauza bat da. Hizkuntza hilak, esaterako, dagoeneko ez ditugu erabiltzen, baina ongi guregana dezakegu haien hizkuntza organismoa. Hizkuntzaren zientziak mintzairaren beste elementuak baztertzen ahal

ditu, areago, hizkuntzaren zientziak gertatzerik izango du soil-soilik, beste elementu horiek tartean sartzen ez badira.

3. Mintzaira heterogeneoa da; era horretara mugaturiko hizkuntza, aldiz, homogeneoa da: ikur sistema bat da. Sistema horretan, esanahiaren eta hots irudiaren arteko lotura da soil-soilik funtsezkoa, eta ikurraren bi zatiak hein berean dira psikikoak.

4. Hizkuntza, hizketaren antzera, izaera zehatza duen zerbait da, eta halakoa izatea abantaila handia gertatzen da hizkuntza ikerketzeko unean. Ikur linguistikoak, funtsean psikikoak izan arren, ez dira abstrakzioak; adostasun kolektiboaz ontzat emandako elkarketak —multzoan hartuak hizkuntza osatzen dutenak— burmuinean baizik lekurik ez duten errealitateak dira. Bestalde, hizkuntzaren ikurrak uki daitekeen zerbait dira, nolabait esateko. Izan ere, idazkerak irudi konbentzionalen bidez adieraz ditzake ikur horiek; aitzitik, hizketako ekintzen argazkiak xehetasun guztiekin ateratzea ezinezkoa litzateke. Hitz bat ahoskatzeak, delako hitza txiki-txikia bada ere, jakiteko eta irudikatze-ko oso zailak diren gihar mugimendu kontagaitzak dakartza berarekin. Hizkuntzan, berriz, hots irudia dago soil-soilik, eta ikus-irudi etengabe gisa atzeman ahal daiteke. Bada, hots irudi bat gauzatzeko beharrezko diren mugimendu kontagaitz horiek alde batera utzirik, hots irudi bakoitza da —gero ikusiko dugunez— fonema edo elementu kopuru mugatu baten batuketa; fonema horiek, bere aldetik, idazkeraren bidez adieraz daitezke, legozkiekeen ikurrak erabiliz. Hizkuntzari dagozkion gauzak finkatu ahal izateari eskerrak, hiztegia eta gramatika hizkuntzaren irudikapen leiala izan daitezke, zeren hots irudien biltegia baita hizkuntza, eta idazkera, hots irudi horien gauzatze ukigaia.

£3. Hizkuntzaren lekua giza egitateetan. Semiologia.

Ezaugarri horiei esker, beste ezaugarri garrantzitsuago bat aurkitu dugu: hizkuntza, mintzaira egitateetatik bereizia, giza egitateen artean sar eta sailka dezakegu, eta mintzaira, aldiz, ez.

Ikusi berri dugu gizarte erakunde bat dela hizkuntza; baina ezaugarri batzuetan aldendu egiten da beste erakunde politiko, juridiko eta abarretik. Bere izaera berezia ulertzeko, egitate ordena berri bat sartu behar da.

Hizkuntza, ideiak adierazten dituen ikur sistema bat da; hori dela eta, hizkuntza beste sistema batzuekin erka dezakegu, hau da, idazkerarekin, gor-mutuen alfabetoarekin, erritu sinbolikoekin, adeitasunezko formekin, gudukari seinale eta abarrekin, baina sistema horietan guztietan garrantzitsuena hizkuntza dela ahaztu gabe.

Beraz, litekeena da *ikurren bihurtze gizarie bihurtaren barruan aztertuko duen zientzia* sortzea. Jakintza horrek, gizarte psikologiaren alderdi bat izango litzateke, eta horrenbestez, psikologia orokorrarena; guk *semiologia*² esango diogu (grezierazko *semeion* «ikur»etik dator). Zientzia horrek erakutsiko digu ikurrak zer diren, eta zein diren ikur horiek eraentzen dituzten legeak. Oraindik existitzen ez denez, ezin esan daiteke zer izango den semiologia; baina izateko eskubidea du, eta bere lekua aldeztu aurretik finkatua dago. Hizkuntzalaritza, zientzia orokor horren zati bat baizik ez da. Semiologiak aurkituko dituen legeak, hizkuntzalaritzan aplikagarriak izango dira, eta era horretara, hizkuntzalaritza, giza egitateen multzoaren barruan ondo zehazturik dagoen eremu batera loturik gertatuko da.

Semiologiaren³ leku zehatza finkatzea psikologoari dagokio; hizkuntzalararen egitekoa hau da: zeri eskerrak den hizkuntza, sistema berezi bat egitate semiologikoen multzoaren barruan. Geroago helduko diogu berriro ere arazo horri. Oraingoz hau bakarrik izango dugu kontuan: semiologiaren barnean sartu dugulako kokatu ahal izan dugu linguistika, lehendabiziko aldiz, gainerako zientzien artean.

Semiologiak beste zernahik bezala bere aztergai propioa izanik, nolatan ez da hartzen oraindik zientzia autonomo gisa? Zirkuluan inguruka gabiltzalako: alde batetik, hizkuntza baino egokiagorik ez dago semiologiaren izaera ulertarazteko; baina modu egokian azaltzeko semiologiaren arazoa, hizkuntza bera —hizkuntza, zentzu hertsian hartua— aztertu behar litzateke; eta orain arte, beti beste gauzaren baten arabera izan da aztertua hizkuntza, beti beste ikuspegi batzuetatik.

Lehenik, hartzun xeheen azaleko ikusmoldea dago: izendegi bat besterik ez dute ikusten hizkuntzan (ik. 95. orr.), eta horrenbestez, baztertua gertatzen da hizkuntzaren benetako izaerari buruzko edozein estudio. Gero, psikologoaren ikuspegia dugu; horrek ikurraren mekanismoa gizabanakoan aztertzen du. Azterbiderik errazena da, baina gauzatze indibidualean gelditzen da, izatez gizaritekoa den ikurreraino iritxi gabe.

Eta azkenik, batzuek, ohartzen direnean gizarte mailan aztertu behar dela ikurra, hizkuntza beste erakundeekin lotzen dituzten ezaugarriak hartzen dituzte kontuan soil-soilik, hau da, hein batean zein bestean gure borondatearen mendean dauden horiek soil-soilik. Era horretara jokaturik, alde batera utzi ohi dira, —guztiz baztertuak, estudiotik at—, oro har semiologia sistemei —eta bereziki hizkuntzari— bakarrik dagozkien ezaugarriak. Ikurra beti, neurri batean, giza-banakoaren edo gizartearen borondatearen gain dago, eta hortan datza, hain zuzen, bere funtsezko ezaugarria, lehen begiratuan gutxien nabarmentzen dena bada ere.

Hala, ezaugarri hori hizkuntzan bakarrik azaltzen da garbi, baina gauza gutxiago aztertuetan ere agertzen da nolabait; horrenbestez, ez da ikusten zientzia semiologiko baten beharra edo baliagarritasuna. Guretzat, aitzitik, arazo linguistikoa semiologikoa da batez ere, eta horrela, ikuspegi horretatik, gure arrazoinamendu guztiek esanahia eta garrantzia hartzen dute. Hizkuntzaren benetako izaera aurkitu nahi badugu, honetatik abiatu behar dugu ezinbestez: bilatu behar dugu hizkuntzak eta bere ordenako beste sistemek guztiena dutena, hau da, hizkuntzan, eta batera bere ordenako gainerako sistema guztietan agertzen dena; lehen begiratuan oso garrantzitsuak diruditen faktore linguistikoak (ahots aparatua, esaterako), bigarren mailako faktoretzat hartu behar dira, baldin hizkuntza beste sistemetatik bereizteko balio badigute soil-soilik. Hala eginik, ez dugu argituko hizkuntzalaritzaren arazoa soil-soilik, baizik eta, errito, ohiturak eta abar ikur gisa hartzean, beste itxurapean agertuko zaizkigu gertaera horiek, eta horrenbestez, haiek semiologiaren esparruan biltzeko, eta zientzia honen legeen arabera esplikatzeko beharra atzemanen dugu.

IV

Hizkuntzaren linguistika eta hizketaren linguistika

Hizkuntzaren zientziari mintzairaren estudioaren osotasunean benetan dagokion lekua ematean, linguistika osoa kokatu dugu kolpe berean. Hizkuntzaren gainerako elementuak —hizketa osatzen dutenak—, berez datoz hizkuntzaren zientziaren menpera; eta men-

pekotasun honi esker, linguistikaren alderdi guztiek haiei dagokien tokia aurkituko dute.

Har ditzagun, adibidez, hizketarako beharrezkoak diren hotsak sortzea; ahots organoak hizkuntzaz kanpokoak dira, Morse alfabetoa transkribitzeko balio duten aparatuak ere alfabeto horretaz kanpokoak diren hein berean; eta ahoskatzeak, hau da, hots irudien gauzatzeak, ez dio sistemari berari ezertan eragiten. Alde honetatik, hizkuntza, sinfonia batekin erka dezakegu; izan ere, sinfonia horren errealitateak ez du zer ikusirik gero sinfonia hori joko den moduarekin; sinfonia jotzerakoan musikoek egin ditzaketen akatsek ez dute inondik ere errealitate hori arriskuan jartzen.

Ahoskatzearen eta hizkuntzaren arteko bereizketa horren aurka, aldaketa fonetikoak jar genitzake, hau da, hizketan gertatu ohi diren hots aldaketak, zeren eragin nabarmena izan ohi baitute hizkuntzaren etorkizunean. Eta hala izanik, ba al dugu eskubiderik esateko fenomeno horietatik at existitzen dela halako egoeretan bizi ohi den hizkuntza? Bai, zeren fenomeno horiek —aldaketa horiek— hitzen materialazko gaiaren gainean soilik izan ohi baitute eragina. Eta fenomeno horiek hizkuntza —zeina ikur sistema gisa hartzen baitugu—, ukitzen badute, zeharbidez izango da soil-soilik, interpretazio aldaketa gertatuko delako (hots aldaketek sortarazia, hain zuzen). Baina azkeneko fenomeno hori ez da inondik ere fonetika mailakoa (ik. 116. orr.). Interesgarria izan liteke interpretazio aldaketa horien zergatikoa aztertzea, eta horretan, laguntza handikoa izango da hotsak iker-tzea; baina kontu hori —alegia, esanahi aldaketa horren zergatiko hori— ez da funtsezkoa: hizkuntzaren zientziak aski izan ohi du beti, hotsetan gertaturiko aldaketak nabarmentzeaz eta aldaketa horiek eka-rriko ondorioak aztertzeaz.

Eta ahoskatzeari buruz diogunak orobat balioko du hizketaren gainerako alderdietarako. Hitzunaren jarduera, disziplina multzo bat kontuan hartua aztertu behar da, eta disziplina horiek, hizkuntzarekin duten erlazioarengatik soilik dute lekua linguistikan.

Beraz, mintzairaren estudioak bi alde ditu: bata, funtsezkoak, hizkuntza du helburu, eta hizkuntza, funtsean, gizartekoa eta gizabakoaz kanpokoak da; estudio hau psikikoa da soil-soilik. Beste aldea, bigarren mailakoa dena, mintzairaren alderdi indibidualaz —hau da, hizketaz, fonazioa barne—ari da, eta psikofisikoa da.

Bi helburu horiek biziki loturik daude, dudarik gabe, eta elkarren menpe daude, bata bestea dakar: hizkuntza beharrezkoa da hizketa ulargarria gerta dadin eta hizketa horrek ekar ditzan ekarri behar dituen ondorio guztiak; baina hizketa, bere aldetik, beharrezkoa da hizkuntza finkatua gerta dadin. Historikoki, hizketa egitatea beti aurretik joan ohi da, lehenago gertatu ohi da. Nola bururatuko litzaioke norbaiti, bestela, hitzezko irudi bat ideia batekin elkartzea, ez bazuen alde aurretik elkarketa hori hizketa ekintza batean hautema-na? Bestalde, beste entzunez ikasten dugu gure ama hizkuntza, eta gure burmuinean ezin konta ahal esperientzien ondoren baizik ez da finkatzen. Azkenik, hizketa da hizkuntza bilakarazten duena: beste entzutean jasoriko inpresioak dira, hain zuzen, gure ohitura linguistikoak aldarazten dituztenak. Beraz, elkarren menpekotasuna dago hizkuntzaren eta hizketaren artean. Hizkuntza, hizketaren tresna eta aldi berean emaitza da. Baina elkarrekiko menpekotasun hori ez da, inondik ere, oztopoa hizkuntzak eta hizketak bi gauza erabat desberdin izaten jarrai dezaten.

Hizkuntza, gizataldean, burmuin bakoitzean ezarritako arrasto multzo baten gisa dago ezarria, gutxi gorabehera hiztegi bat bezala, horren ale guztiak, denak berdinak, gizabanakoen artean banatuak bailiran (ik. 40. orr.). Beraz, hizkuntza, hiztun bakoitzarengan dagoen zerbait da, nahiz guztiena den eta jasotzailearen esku ez dagoen. Hizkuntzaren izaera hori, honako formularen bidez adieraz daiteke:

$$1+1+1+1\dots = I \text{ (eredu kolektiboa).}$$

Nola dago hizketa ezarria kolektibitate honetan? Hizketa, jen-deak esaten duen guztiaren bilduma da, eta hau hartzen du barnean: a) hiztunen borondatearen mendean dauden konbinaketa indibidualak, b) era berean borondatezkoak diren ahoskatze ekintzak, zeinak beharrezkoak baitira konbinaketa horiek gauzatu ahal izateko.

Beraz, ezer ez da kolektiboa hizketan, haren agerpenak indibidualak eta momentukoak direlako. Hizketan, kasu partikularren batuketa besterik ez dago, formula honen arabera:

$$(1+1'+1''+1'''+\dots).$$

Arrazoi horiek direla eta, kimerazkoa litzateke hizketa eta hizkuntza biak ikuspegi bakarretik hartzea. Mintzairaren multzoa, oro har hartua, ezagutezina da, homogeneous ez delako; proposaturiko bereizketak eta menpekotasunak, aldiz, dena argitzen dute.

Hori da mintzairaren teoriari ekitean aurkitu dugun lehenengo bidegurutzeta. Izan ere, aukera egin behar da aldi berean hartu ezin diren bi bideren artean, zeren bide horiek banatuki izan behar baitira urratuak.

Atxiki daiteke, berez, linguistika izena disziplina bi horiek adierazteko, eta hizketaren linguistika bati buruz hitz egin. Baina arretaz ibili behar da benetako linguistikarekin ez nahasteko, aztergai bakarra hizkuntza duen linguistika horrekin ez nahasteko, hain zuzen.

Gu azkeneko horretaz bakarrik arduratuko gara, —hau da, helburu bakarra hizkuntza duen hizkuntzalaritza horretaz—, eta noizean behin gure frogapenetan zerbait argitu nahian hizketaren arlora lerratzten bagara argibideren baten bila, saiaturiko gara beti garbi iraun dezaten, bi arloak banatzen dituzten mugek.

V

Hizkuntzaren barruko elementuak eta kanpoko elementuak

Hizkuntza definitu dugun erak jakintzat ematen du alde batera uzten dugula bere organismoari, bere sistemari arrotz zaion guztia, hau da, zokoratu egiten dugula «kanpoko linguistika» terminoaz izendatzen den guztia. Hizkuntzalaritza hau, halere, gauza garrantzitsuez arduratzen da, eta horietan pentsatzen da batez ere, mintzairaren estudioari heltzen zaionean.

Kanpoko hizkuntzalaritzak, lehenik, etnologiarekin batera dituen puntu guztiak ditu aztergai, hau da, hizkuntza baten historiaren eta zibilizazio baten historiaren artean izan daitezkeen harreman guztiak aztertzen ditu. Bi historia horiek nahastu egiten dira eta elkarrekiko harremanak dituzte. Horrek gogora ekartzen dizkigu benetako fenomeno linguistikoetan ikusitako egokitasunak (ik. 34. orr. eta hh.). Nazio baten ohiturek eragina ohi dute nazio horren hizkuntzan, ondo-

rioak ekar dakizkioke, eta bestalde, hizkuntza da hein handi batean nazioa egiten duena.

Bigarrenik, hizkuntzaren eta historia politikoaren arteko erlazioak aipatu behar dira. Izan ere, erromatar konkista bezalako gertaera historiko garrantzitsuek ikaragarritzko garrantzia izan dute hizkuntza gertaera askotan. Kolonizazioak, menperatze modu bat baizik ez denak, ingurugiro desberdinetara hedaraziko du hizkuntza bat, eta gertakari horrek, bere aldetik, aldaketak ekarriko ditu hizkuntza horretan, hau da, hizkuntza horren hedatzea dela eta, aldaketak gertatuko dira hizkuntza horretan. Horren froga gisa, gertaera asko aipa genitzake: Norvegiak, esaterako, daniera hartu zuen hizkuntza gisa Danimarkarekin politikoki elkartzeko; dena dela, gaur egun Norvegiakoek errefusatu egiten dute hizkuntza eragin hori. Estatuene barne politika ere ez da garrantzi txikiagokoa hizkuntzen bizitzarako: gobernu batzuek, Suizakoak esaterako, hizkuntza batzuk batera izatea onartzen dute; beste batzuek, Frantziak adibidez, hizkuntza batasuna dute helburu. Zibilizaio maila aurreratua izateak beti bultzatzen du hizkuntza berezi batzuen garapena (hizkuntza juridikoa, terminologia zientifikoa eta abar).

Horrek guztiak hirugarren puntu batera garamatza: hizkuntzak, mota guztietako erakundeekin —Eliza, Eskola eta abarrekin— dituen harremanetara. Erakunde horiek, bere aldetik, hizkuntza baten literatura garapenarekin daude biziki lotuak. Hizkuntza baten literatura garapena, dena den, fenomeno orokorragoa da, historia politikoari lotua dagoelako. Literatura hizkuntzak gainditu egiten ditu literaturak jartzen dizkion mugak: gogora ditzagun saloien eragina, gortearena, edota akademiena, esaterako. Bestalde, hemen literatura hizkuntzaren eta tokian tokiko dialektoen artean dagoen auzi handia ageriratzen da (ik. 236. orr.); hizkuntzalariak liburuetakoz hizkuntzaren eta hizkuntza arruntaren arteko elkarrekiko harremanak aztertu behar ditu orobat, zeren kultura emaitza den literatura hizkuntzak urrutiratu ohi baitu bere izateko eremua, hizkuntza mintzatuari dagokion eremu naturaletik.

Azkenik, hizkuntzen hedapen geografikoari dagokion guztia, eta haien dialektoen zatiketari dagokiona, kanpoko hizkuntzalaritzaren esparruari dagokio. Barruko eta kanpoko linguistikaren arteko bereizketa, dudarik gabe, batez ere puntu honetan gertatzen da bene-

tan paradoxazkoa, zeren fenomeno geografikoa erabat lotua baitago hizkuntza ororen izateari; eta halere, geografiak, berez, ez du hizkuntzaren barruko organismoa ukitzen.

Esan ohi da guztiz ezinezkoa dela kontu horiek guztiak hizkuntzatik beretik banatzea. Ikuspegi hau nagusitu da, «Realia» horiek hainbestetan aipatu denetik. Izan ere, landarea kanpoko faktoreek —lurrak, klimak eta abarrek— eraginda aldatua gertatzen den moduan, era berean organismo gramatikala ere ez al dago beti aldaketa linguistikoari arrotz zaizkion kanpoko faktoreen mendean? Badirudi gaizki esplikatuak gertatzen direla termino teknikoak, hizkuntzak hantzen haren hartzen dituen maileguak, ez bada haien jatorria kontuan hartzen. Bereiz eta bana al daitezke hizkuntza batean, bilakaera naturala, organikoa, alde batetik, eta literatura hizkuntza bezalako forma artifizialak, kanpoko faktoreen eraginez gertatzen direnak, eta horrenbestez inorganikoak direnak, bestetik? Ez al da ikusten etengabe ari dela garatzen hizkuntza komun bat tokiko dialektoen ondoan?

Gure ustez, kanpoko hizkuntza fenomenoaren ikerketa oso emankorra da; baina ezin esan daiteke haiek gabe ez dagoela barneko hizkuntza organismoa ezagutzerik. Har ditzagun adibide gisa atzerriko hitzen maileguak; ikus daiteke, lehenik, ez direla inondik ere elementu iraunkorrek hizkuntza baten bizitzan. Badaude, hainbat haran baztertutan, hizkera batzuk, kanpotik etorritako termino artifizial bakar bat ere inoiz onartu ez dutenak. Esango al genuke, kasu horretan, hizkuntza hauek mintzairaren egoera erregularretik at daudela, mintzaira zer den azaltzeko gai ez direla, eta dialekto horiek direla hain zuzen azterketa «teratologikoa» eskatzen dutenak, nahasketak izan ez dituztelako? Baina, batez ere, mailegatu hitzak, sistemaren barnean aztertuak diren unetik, ez dira mailegutzat hartzen; eta zernahi ikur autoktono bezalaxe, harekin lotuak dauden hitzekiko erlazioaz eta aurkakotasunez baizik ez dira existitzen. Oro har, inoiz ez da nahitaezkoa hizkuntza bat zein egoeratan garatu den jakitea. Zendari eta paleoslaboari dagokienez, esaterako, ez dakigu zein herri hitz egin zuen hizkuntza haietan; baina hori ez jakitea ez da inondik ere oztopoa, hizkuntza hauek barnetik aztertu, eta izan dituzten aldaketez ohartu ahal izateko. Nolanahi ere, garbi dago bi ikuspegiak bereizi behar direla, eta zenbat eta zorrozkiago hobe.

Eta esandakoaren frogarik onena da bakoitzak azterbide berezia sortzen duela. Kanpoko hizkuntzalaritzak xehetasunak eta xehetasunak pila ditzake, sistema baten torniketeaz herstuturik dagoela sentitu gabe. Adibidez, autore bakoitzak hobekien iruditzen zaion moduan bilduko ditu hizkuntza batek bere lurraldetik kanpo izandako hedapenari buruzko gertaerak; eta dialektoen aurka literatura hizkuntza bat sortu duten faktoreak aztertzen badira, beti izango dugu aipatze soilean gelditzea; gertaerak modu sistematikoaz edo ez hain sistematikoaz ordenatzen badira, argitasunaren izenean izango da soil-soilik.

Barne hizkuntzalaritzan, aldiz, kontua bestelakoa da: ez du edozein ordenamendu onartzen, bere ordena baizik ezagutzen ez duen sistema da hizkuntza. Xakearekin erkatzen badugu, hobe ulertuko dugu kontu hori: joko honetan nahiko erraza da bereiztea zer den kanpkoa eta zer barnekoa; Europara Persiatik etorri zaigula jakitea, kanpkoa da; barnekoa, ordea, sistemari eta erregelei dagokien guztia. Eta zurezko pezak bolizko pezez ordezkatzten baditut, sistemari berdin zaio; baina pezen kopurua gehitu edo gutxitu egiten badut, aldaketa horrek sakoneko eragina du jokoaren «gramatika»ren gainean. Egia da, orobat, horrelako bereizketak egin ahal izateko beharrezkoa dela arretaz ibilitea. Beraz, kasu bakoitzean, fenomenoaren izaerari helduko diogu, arau hau izango dugu kontuan: sistema neurriren batean aldarazten duen guztia barrukoa da.

VI

Hizkuntzaren irudikatzea, idazkeraren bidez

§1. Gai hau aztertu beharra.

Hortaz, gure estudioaren helburua hizkuntza da, hau da, norberaren burmuinean ezarritako gizarte emaitza. Baina emaitza hau desberdina da hizkuntza multzo desberdinetan; iristen zaiguna hizkuntzak dira. Hizkuntzalariak ahalik eta hizkuntza kopuru handiena ezagutu behar du, haien arteko behaketak eta erkaketak eginez, haietan guztietan unibertsala dena atera ahal izateko.

Baina hizkuntza gehienak idazkeraren bidez baizik ez ditugu

ezagutzen. Are gure ama hizkuntzari berari dagokionez ere dokumen-
tuek etengabe hartzen dute esku. Eta gauden tokitik urrun hitz egiten
den hizkuntza bati dagokionez, are beharrezkoagoa da lekukotasun
idatzietara jotzea; eta arrazoi handiagoz, dagoeneko existitzen ez
diren hizkuntzen kasuan. Kasu guztietan zuzeneko dokumentuak
eduki ahal izateko, garai guztietan egin behar izango zen gaur egun
Parisen eta Vienan egiten ari dena: hizkuntza guztien erakuskari fono-
grafikoen bilduma bat. Eta hala ere idazkerara jo behar genuke, era
horretara bilduriko testuak besteei ezagutarazteko.

Honela, bada, nahiz idazkera, bere hartan, arrotz zaion barne
sistemari, ezinezkoa da hizkuntza irudikatzeko etengabe erabili ohi
den prozedura hori baztertzea, hau da, idazkera alde batera uztea, eta
beharrezkoa da ezagutzea haren baliagarritasuna, haren akatsak eta
arriskuak.

£2. Idazkeraren prestijioa; zergatik duen eragina idazkerak ahoz- ko formaren gainean.

Hizkuntza eta idazkera bi ikur sistema desberdin dira; lehena
irudikatzea da bigarrenaren izateko arrazoi bakarra; helburu linguisti-
koa ez da hitz idatziaren eta hitz mintzatuaren konbinaketarekin defi-
nitua geratzen; azkeneko hori da bera bakarrik aztergaia. Baina hain
barru-barrutik nahasten da hitz idatzia hark irudikatzen duen hitz min-
tzatuarekin, non azkenean, toki nagusia kentzen baitio; ahots ikurra-
ren irudikapenari ikurrari berari adina garrantzi, edo gehiago, ematen
diogu. Usteko bagenu bezala norbait ezagutzeko hobe dela bere argaz-
kiari begiratzea, zuzenean bere aurpegiari begiratzea baino.

Halako irudipena betidanik izan da, eta hizkuntzari buruz
hedatu diren ohiko iritziak ikuspegi horrek kutsatuak daude. Hala,
eskuarki sinetsi ohi da lasterrago aldatzen dela hizkuntza bat hizkun-
tza horrek idazkerarik ez duenean; ezer ez faltsuagorik. Idazkerak,
egoera batzuetan, atzeraraz ditzake hizkuntzaren aldaketak, baina
alderantziz ere, hizkuntza batek bere hartan iraun dezake, arriskurik
gabe, idazkerarik ez izan arren. Egun oraindik Prusiako ekialdean eta
Errusiako lurralde batean hitz egiten den lituaniera, esaterako, ida-
tzizko dokumentuen bidez, 1540tik aurrera baizik ez da ezagutzen;

baina, halere, lituanierak garai berankor horretan oro har agertzen digun indoeuropar hizkuntzaren irudia edo egoera, K.a. III. mendeko latinak ematen duena bezain zehatza da. Eta adibide hau nahikoa da erakusteko hizkuntza ez dagoela idazkeraren mende.

Hizkuntza egitate batzuk idazkeraren laguntzarik gabe gorde dira. Antzinako goi alemanaren aldi osoan *t ten*, *fuolen* eta *st zen* idatzi zen, baina XII. mendearen bukaera aldean *töten*, *füelen* grafiak agertu ziren, gaur egun ere badirauren *st zen*-en aurrean. Nondik dator desberdintasuna? Desberdintasun hori gertatzen den hitz guztietan *y* bat zegoen hurrengo silaban: protogermanikoak **daupyan*, **f lyan* —baina **stautan* — zituen. Literatura aldiaren hasieran, 800 inguruan, hainbestearino ahuldu zen *y* hori, non idazkerak ez baitzuen haren arrastorik atxiki hiru mendeetan zehar; ahoskeran, aldiz, utzi zuen arrasto leun bat. Eta mirakuluz bezala, 1180 inguruan, lehen ikusi dugunez, «umlaut» formapean berragertu zen! Hortaz, garbi dago ebakera ñabardura hori zehaztasunez heldu dela idazkeraren laguntzarik gabe.

Hortaz, hizkuntzak, idazkeraren menpe ez dagoen, eta beste modu batez finkatu den ahozko tradizio bat du; baina forma idatzia- ren prestijioak tradizio hori ikustea oztopatzen digu. Eta arazo hone- tan lehen hizkuntzalariak oker zeuden, eta orobat haien aurreko huma- nistak. Boppek berak ere ez zuen letraren eta hotsaren arteko bereiz- keta zehatzik egin, eta bere idazkiak irakurrik, pentsa genezake ezin banatuzkoak direla hizkuntza bat eta bere alfabetoa. Bere ondorengo- ak ere sare berean erori ziren; izan ere, π frikariaren *th* grafia ikusi- rik, Grimm-ek pentsatu zuen hots hau bikoitza ez ezik, leherkari has- perendua ere bazela. Eta horren arabera eman zion hain zuzen leku bere mutazio kontsonantikoaren lege edo «Lautverschiebung» barruan. Gaur egun gizon adituek ere hizkuntza eta bere ortografia nahasten jarraitzen dute; ez al zioen, bada, Gaston Deschamps-ek, Berthelot-ek frantsesa hondamenditik salbatu zuela haren berritze ortografikoaren kontra jarri zelako?

Baina, nola esplikatu idazkeraren prestijio hau?

1. Lehenik, hitzen irudi grafikoa gauza iraunkor eta sendotzat daukagu, eta, denboran zehar hizkuntzaren batasuna osatu ahal izate- ko, hotsa baino egokiagotzat. Lotura hau, askoz errazago ulertuko da beti, benetakoa den bakarrarena —hotsarena— baino, lotura hori

nahi bezain azalekoa —eta sortzen duen banakoa artifizial hutsa— bada ere.

2. Gizabanako gehienetan ikus-aztarnak garbiagoak eta iraunkorragoak dira hots aztarnak baino; hori dela eta, gizabanakoek errazago atxiki ohi dituzte ikus-aztarnak, besteak baino. Hala izanik, irudi grafikoa hotsari nagusitu ohi zaio azkenean.

3. Literatura hizkuntzak areagotu egiten du idazkeraren garrantzi merezimendugabea. Literatura hizkuntzak baditu hiztegiak, gramatikak, eta eskoletan liburuen arabera eta liburuen bidez erakusten da, hain zuzen. Hizkuntza, kode batek arautua agertzen da; baina kode hori bera, bere aldetik, arau idatzi bat da, erabilera zorrotz bati —ortografiari— lotua dagoena; horra zerk ematen dion idazkerari garrantzi nagusia. Azkenean, ahaztu egiten zaigu lehenago ikasten dugula hitz egiten idazten baino, eta hori egitean harreman naturala azpikoz goratua uzten dugu.

4. Azkenik, hizkuntzaren eta ortografiaren arteko ezadostasuna dagoenean, zaila izan ohi da auzia erabakitzea hizkuntzalaria ez denarentzat; baina hizkuntzalariai auzi honetan ahotsik ez duenez, zoritxarrez gehienetan forma idatziak irabazi ohi du, erosoagoa izan ohi delako forma idatzian bermatzen den edozein irtenbide; eta gisa honetan idazkerak ez dagokion garrantzia hartzen du.

£3. Idazkera sistemak.

Bi idazkera sistema daude soil-soilik:

1. Sistema ideografikoa. Sistema honetan, ikur bakarra dago hitz bakoitza irudikatzeko, eta ikur horrek ez du zer ikusirik, dagokion hitza osatzen duten hotsekin. Ikurra hitz osoari dagokio, eta horrenbestez, zeharka, hitz horrek adierazten duen ideiari. Idazkera sistema horren adibide klasikoa txinatar idazkera da.

2. Arruntean «fonetikoa» deituriko sistema. Sistema honen helburua da hitzean hurrenez hurren gertatzen diren hotsen saila berriro jasotzea. Idazkera fonetikoak izan daitezke silabikoak nahiz alfabetikoak, hau da, gehiago bana ezin diren hizketako elementuetan —elementu bakungaitzetan— oinarrituak egon daitezke.

Bestalde, idazkera ideografikoak erraz bilakatzen dira bitariko: ideograma batzuek, esaterako, hasieran zuten balioaz arindurik, hots bakartuak irudikatu ohi dituzte azkenean.

Esan dugunez, hitz idatziak, hitz mintzatua ordezteko joera izan ohi du gure gogoan; hori, bi idazkera sistemetan —bai sistema ideografikoan, bai fonetikoan ere— gertatu ohi da, baina lehen sisteman —hau da, hitza, haren hotsekin inolako loturarik ez duen ikur bakar batez adierazia dagoenean— indar handiagoaz gertatu ohi da ordezte hori. Txinatarrentzat, ideograma eta hitz mintzatua, biak dira adierazten duten ideia beraren ikurrak; idazkera bigarren hizkuntza bat da haientzat, eta elkarrizketa batean, bi hitz mintzatuk hots bera dutenean, hitz idatziara jo ohi da, pentsamendua argitu ahal izateko. Dena den, ordezte hori erabatekoa izan daitekeen arren, ez ditu ekartzen gure idazkeran dakartzan ondorio kaltegarriak, ideia bakar bati dagozkion dialekto desberdinetako hitz desberdinak oso ondo egokitu ohi baitira ikur grafiko bakar bati.

Guk sistema fonetikora mugatuko dugu ikerketa, gaur egun erabiltzen den sistemara batez ere. Sistema horren prototipoa greziar alfabetoa da.

Horrelako alfabeto bat finkatzen den unean, nahiko modu arrazionalen islatzen du hizkuntza, mailegatutako alfabeto bat, —eta horrenbestez, zentzugabekeriez betetako alfabeto bat—, ez bada, jakina. Logikaren ikuspegitik, greziar alfabetoa bereziki aipagarria da, 68. orrialdean ikusiko dugun bezala. Baina grafiaren eta ebakeraren arteko harmonia horrek ez du irauten. Zergatik? Hori da, hain zuzen, orain ikusiko duguna.

£4. Zer dela eta gerta daiteke grafiaren eta ebakeraren arteko egokitasunik eza?

Asko dira, eta guk garrantzitsuenak bakarrik aipatuko ditugu.

Lehenik, hizkuntza etengabe aldatu ohi da; idazkerak, aldiz, ez aldatzeko joera du. Horrenbestez, berehala desoreka gertatzen da, grafia ez baitagokio egokitu beharko liokeenari, eta garai batean zuzena den notazio bat, zentzurik gabekoa izango da mende bat geroago. Denbora batez, ikur grafikoa aldatuz joan ohi da ahoskatzean izanda-

ko aldaketetara egokitzeke, baina berehala etsitzen du. Hori da, hain zuzen, frantsesez *oi* diptongoari gertatu zaiona:

Ahoskatu zen:		Idatzi zen:
XI. mendean	1. <i>rei, lei.</i>	<i>rei, lei.</i>
XIII. mendean	2. <i>roi, loi.</i>	<i>roi, loi.</i>
XIV. mendean	3. <i>roè, loè.</i>	<i>roi, loi.</i>
XIX. mendean	4. <i>rwa, lwa.</i>	<i>roi, loi.</i>

Ageri denez, bigarren aldia arte, kontuan hartu ziren ahoskatzeari gertatutako aldaketak; hortaz, historiako etapa bati grafiako etapa bat dagokio. XIV. mendetik aurrera, ordea, idazkerak bereari eutsi zion, eta hizkuntzak bere bilakaerari jarraitu zion; eta hortik aurrean egokitasun eza handiagotuz joan zen ahoskatzearen eta grafiaren artean. Haien artean egokitasunik agertzen ez zuten terminoak lotzen jarraitzen zenez, azkenean gertakari horrek eragina izan zuen idazkeraren sisteman, hau da, desagokitasunak ekarri zituen: *oi* adierazpen grafikoak, esaterako, hura osatzen duten elementuei arrotz zaizen balioa hartu du.

Adibide asko eta asko jar genitzake. Esaterako, zergatik idazten da *mais* eta *fait*, *mè* eta *fè* ahoskatzen ditugunak? Zer dela eta du *c*-ak maiz *s*-ren balioa? Dagoeneko zentzurik ez duten grafia gorde ditugulako, izan ere.

Eta hori garai guztietan gertatu da: izan ere, gaur egun antzina-ko *l* sabaikaria [*ll*] yod bihurtu da eta *éveyer*, *mouyer* esaten da *essu-ye*; *nettoyer* bezala, baina *éveiller*, *mouiller* jarraitzen da idazten.

Grafiaren eta ebakeraren artean egokitasun eza sortarazten duen beste arazo bat: herri batek beste herri baten alfabetoa hartzen duenean mailegatua, gertatu ohi da sistema grafiko honen baliabideak ez direla ondo egokitzen funtzio berrira, eta orduan modu berriak bilatu behar dira, eta bi letra erabili, esaterako, hots bakar bat adierazteko. Hori da, esaterako, hizkuntza germanikoen π frikari horzkari ahoskabearen kasua: latinak ez baitzuen hots hori irudikatzeko zeinurik, *th*-az irudikatu zen. Chilperico errege merobinjioa, latineko letrei hots honetarako ikur berezi bat eransten saiatu zen, baina ez zuen lortu, eta erabileraren poderioz, *th* -a finkatu zen. Erdi aroko ingelesak *e* itxi bat (esaterako *sed*-en) eta *e* ireki bat (adibidez *led* hitzean) ditu; alfabeto-

ak bi hots hauentzat ikur desberdinak ez izanik, *seed* eta *lead* idazteari ekin zitzaien. Frantsesez, txistukaria irudikatzeko *ch* ikur bikoitza hartu zen eta abar.

Kezka etimologikoa ere badago; garai batzuetan, nagusi izan da, Berpizkundean, adibidez. Maiz, etimologia faltsu batek finkatzen du grafia; hala, frantsesezko *poids* -en *d* bat tartekatu da latineko *pondus* -tik datorrelakoan, eta, berez, *pensum* da jatorrizko hitza. Baina garrantzi gutxikoa da hatsapen etimologikoaren aplikapena zuzena den edo ez: idazkera etimologikoaren printzipioa bera da okerra.

Bestetan, ez da egokitasun ezaren kausa ikusten; hainbat bitxikerik etimologiaren aitzakia ere ez dute. Zergatik idatzi da alemanez *thun*, *tun*-en ordeztu? Esan ohi da *h*-ak, kontsonanteari darraikion hasperendua irudikatzen duela; baina hala balitz, hasperenketa bera azaltzen den toki guztietan sartu behar litzateke *h*, eta hitz andana batek ez du inoiz letra hori jaso (*Tugend*, *Tisch* eta abar).

£5. Egokitasun ezaren ondorioak.

Luzeegia litzateke idazkeraren logikagabekeriak sailkatzea. Zoritzarrekoenetako bat hots bakar baterako ikur asko izatea da. Izan ere, frantsesez *j.g.g.e* (*joli*, *geler*, *geai*) daude adierazteko; *z*-rako *z* eta *s*; *s*-rako, *c'ç* eta *t* (*nation*), *ss* (*chasser*), *sc* (*acquiescer*), *sç* (*acquiesçant*), *x* (*dix*); *k*-rako: *c*, *qu*, *k*, *ch*, *cc*, *cqu* (*acquérir*). Eta alde-rantziz ere, balio batzuk ikur bakar baten bidez adierazten dira; horrela, *t*-ak *t* edo *s* adierazten du, *g*-ak *g* edo eta abar.

Aipa ditzagun azkenez zeharkako grafiak. Alemanez, *Zettel*, *Teller* eta abarretan kontsonante bikoitzik ez badago ere, *# ll*, idazten da aurreko bokala laburra eta irekia dela adierazteko. Eta gisa bereko aberrazioaz, ingelesak hitz bukaerako *e* mutua bat eransten du aurreko bokala luzatzeko: erka daitezen *made* (*m d* ahoskatua) eta *mad* (*m d* ahos.); *e* horrek, berez, dagoen silaba bakarraren gainean eragina balin badu ere, begiarentzat bigarren silaba bat sortu du.

Grafia irrazional horiek, gaitzerdi, hizkuntzaren zerbaiti dagozkio, baina beste batzuk ez. Gaurko frantsesak, esaterako, ez du kontsonante bikoitzik, *mourrai*, *courrai* antzinako geroaldietan izan

ezik, eta halere, legez kontrako kontsonante bikoitzez josita dago ortografia (*bourru*, *sottise*, *souffrir* eta abar).

Era horretara, idazkerak, finkaturik ez dagoenez eta bere erregelaren bila dabilenez, zalantzak azaltzen ditu, hau da, ortografia bat baino gehiago azaldu ohi dira hitz baterako. Ortografia horiek, hotsak irudikatzekeo garai desberdinetan egin diren saioak adierazten dituzte. Hala, antzinako goi alemanez *ertha*-n, *erdha*-n, *erda*-n, edota *thr* -n, *dhr* -n, *dr* -n *th*-ak, *dh*-ak, eta *d*-ak hots bera adierazten zuten, jakina, baina zein? Idazkeraren bidez behintzat ez dago jakiterik zein ote zitekeen hots hori. Eta hemen beste arazo bat ageriratzen zaigu, zeren, forma bakar bati dagozkion bi grafien aurrean egonik, ezin erabaki baitaiteke beti benetan bi ebakera desberdin diren ala ez. Elkarren hurbil dauden dialektoen dokumentuetan hitz bera *asca* eta *ascha* agertzen da idatzia; hots berbera irudikatzen badute, ortografia aldakorreko kasu baten aurrean gaude; bestela, desberdintasuna fonologikoa eta dialektala da, grezierazko *paíz* , *paízd* , *paídd* formetan bezala. Edo, bestela, bi forma desberdin horiek hurrenez hurreneko bi aldiei dagozkie; ingelesez *hwat*, *hwheel* eta abar aurkitzen dira lehenik, eta ondoren *what*, *wheel* eta abar; zer dugu aurrean kasu honetan, grafia aldaketa bat ala aldaketa fonetiko bat?

Hortik atera dezakegun ondorioa da, idazkerak lausotu egiten duela hizkuntzaren itxura: idazkera ez da jantzi bat, mozorro bat baizik. Hori garbi ikusten da *oiseau* frantses hitzean, non hitz mintzatua-
ren (*wazo*) hots bat ere ez baitago adierazia berez dagokion ikurraren bidez; hizkuntzaren iruditik ez da ezer geratzen ikur idatzian.

Beste ondorio bat hau da: zenbat eta gutxiago adierazi idazkerak adierazi beharko lukeena, orduan eta joera handiagoa izan ohi da idazkera oinarritzat hartzeko; hizkuntzalariek ahalegin handiak egin ohi dituzte forma idatzia deigarri gertatzeko. Eta psikologikoki jarre-
ra hau ulertzekoa bada ere, ondorioak ez dira batere mesedegarriak. Frantsesez, *prononcer* eta *prononciation* hitzen erabilera, esaterako, aipatu gehiegikeriaren froga da, erabat nahaspilatzen baitu idazkera-
ren eta hizkuntzaren artean dagoen benetako eta bidezko erlazioa. Letra bat halako manieraz edo besteaz ahoskatu behar dela esaten denean, irudia hartzen da eredu. *Oi* diptongoa *wu* ahoska ahal izateko, aldeztu aurretik, *oi*-k existitu behar luke berez. Eta egia esan, *wu* da *oi* idazten dena. Bitxikeria horri esplikazioa eman nahian, kasu horretan

o-ren eta *i*-ren ebakera berezia dela esan ohi da; eta baieztapen hori ere gezurra da, zeren hizkuntza, forma idatziaren menpean egotea eskatzen baitu. Antza denez, zerbait egin daiteke idazkeraren kontra, ikur grafikoa norma bailitzan.

Fikzio horiek gramatika arauetan ere agertzen dira, Frantsesezko *h*-ren arauetan, adibidez. Frantsesez badaude hasierako hitz *h*-dun aspiraziorik gabekoak, *h* hori latineko formatik jaso dutenak; *homme* (antzina *ome*) adibidez, *homo* dela medio. Baina horrelakoen ondoan, badaude beste batzuk, germanikotik etorriak, zeinetan *h* -a benetan ahoskatu baita: *hache*, *har eng*, *hont* eta abar. Hasperenketa zegoen artean, hasierako kontsonanteen legeen mendeaz zeuden hitz hauek, eta *deuhaches*, *lehar eng* ahoskatzen ziren; aldiz, bokalez hasitako hitzen legearen arabera, *deu-z-hommes*, *l'omme* ahoskatzen zen. Garai hartan, «*h* hasperenduaren aurrean ez lotura ezta elisioa ere ez da egiten» araua zuzena zen. Baina gaur egun formula honek ez du zentzurik, *h* hasperendurik ez baita dagoeneko, hots bat ez den, eta bere aurrean loturarik ez elisiorik sortzen ez duen hori horrela izendatzen ez badugu, behintzat. Zirkuluitsu baten barruan gaude, beraz, eta *h*-a idazkeratik sortu den alegiazko izaki bat baizik ez da.

Hitz baten ebakera finkatzen duena bere historia da eta ez bere ortografia. Hitz horren formak, hitz horrek nahitaez jarraitu behar duen bilakaeraren aldi jakin bat adieraziko du; bilakaera hori lege zehatzek norabidetua egongo da. Aldi bakoitza aurrekoak finkatua etor daiteke. Kontuan hartu behar den gauza bakarra da hitza nondik datorren, haren etimologia, eta hori da, hain zuzen, gehien ahazten dena.

Auch herriaren izenaren transkripzio fonetikoa *o* da. *ch*-ak hotsa irudikatzen du, eta frantsesez, hitz bukaerako hotsa, kasu honetan bakarrik adierazten da era horretara. Baina ez da nahikoa esatea hitz bukaerako *ch*-a soilik *Auch*-en ahoskatzen dela. Arazo bakarra da jakitea latineko *Auscii* -k zer nolako itxuraldaketa prozesua jaso duen *o* bilakatu arte; eta horretan ortografiak ez du garrantzirik.

Gageure *ö*-z ala *ü*-z ahoskatu behar da? Batzuen ustez, *ga ör*; zeren *heure* hitza *ör* ahoskatzen baita. Beste batzuen ustez, berriz, *ga üir* zeren *ge* -ren baliokidea baita, *geôle* hitzean, adibidez. Eztabaida hutsala gero! Benetakoa arazoa etimologikoa baita:

izan ere, *gag eure*, *gag er*-en gainean osatu da, *ournure*, *ourn*-en gainean eratua izan den bezalaxe; biak eratorketa mota berekoak dira, eta *ga ür* soilik dago justifikatua, *ga ör* ebakera idazkeraren nahaskeriari esker baitago soil-soilik.

Baina idazkeraren nagusikeria areago doa: bere irizpideak jendeari inposatzearen poderioz, eragina izan ohi du hizkuntzaren gainean, eta azkenean, hizkuntza bera ere itxuraldatua gertatzen da. Hori oso literarioak diren hizkuntzetan gertatu ohi da bakarrik, horietan dokumentu idatziek garrantzi nabarmena baitute. Horrelakoetan, ikus-irudiak ebakera kutsatuak sortu ohi ditu, eta hori, berez, gertaera patologikoa da. Arazo hau maiz agertu ohi da frantsesez. Hala, *Lefèvre* familiako izena (latineko *faber*-tik datorrena) idazteko, esaterako, bi grafia zeuden, bata herrikoa eta sinplea *Lefèvre*, eta bestea landua eta etimologikoa *Lefèbvre*. Antzinako idazkeran *v*-ren eta *u*-ren nahasketa zela eta, *Lefèbvre*, *Lefèbure* irakurri zen, hitzean inoiz izan ez zen *b* batez, eta nahaskeria batetik zetorren *u* batez. Dena den, gaur egun forma hau benetan ahoskatzen da.

Agian, litekeena da desitxuratze horiek gero eta sarriago gertatzea, eta gero eta alferrikako letra gehiago ahoskatzea. Parisen dagoe-neko *sept femmes t*-a ahoskatuz esan ohi da; Darmesteter-ek, adibidez, somatzen du iritsiko dela eguna *vingt* hitzean azkeneko bi letrak ere ahoskatu direla, eta hori izugarrikeria ortografiko bat da.

Egia da ahoskatzean gertaturiko aldaketa hauek hizkuntzari dagozkiola, baina ez dira bere bilakabide naturalaren ondorioz sortzen, bilakabide horri arrotz zaion faktore baten eraginez baizik. Hizkuntzalaritzak arlo berezi batean aztertu behar ditu desitxuraketa hauek: kasu teratologikoak dira.

VII

Fonologia

§1. Definizioa.

Pentsamenduaren ordezkari idazkera ezartzen denean, irudi haute-mangarri honetaz baliatzen ez direnak, hartaz nola baliatu ez dakiten masa formagabe bat soilik ikusteko arriskuan erortzen dira. Eta hori,

igeri egiten ikasten ari den bati flotagailua kentzea bezalakoxea da.

Berehala, artifizialaren ordezt naturala jarri beharko litzateke; baina hori ezinezkoa da hizkuntzaren hotsen estudioa egin arte, zeren, beren irudi grafikoetatik bananduak, nozio zehaztugabeak baizik ez baitutuzte irudikatzen, eta hori baino, nahiago izan ohi da idazkeraren laguntza, nahasgarria bada ere. Izan ere, lehen hizkuntzalaririk, hots artikulatuez ezer ez zekitenak, etengabe erortzen ziren arte horietan; letrak alboratzea kolokan geratzea zen haientzat; guretat, aitzitik, egitaranzko lehen pauso bat da, zeren hotsak bere hartan aztertzea baita, hain zuzen, bila gabiltzan euskarriaz hornituko gaituena. Aro modernoko hizkuntzalariek hala ulertu dute arazoa azkenean, eta beste batzuek (fisiologista, kantuaren teorikile eta abarrek) hasiera eman zieten estudioei jarraituaz, hizkuntzalaritza, zientzia laguntzaile batez hornitu dute, eta jakintza laguntzaile horrek hitz idatziaren mendekotasunetik askatu du hizkuntzalaritza.

Hotsen fisiologiari (alemanez *Laut-* edo *Sprachphysiologie*) sarri «fonetika» (al. *Phonetik*, ingel. *phonetics*) esaten zaio. Termino hau desegokia iruditzen zaigu eta horren ordezt *fonologia* erabiliko dugu, zeren *fonetika* terminoa hasieratik hotsen bilakaeren azkerketa adierazteko erabili baita; eta horrela jarraitu behar du, gainera, erabat desberdinak diren bi estudioak izen bakar baten pean nahastu behar ez direlako. Fonetika, zientzia historikoa da, gertakizunak —aldaketak— aztertzen baititu eta denboran mugitzen baita. Fonologia, aldiz, denboratik at dago, artikulazioaren mekanismoak bere hartan irauten duelako beti. Bi azterketa hauek ezin dira nahaste agertu, baina horrezaz gain, buruz buru ere ezin dira egon.

Lehena, hizkuntzaren zientziaren alderdi funtsezkoenetariko bat da; fonologia, haatik —errepikatu beharra dago—, disziplina laguntzailea besterik ez da, eta hizketaz baizik ez da arduratzen (ik. 45. orr.). Dударik gabe, ez da garbi ikusten zertarako balioko luketen ahoskatze mugimenduek hizkuntza ez balego; baina mugimendu horiek ez dute hizkuntza osatzen, eta hots aztarna oro sortzeko beharrezkoak diren aho aparatuen mugimendu guztiak ulertu direnean ere, ez da ezertan argitu hizkuntzaren arazoa. Hizkuntza, hots aztarna hauen aurkakotasun psikikoan oinarritua dagoen sistema bat da, tapiz bat ere, kolore desberdinetako harien arteko ikus-aurkakotasunei

esker sortu den artelan bat den bezalaxe. Azterketarako garrantzitsua dena aurkakotasun horien jokoa da, eta ez koloreak lortzeko moduak.

Fonologia sistema batez oro har jabetzeko ik. eraskinaren 67. orrialdea. Hemen aztertuko dugu soil-soilik zer-nolako laguntza lor dezakeen hizkuntzalaritzak zientzia horretan, idazkeraren liluratik ihes egin ahal izateko.

£2. Idazkera fonologikoa.

Hizkuntzalariak behar du, lehenik eta behin, hots artikulatuak idurikatzeko modu bat, eta modu horrek egokia izan behar du nahaste guztiak baztertzeko. Ildo horretatik, sistema grafiko asko proposatu dira.

Zein dira benetako idazkera fonologiko baten oinarriak? Helburutzat, ahozko kateko osagaiak ikur banaz irudikatzea behar luke. Baldintza hori ez da beti kontuan hartzen.

Idazkera fonologikoak beti ikur batez saiatu behar du irudikatzen ahozko katearen elementu bakoitza; baina beti ez da baldintza hori kontuan hartzen. Izan ere, fonologo ingelesek, sailkapenarekin kezkatuagoak azterketarekin baino egonik, zenbait hotsetarako bi letreko —eta hiruko ere— ikurrak dituzte. Bestalde, hots esplosiboen eta inplosiboen arteko bereizketa (ik. 69. orr. eta hh.), gero ikusiko dugun bezala, zorrotz egin behar litzateke.

Alfabeto fonologiko bat jarri behar al genuke ohiko ortografia-ren ordeztu? Arazo interesgarri hori, gainetik bakarrik uki daiteke hemen. Gure ustez, idazkera fonologikoak hizkuntzalarien zerbitzuan geratu behar du. Alde batetik, nola onartarazi sistema uniforme bat ingeles, aleman, frantses eta abarrei! Bestetik, hizkuntza guztietan erabiltzeko balioko lukeen alfabeto batek ikur diakritikoez oztopatua azaltzeko arriskua izango luke; eta halako testu batek agertuko lukeen itxura lastimagarria alde batera utzirik, argi dago idazkera horrek ilundu egingo lukeela argitzera zetorrena, eta erabat nahaspilatua utziko lukeela irakurlea. Ez genuke inoiz eragozpen horiek orekatzeko adina abantail aurkituko. Hortaz, zientziaz at, zehaztasun fonologikoa ez da desiragarria.

Halaber, hor dago irakurketaren arazoa. Guk bi modutara irakurtzen dugu: hitz berria edota ezezaguna denean letraz letra irakurtzen dugu hura; ohiko eta eguneroko hitza, ordea, gainbegirada batez atzematen da, osatzen duten letretan erreparatu gabe. Hitz honen irudiak, beraz, balio ideografikoa hartzen du guretzat. Eta hemen, ortografia tradizionalak bere eskubideak eska ditzake: baliogarria da *tant* eta *temps* bereiztea —baita *est* eta *ait*, *du* eta *du* ere—, *il devait* eta *ils devaient* eta abar. Ohiko idazkera bere zentzugabekeria handienez arindua ikustea desiratzen dugu, besterik gabe; hizkuntzak erakustekoan alfabeto fonologiko bat baliogarria baldin bada ere, halere ez litzateke gehiegi erabili behar.

£3. Idazkeraren lekukotasunaren kritika.

Oker gaitza da sinestea ortografia aldatzea dela egin beharreko lehen gauza, idazkeraren engainagarritasuna onartuz gero. Fonologiak ematen digun benetako zerbitzua da neurri batzuk har ditzakegula, hari esker, forma idatziaren aurrean. Forma idatzi hori da, hain zuzen, zeharkatu behar dena hizkuntzaraino iritsi ahal izateko. Idazkeraren lekukotasunak ez du baliorik interpretatua izateko baldintzapean baizik. Kasu bakoitzean, aztertutako hizkuntzaren sistema fonologikoa, hau da, erabiltzen dituen hotsen taula, osatu behar da, ondo bereiztutako fonema kopuru zehatz batez operatzen baitu hizkuntza bakoitzak. Eta sistema hau da hizkuntzalariari interesatzen zaion errealitate bakarra. Ikur grafikoak, bere zehaztasuna oraindik mugatzeko duten irudiak baizik ez dira. Mugatze horren zailtasuna hizkuntzen eta egoeren arabera aldatzen da.

Antzinako hizkuntza bati buruz ari garenean, zeharkako datuez soilik balia gaitezke. Zein izango dira, orduan, sistema fonologikoa finkatzeko erabiliko ditugun baliabideak?

1. Hasteko, *kanpoko adierazgarriez* baliatuko gara, batez ere garai jakin horretako hotsak eta ahoskatzea deskribatu dituztenen lekukotasunaz. XVI. eta XVII. mendetako frantses gramatikalariek, eta batez ere frantsesa herbestekoei erakutsi nahi zietenek, datu interesgarri asko utzi dizkigute, baina argibide iturri hori ez da oso fida-
garria, ez zutelako egile haiek azterbide fonologikorik. Deskriba-

penetan erabilitako terminoak batere zorroztasun zientifikorik gabe ezarriak daude, eta horrenbestez, berrinterpretatu behar da haien lekukotasuna. Hotsei emandako izenak, askotan, oso adierazgarri anbiguoak gertatzen dira: greziar gramatikariek, esaterako, ahos-tunei (*b, d, g* bezalakoei) erdiko (*mésai*) kontsonante izena eman zieten, eta ahoskabeei (*p, t, k* bezalakoei) *ps* laf izena, zeina *tenu* s itzuli baitzuten erromatarrek.

2. Oraintsu aipatu datuok *barruko adierazgarriekin* konbinatuz gero, argibide ziurragoak aurki daitezke; *barruko adierazgarri* hauek bi izenburupean bil ditzakegu:

a) Bilakaera fonetikoen erregulartasunetik ateratako adierazgarriak.

Letra baten balioa zehazteko unean, oso garrantzitsua da jakitea zer izan den, aurreko denbora batean, letra honek irudikatzen duen hotsa. Bere gaurko balioa bilakaera jakin baten ondorioa da, eta bilakaera hori ezaguturik, zenbait hipotesi bazter ditzakegu hasiera-hasieratik. Sanskritoazko *ç*-ren balioa zehazki zein zen ez dakigun arren, halere, badakigu antzinako indoeuropar *k* sabaikari baten jarraipena dela, eta datu honek garbi zedarritzen digu usteen esparrua.

Hizkuntza baten garai bateko hots analogoei dagokienez, hots horien abiapuntuaz gain, bilakaera paraleloa ere ezagutzen badugu, ondorio batzuk atera ditzakegu analogiaz, eta proportzio bat eriden.

Arazoa errazagoa da, jakina, ebakera baten abiagunea eta hel-puntua ezagutuz gero, horren tarteko ebakera finkatu behar dugunean. Frantseseko *au* (*sauter* -en adibidez), Erdi aroko diptongo bati dago-kio halabeharrez, zeren lehenagoko *al*-en eta frantses modernoko *o*-ren artean kokatua baitago; eta beste bide batetik egiaztatzen bada halako momentu jakin batean bazela *au* diptongoa, frogatua geratuko da orobat aurreko denboran ere bazela. Ez dakigu zer irudikatzen duen antzinako goi alemaneko *wazer* hitzaren *z*-ak zehazki, baina erreferentzia puntuak hauek dira: alde batetik, lehenagoko *water*, eta bestetik, *wasser* forma modernoa. *Z* hau, ziur aski, *t*-ren eta *s*-ren artean zegoen hots bat zen; guztiz bazter dezakegu *t*-rekin edota *s*-rekin bat ez datorren hipotesi oro. Ildo horretatik, ezinezkoa da, adibidez, *z* horrek sabaikari bat irudikatu zuela ustea, zeren bi artikulazio horz-karien artean horzkari bat ager baitaiteke soil-soilik.

b) Garai bereko adierazgarriak. Mota askotakoak dira.

Horrelakoen artean, grafia desberdinak ditugu: antzinako goi alemanaren garai batean *wazer*, *zhan*, *ezan* eta abar agertzen dira idatzia, baina inoiz ez *wacer*, *cehan* eta abar. Bestalde, *esan* eta *essan*, *waser* eta *wasser* eta horrelakoak ere agertzen direnez, ondorio hau aterako dugu: *z* horrek zuen hotsa oso gertu zegoen *s*-ren hotsetik, baina aldi berean, garai batean *c-z* adierazten zen hots horretatik nahiko desberdina ere bazen. Geroago *wacer* eta horrelako formak agertu zirenez, frogatua geratzen da bi fonema hauek, antzina arras desberdinak zirenak, gehiagozko edo gutxiagozko heinean nahastu direla.

Testu poetikoak oso dokumentu baliotsuak dira ahoskera eza-gutu ahal izateko: monumentu hauek hainbat punturi buruzko argitasunak ematen dizkigute, bertotan jartzeko sistema, silaben kopuruan edo kantitatean edota hotsen adostasunean (aliterazioan, asonantzian, erriman) oinarritua dagoen eta abar. Grezierak luze batzuk grafiaren-gatik bereizten ditu, (, *z* idatzia), baina beste batzuetan ez du zehaztasun hori azaltzen, eta horrenbestez, poetak dira kasu horietan *a,i*, eta *u* -ren kantitateari buruzko xehetasunak emango dizkigutenak. Antzinako frantsesez, adibidez, errimari esker jakin dezakegu *gras* eta *faz*-en bukaerako kontsonanteak noiz arte izan ziren desberdinak, eta zein momentutik aurrean hurbildu eta nahasi diren. Gainera, errimak eta asonantziak erakutsi digute, antzinako frantsesean, latineko *a* bate-tik zetozen *e* guztiak (*patrem*-etik *père*, *talem*-etik *tel*, *mare*-tik *mer*, adibidez) eta gainerakoak oso hots desberdinak zirela. Hitz horiek inoiz ez dute errimatu edo ez dira hoslakide izan *elle* (*illa*-tikoa), *vert* (*viridem*-tikoa), *belle* (*bella*-tikoa) eta abarrekin.

Aipa ditzagun, azkenik, herbesteko hizkuntza batetik mailega-tu diren hitzen grafiak, hitz jokoak eta abar. Gotikoz, *kawtsjo*-k argi-bide ematen digu *cautio*-k behe latinez zuen ebakeraz. *Roi*-ren *rwè* ebakera XVIII. mendearen azkenaldian jada gertatua zela agertzen digu Nyrop-ek *Grammaire historique de la langue française*, I³, 178 orrian aipaturiko pasadizoa: tribunal irautzaileak emakume bati gal-detu zion ea ez zuen esan lekukoen aurrean *roi* [errege] bat beharrez-ko zela; berak honelakoa erantzun zuen: «ez zuela Capeto edo beste-ren bat bezalakoa *roi*-ri buruz inoiz hitz egin, *rouet maitre*, harilkatze-ko tresnari buruz baizik».

Argibideak lortzeko modu hauek guztiek laguntzen digute garai bateko sistema fonologikoa hein batean ezagutzen eta idazkeraren lekukotasuna zuzentzen, eta era horretara, etekina ateratzen diogu idazkerari.

Bizirik dagoen hizkuntza bati buruz ari garenean, arrazoizko azterbide bakarra honetan datza: a) behaketa zuzenetik ateratzen den hots sistema finkatzean. b) Hotsak —ez erabat akatsik gabe— irudikatzeke balio duten ikurren sistema aztertzean. Gramatikalari askok, oraindik ere, eusten diote gorago krikikatu dugun aspaldiko azterbi-deari, zeina baitatza esatean nola ahoskatzen den letra bakoitza deskribatu nahi duten hizkuntzan. Bide horretatik, ezinezkoa da hizkuntza baten sistema fonologikoa argi azaltzea.

Hala ere, egia da aurrerapauso handiak egin direla arlo hone-tan, eta fonologoek asko lagundu dutela ortografiari eta idazkerari buruzko ideiak bermoldatzen.

ERANSKINA

Fonologia hatsapenak

I

Fonologia motak

§1. Fonemaren definizioa.

[Zati honetarako F. de. S.-ek 1897an *Silabaren teoria*-ri buruz emandako hiru hitzaldiren kopia takigrafikoak erabili ahal izan ditugu; bertan lehen kapituluko hatsapen orokorrak ere ukitzen ditu. Gainera, berak egindako ohar gehienak fonologiari buruzkoak dira, eta puntu askotan, argitu eta osatu egiten dituzte I. eta III. ikastaroetan emandako datuak].

Fonologo asko eta asko fonazio ekintzan saiatzen dira bakar-bakarrik, hau da, organoek (laringeak, ahoak eta abarrek) hotsak sortzeko ekintzan, eta alde batera uzten dute akustikoa den guztia. Azterbide hau ez da zuzena: belarrarian eragindako inpresioa, organoen mugimenduen irudia bezain zuzenean atzemana da, eta gainera, teoria ororen oinarri naturala da.

Datu akustikoa banako fonologikoei heltzen zaienetik existitzen da inkonszienteki, belarriari esker baitakigu zer den *b* bat, *t* bat eta abar. Zinematografoaren bitartez berregiterik izango bagenu hots kate bat sortarazten duten ahoaren eta laringearen mugimendu guztiak, ezinezkoa litzateke mugimendu artikulatorio sail honetan zatiak igartzea, ez baita jakiten non hasten den hots bat eta bestea non bukatzen. Inpresio akustikoa gabe, nola baieztu, esaterako, *fal*-en hiru banako daudela, eta ez bi edo lau? Entzundako hizketaren katean da

nabaritzen ahal, berehala, hots batek bere hartan dirauen ala ez; homogeneo den zerbaiten inpresioa somatzen den artean, hots hori bakarra da. Halaber, garrantzia duena ez da hainbat kortxeatan edo semikortxeatan irauten duela (cf. $f \rightarrow l$ eta $f \rightarrow l$), inpresioaren kalitatea baizik. Kate akustikoa ez da denbora berdinetan zatikatzen, inpresio banakoa ezaugarritzat duten denbora homogeneoetan baizik, eta hori da, hain zuzen, fonologiaren estudiorako abiapuntu berezkoa.

Alde honetatik, greziar alfabeto primitiboa miresgarria iruditzen zaigu. Hots bakun bakoitza ikur grafiko bakar batez dago irudikatua, eta alderantziz ere, ikur bakoitza hots bakun bati, beti berberari, dagokio. Berebiziko asmakizun hau gero erromatarrek jasoko zuten. *Bárbaros* «barbaro» hitzaren notazioan, —BAPBAPO —en, alegia— hizki bakoitza denbora homogeneo bati dagokio; aurreko irudian, marra horizontalak kate fonikoa, eta marra bertikal txiekiek hots batetik besterako pasarteak adierazten dituzte. Grezierazko alfabeto primitiboan ez dira frantsesezko —ren *ch* bezalako grafia komplexuak agertzen, ezta hots bakarraren irudikapen bikoitzak ere, «s»ren «c» eta «s» dauden moduan. Hatsapen hori, idazkera fonologiko on baterako beharrezkoa eta nahikoa dena, greziarrek ia erabat bete zuten⁴.

Gainerako herriek ez dute hatsapen hori somatu, eta haien alfabetoek ez dute ahozko katea bere fase akustiko homogeneoetan aztertzen. Zipretarrak, esaterako, *pa*, *ti*, *ko* eta abarren tankerako banako konplexuagoetan geratu ziren; idazkera honi silabikoa esaten zaio. Izendapen hori ez da erabat zuzena, zeren silaba bat beste mota batzuen gainean ere osatua egon baitaiteke, —*pak*, *tra* eta abarren gainean, adibidez—. Semitek, berriz, kontsonanteak markatzen zituzten soil-soilik: *bárbaros* hitza, adibidez, BRBRS idatziko zuten.

Hortaz, ahozko katearen hotsak bereiztea, inpresi akustikoan oinarritua egin daiteke soilik; deskribapena egiteko, ordea, bestelakoa da auzia. Deskribapena, artikulazio ekintzan oinarritua egin liteke bakar-bakarrik, banako akustikoak, haien katean bertan hartuak, ezin aztertuzkoak direlako. Fonazio mugimenduen katera jo beharra dago; eta ikusten da orduan, hots berdinei ekintza berbera dagokiela: b (denbora akustikoa) = b' (artikulazio denbora). Ahozko katea zatikatzearan lortzen diren lehen banakoak b eta b' -z osatuak egongo dira; *fonemak* izendatuko ditugu: fonemak, elkar

baldintzatzen duten inpresio akustikoen eta artikulazio mugimen-
duen batuketa dira —hau da, entzundako banakoaren eta banako
mintzatuaren batuketa—. Beraz, fonema banako konplexu bat da,
kate bakoitzean hanka bat daukana.

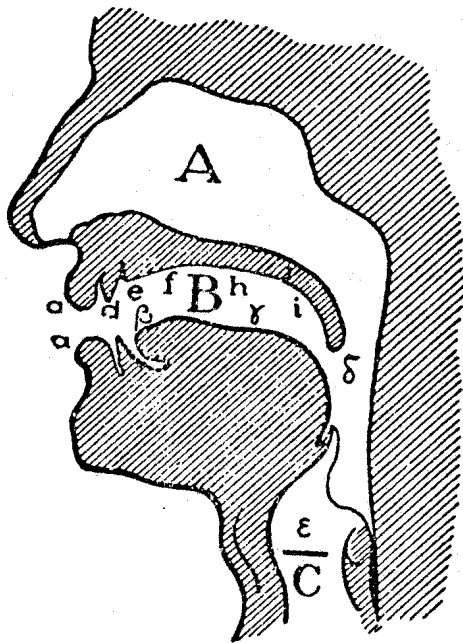
Ahozko katearen azterketan lehen-lehenik lortzen diren osa-
gaiak kate horren eraztunak dira, momentu bakungaitzak, betetzen
duten denboratik at aintzakotzat hartu ezin direnak. Horrela, *ta*
bezalako multzo bat, beti, momentu bat gehi momentu bat izango
da, hedadura bateko zati bat gehi beste zati bat. *k* zati bakungaitza
bakarrik hartua, aitzitik, *in abstracto* har daiteke aintzakotzat, hau
da, denboraz kanpo. *t*-ri buruz hitz egiterakoan, oro har, *T* motari
buruz mintza gaitezke (motak letra larriz adieraziko ditugu), *i*-ri
buruz ari garenean *I* motari buruz mintzatuko gara, guztietan izaera
bereizlea soilik kontuan hartuz, eta denborarekin zer ikusia duen
guztia alboratuz. Orobat, *do, re, mi* musika multzoa denboran koka-
turiko sail jakin bat den aldetik azter daiteke soil-soilik; baina osa-
gai bakungaitz horietako bat hartzen badugu, orduan *in abstracto*
hartzen ahalko dugu hura.

Hizkuntza batzuetako ahozko kate asko aztertu ondoren,
haiek darabiltzaten osagaiak ezagutzea eta sailkatzea lortzen da;
ohartzen gara orduan, akustikoki axolarik ez duten ñabardurak albo-
ratuz gero, dauden moten kopurua ez dela bukaezina. Zerrenda eta
deskribapen zehatza aparteko liburu batzuetan aurki daiteke⁵. Hemen
azaldu nahi genuke zein diren oinarri hartzen diren hatsapenak —
beti-batekoak eta oso bakunak direnak—, horrelako sailkapen bat
egiteko garaian.

Baina esan dezagun lehenbizi zerbait aho aparatuari buruz,
organoen joko posibleari buruz, eta organo horiek hots-eragile gisa
duten rolari buruz.

£2. Aho aparatua eta bere funtzionamendua⁶.

Aparatua deskribatzeko, irudi eskematiko batean geldituko
gara. Bertan, A sudur barrunbea da, B aho barrunbea, eta C laringea
—bi aho-soken artean *ε* glotisa barne duela—.

Ahoan, guztiz funtsezkoa da hauek guztiak bereiztea: *a* eta *α* ezpainak, *β* — *ɣ* mihia (*β*-ak erpina, eta *ɣ*-ak gainerakoa izendatzen dute), *d* goiko hortzak, aho sabaia — *f-h* aurreko alde hezurdun eta geldia duena, eta atze alde bigun eta mugikor bat, hots, *i* sabai bidea duena—, eta azkenez *δ* aho gingila. Letra grekoek organo aktiboak adierazten dituzte eta latindarrek pasiboak.

glotisa, bi gihar paraleloz —hau da, bi aho sokaz— osatua dagoena, iriki edo itxi egiten da sokak urrundu edo hurbildu ahala. Erabateko lehertzea ez da gertatzen, eta irikierari dagokionez, orain zabala orain hestua izan daiteke. Lehen kasuan, haizea oztoporik gabe igarotzen da, eta aho sokak ez dira dardaratzen; bigarrenean, haizea igarotzeak hots dardarak eragiten ditu. Horiez beste alternatibarik ez dago, hotsen ohiko igorpenari dagokionez.

Sudur barrunbea organo erabat geldia da; *δ* aho-gingilak oztopa dezake airea igarotzea, beste ezerk gehiago ez; organo hau zabaldua edo itxia egon daitekeen ate bat da.

Aho barrunbeari dagokionez, aukera asko eskaintzen ditu: kanalaren luzeera handi dezakegu ezpainen bitartez, masailak puztu edo lasaitu, edota barrunbea mehartu eta are itxi, mihi-ezpainen askotariko higiduren bidez.

Organo hauek hots-eragile gisa duten betekizuna beren mugikortasunaren araberakoa da zuzen-zuzenean: nolako uniformitatea laringearen eta sudur barrunbearen funtzioan, halako aniztasuna ere aho-barrunbearenean.

Birikiek jaurtikitzen duten airea, lehendabizi, glotisatik igarotzen da, non, aho soken hurbilketa dela medio, laringe hotsa gerta baitaiteke. Baina aldaera fonologikoak, zeinei esker hizkuntzaren hotsak bereiz eta sailka bititzakegu, ez dira gertatzen laringearen jokoari esker. Izan ere, laringe hotsa uniforme da, eta hotsa zuzen-zuzenean, glotisa emititzen duen eran, atzemango bagenu, nolakotasun betiekkoa irudituko litzaiguke.

Sudur kanalak, hura zeharkatzen duten aho-dardaren erresonantzaile gisa balio du soilik; berak ere ez du, beraz, hotsik sortzen.

Aho barrunbeak, aldiz, hots-sortzailearen eta erresonantzailearen betekizunak biltzen ditu. Glotisa irikia baldin badago oso, ez da inolako dardarik gertatzen, eta hautemaniko hotsa aho barrunbetik aterako da soilean (hots bat edo zarata soila den erabakitzea fisikagileei uzten diegu). Alderantziz gertatzen bada, hau da, aho soken hurbiltasuna dela eta dardaratzen bada glotisa, ahoak laringe hotsa aldatzen hartzen du parte bereziki.

Beraz, hotsaren sortzean esku hartzen duten faktoreak arnasbehera, aho artikulazioa, laringearen dardara eta sudur erresonantzia dira.

Baina hotsa sortzeko faktore horiek guztiak izendatzeaz ez dugu oraindik lortzen fonemen osagai bereizleak finkatzea, horiek sailkatzeko garaian, garrantzi gutxiagokoa baita zer diren jakitea, zertan bereizten diren zehaztea baino. Dena den, faktore negatibo batek garrantzi handiagoa izan dezake sailkapenerako faktore positibo batek baino. Esaterako, arnasbeherak —osagai positiboa baina fonazio ekintza osoan parte hartzen duenak— ez du balio fonemak bereizi ahal izateko; eta sudur erresonantziarik ezak, aldiz, faktore negatiboa izanik ere, erresonantzia izateak bezain ongi balio du fonemen ezaugarri gisa. Beraz, funtsezkoena hau da: aipatu faktore-

etako bi iraunkorrak, beharrezkoak eta nahikoak dira, hotsa sortu ahal izateko:

- a) arnasbehera.
- b) aho artikulazioa.

ondoko beste bi hauek, aldiz, gerta daiteke ez izatea edo aurreko beste biei gainjarriak azaltzea:

- d) laringearen dardara.
- e) sudur erresonantzia.

Bestalde, badakigu honezkero *a, d* eta *e* uniformeak direla; *b* -ak berriz, ezin konta ahaleko aldaerak onartzen ditu.

Orobat, gogoratu beharra dago fonema bat zehaztua gertatzen dela fonazio ekintza finkatu denean; eta alderantziz, fonema mota guztiak zehaztuak gertatuko dira, fonazio ekintza guztiak zehazten direnean. Baina fonazio ekintzak, hotsaren sortzean parte hartzen duten faktoreen sailkapenak garbi uzten digunez, azkeneko hiruengatik baizik ez dira bereizten. Hortaz, finkatu beharko da fonema bakoitzerako: zein da bere aho artikulazioa, laringe hotsik daraman (~~~~) ala ez ([ ]), eta aho erresonantziarik daraman (. . .) ala ez ([ ]). Hiru osagai horietatik bat zehaztu gabe dagoenean, hotsaren identifikazioa osatu gabe dago; baina hirurak ezagunak diren bezain laister, beren konbinaketa desberdinek fonazio ekintzen funtsezko mota guztiak zehaztuko dituzte.

Modu honetan, honako aldaketa posibleen eskema lortzen da:

	I	II	III	IV
<i>a</i>	Arnasbehera	Arnasbehera	Arnasbehera	Arnasbehera
<i>b</i>	Aho artikul.	Aho artikul.	Aho artikul.	Aho artikul.
<i>c</i>	[ ]	~~~~	[ ]	~~~~
<i>d</i>	[ ]	[ ]	.....	.....

I zutabeak *hots ahoska beak* adierazten ditu. II.ak *hots ahos - tunak*, III.ak hots ahoskabe sudurkarizatuak, IV hots ahostun sudurkarizatuak.

Baina gauza bat zehaztu gabe dago oraindik ere: aho artikulazioaren izaera, alegia. Hortaz, garrantzizkoa da izan ditzakeen aldaera guztiak finkatzea.

£3. Hotsen sailkapena, haien aho artikulazioaren arabera.

Eskuarki, artikulatzen diren lekuaren arabera sailkatzen dira hotsak, baina gure abiapuntua bestelakoa izango da. Artikulazio guneak, kokapena gorabehera, beti *irekidura* bat azaltzen du, hau da, irekiera maila bat, ondoko bi muturretako mugen artean: erabateko oklusioaren eta irekiera handienaren artean, alegia. Honetan oinarriturik eta irekidura txikienatik handienera joaz, hotsak 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6 zenbakiez izendaturiko zazpi kategoriatan sailkatuko ditugu. Eta kategoria horien barruan bakarrik banatuko ditugu fonemak mota desberdinetan, artikulazio lekuaren arabera.

Terminologiari dagokionez, ohikoa erabiliko dugu, puntu batzuetan bikaina edo zuzena ez den arren. Gutural, sabaikari, horz-kari, likido bezalako terminoak hein batean ilogikoak dira, eta arrazionalagoa litzateke sabaia eremu batzuetan zatikatzea; era horretara, eta mihi-artikulazioa kontuan harturik, esaterik izango genuke kasu bakoitzean zein punturen parean aurkitzen den hertsiera nagusia. Ideia honetan oinarrituko gara, eta 70 orr.eko irudiaren letrak erabiliz, artikulazio bakoitza formula baten bitartez sinbolizatuko dugu. Irekidurako zenbakia, organo aktiboa adierazten duen ezker aldeko greziar letraren, eta organo pasiboa adierazten duen eskubi aldeko letra latindarraren artean kokatzen da. Hala, *ʃ o e* -k esan nahi du, erabateko oklusioari dagokion irekidura graduarekin, *ʃ* mihiaren punta, *e* goiko hortzen albeoloen kontra ezartzen dela.

Azkenik, artikulazio bakoitzaren barruan, fonema motak konkomitantzien arabera —hau da, laringe hotsaren eta sudur erresonantziaren arabera— bereizten dira, eta konkomitantzia horiek bertan ez azaltzea ere elementu bereizlea izango da, bertan azaltzea ere bereizgarria den hein berean.

Eta hotsak hatsapen horren arabera sailkatuko ditugu. Lorturiko eskema sailkapen arrazional bat izango da; eta ez dugu sailkapen horretan bilatu behar izaera berezi edo konplexuko fonemarik,

fonema horren garrantzia praktikoa zeinahi dela; beraz, hasperenduak (*ph*, *dh* eta abar), afrikatuak (*ts*, *d* , *pf* eta abar), kontsonante bus-tiak, bokal ahulak (*ed*o *e* mutua eta abar) ez dira azalduko; baina, alderantziz ere, fonema bakunak, ondo bereizturiko hots gisa kontuan hartzen ez direnez garrantzi praktikorik ez dutenak, ez dira agertuko.

A.— 0 IREKIDURA: HERSKARIAK. Mota honetan, aho barrunbean momentu batean gertaturiko erabateko oklusioa dela eta lortzen diren fonemak sartzen dira.

Ez dugu aztertuko orain hotsa, berez, itxiera gertaturiko momentuan edo irekiera gertaturikoan sortu den; egia esan, bi modu-tan sor daiteke (ik. 81. orr.).

Artikulazio gunearen arabera hiru herskari mota bereizten dira batez ere: ezpainkaria (*p,b,m*), horzkaria (*t,d,n*), eta guturala (*k,g*,).

Lehena, bi ezpainekin artikulatzen da; bigarreanean, mihiaren punta sabaia-aren aurrealdean jartzen da; hirugarreanean, mihiak sabaia-aren atzealdea ukitzen du.

Hizkuntza askotan, indoeuropar hizkuntzan batez ere, bi arti-kulazio gutural bereizten dira garbi, sabaikaria bata, *f-h*-an, eta bela-rea bestea *i*-an. Baina beste hizkuntza batzuetan, frantsesez esatera-ko, ez zaio desberdintasun honi jaramonik egiten, eta belarriak *court*-arena bezalako atzealdeko *k* bat, *qui*-arena bezalakoarekin parekatzen du.

Ondoko taulak fonemen formulak erakusten digu:

Ezpainkariak				Horzkariak			Guturalak		
<i>p</i>	<i>b</i> (<i>ɸ</i>)	<i>t</i>	<i>d</i> (<i>ɸ</i>)	<i>k</i>	<i>g</i> (<i>ɸ</i>)				
<i>a 0a</i>	<i>a 0a</i>	<i>a 0a</i>		<i>ɸ 0e</i>	<i>ɸ 0e</i>	<i>ɸ 0e</i>	<i>ɣ oh</i>	<i>ɣ oh</i>	<i>ɣ oh</i>
□	~~~~	~~~~		□	~~~~	~~~~	□	~~~	~~~
□	□	□		□	□	...	□	□	...

M,n, , berez, herskari ahostun sudurkarizatuak dira; *amba* ahoskatzen denean, altxatu egiten da aho gingila, *m*-tik *b*-ra igarotze-an sudurzuloak isteko.

Teoriaz, mota bakoitzak glotiseko dardararik gabeko sudurkari bat, hau da, sudurkari ahoskabe bat du; hala, Eskandinabiar hizkuntzetan ahoskabe baten atzetiko *m* ahoskabe bat badago; frantsesez ere badaude adibide batzuk, baina hiztunek ez dute horietan osagai bereizle bat somatzen.

Sudurkariak parentesi artean agertzen dira taulan; izan ere, haiek artikulatu ahal izateko, ahoak guztiz itxia egon behar du, baina sudur kanalaren irekitzea dela eta, handiagoa da irekidura (ik. C klasea).

B.- 1 IREKIDURA; IGURZKARI EDO ARNASBEHEKARIAK. Aireari igarotzen uzten dion aho barrunbearen ixte ez-oso dute ezaugarri. Arnasbehekari terminoa orokorra da oso, eta igurzkarri terminoak ez du ezer esaten itxiera maiari buruz, bain gogora ekaritzen du aireak eragiten duen igurtzia (lat. *fric*   *re*).

Klase honetan ezin ditugu hiru mota kontuan hartu, lehen kategorian bezala. Hasteko, berez ezpainkariak direnak (*p* eta *b* herskariei dagozkienak, alegia), oso erabilera urrikoak direnez, ez ditugu kontuan hartuko; eskuarki, herskari horiek ezpainkari-horzkariez ordezkutzen dira. Azkeneko horiek, beheko ezpainaren eta hortzen arteko hurbilketarengatik sortzen dira (frantseseko *f* eta *v*). Horzkariak aldaera batzuetan banatzen dira, artikulatzean mihiaren puntak hartzen duen formaren arabera. Xehetasunak eman gabe, guk *ɸ*, *ɸ'*, *ɸ''* -z adieraziko ditugu mihi puntaren forma desberdinak. Aho sabaiairekin zer ikusia duten hotsetan, belarriak, eskuarki, aurreko artikulazio bat (sabaikariak) eta atzeko bat (belareak) bereizten ditu⁷.

EZPAIN- -HORZK.ak		HORZKARIAK					
<i>f</i>	<i>v</i>	<i>π</i>			<i>s</i>	<i>z</i>	<i>ʃ</i>
<i>ɸId</i>	<i>ɸId</i>	<i>ɸId</i>	<i>ɸId</i>	<i>ɸ'Id</i>	<i>ɸId</i>	<i>ɸ'Id</i>	<i>ɸ''Id</i>
□	~~~~	□	~~~~	□	~~~~	□	~~~~
□	□	□	□	□	□	□	□

SABAIAKARIAK		GUTURALAK	
X'	ʒ	X	ʒ
ʒ I f	ʒ I f	ʒ I i	ʒ I i
□	~~~~~	□	~~~~~
□	□	□	□

π	= ingelesezko <i>thing</i> -eko	<i>th</i> -a.
=	"	<i>then</i> -eko <i>th</i> -a.
s	= frantsesezko <i>si</i> -ko	<i>s</i> -a.
z	= « <i>rose</i> -ko	<i>s</i> -a.
s#	= « <i>chant</i> -eko	<i>ch</i> -a.
=	« <i>génie</i> -ko	<i>g</i> -a.
X'	= alemanezko <i>ich</i> -eko	<i>ch</i> -a.
ʒ'	= ipar alemanezko <i>liegen</i> -eko	<i>g</i> -a.
X'	= ipar alem.zko <i>Bach</i> -eko	<i>ch</i> -a.
ʒ	= ipar alem.zko <i>tage</i> -ko	<i>g</i> -a.

Ba al daude igurzkarietan herskari *n, m*, -ei legokiokeena, hots, *v* sudurkari bat, *z* sudurkari bat eta abar? uste izatekoa da: frantsesezko *inventer*-en, esaterako, *v* sudurkari bat entzuten da, baina oro har igurzkari sudurkaria ez da hizkuntzak ohartuki ezagutzen duen hots bat.

C.— 2 IREKIDURA: SUDURKARIAK (ik. 74. orr.).

D.— 3 IREKIDURA: LIKIDOAK.

Mota honetan, artikulatzeko modu bi daude:

1) Artikulazio *aldekaria*; mihia sabaiaren aurreko aldean ezar-tzen da, baina ezker-eskubietan irekiera bat utziaz. Kokagune hau *l* batez dago irudikatua gure formuletan. Artikulazio gunearen arabera, *l* horzkari, *l'* sabakari edo «bustia» eta gutural edo belarea bereizten dira. Ia hizkuntza gehinetan fonema horiek ahostunak dira, *b, z* eta abar bezalaxe. Baina, hala ere, aldekari ahoskabea ez da ezinezkoa. Izan ere, frantsesez, esaterako, badago: *l* -a, kontsonante ahoskabe baten atzean, laringe hotsaz gabetua ahoskatzen da, (*pluie*-n adibidez, *bleu* -rekin buruz buru dagoelako), baina frantses hiztunak ez dira desberdintasun horretaz ohartzen.

Alferrikakoa da orobat *l* sudurkari-az hitz egitea. Oso urria da, eta fonema sudurkari baten atzean batez ere badagoen arren (frantsesezko *branlant*-en, adibidez), ez da bereizten.

2) Artikulazio *dardarkaria*: mihia urrutiago ezartzen da sabai-tik *l*-a egiten denean baino, baina dardaratu egiten da kolpe kopuru aldakor batez (8 ikurra da gure formuletan), eta horrela, lorturiko irekidura maila aldekariena bezalakoa da. Dardada bi modutan sor daiteke: mihiaren punta albeoloen gainean ezartzerakoan («roule»

izendaturiko frantsesezko *r*-a), edo atzean mihiaren atzeko aldearekin (*r* «grasseyé»). Dardarkari ahoskabeei edo sudurkariei buruz, aldeka-
riez esan dena errepika daiteke.

<i>i</i>	<i>l'</i>	<i>t</i>	<i>r</i>	
$\beta^l 3e$	$\gamma^l 3fh$	$\gamma^l 3i$	$\beta^v 3e$	$\gamma^3 \delta^v$
~~~~~	~~~~~	~~~~~	~~~~~	~~~~~
[]	[]	[]	[]	[]

3 mailatik gora, beste eremu batean sartzen gara: *kontsonante - etatikbokaletar a* igarotzen gara. Ez dugu orain arte bereizketa hori aipatu, fonazioaren mekanismoa berbera delako. Izan ere, bokal baten formula puntuz puntu erkagarria da edozein kontsonante ahostunarekin. Aho artikulazioaren ikuspegitik, ez dago bereizketa egin beharrik. Soilik ondorio akustikoa da desberdina. Irekidura maila bat gaindituz gero, ahoak erresonatzaille gisa jotzen du batez ere. Laringe hotsaren tinbrea bere osotasunean agertzen da, eta desagertzen da aho zarata. Zenbat eta gehiago itxi ahoa, orduan eta zarata gutxiago. Eta modu horretan, modu erabat mekanikoan, hain zuzen, hotsa nagusi da bokaletan.

E.— 4 IREKIDURA: i u ü.

Hots horiek ere nahiko itxiera nabarmena, kontsonanteenaren aski antzekoa, eskatzen dute. Geroago azalduko diren ondorio batzuk dakartza horrek, eta ondorio horiek dira, hain zuzen, fonema horiei maizenik emandako *erdi-bokal* izena zilegiztatzten dutenak.

Ezpainak luzaturik (— ikurra) eta aurreko artikulazioaz ahoskatzen da *i*, ezpainak borobildurik (° ikurra) eta atzeko artikulazioaz *u*, eta *ü* ahoskatzen da *u*-ren ezpainen posizioaz eta *i*-ren artikulazioaz.

Bokal guztien antzera, *i*-ak *u*-ak *ü*-ak sudurkarizaturiko formak dituzte, bainan urri gertatzen dira eta alde batera utzi ditzakegu. Azpimarratu egin behar da frantses ortografian idatziriko *in* eta *un* hotsak beste gauza bati dagozkiola (ik. geroago).

Ba al dago *i* ahoskabe bat, hau da, laringe hotsik gabe artikulaturiko *i* bat? Galdera bera egiten da *u*-ren eta *ü*-ren kasuan eta bokal guztienean. Fonema horiek —kontsonante ahoskabeei legozkiekeenak—, existitzen dira, baina ezin dira bokal marmaratuekin —glotisa laxotua artikulaturikoekin— nahasi. Bokal ahoskabeak, beraien aurrean ahoskaturiko *h* -ei asimila daitezke; hala, *hi* batean lehendabizi dar-dararik gabeko *i* bat entzuten da, eta ondoren *i* normal bat.

<i>i</i>	<i>u</i>	<i>ü</i>
$\begin{array}{c} = \gamma 4 f \\ \sim \sim \sim \sim \sim \sim \sim \\ \square \end{array}$	$\begin{array}{c} o \gamma 4 i \\ \sim \sim \sim \sim \sim \sim \sim \\ \square \end{array}$	$\begin{array}{c} o \gamma 4 f \\ \sim \sim \sim \sim \sim \sim \sim \\ \square \end{array}$

F.— 5 IREKIDURA: *e o ö*, zeinen artikulazioa *i*-renari eta *u*-renari baitagozkie. Bokal sudurkarizatuak ohikoak dira (, frantsesezko *pin, pont, brun*-en, adibidez). Forma ahoskabeak, *he, ho* eta *hö*-ko *h* hasperendua dira.

OHARRA: Hizkuntza askok zenbait irekidura maila bereizten dituzte; frantsesak, esaterako, gutxienez bi sail ditu, itxia bata (*dé, dos, deux*-en, adibidez), eta irikia bestea ¶ ¶ (*mer, mort, meurt*-en, adibidez).

<i>e</i>	<i>o</i>	<i>ö</i>	(	<i>ō</i>	<i>õ</i>
$\begin{array}{c} = \gamma 5 f \\ \sim \sim \sim \sim \sim \sim \sim \\ \square \end{array}$	$\begin{array}{c} o \gamma 5 i \\ \sim \sim \sim \sim \sim \sim \sim \\ \square \end{array}$	$\begin{array}{c} o \gamma 5 f \\ \sim \sim \sim \sim \sim \sim \sim \\ \square \end{array}$	$\begin{array}{c} = \gamma 5 f \\ \sim \sim \sim \sim \sim \sim \sim \\ \dots \end{array}$	$\begin{array}{c} o_v 5 i \\ \sim \sim \sim \sim \sim \sim \sim \\ \dots \end{array}$	$\begin{array}{c} o_v 5 f \\ \sim \sim \sim \sim \sim \sim \sim \\ \dots \end{array}$

<i>a</i>	<i>ã</i>
$\begin{array}{c} \gamma 6 h \\ \sim \sim \sim \sim \sim \sim \sim \\ \square \end{array}$	$\begin{array}{c} \gamma 6 h \\ \sim \sim \sim \sim \sim \sim \sim \\ \dots \end{array}$

G.— 6 IREKIDURA: a, irekiera handiena, zeinak forma sudurkarizatu bat, —pixka bat itxiagoa egia esan (*grand*-en adibidez)—, eta forma ahoskabe bat (ha-ren h-a alegia), baititu.

II

Fonema ahozko katean

§1. Hotsak ahozko katean bertan aztertzeiko beharra.

Liburu berezietan eta batez ere fonetikalari ingelesen obretan, mintzairaren hotsei buruzko azterketa zorrotzak aurki daitezke.

Nahikoak al dira horiek fonologiak bete dezan linguistikaren jakintza laguntzaile gisa duen helburua? Metaturiko hainbeste xehetasunek ez dute berez baliorik; garrantzia duen bakarra sintesia da. Hizkuntzalariak ez du fonologo amorratua izateko inolako beharrik: eskatzen duen gauza bakarra da, hizkuntzaren azterketan beharrezkoak diren datu batzuez horni dezaten.

Fonologia honen azterbidea puntu batean gertatzen da bereziki hankamotz; ahazten du hotsak ez ezik, hots mintzatuen hedapenak ere badaudela hizkuntzan; halaber, haien arteko erlazioak ere ez dira behar hainbat kontuan hartzen. Baina ez da hori lehenik agertzen zai-guna. Silaba, bera osatzen duten hotsak baino nabarmenago agertzen da. Ikusia dugu idazkera primitibo batzuek banako silabikoak markatu zituztela; sistema alfabetikoa geroago etorriko zen.

Bestalde, hizkuntzalaritzan, banako simple bat ez da inoiz aztergaia: halako une jakin batean hizkuntza bateko *a* guztiak *o* bilakatzen badira, hortik ez da ezer ateratzen; fenomeno aipa dezakegu soil-soilik, fonologikoki azaltzeko ahalegina egin gabe. Bi edo gehiago elementu barne menpekotasunezko erlazio batez uztartuak daudenean bihurtzen da baliagarri hotsen jakintza, muga baitago bataren aldateen araberrako bestearen aldateketan; bi osagai egote hutsak erlazio bat eta arau bat dakartza ondorioz, eta hori egiaztapenez oso bestelako kontua da. Hortaz, zientziak, fonologia hatsapenari ekiterakoan, kontrako bidetik ari da hots bakartuak aukeratzen dituenean aztergai, zeren hala eginez gero, bi fonema nahikoak bailirateke zein aukeratu

ez jakiteko. Esaterako, antzinako goi alemanez, *hagl, balg, wagn, lang, donr, dorn*, geroago *hagal, balg, wagan, lang, donmar, dorn* bilakatzen dira; hortaz, ondorioak desberdinak izan ziren, izaeraren eta multzoko hurrenkeraren ordenaren arabera: batzuetan, bi kontsonanteren artean, bokal bat agertzen da, eta bestetan, multzoak trinko dirau. Baina nola formulatu erregela? Nondik dator desberdintasuna? Dударик gabe, hitz horietako kontsonante multzoetatik (*gl, lg, gn* eta abar). Argi dago, multzo horiek herskari batez osatuak daudela, batzuetan aurretik eta besteetan atzetik likido bat edo sudurkari bat dutelarik; baina zer ateratzen da hemendik? *g* eta *n* kantitate homogeen gisa hartzen diren artean, ez da ulertzen zergatik diren desberdinak, *g-n* ukipenak dakartzan ondorioak, eta *n-g* -ak ekarriko lituzkeenak.

Beraz, badago lekurik, moten fonologiaren ondoan, abiapuntu-tzat multzo binarioak eta fonemen hurrenkerak hartzen dituen zientzia batentzat, eta hori beste kontu bat izango da. Hots bakartuen azterketan, aski da organoen kokagunea egiaztatzea; fonemaren kualitateaz ez da arduratu behar, belarriak finkatua baitago. Artikulazioari dago-kionez, nahitara sortzeko askatasun osoa dago. Baina bi hots konbinatuen ahoskatzeari gagozkiola, kontua korapilatsuagoa da. Orain, bilaturiko ondorioaren eta gertaturiko ondorioaren artean gerta daitekeen bat ez etortzea hartu behar da kontuan, ez dagoelako beti gure esku guk nahi duguna ahoskatzea. Artikulazio mugimenduak lotzeko ahalbideak du mugatzen fonologia motak lotzeko askatasuna. Multzoetan gertatzen dena atzemateko, multzoak ekuazio aljebraikotzat hartuko lituzkeen fonologia bat finkatu behar da. Multzo bitar batek elkar kondizionatzen duten zenbait elementu mekaniko eta akustiko inplikatzten ditu; bat aldatzen denean, kalkulagarria izango den beharrezko eragina izango du aldaketa horrek besteen gainean.

Fonazioaren fenomenoan zerbait baldin badago unibertsala eta fonemen aniztasun lokal guztien gaineretik nagusi nabarmentzen dena, hori, dudarik gabe, aipatu berri dugun mekanika arautua da. Eta hori ikusten da multzoen fonologiak hizkuntzalaritza orokorrean izan behar duen garrantzia. Fonologoek, gehienetan, hots guztiak —hizkuntzen elementu aldakorak eta ustegabekoak— artikulatu ahal izateko arauak ematen saiatzen dira; baina fonologia konbinatorioak, aldiz, ahalbideak murrizten ditu eta elkarren mendeandauden fonemen erlazio iraunkorrak finkatzen. Hala, *hagl, balg* eta abarren

kasuan (ik. 80. orr), hain eztabaidatua den indoeuropar sonanteen kontua ageriratzen da; arlo honetan, inon baino gutxiago bazter daiteke era horretara taxuturiko fonologia bat, zeren silabazioa baita, nola-bait esateko, fonologia horrek hasieratik bukaerara kontuan hartzen duen gertaera bakarra. Arazo hau ez da azterbide honekin ebatzi beharko den bakarra, baina gauza bat garbi dago: ia ezinezkoa da sonanteen kontua eztabaidatzea, fonemen konbinaketak eraentzen dituen legeak modu zehatzean atzematen ez badira.

£2. Inplosioa eta esplosioa.

Funtsezko oharpen batetik abiatuko gara: *appa* multzo bat ahoskatzen denean, bi *p*-ren arteko desberdintasuna somatzen da; horietan, lehengo *p*-a itxiera bati dagokio, eta bigarrena irekiera bati. Bi inpresio horiek hain dira berdintsuak non *pp* multzoa *p* bakar batez irudikatzen ahal baita (ik. 69. orr.-ko oharra). Hala ere, desberdintasun horri esker bereiz ditzakegu, hain zuzen, *appa*-ko (*aṗṗa*) bi *p*-ak ikur bereziet (> <). Halaber, desberdintasun horri esker bereiz ditzakegu bi *p*-ak katean jarraian ez daudenean (cf. *aṗta*, *atṗa*). Desberdintasun bera zabal daiteke, leherkarietara (afṡa), sudurkarietara (amṡa) likidoetara (aḷḷa), eta oro har fonema guztietara eta *a* -z besteko bokal guztietara (aōōa).

Itxierari *inplosioa* deitu zaio, eta irekierari *esplosioa*; *p* bati inplosiboa (*p̣*) edo esplosiboa (*p̤*) esaten zaio. Zentzu berean hots *itxi-tzaileez* eta hots *irekitzaileez* hitz egin dezakegu.

Dudarik gabe, *appa* bezalako multzo batean, inplosio eta esplosioaz gain, atsedenaldi bat ere atzematen da, non hersketa *ad libitum* luzatzen baita; eta irekidura handiagoko fonema bat balin bada, *alla* multzoan bezala, hotsaren beraren emisioa da organoak gelditu daudenean dirauena. Oro har, ahozko katean bitarteko faseak daude, *ten-tzioak* edo *artikulazio jarraituak* deituko ditugunak. Baina horiek artikulazio inplosiboekin berdinka daitezke, zeren haien ondorioa berdintsu baita; aurrerantzean inplosioak edo esplosioak soilik hartuko dira kontuan⁸.

Azterbide hau, fonologiazko tratatu batean onartuko ez litzatekeena, zilegiztatua gertatzen da silabazioaren fenomenoak —bere fak-

tore funtsezkoenen aldetik kontuan hartua—, eskema ahalik eta sinpleenera daraman azalpen batean. Hori egitean, gure asmoa ez da ahozko katea silabatan zatikatzek dakartzan zailtasun guztiak argitzea, baizik eta oinarri arrazional bat ezartzea, besterik gabe.

Beste oharpen bat: ez dira nahasi behar hotsen igorpenerako beharrezkoak diren mugimendu irekitzaile eta itxitzailak, eta hots horien irekidura desberdinak. Egia da edozein fonema izan daitekeela inplosiboa nahiz esplosiboa; baina egia da orobat irekidurak inplosian eta esplosioan duela eragina, zeren zenbat eta handiagoa den hotsaren irekidura, orduan eta ilunagoa gertatzen baita bi mugimenduen bereizketa. Hala, *i u ü* -rekin oraindik ondo atzematen da desberdintasuna; *a i̇ i̇a* -n *i* itxitzaila bat eta *i* irekitzaile bat atzeman daitezke; *aüüa*, *aüüa* -n ere garbi bereizten da hots inplosiboa, darraikion hots esplosibotik, hainbestearino non idazkerak, ohi duenaren kontra, maiz markatu egiten baitu bereizketa hori; ingelesezko *w* -ak, alemanezko *j* -ak eta sarri frantsesezko *y* -ak (*yeux* -ean eta horrelakoetan) hots itxitzailak (*ü̇, i̇*) irudikatzen dituzte, *u* -ri eta *i* -ri buruz buru jarriak, azkeneko horiek *ü̇* -rako eta *i̇* -rako erabiltzen direla. Baina irekidura maila handiago batean (*e* eta *o*), inplosioa eta esplosioa, teorian gerta badaitezke ere (cf. *aēēa*, *aōōa*), praktikan bereizteko zailak gertatzen dira oso. Azkenez, lehen ikusi den moduan, *a* -k ez du inplosiorik ez esplosiorik azaltzen, fonema horretarako irekidurak, mailarik altuenean, horrelako desberdintasun guztiak desagertarazten dituelako.

Beharrezkoa da, hortaz, fonemen taula bitartzea —*a* -rako izan ezik—, eta honako eran finkatzea unitate bakungaitzen zerrenda.

ṗ ṗ eta abar
ḟ ḟ eta abar
ṁ ṁ eta abar
ṙ ṙ eta abar
i̇ ẏ eta abar
ė ė eta abar

a.

Grafiak sendoturiko bereizketak (*y w*) baztertu ez ezik, arretaz gordeko ditugu; ikuspuntu horren zergatikoa geroago ikusiko dugu, £7an.

Lehendabiziko aldiz, abstrakzioetik atera gara; lehendabiziko aldiz, elementu konkretuak zatikagaitzak agertzen dira, leku bat betetzen eta ahozko katean denbora bat adierazten; esan daiteke P ez zela $\tilde{p}$ -ak eta $\underset{\sim}{p}$ -ak batera dituzten ezaugarriak biltzen dituen banako abstraktoa baizik, eta $\tilde{p}$ eta $\underset{\sim}{p}$ dira, bestalde, errealtatean existitzen diren bakarrak, B P M goragoko abstrakzio batean —alegia ezpainkarietan— biltzen diren era berean. Zoologiako mota bati buruz hitz egingo bagenu bezala hitz egiten dugu P -az; zoologian arrak eta emeak daude, baina ez dago espeziearen tipo idealik. Abstrakzio horiek dira orain arte bereizi eta sailkatu ditugunak; baina beharrezkoa zen areago jotzea eta elementu konkreturaino iristea.

Fonologiaren oker gaitza izan zen abstrakzio horiek banako erreale gisa hartzea, banakoaren definizioa gertuagotik aztertu gabe. Greziar alfabetoak elementu abstraktu horiek bereiztea iritsi zuen, eta, lehen esan dugunez, bereizketa horretaz jabetzeak oso azterketa maila bikaina eskatzen zuen. Baina, halere, azterketa ez-osoan izan zen, etapa jakin batean gelditua baitzegoen.

Baina, zer da p bat, beste inolako zehaztapenik gabe? Denboran hartzen baldin bada, ahozko katearen atal gisa, ezin da inondik ere $\tilde{p}$ izan, baina $\underset{\sim}{p}$ ere ez, eta askoz gutxiago oraindik $\tilde{p}\underset{\sim}{p}$ multzo zatikagarria. Eta ahozko katetik eta denboratik at hartzen bada, berez izaterik ez duen eta berarekin ezer egiterik ez dagoen gauza bilakatzen da. Zein da berez $l+g$ bezalako multzo baten esanahia? Bi abstrakzioek ezin dute une bat osatu denboran. Beste kontu bat da $\tilde{l}\tilde{k}$, $\tilde{l}\underset{\sim}{k}$, $\underset{\sim}{l}\tilde{k}$ -ei buruz hitz egitea, zerenez hizketaren benetako elementuak biltzen baititugu hor. Agerian geratzen da zergatik diren nahikoak bi elementu fonologia tradizionala nahasteko, eta frogatua geratzen da ezin dela jokatu banako abstraktoekin, fonologiak egiten duen moduan.

Katean aintzakotzat harturiko fonema sinple batek p -ak pa -n edo apa -n esaterako, hurrenez hurren inplosio bat eta esplosio bat ($\tilde{a}\tilde{p}\tilde{a}$) dituelako teoria plazaratu da. Dударik ez dago: irekiera baten aurretik beti itxiera bat izan behar da. Beste adibide bat: $\tilde{r}\tilde{p}$ esaten badut, r -ren itxiera egin ondoren, ubularekin r irekitzaile bat artikulatu behar nuke, p -ren leherpena ezpainetan gauzatzen den bitartean. Baina oztopo hori gainditu ahal izateko aski da gure ikuspuntua zein den ondo zehaztea. Aztertuko dugun fonazio ekintzan elementu

bereizleak hartuko ditugu kontuan soil-soilik, hau da, belarriak atzeman ditzakeenak eta ahozko katean banako akustikoak banakatzeko balio dutenak. Hots eta mugimendu banako horiek hartuko dira kontuan soil-soilik; hala, p esplosiboarekin datorren r esplosiboaren artikulazioa gureztat ez da existitzen, atzemangarria ez delako, edo fonemen katean garrantzirik ez duelako. Puntu hau funtsezkotzat jotzen dugu, eta ondo barneratu behar dugu, ondoren datozen azalpenak ulertu ahal izateko.

£3. Ahozko katean gerta daitezkeen inplosioen eta esplosioen konbinaketak.

Goazen ikustera orain zer gertatu behar den inplosioak eta esplosioak izatean, teorikoki gerta daitezkeen lau konbinaketetan: 1. $<$, 2. $>$, 3. $<$, 4. $>$.

1. MULTZO ESPLOSIBO-INPLOSIBOA ($<$ $>$). Beti elkar daitezke bi fonema, ahozko katea hautsi gabe, lehena esplosiboa eta bigarrena inplosiboa direnean. Adibidez: $\overset{\curvearrowright}{k}\overset{\curvearrowright}{r}, \overset{\curvearrowright}{k}\overset{\curvearrowright}{t}, \overset{\curvearrowright}{y}\overset{\curvearrowright}{m}$ eta abar (cf. sankritoa $\overset{\curvearrowright}{k}\overset{\curvearrowright}{r}\overset{\curvearrowright}{t}\overset{\curvearrowright}{a}$ -, fr. $\overset{\curvearrowright}{k}\overset{\curvearrowright}{i}\overset{\curvearrowright}{t}\overset{\curvearrowright}{e}$ «quitter», indo-europ. $\overset{\curvearrowright}{y}\overset{\curvearrowright}{m}\overset{\curvearrowright}{t}\overset{\curvearrowright}{o}$ - eta abar). $\overset{\curvearrowright}{k}\overset{\curvearrowright}{t}$ -ak eta horrelako konbinaketa batzuek ez dute, dudarik gabe, praktikan gauzatzeko gai den ondorio akustikorik, baina egia da orobat k irekitzaile bat ahoskatu ondoren, edozein puntutan estutzea eragiteko beharrezkoa den kokaeran daudela organoak. Bi fonazio fase horiek elkarri oztopo egin gabe gerta daitezke.

2. MULTZO INPLOSIBO-ESPLOSIBOA ($>$ $<$). Egoera berean, eta betiko salbuespenekin, ez dago, berez, inongo oztoporik bi fonema elkartu ahal izateko, lehen fonema inplosiboa eta bigarrena esplosiboa direnean; hala, $\overset{\curvearrowright}{i}\overset{\curvearrowright}{m}, \overset{\curvearrowright}{k}\overset{\curvearrowright}{t}$ eta abar (cf. grek. ha ma , fr. $actif$ eta abar).

Dударик gabe, hurrenez hurreneko momentu artikulatorio horiek ez dira aurreko kasuan bezain berez gertatzen. Lehen inplosio baten eta lehen esplosio baten artean desberdintasun hau dago: esplosioak, ahoaren kokaera neutroa eragiten duenez, ez du hurrengo momentua oztopatzen; inplosioak, aldiz, beste edozein esplosioren abiapuntu izan ez daitekeen kokaera jakin bat sortzen du. Hortaz, beharrezkoa da beti egokitze mugimenduren bat, bigarren fonema

artikulatzeko beharrezkoa den organoen kokaera lortu ahal izateko; hala, $\tilde{s}\tilde{p}$ multzo baten s -a ahoskatzen da, baina itxi egin behar dira ezpainak p irekitzaileari bide emateko. Dena den, esperientziak erakusten digu egokitze mugimendu horrek ez duela ezer atzemangarriarik sortzen, kontuan hartu ezin ditugun isilpeko hots horietako bat ez bada, jakina, zeren isilpeko hots horiek, gainera, ez baitiote inoiz oztopo egiten ahozko kateak jarraitzeari.

3. KATEMAILA ESPLOSIBOA (< <). Bi esplosio ondoz ondo gerta daitezke; baina bigarrena irekiera berdineko edo txikiagoko fonema bati baldin badagokio, kate horretan ez da atzemango hots banakorik dagoela, kontrako kasuan eta aurreko kasuetan gertatzen den bezala. $\tilde{p}\tilde{k}$ saila ($\tilde{p}\overset{\sim}{ka}$) ahoska daiteke, baina hots horiek ez dute katerik sortzen, P eta K motak irekiera berdinekoak direlako. Ia naturala ez den ahoskatze hori litzateke, $cha\text{-}\tilde{p}\overset{\sim}{ka}^9$ -ko lehen a -ren ondoren geratzean lortzen dena; $\tilde{p}\tilde{r}$ -ak, aitzitik, jarraitzen duela irudituko zaigu (cf. *prix*); $\tilde{r}\tilde{y}$ -k ere ez du zailtasunik azaltzen (cf. *rien*). Zergatik? Zeren lehen esplosioa gertatzen den unean bertan jarri ahal izan direlako organoak bigarren esplosioa gauza dadin beharrezkoa den kokaeran, lehen esplosioaren ondorio akustikoak bigarrena oztopatu gabe; *prix*-en, esaterako, p ahoskatzen den une berean, organoak dagoeneko r -an daude kokatuak. Baina $\tilde{r}\tilde{p}$ alderantzizko saila, ezin ahoskatuzkoa da katemaila etengabea; ez mekanikoki ezinezkoa delako organoek $\tilde{p}$ -ren kokaera hartzea $\tilde{r}$ irekitzaile bat ahoskatzen den une berean, baizik eta $\tilde{r}$ honen mugimenduak $\tilde{p}$ -ren irekiera txikiagoa aurkituko lukeenez, atzeman ezingo litzatekeelako. Hortaz, $\tilde{r}\tilde{p}$ entzunaraztea nahi bada, bi alditan egin beharko da, eta igorpena etena gertatuko da.

Katemaila esplosibo etengabeak bi osagai baino gehiago izan ditzake barne, betiere irekiera txikiagotik irekiera handiago batera joaten baldin bada ($\tilde{k}\tilde{r}\tilde{w}\tilde{a}$ adibidez). Guk gehiegi¹⁰ aztertu ezin ditza-kegun kasu partikular batzuk alde batera utziez gero, esan daiteke gerta daitezkeen esplosioen kopuruak, praktikan bereiz daitezkeen irekiera mailen kopuruan duela berezko muga.

4. KATEMAILA INPLOSIBOA (> >) alderantzizko legearen menpe dago. Fonema bat hurrengo baino irekiagoa baldin bada, katemailak dirauela atzematen da ($\tilde{i}\tilde{r}, \tilde{r}\tilde{t}$, adibidez), baina ez bada baldintza hau betetzen, hau da, hurrengo fonema irekiagoa balin bada aurre-

tik doakiona baino, orduan ahoskatzea gerta daiteke, baina ez da atzematen katemailak jarraitzen duela: hala $\overset{\text{a}}{\text{a}}\overset{\text{s}}{\text{s}}\overset{\text{r}}{\text{r}}\overset{\text{t}}{\text{t}}\overset{\text{a}}{\text{a}}\overset{\text{k}}{\text{k}}\overset{\text{o}}{\text{o}}$ ta-ko $\overset{\text{s}}{\text{s}}\overset{\text{r}}{\text{r}}\overset{\text{a}}{\text{a}}\overset{\text{k}}{\text{k}}$ -ak eta *cha-pka-*ko $\overset{\text{p}}{\text{p}}\overset{\text{k}}{\text{k}}$ -ak izaera bera dute (ik. gorago 84. orr. etahh). Fenomeno hori eta katemaila esplosiboan aztertu duguna guztiz paraleloak dira: $\overset{\text{r}}{\text{r}}\overset{\text{t}}{\text{t}}$ -an $\overset{\text{t}}{\text{t}}$ -ak, bere irekiera maila txikiagoa dela medio, esplosiotik libratzen du $\overset{\text{r}}{\text{r}}$ -a; edota, gune berean artikulatzen ez diren bi fonemaz osaturiko katemaila bat hartzen badugu, $\overset{\text{r}}{\text{r}}\overset{\text{m}}{\text{m}}$ esaterako, $\overset{\text{m}}{\text{m}}$ -ak ez dio oztopatzen leherpena $\overset{\text{r}}{\text{r}}$ -ari, baina bai erabat estaltzen, bere artikulazio itxiagoaren bitartez, ondorio bera ekarriz. Bestela, $\overset{\text{m}}{\text{m}}\overset{\text{r}}{\text{r}}$ alderantzizko kasuan bezala, isilpeko leherpena —mekanikoki ezinbestekoa—, ahozko katea haustera dator.

Hortaz, ageri da, katemaila inplosiboa, katemaila esplosiboa bezala, bi osagai baino gehiagoz izan daitekeela osatua, baldin eta horietako bakoitzak, darraikionak baino irekiera handiagoa badu (cf. $\overset{\text{a}}{\text{a}}\overset{\text{r}}{\text{r}}\overset{\text{s}}{\text{s}}\overset{\text{t}}{\text{t}}$).

Katemailen hausturak albo batera utzirik, koka gaitezen orain ohiko kate etengabearen aurrean —«fisiologikoa» izena eman geniezaiokeen horren aurrean—, frantsesezko *partikulierement* —hau da $\overset{\text{p}}{\text{p}}\overset{\text{a}}{\text{a}}\overset{\text{r}}{\text{r}}\overset{\text{i}}{\text{i}}\overset{\text{k}}{\text{k}}\overset{\text{ü}}{\text{ü}}\overset{\text{l}}{\text{l}}\overset{\text{y}}{\text{y}}\overset{\text{e}}{\text{e}}\overset{\text{r}}{\text{r}}\overset{\text{m}}{\text{m}}$ — hitzean idurikatua dagoen moduan. Kate honen ezaugarria da, katemaila esplosibo eta inplosibo mailakatu batzuk gertatzen direla, ahoko organoek hurrenez hurren egiten dituzten irekiera eta itxiera kopuru bati dagozkienak.

Era horretara definituriko katea dela eta, oharpen erabat garrantzitsu hauek egin ditzakegu.

£4. Silaba muga eta aho puntua.

Hots kate batean, inplosio batetik esplosio batera pasatzen bada ($\text{> } \sim \text{<}$) ondorio berezi bat lortzen da: *silaba muga* delakoaren seinalea, *particulièrement* hitzeko $\overset{\text{i}}{\text{i}}\overset{\text{k}}{\text{k}}$ -ean, adibidez. Baldintza mekaniko bat eta ondorio akustiko jakin bat, biak batera erregularri betetzeak, bere izatea ziurtatzen dio multzo inplosibo-esplosiboari ordena fonologikoan: bere izaerak bere hartan dirau osagai dituen motak gorabehera; konbinaketa posible adina mota dauzkan mota bat osatzen du.

Kasu batzuetan, muga silabikoa fonemen sail bakar baten bi puntu desberdinetan koka daiteke, inplosiotik esplosiora lasterrago

edo mantsuago lerratzearen arabera. Hala, *ardra* multzo batean, *ar^{>><<}dr^{>>}a* ala *ar^{>>}dr^{>>}a* ahoskatzen direlarik ere, katea ez da hausten, zeren *ar^{>>}d^{>>}*, katemaila inplosiboa, *dr^{<<}* bezain ondo mailakatua baitago. Beste hainbeste ere *particulièrement* hitzerako, *ũlye*-rako (*ũ^{<<}lye^{>>}* edo *ũ^{<<}l^{>>}ye^{>>}*).

Bigarrenez, isilune batetik lehen inplosiora (>) igarotzen garen gunean, *artiste*-ko *art*-en esaterako, edo esplosio batetik inplosio batera (< >), *particulièrement*-eko *par^{>>}t*-en adibidez, lehen inplosio hau gertatzen den hotsa, ondorio berezi batengatik bereizten da bere inguruko hotsetatik (alegia, ondorio bokalikoari esker). Ondorio hau ez dago inolaz ere *a* hotsaren irekiera maila handiagoaren eraginpean, *p^{>>}rt*-en *r*-ak ere sortzen baitu ondorio hau; lehen inplosioari atxikirik doakio, bere mota fonologikoa gorabehera, hau da, bere irekiera maila gorabehera; halaber, axola gutxikoa da ixilune baten ondoren ala esplosio baten ondoren datorren. Inpresio hau ematen duen hotsari, *puntu bokalikoa* izena eman dakioke, lehen hots inplosiboa izateagatik.

Banako honi *sonante* izena ere eman zaio, eta silaba bereko aurreko nahiz atzeko hots guztiei *kontsonanteak* izena. Bokal eta kontsonante terminoek mota desberdinak adierazten dituzte, 77. orrialdean ikusi dugun moduan; sonante eta kontsonante terminoek, aldiz, silaban betetzen dituzten funtzioak adierazten dituzte. Terminologia biko horrek luzaroan iraun duen nahastetik ihes egiteko aukera ematen digu. Hala, I mota hau berbera da *fidèle* eta *pied*-en, bokal bat alegia, baina sonante bat da *fidèle*-n eta kontsonante bat *pied*-en. Azterketak frogatzen digu sonanteak betiere inplosiboak direla, eta kontsonanteak berriz, orain inplosiboak («boy» idatziriko ingelesezko *boi[>]*-ko *i[>]*-a, adibidez), orain esplosiboak («pied» idatziriko frantsesezko *p^{<<}y^{>>}e*-ko *y[>]*-a, adibidez). Honek guztiak bi ordenen artean ezarritako bereizketa baieztatu baizik ez du egiten. Egia da *e* eta *o*, berez, eskuarki sonanteak direla, baina hala gertatatzen da, beste hots guztiek baino irekiera handiagoa izanik, beti hasieran daudelako katemaila inplosibo batean. Eta alderantziz, herskariak, gutxieneko irekiera dutenak, beti kontsonanteak dira. Praktikan 2, 3, 4 irekierako fonemak (sudurkariak, likidoak, erdibokalak) dira rol bat edo bestea jokatzeko dutenak, beren ingurukoen eta beren artikulazioaren izaeraren arabera.

£5. Silabazioaren teorien kritika.

Belarriak silaben arteko zatiketa atzematen du ahozko kate orotan, eta silaba orotan sonante bat. Bi gertaera horiek ezagunak dira, baina zein den beren izateko arrazoia galde dezakegu. Esplikazio batzuk proposatu dira erantzun moduan:

1. Fonema batzuk beste batzuk baina ahostunagoak direla azpimarraturik, silaba, fonemen ozentasunaren gainean finkatzeko saioak egin dira. Baina, orduan, zergatik ez dute *i* eta *u* bezalako fonema ahostunek halabeharrez silabarik osatzen? Areago, noraino iristen da ahostuntasuna? zeren *s* bezalako frikari batzuek silaba osa baitezakete, *pst*-en adibidez. Ukipenean dauden hotsen ahostuntasunaren araberakoa balin bada soil-soilik, nola ulertu, bada, *wl̥* (indo-europear *wl̥kos* «otso» adibidez) bezalako multzoak, horietan gutxienik ahostunena den osagaia silaba osatzen duena baita?

2. Sievers izan zen lehena esan zuena gerta daitekeela bokalen artean sailkaturiko hots bat bokal gisa garbi-garbian atzemana ez izatea (ikusia dugu esate baterako, *y* eta *w* ez direla *i* eta *u* baizik); baina galdetzen denean zeri esker gertatzen den funtzio bikoitza edo ondorio akustiko bikoitza («funtzio» hitzak ez baitu besterik esan nahi), hau erantzun ohi da: halako hotsak halako funtzioa du «azentu silabikoa» jaso edo ez jaso.

Zirkulu itsua, beraz: edo nik edozein egoeratan askatasuna dut sonanteak sortzen dituen azentoa nire nahitara ezar ahal izateko, eta orduan ez dago inolako arrazoirik sonantikoa baino hobe silabikoa deitzeko; edo, azento silabikoak zentzuren bat balin badu, izateko arrazoia du —azalean behintzat—, silabaren legeetan hartzen duelako zentzu hori. Baina, lege horiek ez adierazteaz gain, kualitate sonantiko honi «silbenbildend» esaten zaio gainera, silabaren eraketa azentu honen eraginpean bailitzan.

Garbi dago zertan kontrajartzen zaien gure azterbidea aurreko biei: katean agertzen den moduan harturiko silabaren azterketaren bidez, banako bakungaitza lortu dugu, hau da, hots irekitzailea edo hots itxitzzailea iritsi ditugu; ondoren, banako hauek konbinatuz, silaba eta puntu bokalikoa zehazteraino iritsi gara. Badakigu, beraz, zein egoera fisiologikoetan sortu behar diren ondorio akustiko horiek. Gorago kritikaturiko teoriek, ordea, kontrako bideari jarraitzen diote:

mota fonologiko bakartuak hartzen dituzte, eta hots horietatik abiatu-rik, silabaren muga eta sonantearen lekua jakin nahi dituzte. Dena den, zernahi fonema sail hartuz gero, fonema horiek artikulatzeko modu batzuk beste batzuk baino naturalagoak, erosoagoak izan daitezke; baina artikulazio irekitzaileen eta itxitzzaileen artean aukeratzeko ahalbideak, hein handi batean, ber hartan jarraitzen du, eta hain zuzen aukeraketa horren arabera izango da silabazioa, eta ez zuzen-zuzenean mota fonologikoen arabera.

Dudarik gabe, teoria honek ez ditu ahitzen, ez erabakitzen, arazo guztiak. Hala, hiatusa, hain erabilera usukoa, borondatea gora-behera gertaturiko *katemaila inplosibo hautsi bat* baizik ez da: esaterako, $\tilde{i}\tilde{a}$ (*il cria*-n) edota $\tilde{a}\tilde{i}$ (*ébahi*-n). Errazago gertatzen da irekie-ra handiko mota fonologikoekin.

Katemaila esplosibo hautsiak ere badaude. Ez daude mailakatuak, baina halere, ohiko multzoek duten eskubide berarekin sartzen dira kate fonikoan. Guk 85. orrialdeko oharrean ukitu dugu kasu hori, *kteín* -ri buruz aritu garenean. Har dezagun beste adibide bat, *pzta* multzoa, esaterako: $\tilde{p}\tilde{z}\tilde{t}\tilde{a}$ baizik ezin ahoska daitekeenez, horrek esan nahi du bi silabaz osatua dagoela; eta hala da, izan ere, z-ren laringe hotsa garbi-garbi entzunarazten bada. Baina ahoskabetzen bada z hori, irekidura txikiena eskatzen duen fonemetako bat denez, silaba bakar bat atzemango da, *a* -ren eta *z* -ren arteko aurkakotasuna dela medio, gutxi gora behera $\tilde{p}\tilde{z}\tilde{t}\tilde{a}$ entzunez.

Halako kasu guztietan, borondateak eta asmoak parte hartzen badute, aldaketak eragin ditzakete, behar fisiologikoak neurri batean aldaratuz. Maiz zaila da esatea zein alderdi dagokion faktore klase bietako bakoitzari. Baina nolanahi ere, fonazioak inplosio eta esplosio segida bat izatea eskatzen du, eta hau da silabazioaren baldintza funtsezkoena.

£6. Inplosioaren eta esplosioaren iraupena.

Silaba esplosioen eta inplosioen jokoaren arabera ulertarazteak garamatza, metrika gertaera bat baizik ez den oharpen garrantzitsu bateraino. Grezierazko eta latinezko hitzetan bi luze mota bereizten dira: berezkoak (*m ter*) eta lekuaren arabera (*f ctus*).

Zergatik neurtzen da *factus*-en *fac* luze gisa? Erantzun ohi da: *ct* multzoa dela kausa; baina hori multzoari berez baldin badagokio, bi kontsonantez hasten den edozein silabak ere kantitate luzea izango du; halere, ez da hala gertatzen (cf. *d ens* eta abar).

Benetako arrazoa da esplosioa eta inplosioa izatez desberdinak direla, iraupenari dagokionez. Hain laster gertatzen da beti esplosioa, non hori ia ezin atzemanekoa gertatzen baita belarriarentzat; eta horregatik hain zuzen ez du inoiz bokala ematen. Soilik inplosioa atzeman daiteke, eta horregatik uste ohi dugu gehiago luzatzen garela hasten den bokalean.

Bestalde, jakina da bi modutara jokutzen dela herskari edo frikari+likido multzo baten aurrean kokaturiko bokalekin: *patrem*-en *a* hori luze edo laburra izan daiteke: hatsapen berean oinarritzen da hori. Izan ere, $\overset{\frown}{t} \overset{\frown}{r}$ eta $\overset{\frown}{t} \overset{\frown}{r}$ era berean ahoska daitezke; artikulatzeko lehen moduak uzten dio *a*-ri labur irautea, eta bigarrenak silaba luze bat sortzen du; *factus* bezalako hitz batean, ezin da *a*-ren trataera biko hori, $\overset{\frown}{c} \overset{\frown}{t}$ soilik —eta ez $\overset{\frown}{c} \overset{\frown}{t}$ — baita ahoskagarria.

£7. Laugarren irekierako fonemak. Diptongoa. Grafiako arazoak.

Azkenik, laugarren irekierako fonemak direla eta, oharpen batzuk egin daitezke. Ikusia dugu, 82. orrialdean, beste hotsentzat ez bezala, fonema horientzat, erabileraren poderioz, grafia bikoitza finkatu dela ($w = \overset{\frown}{u}$, $u = \overset{\frown}{u}$, $y = \overset{\frown}{i}$, $i = \overset{\frown}{i}$). Izan ere, *aiya*, *auwa* bezalako multzoetan, beste inon baino hobeto atzematen da < *et* >-en bidez agertaraziko bereizketa; $\overset{\frown}{i}$ -ak eta $\overset{\frown}{u}$ -ak bokalak dirudite, eta $\overset{\frown}{i}$ -ak eta $\overset{\frown}{u}$ -ak, aldiz, kontsonanteak¹¹. Kontu hau argitu nahi izan gabe ere, aipa dezagun *i* hori ez dela inoiz agertzen itxiera itxuraz. Izan ere, ezin ager daiteke *ai* -rik, bere $\overset{\frown}{i}$ horrek *aiya* -ko *y* -ak eragiten duen ondorio bera ekartzen duenik (erka daitezen ingelesezko *boy* eta frantsesezko *pied*). Beraz, *y* kontsonantea da eta *i* bokala, hain zuzen kokuak dauden tokiaren arabera, zeren *I* motaren aldaera horiek ezin ager baitaitezke modu berean toki guztietan. Eta esandako horrek, berdin balioko digu *u* eta *w*-rako, $\overset{\frown}{u}$ eta $\overset{\frown}{w}$ -rako.

Horrek diptongoaren arazoa argitzen digu. Izan ere, diptongoa katemaila inplosiboaren kasu berezi bat baizik ez da; $\overset{\frown}{a} \overset{\frown}{r} \overset{\frown}{a}$ eta $\overset{\frown}{a} \overset{\frown}{u} \overset{\frown}{a}$

multzoak erabat paraleloak dira, eta haien artean dagoen desberdintasun bakarra bigarren osgaien irekieran datza: diptongoa bi fonema dituen katemaila inplosibo bat da, bi fonema horien bigarrena erlatiboki irikia duena. Horrenbestez, inpresio akustiko berezia ondorioztatzen da: esan liteke sonanteak multzoaren bigarren elementuan diraue-la. Eta alderantziz, *t̃ỹa* eta *t̃ra* multzoen artean ez dago inongo desberdintasunik, bigarren esplosiboaren irekiera graduan izan ezik. Bestela esanda, fonologoez izendaturiko goranzko diptongoak ez dira diptongoak, multzo esplosibo-inplosiboak baizik. Haietan, lehen elementua neurri batean irekia da, baina ikuspuntu akustiko batetik (*t̃ỹã*), halakoa izateak ez du ondoriorik ekartzen. *ũã* *ĩã* multzoei dago-kienez, hau da, *ũ* eta *ĩ* azentudunak, alemanaren dialekto batzuetan agertzen diren eran (cf. *buoh̃ lia b*), berdin esan daiteke diptongo faltsuak baizik ez direla, eta ez dute *oĩk*, *aĩk* eta abarrek agertzen duten batasun irudia ematen; ezin ahoska daiteke *ũ õ* inplos. + inplos. gisa katea hautsi gabe, multzo honi, artez lorturiko batasuna, berez ez duena, inposatzen ez bazaio behintzat.

Diptongoaren definizio honek, diptongoa katemaila inplosiboen hatsapen orokorrera bihurtzen baitu, agerian uzten du diptongoa ez dela zerbait diskordante, sailkaezin, gertakari fonologikoen artean, pentsa litekeen bezala. Beraz, ezinezkoa da aparteko kasutzat hartzea. Bere izaerak ez du berez inongo interesik ez garriantzirik ere; garrantzia duena ez da sonantearen bukaera, haren hasiera baizik.

E. Sieversek eta hizkuntzalari askok, *i*, *u*, *ü*, *n* eta abar, *8*, *r*, *n* eta abar (*i* = «unsilbisches», *i* = «silbisches») haiek idazteko moduari esker bereizten dituzte, eta *mirta*, *ma rta*, *m arta* idazten dute; guk, aldiz, *mirta*, *mairta*, *myarta* idazten dugu. *i* eta *y* mota fonologiko berekoak direla egiaztaturik, ikur generiko bera atxikitzen saiatu dira hizkuntzalari horiek, beste ezer baino lehen (hots katea mota gainjarriez osaturik dagoelako ideia beraren arabera beti). Baina idazkera hori, belarriaren lekukotasunean oinarritua egonik ere, ez doa sen onaren bidetik, eta ezeztatzen du, hain zuzen, egin behar litzatekeen bereizketa. Hori dela eta, 1. *i* eta *u* irekitzaileak (= *y*, *w*) eta *i*, *u* itxitzzaileak nahasten dira: ezin da, esaterako, *newo* eta *neuo*-ren arteko bereizketa egin. 2. alderantziz, *i*, *u* itxitzzaileak (cf. *mirta* eta *mairta*), biak, bitan banatzen dira. Hona hemen adibide batzuk, grafia horrek dituen desabantailak agerian uzten dituztenak.

Antzinako grezieraz *dwís* eta *dusí* dugu alde batetik, eta bestetik, *rhéw* *rheûma* : buruz buru dauden osagaiez osaturiko multzo bi horiek egoera fonologiko berean gertatzen dira, eta eskuarki kontrajartze grafiko berberaren bidez adierazten dira: *u*-a irekitzaile (*w*) edo itxitzzaile (*u*) bilakatzen da, *u*-ri atzetik fonema irekia edo ez hain irekia doakion arabera. *d is*, *dusi*, *rheu* , *rhe ma* idazten bada, dena ezabatua geratzen da. Orobat, indoeuropeoz, *m ter*, *matrai*, *materes*, *m trsu*, eta *s nnue*, *s newai*, *s neues*, *s nusu* sailak ere hertsia-hertsian dira paraleloak, *r* -ren jokaerari dagokionez batean, eta *u* -ren jokaerari dagokionez bestean; bigarren sailean, inplosioak eta esplosioak bereizten dira idazkeran; gu hemen kritikatzen ari garen idazkeran, aldiz, ilun gertatzen da bereizketa hori. Usadioaren poderioz ezarritako bokal irekitzaileen eta itxitzzaileen arteko bereizketari (*u*: *w* eta abarri) eutsi ez ezik, sistema osoraino zabaldu behar litzateke bereizketa hori, eta adibidez, hau idatzi: *m ter*, *m tπ ai*, *m tepes*, *m trsu*; era horretara, joko silabikoa garbiki azalduko litzateke; aho puntuak eta silaba mugak berez bereizi eta agertuko lirateke.

Editoreen oharra

Teoria hauek arazo asko argitzen dituzte; horietako batzuk F. de Saussurek bere ikasgaietan aipatu ditu. Batzuk azalduko ditugu hemen.

1. Sieversek, *berit n n* (alemanez *berittenen*) aipatzen du hots bera, aldizka, bitan sonantea, eta beste bitan kontsonantea delako adibide tipiko gisa (egiaz, *n* -a, hemen, behin baizik ez da kontsonantea, eta horrenbestez, *berit n* idatzi behar litzateke; baina ez du axolarik). Ez dago adibide garbiagorik, «hotsa» eta «mota» sinonimoak ez direla agertu nahi dugunean. Izan ere, hiztuna *n* berean geratuko balitz, hau da, inplosio eutsian eta artikulazioan geldituz gero, orduan, silaba luze bakar bat lortuko litzateke soil-soilik; *n* sonanteen eta kontsonanteen aldizkatzea sortu ahal izateko, beharrezkoa da inplosioaren atzetik (alegia, lehen *n* -ren atzetik), esplosio bat (bigarren *n* -a) agertaraztea, eta ondoren inplosiora itzultzea (hirugarren *n*

-a). Bi inplasioak, aurretik beste bat ez dutenez, sonantikoak dira.

2. *Meurtrier, ouvrier* eta horrelako frantsesezko hitzetan, *-trier, -vrier* bukaerek, antzina, silaba bakarra osatzen zuten (horien ahoskatzeko modua gerabehera, cf. 85. orr.ko oharra). Gero, bi silabatan hasi ziren ahoskatzen (*meur-trier*, hiatoarekin edo gabe, hau da, *meur-tri^{<<>>}e*, edo *t^{<<>>}tr^{<<>>}iye*). Aldaketa ez da lortu «azentu silabikoa» ezartzean, baizik eta bere artikulazio esplosiboa artikulazio inplisibo bilakatzean.

Herriak *ouvrier* esaten du *ouvrier* -en ordeztu. Fenomeno hau, oraintxe aipatuaren antz-antzekoa da, baina orain bigarren osagaia aldatu da artikulazioz, lehena aldatu beharrean: sonante bilakatu da, *uvr^{<<>>}ye m^{<<>>} vvr^{<<>>}ye*. Gero, *e* batek agertzerik izan du *r* sonantearen aurrean.

3. Orobat, aipa dezagun hain ezaguna den frantsesezko *s* -ren aurreko bokal protetikoen kasua: latinez *sc tum -> isc tum* — frantsesez *escu, écu* [eusk. *eskutu*]. *sk* multzoa, 85. orrialdean ikusi dugunez, katemaila hautsi bat da; *sk* naturalagoa da. Baina *s* inplisibo horrek aho puntu izan behar du esaldiaren hasieran doanean, edo aurreko hitza irekiera ahuleko kontsonantez bukatzen denean. *i* eta *o* protetiko horiek areagotu baizik ez dute egiten sonante izate hori; gutxi nabarmentzen den ezaugarri fonologiko orok izan ohi du handitzeko, nabarmenagotzeko joera, gordetzen saiatzen denean. Fenomeno bera da *esclandre* -ren kasuan eta *esquelette, statue* herriko ahoskeretan gertatzen dena, eta *de* preposizioaren ahoskeran arruntan gertatzen dena. Izan ere, *ed* -ez transkribitzen da: *un œil ed tunc he*. Sinkopa dela eta, *de tunc he*, *d'tanche* bilakatu da; baina leku horretan nabarmentzeko, *d* -ak inplisiboa izan behar du: *d'tanche* eta bokal bat agertzen da bere aurrean, aurreko kasuetan bezala.

4. Ez da ia beharrezkoa indoeuropar sonanteen arazoa gogoraztea eta galdetzea, esaterako, ea zergatik antzinako goi alemanezko *hagl* hitza, *hagal* bilakatu den, *balg* hitzak, aldiz, bere hartan iraun badu. Azkeneko hitz honen *l*-ak, —katemaila inplisibo (*ba^{<<>>}lg^{<<>>}*) baten bigarren osagaia, alegia—, kontsonante gisa jokatzen du, eta ez zegoen arrazoirik funtzioz aldatzera bultzatzen zuenik. *hagl* -eko *l*-ak, berdin-berdin inplisiboa zenak, aldiz, aho puntu egiten zuen. Sonantikoa zenez, bokal irekitzaileago bat garatu ahal izan zuen bere aurrean (*a*

bat, grafiaren lekukotasuna sinetsiz gero). Bestalde, *-a* hori ilundu zen denboraren poderioz, zeren egun *Hagel*, ($h\overset{\textstyle\text{>}}{a}g\overset{\textstyle\text{<}}{\underset{\textstyle\text{<}}{l}}$) ahoskatzen baita berriro ere. Halaber, hitz horren ahoskeraren eta frantsesezko *aigle* -ren ahoskeraren arteko desberdintasuna horretan datza; *l* -a hitz germanikoan itxitzaila da, eta frantsesezko hitzean irekitzaila (eta hitzak *e* mutua du bukaeran ($\overset{\textstyle\text{>}}{e}g\overset{\textstyle\text{<}}{\underset{\textstyle\text{<}}{l}}e$)).

LEHEN ZATIA

Hatsapen orokorrak

I

Ikur linguistikoaren izaera

£1. Ikurra, adierazia, adierazlea.

Zenbaitentzat, hizkuntza, bere funtsezko hatsapenera bihurtua, izendegi bat da, hau da, termino zerrenda bat, beste hainbeste gauze-kin egokitasuna duena. Adibididez:

: ARBOR

: EQUOS

Ikusmolde hori kritikagarria da alde askotatik. Ontzat hartzen du badaudela hitzez lehendaniko ideia erabat osatuak (puntu horri buruz, ikus beheago 146. orr.); ez digu esaten izenaren izaera ahokoa edo psikikoa den, zeren *arbor*, esaterako, bi modutara har baitaiteke aintzakotzat; azkenik, pentsarazten du izen bat eta gauza bat elkartzen dituen lotura oso eragiketa sinplea dela, eta hori ez da inondik ere

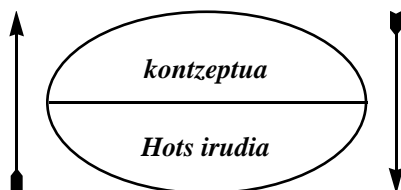
egia. Halere, ikuspegi sinplezale hori laguntza handikoa gerta dakiguke egiara hurbiltzeko, zeren erakusten baitigu banako linguistikoa gauza bikoa dela, bi terminoen loturaz egina dena.

Ikusi dugu 39. orrialdean, hizketaren zirkuitua zela eta, ikur linguistikoa parte hartzen duten terminoak, biak psikikoak direla, eta gure burmuinean elkartze lotura baten bidez batuak daudela. Gatozen berriro ere puntu honetara.

Ikur linguistikoa ez ditu elkartzen gauza bat eta izen bat, bai zik eta kontzeptu bat eta hots irudi bat¹². Hots irudia ez da hots materiala, gauza erabat fisikoa, baizik eta haren aztarna psikikoa, hau da, hartaz gure zentzumenek ematen diguten irudikapena. Irudi hori sensoriala da, eta «materiala» ere esaten badiogu, zentzu horretan eta elkarketaren beste terminoaren aurkakotasunez da; termino hori kontzeptua da, eta, eskuarki, abstraktuagoa da.

Gure irudi akustikoen psikikotasuna garbi ageriratzen zaigu geure hizkuntzari begiratzen diogunean. Gure artean hitz egin dezakegu, edota poema bat buruz esan, ezpainak eta mihia batere mugitu gabe. Eta geure hizkuntzaren hitzak guretzat hots irudiak direlako ez da hitz egin behar hitz horiek osatzen dituzten «fonemez». Termino hori, aho ekintza baten ideia dakarrena, esandako hitzei soilik egoki behar zaie, hau da, diskurtsoan gertatzen den barruko irudiaren gauzatzeari soil-soilik. Hitz baten *hotsei* eta *silabei* buruz hitz egiten badugu, lortuko dugu gaizki ulertua saihestea, baina hots irudiaz ari garela ez badugu ahazten, jakina.

Hortaz, ikur linguistikoa bi aldeko entitate psikikoa da, eta irudi honen bidez irudika daiteke:

Bi elementu horiek barru-barrutik daude lotuak, elkarren beharra dute. Latineko *arbor* hitzaren esanahia bilatzen badugu, edota latinak «arbola» kontzeptua adierazteko erabiltzen duen hitza bilatzen badugu, garbi dago hizkuntzak finkatu dituen loturak direla, hain

zuzen, errealtatearekin bat datozen bakarrak, eta baztertu egiten dugu asma litekeen beste edozein.

Definizio honek, terminologia mailako arazo garrantzitsu bat uzten du agerian. Kontzeptuaren eta hots irudiaren elkarketari *ikurra* esaten diogu; baina erabilera arruntean, termino horrek gehienetan hots irudia bakarrik adierazten du, hitz bat adibidez (*arbor* eta *abar*). Ahaztu egiten da, *arbor*-i *ikurra* esaten badiogu, barnean «arbola» kontzeptua daramalako dela; beraz, alderdi sentsorialaren ideiak multzoaren ideia dakar berarekin.

Anbiguetatea desagertuko litzateke, hemen agertu diren hiru nozioak adierazteko unean, elkarrekin erlazionatzeaz gainera aurkakotasunean ere leudekeen izenak erabiliko bagenitu. Gure proposamena hau da: *ikurra* atxikitzea osotasuna izendatzeko, eta *kontzeptua* eta *hots irudia*-ren ordez, *adierazia* eta *adierazlea* terminoak erabiltzea. Azkeneko bi termino horiek badute abantaila, zeren ageriratzen baitute aurkakotasuna, haien artekoa edo biek osotasunarekiko dutena. *Ikur* -i dagokionez, onartzen dugu termino hori, ohiko hizkuntzak besterik iradokitzen ez digunez gero, ez dakigulako zeinekin ordezkatu. Era horretara definituriko *ikur* linguistikoak bi ezaugarri nagusi ditu. Horiek azaltzean, arlo honetako ikerketa ororen hatsapenak proposatuko ditugu.

£2. Lehen hatsapena: ikurraren arbitrariotasuna.

Adierazia eta adierazlea batzen dituen lotura arbitrarioa da; areago, *ikurra* guretzat adierazle baten eta adierazi baten elkarketatik ateratzen den osotasuna denez, esan dezakegu modu laburragoaz: *ikur linguistikoa arbitrarioa da*.

Hala, «arreba»-ren ideia ez dago inongo barne erlazioaren bidez lotua ideia horri adierazle gisa balio dion a-rr-e-b-a hots sailarekin; eta berdin-berdin irudika zitekeen beste zernahi hots sailen bidez. Horren froga, hizkuntzen arteko desberdintasunak, eta are hizkuntza desberdinak izatea bera: «boeuf» adieraziak b—ö—f du adierazle mugaren alde batean, eta o—k—s (Ochs) bestean.

Ikurraren arbitrariotasuna inork ez du ukatzen, baina errazagoa izan ohi da egia aurkitzea, dagokion lekua izendatzea baino. Gorago aipaturiko hatsapenak hizkuntzaren hizkuntzalaritza osoa hartzen du; bere ondorioak ezin zenbatuzkoak dira. Egia da denak ez direla ageriratzen lehen kolpean eta indar berarekin, eta sarri, gogor saiatu behar da ondorio horiek aurkitu ahal izateko, eta ondorio horiekin batera, hatsapen honen erabateko garrantziaz ere jabetu ahal izateko.

Ohar bat bidenabar: semiologiak, erabat antolatua dagoenean, erabaki beharko du ikur erabat naturaletan oinarritzen diren adierazpideak —pantomima, esaterako— berari dagozkion. Semiologiak, adierazpide horiek bere esparruan hartzen dituela onarturik ere, bere betiko helburu nagusiari eutsi behar dio: ikurraren arbitrariotasunean oinarrituriko sistemen multzoa izango du helburu. Izan ere, gizarte batetik jasoriko adierazpide oro, hasteko, beti ohitura kolektibo batean oinarritzen da, edo gauza bera dena, egianean. Adeitasunezko ikurrak, esaterako, askotan halako adierazgarritasun naturalaz hornituak daudenak (gogora dezagun, adibidez, txinatarrek enperadorea bederatzi aldiz ahuzpeztuz agurtzen zutela), haiek ere arau batek finkatuak daude; eta arau hori da, hain zuzen, ikur horiek erabiltzera behartzen duena, eta ez ikurren berezko balioa. Hortaz, esan daiteke ikur erabat arbitrarioak direla hobekien betetzen dutenak prozedura semiologikoaren egoera ideala. Hori dela eta, hizkuntza da adierazpide sistemetan konplexuena eta zabalduena, eta, gainera, ezaugarriena. Alde horretatik, hizkuntzalaritza, nahiz hizkuntza sistema partikular bat izan, semiologiaren eredu orokor bilaka daiteke.

Sinbolo hitza erabili da ikur linguistikoa izendatzeko, edo zuzenago esanda, guk adierazlea esaten dioguna adierazteko. Baina arazoak daude era horretara onartu ahal izateko, gure lehen hatsapena dela kausa, hain zuzen. Sinboloa, izaeraz, inoiz ez da erabat arbitrarioa; ez dago hutsik, badago adierazlearen eta adieraziaren arteko

nolabaiteko lotura naturalik. Justiziaren sinboloa, balantza alegia, ezin ordezkia liteke beste edozein gauzakiz, orga batez, adibidez.

Arbitrario hitzak ere oharpen bat eskatzen du. Garbi geratu behar da ez dagoela hiztunaren esku adierazlea aukeratzea (ikusiko dugu aurrerago ikur bat gizatalde linguistiko batek ezarria eta onartua dagoen unetik aurrera, ez dagoela jada gizabanakoaren eskuetan ikur horretan ezer aldatzea); esan nahi dugu, beraz, *motibaziogabea* dela, hau da, arbitrarioa dela adieraziari buruz, honekin ez baitu errealitatean inongo uztardura berezkorik.

Aipa dezagun, bukatzeko, lehen hatsapen honi buruz adieraz daitezkeen bi eragozpen:

1. Onomatopeiak aipa genitzake, adierazlearen hautaketa beti arbitrarioa ez dela esateko. Baina onomatopeiak inoiz ez dira hizkuntza sistema baten elementu organikoak. Gainera, haien kopurua, uste baino askoz txikiagoa da. Frantsesezko «fouet» edo «glas» hitzak, haien hotsak direla eta, onomatopeikoak irudituko zaizkie pertsona askori; baina hasiera-hasieratik halako kutsurik ez zutela frogatzeko, aski da latinezko formak gogoratzea (*fouet f* *gus*-tik baitator, eta *glas*, berriz, *classicum* da); haien gaur egungo hotsen ezaugarria, edo hobe esanda, haiei egozten zaiena, bilakaera fonetikoaren ustekabeko emaitza besterik ez da.

Benetako onomatopeiei dagokienez (*glu-glu*, *tic-tac* eta horrelakoak), urri gertatzen dira, eta gainera, haiek hautatzea dagoeneko arbitrarioa da hein batean, zeren hots batzuen imitazioa gutxi gorabeherakoa eta honezkero erdi konbentzionala baita (erkatu frantsesezko *ouaoua* eta alemanezko *wauwau*). Gainera, hizkuntzan sartuz gero, onomatopeiak, hizkuntza horren hitzek izan ohi duten bilakaera fonetiko, morfologiko eta abarrekoaren barruan gutxiago edo gehiago sartuak gertatzen dira (cf. *pigeon* latin arrunteko *pipio* onomatopeiatik datorrena). Adibide horrek garbi frogatzen du, esaterako, onomatopeiaren izaera galduz joan dela ikur linguistikoarena hartzeko, eta ikur linguistikoa motibaziorik gabekoa da.

2. Harridurazko hitzei dagokienez, onomatopeien kasuan egin ditugun oharpenek orobat balio dute, harridura hitzak oso gertu baitaude onomatopeietatik, eta ez baitira onomatopeiak baino arriskuatsuagoak gure tesirako. Harridurazko hitzetan, joera izaten da errealtatearen berezko adierazpenak ikusteko, izadiak agindurik etorriak

bailiran. Baina haietako gehienetan, uka daiteke adieraziaren eta adierazlearen artean nahitaezko lotura dagoenik. Nahikoa da bi hizkuntza arlo honetan erkatzea, adierazpide horiek hizkuntza batetik bestera zenbat eta nola aldatzen diren ohartzeko (frantsesezko *aie!*, esaterako, alemanez *au!* da). Badakigu, gainera, gaur egungo harridura hitz asko, jatorrian esanahi zehatzeko hitzak zirela (cf. frantsesezko *diable!* *mor-dieu!* = *mort Dieu* eta abar) .

Laburbilduz, onomatopeiak eta harridura hitzak bigarren mailakoak dira, eta zalantzan jar daiteke, neurri batean behintzat, haien jatorri sinbolikoa.

£3. Bigarren hatsapena: adierazlearen linealtasuna.

Adierazlea, entzumen mailakoa denez, denboran garatzen da soil-soilik, eta denboratik hartzen dituen ezaugarriak ditu: a) *hedadu-ra bat irudikatzen du* eta b) *hedadura hori dimentsio bakar batean da neurgarria*: lerro zuzen bat da, hain zuzen.

Hatsapen hori begien bistakoa da, baina badirudi ez dela orain arte finkatu, agian bakunegia dela pentsatu delako; baina funtsezkoa da, eta hatsapen honetatik ateratzen diren ondorioak ezin konta ahalazkoak dira: haren garrantzia lehen legearena bezalakoa da. Hizkuntzaren mekanismo osoa haren menpe dago (ik. 158. orr.). Zenbait dimentsiotako aldi bereko zailtasunak ager ditzaketen ikus-adierazleek (itsas seinaleek eta abarrek) ez bezala, hots-adierazleek denboraren lerroa besterik ez dute; hots-adierazleen osagaiek bata bestearen atzetik agertu behar dute ezinbestez: kate bat osatzen dute. Ezaugarri hau berehala ageriratzen da hots-adierazleen elementuak idazkeraren bidez adierazten ditugunean, eta ikur grafikoen lerro espazialak denboraren arabera segida hori ordezkatzeko duenean.

Kasu batzuetan, ez zaigu hain argi eta garbi ageriratzen. Esaterako, azentudun bihurtzen badut silaba bat, badirudi osagai adierazgarri desberdinak biltzen ditudala puntu berean. Baina ez da hala gertatzen, ilusio bat da, zeren silaba eta bere azentua, ahoskatze ekin-tza bakar bat baizik ez baitira; ez dago dualtaterik ekin-tza honen barnean, bere ondoan dagoenarekiko aurkakotasun batzuk baizik (ik. honi buruz 166. orr.)

II

Ikurraren aldaezintasuna eta aldakortasuna

§1. Aldaezintasuna.

Adierazlea, irudikatzen duen ideiari dagokionez, askatasunez hautatua agertzen bada ere, adierazle hori erabiltzen duen gizatalde linguistikoari dagokionez, aldiz, ez da librea, inposatua baizik. Gizarte masari ez zaio ezer galdetzen, eta aukeratutako adierazlea ere ezingo litzateke beste batez ordezkatu. Barruan kontraesan bat dakarren gertaera honi, *nahitaezko karta* esan geniezaioke. Hizkuntzari «hauta ezazu» esaten zaio, baina hau erantsiz: «ikur hori izango da eta ez beste edozein». Eta egia balin bada gizabanako batek nahi izanez gero ere ezingo lukeela inolaz ere aldatu lehenagotik egindako aukeraketa, egia da halaber gizarte masak berak ere ezin duela bere burujabetasuna erabili hitz bakar baten gainean ere; hizkuntza dagoen dagoenean dago loturik gizarte masari.

Hortaz, hizkuntza ezin pareka daiteke kontrato huts batekin, eta ikuspuntu honetatik da, hain zuzen, ikur linguistikoa ikertzeko bereziki interesgarria. Zeren frogatu nahi bada, kolektibitate batek onarturiko legea pairatzen den zerbait dela, eta ez libreki baietsiriko arau bat, hizkuntza baita horren frogarik nabarmenena eskaintzen duena.

Ikus dezagun, bada, ikur linguistikoa gure borondateetik at dagoela, eta atera ditzagun gertakari horri darraizkion ondorioak.

Aukeratzen dugun edozein garaitan, antzina-antzinakoa dela ere, aurreko garaitik jasotako ondoretasuna da hizkuntza. Irudika dezakegu kontzeptuen eta hots irudien arteko kontratua ezartzeko ekintza, zeinari esker izenak une jakin batean gauzen artean banatu baitziren, baina inoiz ez da egiaztatua izan. Gauzak agian era horretara gertatu zirela iradokia datorkigu, ikurraren arbitrariotasuna bizibizirik somatzen dugulako.

Berez, hizkuntza, aurreko belaunaldietatik jasoriko emaitza gisa baizik ez dute ezagutu gizarte guztiek, eta gainera, beti bere hartan, dagoen dagonean izan behar da hartua emaitza hori. Horregatik, mintzairaren jatorriaren arazoak ez du, askotan ematen zaion garrantzia. Areago, azaldu ere egin beharko ez litzatekeen arazo bat da, hiz-

kuntzalaritzaren gai erreal bakarra, dagoeneko osaturik dagoen hizkuntza baten bizitza arrunta eta erregularra baita. Hizkuntza egoera jakin bat faktore historikoen emaitza da beti, eta faktore horiek dira, hain zuzen, zergatik den ikurra aldaezina argitzen dutenak, hau da, azaltzen dutenak ea zergatik ukatzen dituen ikurrak ordezkaketa arbitrario guztiak.

Baina hizkuntza, ondoretasunez jasotako zerbait dela esateak ez du ezer argitzen, ez bada horretan zerbait gehiago sakontzen. Ezin al dira aldatu une batetik bestera, lehendanik bazeuden eta ondoretasunez jasoak diren legeak?

Eragozpen hori azaltzean, dagokion gizarte esparruan kokatzen dugu hizkuntza, eta beste arazo hau agertzen zaigu, gainerako gizarte erakundeei loturik dagoena: nola helarazten dira erakundeak? Eta hau da, hain zuzen, aldaezintasunaren inguruan dagoen arazorik orokorrena. Lehenik, neurtu egin behar dugu gainerako erakundeek duten askatasun maila, eta ikusiko dugu orduan, modu desberdinean orekatua dagoela haietako bakoitzean, inposaturiko tradizioaren eta gizartearen ekintza librearen arteko balantza. Berehala aztertuko dugu ea zergatik, kategoria jakin batean, lehen ordenako faktoreak indartsuagoak diren edo ez, beste ordenako faktoreak baino. Azkenez, hizkuntzari berriro helduz, galdetuko dugu ea zergatik helaraztearen faktore historikoak erabat menderatzen duen hizkuntza, eta era horretara, aldaketa linguistiko orokorrak eta bat-batekoak baztertzen.

Arazo honi erantzuteko, arrazoi asko eman daitezke, eta esan, adibidez, hizkuntzaren aldaketak ez daudela lotuak belaunaldien sailari, zeren belaunaldiak altzari baten tiraderen gisa bata bestearen gain inondik ere jarri gabe, haien artean nahasi, uztartu egiten baitira, eta haietako bakoitzak adin guztietako gizabanakoak baititu. Ama hizkuntza ikasi ahal izateko egin behar diren ahaleginak gogoratzea aski da, aldaketa orokor bat gertatzea ezinezkoa dela onartzeko. Erantsi egin dezakegu, gainera, hausnarketak ez duela parte hartzen hizkuntza baten jardutean, hiztunak, hein handi batean, ez direla hizkuntzaren legeez ohartuki jabetzen; eta ez badira haietaz ohartzen, nola aldatuko dituzte? Eta konturatuko balira ere, gogoratu behar genuke hizkuntza gertaerek ez dutela ia kritikarik sortzen, zeren herriak gehienetan pozik baitaude jaso duten hizkuntzarekin.

Gogoeta horiek garrantzitsuak dira, baina ez dira gai honi erabat dagozkionak; hori dela eta, nahiago ditugu orain datozenak, funtsezkoagoak eta zuzenagoak direnak, eta gainerakoak haien mendean dituztenak:

1 *Ikurraren arbitrariotasuna*. Ikusi dugu ikurraren arbitrariotasuna dela eta, aldaketa, teorian behintzat, gerta daitekeela onartu behar genuela; eta horretan sakonduz, ikusiko dugu, ikurraren arbitrariotasunak babesten duela hizkuntza, aldatua gertatzeko saio orotatik. Jendeak, orain baino konszienteagoa balitz ere, ezingo luke hizkuntza zalantzan jarri. Zeren gauza bat zalantzan jarria izan dadin, beharrezkoa baita arrazoina daitekeen arau batean oinarritua egotea. Eztabaida daiteke, esaterako, ezkontzaren era monogamikoa arrazoizkoago den poligamikoa baino, eta bataren eta bestearen aldeko arrazoiak ager. Sinbolo sistema bat ere eztabaida liteke, sinboloak erlazio arrazionala gordetzen duelako adieraziriko gauzekin (ik. 98. orr.); baina hizkuntzak, ikur arbitrarioen sistema den aldetik, ez du oinarri hori, eta horrenbestez, eztabaidatzeko arlo sendorik ere ez; ez dago inongo arrazoirik *soeur* aukeartzeko *sister*-en gainetik, *ochs, boeuf*-en gainetik eta abar.

2. *Zernahi hizkuntza eratze behar diren ikurren ugaritasuna*.

Nabarmena da egitate honen helmena. Idazkera bat, hogeitik berrogeira letrez osaturikoa, berez, beste batez ordezkatu daiteke. Eta beste hainbeste gertatuko litzateke hizkuntzarekin, hizkuntza, osagai kopuru mugatu batez osatua balego; baina ikur linguistikoak ezin konta ahalekoak dira.

3. *Sistema konplexuegia izatea*. Hizkuntza batek sistema bat osatzen du. Alde horretatik, hain zuzen sistema bat delako, hizkuntza ez da guztiz arbitrarioa, eta barnean halako arrazoizko eraketa da nagusi; baina aldi berean, puntu hau da hiztunen hizkuntza aldatzeko ezintasuna ageriratzen den tokia. Izan ere, sistema hau mekanismo konplexua da eta hausnarketaren bidez bakarrik uler daiteke; baita egunero erabiltzen dutenek ere ez dute sakon-sakonean ezagutzen. Halako aldaketa bat, adituek, gramatikalariek, logikalariek eta abarrek parte hartuz burura liteke soil-soilik; baina esperientziaz badakigu, arlo honetan orain arte izan diren saioek ez dutela inolako arrakastarik izan.

4. *Hizkuntza berrikuntza guzti*ei* ihardukitzea, inertzia kolektiboa dela eta*. Hizkuntza —eta baieztapen hau besteak baino garran-

tzizkoagoa da—, une bakoitzean, jende guztien zeregina da; hizkuntza —giza masa batean zabaldua eta hark erabilia dena—, gizabana-ko guztiek egun osoan zehar erabiltzen duten gauza da. Puntu hone-
tan, ezin daiteke erkaketarik egin haren eta gainerako erakunde-
artean, zeren kode baten aginduetan, erlijio baten erritoetan, itsas
seinaleetan eta abarretan beti jende kopuru txiki batek hartzen baitu
parte, eta denbora mugatu batez, gainera; hizkuntzan, aldiz, denek
etengabe parte hartzen dute, eta hori dela eta, hizkuntzak guztien
eragina jaso ohi du etengabe. Funtsezko egitate hori nahikoa da
iraultza bat ezinezkoa dela frogatzeko. Hizkuntza da erakunde guz-
tietan gutxienik egokiena dena berrikuntzak onartzeko. Hizkuntza,
gizarte masaren bizitzarekin dago gorputz egina, eta gizarte masa,
izaeraz bizigabea izanik, batez ere iraunarazteko faktore gisa ager-
tzen da.

Halere, hizkuntza, gizarte indarren emaitza bat dela esatea ez da
nahikoa librea ez dela argi uzteko, eta, hizkuntza beti aurreko garai baten
ondoretasuna dela gogoraturik, erantsi behar dugu indar horiek denbo-
raren arabera jokatzeko dutela. Hizkuntzak finkotasunaren ezaugarria
agertzen badu, kolektibitatearen pisuari lotua ez ezik, denboran kokatua
dagoelako da. Bi gertaera horiek ezin banatuzkoak dira. Une orotan,
lehenaldiarekiko elkartasunak oztopo egiten dio hautatzeko askatasuna-
ri. *Gizna* eta *zakurra* esaten dugu, baina guk baino lehenago *gizona* eta
zakurra esan delako. Hori ez da, dena den, oztopoa fenomeno orokorre-
an lotura bat izateko bi faktore antinomiko hauen artean: egiune arbitra-
rioia, zeinak ahalbidetzen baitu hautu librea, eta denbora, zeinari eske-
rrak hautua finkatua aurkitzen baita. Ikurrak tradizioaren legea besterik
ezagutzen ez badu, arbitrarioa delako da, eta alderantziz ere, arbitrarioa
izan daiteke, tradizioan oinarritzen delako, hain zuzen.

§2. Aldakortasuna.

Denborak, hizkuntzaren jarraipena ziurtatzen duenak, beste
ondorio bat dakar, itxuraz behintzat lehenarekin kontraesanean dago-
ena: ikur linguistikoa laster edo ez hain laster alda daiteke; hortaz,
batera hitz egin dezakegu, hein batean behintzat, ikurraren aldakorta-
sunari eta aldaezintasunari buruz¹³.

Azkeneko azterketa eginez, esan dezakegu bi gertaerak elkarren mendekoak direla: aldatzeko egoeran dago ikurra, jarraitu egiten duelako. Aldaketa batean agintzen duena da lehendanik bazegoen materiak bertan jarraitzea: iraganarekiko desleialtasuna erlatiboa da, hein batekoa. Hori dela eta, aldaketaren hatsapena jarraipenaren hatsapenean oinarritua dago.

Denboran gertaturiko aldaketa, era desberdinetan gauzatzen da, eta horietako bakoitzarekin hizkuntzalaritzaren kapitulu garrantzitsu bat osa liteke. Xehetasunetan sartu gabe, hona aipagarriena.

Hasteko, ez gaitezen nahasi, hemen *aldakuntza* hitzari eman diogun esanahiarekin. Izan ere, hitz hau dela eta, pentsa genezake adierazleak izandako aldaketa fonetikoez ari ginela bereziki, edo adieraziriko kontzeptuari dagozkion esanahiko aldaketez. Baina halako ikuspuntua ez-nahikoa izango litzateke. Aldakuntza faktoreek, haiek edozein direlarik ere eta haietako bakoitzak bere aldetik nahiz elkarren artean konbinatuak jokatzen dutelarik ere, beti *lerraketa bat gertatzen dute adieraziaren eta adierazlearen arteko erlazioan*.

Hona etsenplu batzuk. Latineko *nec re*, «hil» esan nahi duena, frantsesez «noyer» («ito») bilakatu da. Beraz, kontzeptua eta hots irudia aldatu egin dira; baina alferrikakoa da gertakariaren bi alderdiak bereizten saiatzea, eta nahikoa da oro har egiaztatzea ideia-
ren eta ikurraren arteko lotura laxotu egin dela eta lerraketa bat gertatu dela haien erlazioan. Latin klasikoko *nec re* eta frantsesezko «noyer» erkatu beharrean, frantsesezko hitz hori IV. edo V. mendeko latin arrunteko *necare*-kin erkatuko bagenu, kontua desberdin xamarra litzateke, latin arruntean «ito» esanahia zuelako; baina, halere, adierazlearen aldaketa nabarmenik ez badago ere, badago ideia-
ren eta ikurraren arteko erlazioaren lerraketa bat.

Antzinako alemanezko *dritteil* «herena», aleman modernoan *Drittel* bilakatu da. Kasu honetan, kontzeptua bere hartan atxiki bada ere, erlazioa bi modutara aldatu da: adierazlea, haren alderdi materialean ez ezik, haren gramatika forman ere bestelakotu da. Ez du barnean *Teil*-en ideia («zatia»), hitz soila da dagoeneko. Modu batera ala bestera egina, beti erlazioaren lerraketa bat gertatzen da.

Anglo-saxoieraz *foot* «oina» literatura aurreko formak *foet* iraun zuen (inglesera modernoan *foot*), baita haren plura *foeti*

«oinak», *f t* (ing. modernoan *feet*) bihurtu da. Zeinahi diren horrek dakartzan aldakuntzak, gauza bat garbi dago: erlazioan lerraketa bat izan da, hau da, beste egokitasun batzuk azaldu dira, gai fonikoaren eta ideiaaren artean.

Hizkuntza bat ezin da inoiz, inongo egoeratan, minututik minutura adierazlearen eta adieraziaren arteko erlazioa lerrarazten duten faktoreetatik babestu. Hori ikurraren arbitrariotasunaren ondorioetako bat da.

Gainerako giza erakundeak —ohiturak, legeak eta abar—, denak, neurri desberdinetan, gauzen arteko erlazio naturalean daude oinarrituak; haietan beharrezko egokitzea gertatzen da erabilitako baliabideen eta lortu nahi diren helburuen artean. Gure janzkera bideratzen duen moda ere ez da erabat arbitrarioa, ezin aldendu baita hein batean baizik, giza gorputzak aginduriko baldintzetatik. Hizkuntzari, aldiz, ezerk ez dizkio mugak jartzen bere baliabideak hautatzeko garaian, zeren, egia esan, ez baita ikusten zer izan zitekeen oztopoa, edozein ideia edozein hots sailekin elkartzeko unean.

Hizkuntza erakunde bat dela garbi utzi nahian, Whitney-k behin eta berriro azpimarratu du ikurren arbitrariotasuna, eta era horretara, bere benetako ardatzean kokatu du hizkuntzalaritza. Baina Whitneyk ez zuen azken ondorioetaraino eraman baieztapen horrek esan nahi zuena, eta ez zuen ikusi «arbitrariotasun» horrek guztiz bereizten duela hizkuntza, gainerako erakundeetatik. Eta hori argi ikusten da hizkuntzak duen bilakatzeko moduan; ezer konplexuagorik ez dago: aldi berean gizarte masan eta denboran kokaturik, inork ezin du hizkuntzan ezer aldatu; eta, bestalde, haren ikurren arbitrariotasunak inplikatzan du, teorikoki, gai fonikoaren eta ideien artean gerta litekeen edozein erlazio ezartzeko askatasuna. Horretatik ondorioztatzen da, alde batetik, ikurrean elkarturiko bi elementu horietako bakoitzak bere bizimodu propioa izateari eusten diola —beste erakundeetan gertatzen ez den heinean, gainera—, eta bestetik, hizkuntza aldatu egiten dela, edo hobe esanda, bilakaera bat jasan duela, hotsak nahiz esanahiak aldatzerik izango dituzten eragileen eraginez. Bilakaera hau ezinbestekoa da; ez genuke ezta hizkuntza bat ere aurkituko bilakaerarik izan ez duena. Beti, denbora jakin baten buruan, lerraketa nabarmenak ikus daitezke.

Hain da egia oraintxe aipatu dugun hatsapen hau, non hizkun-

tza artifizialetan ere bete egin behar baita. Hizkuntza artifizial horietako bat egiten duen gizonak bere esku du hizkuntza hori, gizarteratzen ez duen artean; baina bere helburua betetzen hasten den unetik, eta horrenbestez, mundu guztiaren gauza bihurtzen den unetik, ez da bere kontrolpean egongo. Esperantoa era honetako saio bat da; erabilia izatea lortzen badu, lortuko al du ezinbesteko legetik ihes egitea? Hasierako momentuak igaro ondoren, hizkuntza, ziur aski, bere bizitza semiologikoan sartuko da; hausnarketaren bidez sorturiko legeekin zer ikusirik ez duten legeen arabera helaraziko da, eta ez da, une horretatik aurrera, atzeraka joaterik izango. Hizkuntza aldaezin bat sortu nahi duen gizonak, hau da, hizkuntza bat sortu, eta etorkizunean bere hartan jasoa eta erabilia izatea nahi duen gizonak, ahate arrautzak txitatzen dituen oilaloka bat irudituko luke: hark eraturiko hizkuntza, ezinbestez, hizkuntza guztiak harrapatzen dituen lasterrak eramana izango litzateke.

Ikurak denboran zehar irautea, denboran zeharko aldaketari lotua dagoena, semiologia orokorreko hatsapen bat da, eta froga aurkituko da idazkerako sistemetan, gor-mutuen mintzairan eta abarretan.

Baina, zertan oinarritzen da aldaketa gertatzeko behar hori? Agian, aurpegira botako digute ez dugula hitz egin puntu honetan aldaezintasunari buruz hitz egin dugunean bezain garbi, ez baititugu aldaketa faktoreak kontuan hartu, eta denak hartu behar genituzke kontuan, noraino diren garrantzitsuak jakin ahal izateko.

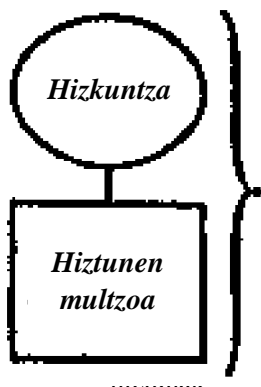
Jarraitasunaren zergatikoak erraz atzeman daitezke *a priori*; denboran zehar izandako aldaketari dagokionez, ordea, ez da hala gertatzen. Hortaz, hobe da oraingoz aldaketaren zergatiko horiei buruz sakon hitz egiteari uztea, eta oro har erlazioen lerraketetan gelditzea; denborak gauza guztiak aldarazten ditu; ez dago arrazoirik hizkuntzak lege unibertsal honetatik ihes egiten ahal duela sinesteko.

Ager ditzagun gure frogapenaren etapa guztiak, eta bil ditzagun Sarreran ezarritako hatspenak:

1. Inora ez daramaten definizioak alde batera utzirik, bi faktore bereizi ditugu *mintzaira* den fenomeno osoan: *hizkuntza eta hizketa*. Mintzaira ken hizketa da guretzat hizkuntza. Hizkuntza da, gizabanako bati ulertzeko eta bera ere ulertua gertatzeko bide ematen dio-

ten ohitura linguistikoen multzoa.

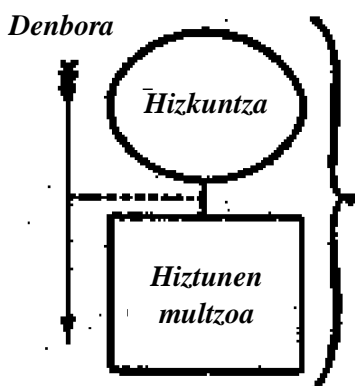
2. Baina definizio honek oraindik bere gizarte errealitatetik at uzten du hizkuntza, gauza irreal gisa hartzen du, errealitatearen alderdi indibiduala baizik kontuan hartzen ez duelako. Eta batzuetan aurkakoa badirudi ere, hizkuntza inoiz ez da gizarte gertaeratik kanpo existitzen, semiologia fenomenoak delako, hain zuzen. Bere gizarte izaera bere barneko ezaugarrietako bat da; eta hizkuntzaren definizio osoak jartzen gaitu ezin banatuzkoak diren bi gauzen aurrean, dato-

Baina hizkuntza, egoera horretan, bideragarria da, ez biziduna; gizarte errealitatea soilik hartu dugu kontuan, eta ez gertaera historikoa.

3. Ikur linguistikoa arbitrarioa denez, badirudi modu horretara zehazturiko hizkuntza sistema askea dela, nahierara antola daitekeena eta soilik hastapen arrazional baten mendean dagoena. Eta haren gizarte izaera, bere hartan hartua, berez, ez dago aurkakotasunean ikuspegi honekin. Izan ere, psikologia kolektiboak, ezpairik gabe, ez du materia logiko huts-hutsaren gainean operatzen. Beharrezkoa litza-teke kontuan hartzea gizabanakoen arteko harreman praktikoetan zer ikusia duen guztia. Baina, halere, ez badugu hizkuntza ikusten egiune huts gisa, hiztunen nahierara alda daitekeen egiune gisa, ez da horregatik, baizik eta gizarte indarraren eraginarekin batera gauzatzen den denboraren eraginagatik. Hizkuntza errealitatea, denboratik kanpo, ez da osoa, eta ez dago gerta litekeen emaitzarik.

Denboran hartuko balitz hizkuntza, hiztunen multzoa kontuan hartu gabe —eman dezagun gizabanako bat mendeetan zehar bakarrik bizi izan dela—, ziur asko ez litzateke hizkuntzan inolako aldaketarik gertatuko. Eta alderantziz ere, hiztunen multzoa hartuko balitz aintza-kotzat, denbora kontuan hartu gabe, orduan ez litzateke ikusiko gizarte indarrek hizkuntzan izan ohi duten eragina. Hortaz, errealtateari

Hiztunen multzoa

Hizkuntza dagoeneko ez da askea, zeren, denborari esker, hizkuntzan eragina duten gizarte indarrek gauzatu ahal izango baitute eragin hori, eta ildo honetatik, askatasuna ukatzen duen jarraipen hatsapeneraino iristen da. Baina jarraipenak, ezinbestean, aldaketa —alegia, erlazioen lerraketa handia edo ez handia— dakar berarekin.

III

Hizkuntzalaritza estatikoa eta hizkuntzalaritza ebolutiboa

£1. Balioekin diharduten zientzia guztien barruko dualtasuna.

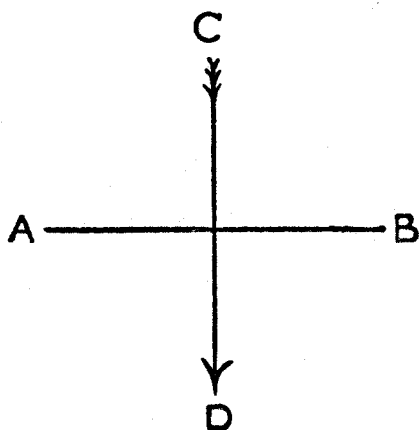
Hizkuntzalari gutxi ohartzen dira hizkuntzalaritzari zailtasun bereziak sortzen zaizkiola denbora kontuan hartzeagatik, eta hori dela

eta elkarrengandik erabat urruntzen diren bi bideren aurrean aurkitzen dela jakintza hori.

Gainerako zientzia gehienek ez dute erabateko dualtasun hori ezagutzen, denborak ez ditu haietan ondorio bereziak ekartzen. Astronomiak, esaterako, beti onartu du argizariak aldaketa nabarmenak izaten dituztela denboran zehar, eta halere, ez du bi disziplinetan banatzeko beharra ikusi. Halaber, geologiak, ia etengabe, segiden gainean gauzatzen ditu bere lanak; baina lurraren egoera finkoez arduratzen denean, ez du estudio hori hartzen ikergai erabat bereizi gisa. Zuzenbideari dagokionez, esaterako, zuzenbidearen zientzia deskribatzailea dago alde batetik, eta zuzenbidearen historia bestetik, eta inork ez ditu aurkakotasunean jartzen. Estatuen historia politikoa ere beti denboran gertatzen da, eta halere, historiagile batek garai bateko iruzkia egiten badu, ez zaigu bururatzen pentsatzea historiatic atera garenik. Eta alderantziz, erakunde politikoen zientzia, deskribatzailea da funtsean, baina oso ondo har dezake kontuan batzuetan historiaren aldetiko ikuspegia, bere batasunari kalterik egin gabe.

Ekonomia zientzietan, alabaina, ezinbestekoa da aipatu dugun dualtasun hori. Kasu honetan, aurreko kasuetan ez bezala, ekonomia politikoa eta historia ekonomikoa, nahiz jakintza beraren zatiak diren, erabat banatuak dauden bi disziplina dira, eta arestian plazaratutako gai hauei buruzko obrek nabarmendu dute bereizketa hori. Era horretara jokatzear, hau da, era horretako bereizketa egitean, barru-barrutik eta konturatu gabe sortutako beharrari erantzuten zaio. Eta antzekoa da, hain zuzen, hizkuntzalaritza bi zatitan bereiztera garamatzen beharra. Hizkuntzalaritzaren bi zati horietako bakoitzak bere hatsape-na izango du. Hizkuntzalaritzan, ekonomia politikoa bezala, *balioa* -ren nozioaren aurrean gaude, eta bi zientzietan, hizkuntzalaritzan eta ekonomia politikoa alegia, hau dago: *maila desberdineta*ko gauzen *arteko baliokidetasun sistema bat*, . Batean, lana eta soldata, eta beste-
tean adierazia eta adierazlea.

Egia da zientziek saiatu behar luketela zorroztasun handiagoz zehazten haien aztergaiak ezarriak dauden ardatzak, eta guztietan hau bereizi behar litzaketeke: 1. *aldiberekotasunen ardatza* (AB), batera existitzen diren gauzen arteko erlazioei dagokiena, eta denborak parte hartzea erabat kanpo uzten duena, eta 2. *segiden ardatza* (CD), non

B

D

Balioekin lan egiten duten zientzietan, bereizketa hori behar praktikoa da, eta kasu anitzetan erabatekoa ere bai. Arlo honetan, erronka jo dezakegu ea zientzilaririk dagoen bere estudioak egin eta antola ditzakeena, era zorrotzean behintzat, ardatz bi horiek kontuan hartu gabe, hau da, bereizi gabe bere hartan hartutako balioen sistema, eta denboraren arabera kontuan hartutako balio horiek.

Bereizketa hori premiatsuagoa da hizkuntzalariarentzat, zeren hizkuntza, balio hutsez osatutako sistema bat baita, bere terminoen aldi bateko egoeratik kanpo ezer ebazten ez duena. Balio batek erroa bere aldeetako batean, gauzetan eta haien erlazio naturaletan duen bitartean (eta hau da hain zuzen ekonomia zientziaren kasua, landa baten balioa, esaterako, landa horrek ematen duenaren arabera baita), jarrai dakioke, hein batean behintzat, denboran zehar, baina balio hori une orotan haren garaikidea den balio sistema baten menpe dagoela inoiz ahaztu gabe, jakina. Dena den, balioak, berak gauzekin duen lotura dela medio, oinarri naturala du, eta horrenbestez, hari buruz aipa daitezkeen gorabeherak ez dira inoiz erabat arbitrarioak izango, eta kopuru mugatua osatuko dute. Baina ikusia dugu datu naturalek ez dutela inongo tokirik hizkuntzalaritzan.

Orobat esan behar dugu, bestalde, balio sistema bat zenbat eta

konplexuagoa izan eta era zorrotzagoaz antolatua egon, orduan eta beharrezkoagoa dela sistema hori, bere konplexutasunaren kariaz, bi ardatzen arabera aztertzea. Eta ildo honetatik aipa dezakegu halaber ez dagoela hizkuntzarena bezain zaila den sistemarik: jokoan dauden balioak inon ez dira agertzen, hizkuntzaren sisteman azaltzen diren zehaztasunez, inoiz ez dira balio horiek hizkuntzan bezain ugariak, eta inoiz ez da gertatzen sistema batean elkarren menpekotasun hain zorrotza, sistema hori osatzen duten terminoen artean, hizkuntzaren sisteman ez bada. Ikurren askotasunak, hizkuntzaren jarraitasuna azaltzeko jadanik aipatua baitugu, erabat debekatzen digu aztertzea aldi berean «denboran gertatzen diren erlazioak eta sisteman gertatzen direnak».

Eta horregatik hain zuzen bereizten ditugu bi hizkuntzalaritza. Nola izendatuko ditugu hizkuntzalaritza horiek? Ezagutzen ditugun terminoak ez dira batere egokiak bereizketa hori nabarmentzeko. Hala, historia eta «hizkuntzalaritza historikoa» ezin erabili dira, bate-re zehatzak ez diren ideiak gogorarazten dutelako. Historia politikoa garaien deskribapenez eta gertakarien kontaketez osatua dagoenez, pentsa zitekeen hizkuntzaren hurrenez hurreneko aldiak deskribatze-an ere, denboraren ardatzaren arabera aztertzen dela hizkuntza; baina horretarako, hizkuntza egoera batetik bestera igaroarazten duten fenomenoak bana-banaka hartu behar lirateke kontuan. *Eboluzio* eta *hizkuntzalaritza ebolutibo* terminoak zehatzagoak dira, eta guk sarri asko erabiliko ditugu; esandakoari buruz buru, hizkuntzaren *egoeren* zientziaz edo *hizkuntzalaritza estatikoaz* hitz egin dezakegu.

Baina kontuan harturik garbiago azpimarratu nahi ditugula aurkakotasun hori eta gauzaki berberari dagozkion fenomeno erlatiboen bi moten arteko uztardura, nahiago dugu aurrerantzean hizkuntzalaritza *sinkronikoaz* eta hizkuntzalaritza *diakronikoaz* hitz egin. Gure jakintzaren alderdi estatikoari buruzko guztia sinkronikoa da, eta diakronikoa, aldiz, eboluzioekin zer ikusia duen guztia. Era berean, *sin-kronia* eta *diakronia* terminoek, lehenak hizkuntza egoera bat eta bigarrenak eboluzio fase bat adieraziko dute.

£2. Barruko dualtasuna eta hizkuntzalaritzaren historia.

Hizkuntza gertaerak aztertzerakoan harrigarria gertatzen den lehen gauza da, ez dela existitzen hiztunarentzat hizkuntzak denboran zehar duen jarraipena, hiztuna, hizkuntza egoera jakin batean baitago kokatua. Hala, egoera hori ulertu nahi duen linguistak alde batera utzi beharko du egoera sortarazi duen guztia eta diakronia ahaztu. Inoiz ez du hiztunen buruan sartzerik izango, iragana alderatuz baizik, eta iritzia faltsutzea aterako du soil-soilik historia kontuan hartzetik. Zentzugabekeria izango litzateke Alpeen ikuspegia marraztea Jurako zenbait gailurretatik aldi berean harturik; panomara, ikuspuntu bakar batetik hartu behar da. Orobat, hizkuntzari dagokionez: ezin da hura deskribatu, ez erabilera arauak finkatu, egoera jakin batean kokatzen ez bagara. Hizkuntzalariak hizkuntzaren bilakaera hartzen duenean kontuan, ikuspegi aldaketak atzematen ahaleaginean Juran alde batetik bestera dabilen behatzailea dirudi.

Hizkuntzalaritza modernoa, existitzen denez geroztik, diakronian egon da osoki sarturik. Indoeuropeoaren gramatika konparatua, aurreko hizkuntza bat hipotetikoki berreraiki nahi duenean, eskumenean dituen datuez baliatzen da; erkaketa, gramatika konparatuarentzat, iragana berregiteko bitarte bat baizik ez da. Eta azpimultzoen estudioari dagokionez, (hizkuntza erromanikoen estudioan, hizkuntza germanikoenean eta abarrean), azterbidea bera da, hizkuntza egoerek zatika eta osatu gabe baizik ez baitute parte hartzen. Horrelakoa da Bopp-ek hasiera eman zion joera; orobat hizkuntzari buruz duen ikusmoldea bitarikoa eta zalantzez betea da.

Bestalde, nola jokatu dute hizkuntza estudioak sortu baino lehen hizkuntza aztertu dutenek? Nola moldatu dira azterbide tradizionalak zerabiltzaten «gramatikalariak»? Harritzekoa da gramatikalarri hauen ikuspuntua, zeren, lantzen ari garen gaiari dagokionez, zuzena baita. Haien lanak garbi uzten digute agerian, egoerak nahi dituztela azaldu; haien egitasmoa erabat sinkronikoa da. Hala, Port-Royaleko gramatika, Luis XIV-aren garaiko frantsesaren egoera deskribatzen eta balioak zehazten saiatu zen. Eta horretarako ez du Erdi Aroko hizkuntzaren beharrik, baizik eta zintzo jarraituko dio ardatz horizontalari (ik. 113. orr.), inoiz hartatik atera gabe. Azterbide hau, beraz, zuzena da; baina horrek ez du esan nahi azterbidea erabiltzeko modua ere zuzena eta biribila denik. Izan ere, gramatika tradizionalak ez ditu kontuan hartzen hizkuntzaren zati batzuk, hitzen osaketa, esaterako;

arau-emailea da, eta uste du bere zeregina arauak ematean datzala, eta ez gertaerak egiaztatzean; ez ditu arazoak beren osotasunean kontuan hartzen, ez dielako horiei ikuspuntu orokorretatik begiratzen; maiz hitz idatzia eta hitz mintzatua ere ez ditu bereizten eta abar.

Askotan bota zaio aurpegira gramatika klasikoari zientifikoa ez izatea; halere, Boppek hasitako gramatikaren oinarria kritikagarragoa da gramatika klasiko honen oinarria baino, eta helburua ere, era hobeagoan dago zehaztua gramatika klasikoan, Boppek hasiera eman zion linguistikan baino. Linguistika hori, gaizki mugaturiko esparru batean kokatzen denez gero, ez daki zehazki zein helbururi buruz ari den. Bi esparruren artean zangalatrau kokatua dago, zeren ez baitu jakin garbi bereizten egoeren eta segiden artean.

Historiari garrantzi gehiegi eman ondoren, gramatika tradizionalaren ikuspuntu estatikora itzuliko da hizkuntzalaritza, baina beste pentsaera batez, eta beste jardunbide batzuk erabiliz. Aldaketa hori gramatika tradizionalan azterbide historikoaren eraginez gertatuko da, azterbide historikoa, bere aldetik, izango delako hizkuntzaren egoerak hobekien ulertaraziko dituen. Gramatika zaharrak gertaera sinkronikoa baizik ikusten ez bazuen, hizkuntzalaritzak, berriz, fenomeno antolamendu berri bat agertu digu; baino hori ez da nahikoa, zeren beharrezkoa baita bi antolamendu moten aurkakotasuna narbarmentzea, aurkakotasun horrek berarekin dakartzan ondorio guztiak atera ahal izateko.

£3. Barruko dualtasuna, adibideekin argitua.

Bi ikuspuntuen —sinkronikoaren eta diakronikoaren— arteko aurkakotasuna erabatekoa da eta ez du hautsi-mautsirik onartzen. Gertaera batzuek agerian utziko dute desberdintasuna zertan datzan, eta zergatik den antolagaitza.

Latineko *crispus*-ek, «kizkurra» frantsesez *crépe*- erroa eman du, eta erro horretatik *crépir* «kareberritu» (horma bat) eta *décrépir* «karea kendu» sortu dira. Bestalde, halako batean, latinetik *d cre-pitus* «adinarean ondorioz ajeatua» hitza, zeinaren etimologia ezagu-

tzen ez baita, hartu zen eta *décrépit* sortu da. Eta garbi dago, gaur egun, hitzunek halako lotura egiten dutela «un mur *décrépi*» -ren eta «un homme *décrépit*»-en artean, nahiz historikoki bi hitz horiek batak bestearekin zer ikusirik ez izan; sarri, etxe baten «*façade décrépite*» erabiltzen da. Gertaera estatikoa da, zeren hizkuntzan batera azaltzen diren bi termino baitira. Horrelakoa izateko, bilakaera fenomeno batzuk gertatu behar izan dira. Izan ere, aldi berean *crép* ahoskatzea gertatu da; bestetik beharrezkoa izan da *crisp*- ere *crép* ahoskatua izatera iristea, eta une jakin batean latineko hitz berri bat sartzea frantses hizkuntzan. Eta gertaera diakroniko hauek —garbi dago— ez dute zer ikusirik, haiek berek sortu duten gertaera estatikoarekin: maila desberdinetakoak dira.

Hona beste adibide bat, helmen zabalagokoa: antzinako goi alemanez *gasl* «hostalari»-ren plurala lehenbizi *gasti* izan zen, *hant* «esku»-rena *hanti* eta abar. Geroago *-i* horrek umlaut bat sortu zuen, hau da, aurreko silabako *a*-ren ordeztu *e* bat agertarazi zuen: *gasti* **ṡ** *gesti*, *hanti* **ṡ** *henti*. Ondoren, *-i* horrek zegokion tinbrea galdu zuen, eta era horretara, *gesti* **ṡ** *geste* eta abarreko aldaketak izan ziren. Hortaz, gaur, *Gäsl*: *Gäste*, *Hand*: *Hände* eta klase oso bateko hitz guztiek singularraren eta pluralaren arteko desberdintasun bera agertzen dute. Orobat, antzekoa gertatu zen anglosaxoieraz: lehenik *f* *t* «oin» zegoen, bere plurala **f* *ti* zela; *t* *π* «hortz», bere plurala **t* *pi* zela; *g* *s* «antzara», plurala **g* *si* eta abar. Gero, aldaketa fonetiko bat, umlautarena, zela medio, **f* *ti*, *f* *ti* bilakatu zen, eta bigarren aldaketa baten ondorioz, —hitz bukaerako *-i*-ren erorketaren ondorioz—, **f* *ti*-k *f* *t* eman zuen. Harrezkero, *f* *t*-en plurala *f* *t* da, *t* *p*-ena *tep*, *gos*-ena *ges* (ingelese modernoan: (*foot*: *feet*, *tooth*: *teeth*, *goose*: *geese*)).

Lehen, *gast* : *gasti*, *fot* : *foti* esaten zenean, plurala, *-i* erantsiz osatzen zen. *Gast* : *Gäste*, eta *fot* : *f* *t* kasuek, haatik, plurala adierazteko mekanismo berri bat agertzen dute. Dena den, mekanismo hori ez da bera bi kasuetan, antzinako ingelesean bokalen aurkakotasuna baitago soil-soilik, eta alemanez, aldiz, aurkakotasun horrez gain, hitz bukaerako *-e*-ren agerpena edo ez-agerpena ere gertatzen baita. Baina desberdintasun horrek ez du hemen garrantzirik.

Singularraren eta pluralaren arteko erlazioa, erakuskari gisa

hartzen diren formak gorabehera, beti ardatz horizontal baten bidez adieraz daiteke:

• $\leftarrow \longrightarrow$ • A garaia

• $\langle \text{-----} \rangle$ • B garaia

Forma batetik besterako aldaketa sortarazi duten gertaerak, direnak direla, ardatz bertikal batean jarriko dira, eta aurreko irudia-
rekin elkartu ondoren, irudi osoa azalduko zaigu:

• <—————> • A garaia

 $\tilde{O}$

• <—————> • B garaia

Gure adibide-tipoak, esku artean dugun gaiaren barnean zuzen-zuzenean sartzen diren gogoeta asko iradokitzen ditu:

1. Gertaera diakroniko hauen helburua ez da inolaz ere balio bat beste ikur baten bidez azaltzea: *gasti*-k *gesti*, *geste* (*Gäste*) eman izanak ez du zer ikusirik izenen pluralarekin; *tragit m trägt* -en kasuan, esaterako, «umlaut» berak izan du eragina aditz forman eta abar. Hortaz, gertaera diakronikoa da izateko arrazoia bere baitan duena: bestalde, sinkronia mailako ondorioak erabat arrotz zaizkio.

2. Gertaera diakroniko horiek ez dute helburutzat sistema aldatzea. Izan ere, asmoa ez da izan erlazio sistema batetik beste sistema batera igarotzea; aldaketa ez da antolamenduaren gainean gertatu, antolatuak zeuden elementuen gainean baizik.

Jadanik aipaturiko hatsapen bat agertzen zaigu hemen berriro: aldaketa inoiz ez da sistemaren gainean zuzen-zuzenean gertatzen; sistema berez aldaezina da, eta soilik elementu batzuek jasotzen dituzte aldaketak, elementu horiek sistema osoarekin elkartzen dituen solidaritatea kontuan hartu gabe. Jo dezagun eguzkiaren inguruan higitzen diren planetetako bat pisuz eta tamainaz aldatzen dela; gertaera bakartu horrek ondorio orokorrak ekarriko ditu, eguzki sistema osoaren oreka aldatuko. Plurala adierazi ahal izateko, bi termino izan behar ditugu buruz buru: f t : $*f$ ti edota f t : f t ; prozedura

horiek biak izan daitezke, baina batetik besterako lerraketa gertatu da, nolabait esateko, igarotze horretaz ohartu gabe; sistema ez da lerratu, eta ez du beste bat sortu; dagoeneko bazegoen sistemaren elementu bat aldatu da, eta hori nahikoa izan da beste sistema bat sor dadin.

3. Esandako honi esker, hobeto uler dezakegu hizkuntza egoera bat beti *ezustez* gertatzen dela. Eta aurkakoa gogo onez uste bagenuen ere, hizkuntza ez da mekanismo bat kontzeptuak adierazi ahal izateko sortua eta antolatua. Ikusten dugu, aitzitik, aldaketatik ondorioztatzen den egoeraren helburua ez zela bereganatu dituen esanahiak seinalatzea. Zoriaren ondoriozko egoera bat dago: $f \quad t: f \quad t$, erabiliko da, singularraren eta pluralaren arteko desberdintasuna adierazteko, eta horretarako $f \quad t: f \quad t$ ez da egokiagoa $f \quad t: *f \quad ti$ baino. Egoera bakoitzean espiritua materia jakin batean gauzatzen da, materia horri bizia emanez. Ikuspuntu hau, hizkuntzalaritza historikotik hartua duguna, ezezaguna da gramatika tradizionalan, zeren gramatika honek, darabiltzan azterbideengatik, inoiz ezingo bailuke ikuspuntu hori eskuratu; hizkuntzaren filosofo gehienek ere ez dute eza gutzen, eta halere, ikuspuntu filosofikotik, ez dago ezer hura baino garrantzitsuagorik.

4. Sail diakronikoari dagozkion gertaerak, sail sinkronikoari dagozkionen maila berekoak al dira gutxienez? Inolaz ere ez, zeren finkatua baitugu aldaketak gertatzen direla era horretara gerta daitezen asmorik gabe. Gertaera sinkronikoa, aldiz, beti esanguratsua da: beti aldi bereko terminoak eskatzen ditu; ez da *Gäste* plurala adierazten duena, *Gäst: Gäste* terminoak buruz buru jartzea baizik. Gertaera diakronikoan, guztiz alderantzizkoa da kontua, termino bakar batek baitu axola, eta forma berri bat azaldu ahal izateko (*Gäste*), ezinbestekoa baita lehendanik bazegoen formak (*gasti*) bere lekua utz diezaion.

Ameskeria litzateke hain bestelakoak diren gertaerak disziplinaren baten barruan bildu nahi izatea. Ikuspuntu diakronikoan, aztertzen diren fenomenoek, sistemak baldintzatzen dituzten arren, ez dute inolaz ere zer ikusirik sistema horiekin.

Hona hemen beste adibide batzuk, aipatutako adibideetatik atera ditugun ondorioak egiaztatzeko eta borobiltzeko balioko digutenak.

Frantsesez, azentua beti azkeneko silabaren gainean dago, azkeneko silabak *e* mutua agertzen duen kasuetan izan ezik. Hau ger-

taera sinkronikoa da, frantsesezko hitzen eta azentuaren arteko erlazio bat, alegia. Baina, nondik dator erlazio hau? Aurreko hizkuntza egoe-ra batetik. Latinez azentua azken aurreko silaban zegoen, silaba hori luzea zen guztietan; eta silaba hori laburra baldin bazen, orduan azken hirugarren silabaren gainean kokatzen zen (cf. *a í   án   ma*). Lege honek, lege frantsesarekin analogiarik ez duten erlazioak gogorazten ditu. Azentu berbera da, dudarik gabe, toki bereari eutsi dion aldetik, zeren azentua, frantsesezko hitzetan, latinezko hitzetan zegoen toki berean azaltzen baita: *amí   cum M ami, ánimam M âme*. Halere, bi formak desberdinak dira bi momentuetan, hitzen forma aldatu delako. Badakigu, azentuaren eskubian zegoen guztia desagertu edo, bestela, *e* mutu bilakatu dela. Hitzaren aldaketa honen ondorioz, azentuaren tokia aldatua agertzen da multzoarekiko; eta aurretantzean, hiztunek, erlazio berri honetaz jabetuak, senez azken silabaren gainean kokatuko dute azentua, idazkeraren bidez helarazitako maileguetan ere hala eginez (*facile, consul, ticket, burgrave* eta abar). Garbi dago, ez dela sistema aldatzeko asmorik izan, ez zela formula berri bat aplikatu nahi, *amí   cum M ami* bezalako hitzean azentuak beti silaba beraren gainean jarraitzen baitu; baina gertaera diakronikoa tartetik sartu da: azentua tokiz aldatua gertatu da, ukitua ere izan gabe. Azentuaren lege bat, hizkuntza sistemari dagokion guztia bezala, terminoen kokapen jakin bat da, bilakaeraren eraginez sortzen den ustekabeko eta ez-borondatzeko emaitza bat, alegia.

Ikus dezagun kasu are harrigarriago bat. Paleoslavieraz *slovo* «hitza», instrumentalez, singularrean, *slovem* *ʔ* da, nominatibo pluraleraz *slova*, genitibo pluraleraz *slov* *ʔ* da eta abar. Deklinabide honetan kasu bakoitzari desinentzia bat dagokio. Baina gaur *ʔ* eta *ʔ* bokal ahulak, indoeuropar *i* *#* -ren eta *u* *#* -ren eslaviar ondorioak, dagoeneko desagertuak daude. Horregatik, txekieraz, esaterako, *slovo, slovem, slova, slov* daude; eta era berean, *Z#ena* «emakume»-k, akusatiboa, singularrean, *Z#enu*, nominatibo plurara *Z#eny*, genitibo plurala *Z#en* ditu. Hemen genitiboaren berretzailea zero da (*slov* *Z#en*). Ikusten da, ikur materiala ez dela beharrezkoa ideia bat adierazi ahal izateko, hizkuntzak nahikoa izan baitezake gauza bat ezerezakin erkatzeaz; kasu honetan, esaterako, *Z#en* genitibo plurala dela ohartzen gara, *Z#en* forma *Z#ena* ez *Z#enu* edota beste formak ez delako. Hasiera batean harrigarria gerta daiteke genitibo plurala bezain ideia

bereizia adierazteko *zero* ikurraz baliatzea; baina hori da, hain zuzen, dena ezustean gertatu delako froga. Hizkuntza, mekanismo bat da, beti funtzionamenduan jarraitzen duena, egiten zaion kalteaz gain.

Horrek guztiak, adierazi ditugun hatsapenak berresten ditu. Hatsapen horiek horrela laburbilduko ditugu:

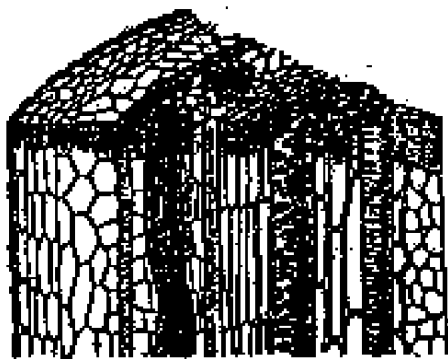
Hizkuntza sistema bat da, non zati guztiak elkartasun diakronikoan hartzen ahal eta hartu behar baitira aintzat.

Aldaketak beti sistemaren elementu batean edo bestean gertatzen dira, eta inoiz ez sistema osoaren gainean. Horregatik, aldaketa horiek sistematik kanpo baizik ezin aztertu dira. Dena den, aldaketa bakoitzak badu, dudarik gabe, beti eraginik sisteman; baina hasierako gertaerak puntu bakar baten gainean izan du eragina, eta ez du inolako erlaziorik geroago sistemari etor dakizkiokeen ondorioekin. Hurrenez hurreneko eta aldi bereko terminoen arteko, zati gertaeren eta sistemari dagozkion getaeren arteko izaera desberdintasun horrek galerazi egiten digu batzuk eta besteak jakintza bakar baten gain bihurtzea.

£4. Sinkroniaren eta diakroniaren arteko desberdintasuna, bi erkaketez argitua.

Sinkronikoaren eta diakronikoaren burujabetasuna eta elkarren mendekotasuna batera azaltzeko, gorputz batek plano baten gainean egindako proiektzioaz erka dezakegu. Izan ere, proiektzio oro zuzenezuzenean proiektaturiko gorputzaren arabera bada ere, beste gauza bat da, desberdina. Hala ez balitz, ez genuke proiektzioen zientzia bat osatua, zeren nahikoa izango bailitzateke gorputzak berak aintzako-tzat hartzea. Hizkuntzalaritzan ere gauza bera gertatzen da, errealitate historikoaren eta hizkuntza egoeraren arteko erlazioari dagokionez, zeren hizkuntza egoera, errealitate historikoari buruz, une jakin bateko errealitate historikoaren proiektzioa baita. Horrenbestez, ez ditugu egoera sinkronikoak ezagutuko gorputzak aztertuz, hau da, gertaera diakronikoak aztertuz, geometria proiektzioei buruzko ideia ere, gorputz mota desberdinak sakon ikertuz lortzen ez den bezalaxe.

Era berean, landare baten zurtoina zeharka mozten badugu,

14. marrazkia (125. orr.)

Baina asma litezkeen alderaketa guztietan esanguratsuen hizkuntzaren jokoaren eta xake partida baten artean egiten dena litzateke. Bietan, balio sistema bat eta sistema horren aldaketak ditugu. Hizkuntzak era naturalez agertzen digunaren gauzatze artifizial baten gisakoa da xake partida bat.

Ikus dezagun hori gertuagotik.

Lehenik, jokoaren egoera bat hizkuntzaren egoera bati dagokio. Peza bakoitzaren balioa, peza hori taulan jarria dagoen tokiaren araberkoa da; eta hizkuntzan ere, termino bakoitzak beste termino guztiei aurrez aurre du hartzen bere balioa.

Bigarrenik, sistema beti une batekoa baizik ez da, etengabe aldatzen baita kokaera batetik bestera. Egia da, bestalde, balioak egune aldaezin baten araberakoak direla, jokoaren erregelaren araberakoak alegia, eta erregela hori partida hasi baino lehen eta jokaldi bakoitzaren ondoren izan badela. Behin betiko onarturiko erregela hori, hizkuntzan ere badago: semiologiaren hatsapen iraunkorrak dira.

Azkenik, oreka batetik bestera igaro ahal izateko, edo gure

modura esanda, sinkronia batetik bestera joan ahal izateko, aski da peza bat tokiz aldatzea; ez dago peza guztiak tokiz aldatu beharrik. Eta hori da hain zuzen, gertaera diakronikoaren deskribapena bere berezitasun guztietan:

a) xakeko jokaldi bakoitzean ez da peza bat baizik jartzen mugimenduan, hizkuntzan gertatzen diren aldaketak ere, elementu bakartuen gainean baizik gertatzen ez diren bezalaxe.

b) Hala izanik ere, jokaldiak sistema osoaren gainean du eragina, eta ezinezkoa zaio jokalaria jokaldi horrek ekarriko duen ondorioa zenbaterainokoa izango den aurreikustea. Sortuko diren balio aldaketak izango dira, egoeraren arabera, ezdeusak, garrantzi handikoak edo ez hain handikoak. Jokaldi batek partida osoa goitik behera alda dezake, eta momentu horretan jokuan eraginik ez duten pezei ere ondorioak ekar. Eta ikusi berri dugu, hizkuntzan ere hala gertatzen dela.

c) Peza bat tokiz aldatzeak ez du inondik ere ikustekorik mugimendu horren aurreko orekarekin eta ondoko orekarekin. Izandako aldaketa ez dagokie egoera horiei: alta, soilik egoerak dira garrantzitsuak.

Xakeko partida batean, peza baten edozein kokapen ez dago peza horrek lehen izan dituen kokapenekin lotua, ez du axolarik non egon den lehen kokatua, eta ez du axolarik zein bidetatik iritsi den kokapen horretaraino. Partida osoan zehar begira egon den batek ez du abantailik unerik garrantzitsuenean begira jarri den beste baten gainetik; kokapena deskribitu ahal izateko guztiz alferrikakoa da hamar segundu lehenago gertatu dena gogoratzea. Hau guztia berdin-berdin gertatzen da hizkuntzan ere, eta diakronikoaren eta sinkronikoaren arteko desberdintasuna baieztatzen du. Hizketa, hizkuntza egoera baten gainean baizik ez da gauzatzen, eta egoeren artean gertatzen diren aldaketek ez dute tokirik egoera horietan.

Puntu batean, dena den, huts egiten du konparaketak: xake-jokalariak mugimendua egiteko *asmo garbia du*, eta horrenbestez sistema aldatzeko ere bai; hizkuntzak, aldiz, ez du ezer pentsatua aldeztu aurretik; bere pezak lerratu —edo hobe esanda aldatu— egiten dira berez eta ezustean; *hanti*-ren eta *gasti*-ren gainean izandako «umlaut»-ak, *Hände* eta *gäste* formak sortarazi dituenak (ik. 115.

orr.), plurala osatzeko era berri bat ekarri zuen, bai eta aditz forma berri bat ere *trägt, tragit*-en ordeztu, e.a. Xakeko partida eta hizkuntza erabat berdinak izateko, beharrezkoa izango litzateke xakean jokalaria bat izatea, jakinaren gainean edo zentzuz jokatu ez lukeena. Bestalde, desberdintasun bakar honek konparaketa hobeto argitzeko balio du, zeren agerian uzten baitu hizkuntzalaritzan dauden fenomeno maila biak bereizteko beharra; zeren, gertaera diakronikoak ezin sartu badira sistema sinkronikoan halako aldaketak nahita eginak daudenean, are arrazoi handiagoz ezin sartuko baitira, indar itsua baldin bada ikur sistema batekin borrokan dagoena.

§5. Bi hizkuntzalaritzak elkarri buruz buru, beren azterbideei eta hatsapenei dagokienez.

Diakronikoaren eta sinkronikoaren arteko aurkakotasuna agerian dago puntu guztietan.

Adibidez, eta agerikoenetik hasita, diakronikoak eta sinkronikoak ez dute garrantzi maila bera. Puntu honetan garbi dago alderdi sinkronikoa diakronikoari gailentzen zaiola, zeren hiztunentzat alderdi sinkronikoa, benetako errealitatea eta gainera errealitate bakarra baita (ik. 112. orr.). Linguista ikuspegi diakronikoan jartzen bada, somatuko duena ez da hizkuntza izango, baizik eta hizkuntza hori aldarazten duten gertakari batzuk. Esan ohi da ez dagoela ezer garrantzitsuagorik egoera baten jatorria ezagutzea baino; eta hein batean egia da, zeren egoera hori sortarazi duten baldintzen multzoa, egoera horren benetako izaera argitzen baitugu, eta hainbat ameskeriatatik libre uzten baikaitu (ik. 116. orr.). Baina honek frogatzen du, hain zuzen, diakroniaren helburua ez dela diakronia bera. Esan daiteke diakroniari buruz, kazetaritzari buruz esan ohi dena: toki guztietara eramaten du, baina beti garaiz uzteko baldintzarekin.

Halaber, antolamendu bakoitzaren azterbideak desberdinak dira, bi aldetatik:

a) Sinkroniak ikuspegi bakarra —hiztunena—, baizik ez du ezagutzen, eta azterbide hori hiztunen lekukotasuna biltzean datza soil-soilik; gauza bat zein neurritaraino den errealitatea jakin ahal izateko, beharrezko eta aski izango da jakitea zein neurritan existitzen

den gauza hori hitzunen kontzientzian. Hizkuntzalaritza diakronikoak, aldiz, bi ikuspegi bereizi behar ditu: bata *ikuspegi prospektiboa*, denboraren bidea jarraitzen duena, eta *ikuspegi retrospektiboa* bestea, denboran atzeraka doana; horregatik, azterbideak bikoa izan behar du. Azterbide honi buruz bostgarren zatian hitz egingo dugu.

b) Beste desberdintasuna, disziplina bi horietako bakoitzak bere baitan hartzen duen eremuan datza. Estudio sinkronikoak aldi bereko den guztia ez du helburu, hizkuntza bakoitzari dagokion gertaera multzoa baizik. Bereizketa dialektotaraino edo azpi-dialektotaraino ere iritsiko da, beharrezkoa izango den eran. Funtsean, *sinkroniko* terminoa ez da behar bezain zehatza, eta bere ordez, luze xamarra den *idio - sinkroniko* terminoa erabili behar genuke. Hizkuntzalaritza diakronikoak, aldiz, ez du halako bereizketaren beharrik, areago, uko egiten dio bereizketa horri. Izan ere, hizkuntzalaritza diakronikoak kontuan hartzen dituen terminoek ez dute nahitaez hizkuntza batekoak izan behar (erka ditzagun, esaterako, indoeuropar *esti, grezierazko *ésti*, alemanezko *ist*, frantsesezko *est*) zeren hizkuntza desberdinak baitaude, hain zuzen gertaera diakronikoei, eta gertaera diakroniko horien ugaltzeari esker. Bi formen arteko erlazioa justifika ahal izateko, aski da haien artean lotura historikoa izan dezaten, lotura hori zeharbidez sortutakoa bada ere.

Aurkakotasun hauek ez dira harrigarrienak, ezta sakonenak ere: gertaera ebolutiboaren eta gertaera estatikoaren arteko erabateko antinomiaren ondorioz, bi gertaera horiei buruzko nozioak ezin dira elkarrekin antolatu, gertaerak berak ere elkarrekin ezin antolatu diren era berean. Horietako edozein noziok, egia hori frogatzeko balioko digu. Hortaz, «fenomeno» sinkronikoa ez dator bat ezertan diakronikoarekin (ik. 117. orr.), lehena aldi bereko elementuen arteko erlazioa baita, eta bigarrena, denboran gertaturiko elementu bat beste baten ordez azaltzea baita, hau da, gertakari bat. Ikusiko dugu halaber (ik. 142. orr.) berdintasun diakronikoak eta sinkronikoak bi gauza desberdin direla: historiaren ikuspepuntutik, *pas* ezezkako partikula eta *pas* «pauso» izena berdin-berdinak dira; baina bi termino horiek gaurko hizkuntzaren ikuspuntutik hartzen baditugu kontuan, orduan elementu bi horiek arras desberdinak dira. Egiaztapen horiek aski garbi uzten digute beharrezkoa dela bi ikuspuntu horiek ez nahastea; baina ez nahasteko behar hori inon ez da garbiago azaltzen orain agertuko

dugun bereizketan baino.

§6. Lege sinkronikoa eta lege diakronikoa.

Hizkuntzalaritzan eskuarki legeei buruz hitz egiten da. Baina, zer esan nahi du horrek? hizkuntza gertaerak benetan legeek gobernatuak daudela? Eta nolakoak dira, zein izaera dute lege horiek? Hizkuntza gizarteko erakunde bat izanik, *a priori* pentsa dezakegu, hizkuntza ere, kolektibitateak antolatzen dituzten legeen arabera dagoela antolatua. Baina gizarteko lege orok funtsezko ezaugarri bi ditu: *aginduzkoa* eta *orokorrekoa* izatea. Gizarteko legea kasu guztietan inposatzen eta zabaltzen da, baina beti denborak eta lekuak ezarritako mugak ahaztu gabe, jakina.

Koka ditzakegu hizkuntzaren legeak orain emandako definizio horren barnean? Hala dela jakin nahi badugu, egin beharreko lehen gauza, lehen esan dugun bezala, sinkronikoaren eta diakronikoaren esparruak bereiztea da, zeren nahasi behar ez ditugun bi arazo baitira. Horrenbestez, lege linguistikoari buruz orokorrean hitz egitea, mamu bati eutsi nahi izatea da.

Hona hemen grezieratik harturiko etsenplu batzuk, non bi mailen «legeak» nahita nahasturik agertzen baitira:

1. Indoeuropeoaren ahostun hasperenduak ahoskabe hasperendu bilakatu dira: **dh mos m t mós* «bizi ufa», **bher m phér* «daramat» eta abar.
2. Azentua inoiz ez da azken aurreko silaban baino aurrerago agertzen.
3. Hitz guztiak bokalez edo *s*, *n*, *r*-ez bukatzen dira, eta inoiz ez beste kontsonante batez.
4. Hitz hasierako *s*-a, bokal aurrean, *h* bilakatu da (espiritu latza): **septm* (latinez *septem*) *m heptá*.
5. Hitz bukaerako *m*-a, *n* bilakatu da: **jugom m* (cf. Latinezko *jugum*¹⁴).
6. Hitz bukaerako herskariak erori egin dira: **gunaik m gúnai*,

*epheret m éphere *epheront m épheron.

Lege hauetariko lehena diakronikoa da: *dh* zena *th* bilakatu da eta abar. Bigarrenak, hitzaren eta azentuaren arteko erlazioa adierazten du, aldi bereko termino biren artean gertatzen den nolabaiteko kontratua alegia. Lege hau sinkronikoa da. Beste hainbeste hirugarren legeari dagokionez, zeren hitzaren banakoari eta haren bukaerari baitagokie. 4., 5. eta 6. legeak, aldiz, diakronikoak dira: lehen *-s* zena, *h* bilakatu da; —*m*-ren ordeztu *-n* agertu da—; *t*, *k* eta abar aztarnarik utzi gabe desagertu dira.

Azpitarratu behar dugu, bestalde, 3. legea, 5. eta 6. legeen ondorioa dela. Bi gertaera diakronikok gertaera sinkroniko bat sortu dute.

Bi lege kategoria hauek bereiziz gero, ikusiko da 2. eta 3. legeak ez direla 1., 4., 5., eta 6. legeen izaera berekoak.

Lege sinkronikoa orokorra da, baina ez da aginduzko legea. Lege sinkronikoa, ezpairik gabe, erabilera kolektiboaren hertsadura dela medio inposatzen da gizabanakoetan (ik. 103. orr.), baina ez dugu hertsadura horretan hitzuntzako betekizunik ikusten. Esan nahi dugu, ez dagoela *hizkuntzan* indarririk, erregularitasuna ziurtatzen duenik, indar hori nagusi den esparruan. Lege sinkronikoak, dagoen antolamenduaren adierazpen soilak denak, gauzen egoera jakin bat egiaztatzen du, eta baso batean arbolak era jakin batean jarriak daudela adieraziko lukeen legearen izaera berekoa da. Definitzen duen antolamendua ez-egonkorra da, hain zuzen aginduzko lege bat ez delako. Hala, ezer ez dago erregularragoa azentua gobernatzen duen legea baino (2. legearen parekidea); azentuaren lege horrek, haatik, ez zuen lortu aldaketa faktoreei aurre egitea, eta lege berri bati, frantsesarenari alegia, utzi zion lekua (ik. 117. orr. eta hh.). Laburbilduz, sinkronian legeaz hitz egiten bada, beti antolamenduaren ikuspuntutik, erregularitasun hatsapenaren aldetik egiten da.

Diakroniaren kasuan, aldiz, faktore dinamiko bat hartzen da aintzakotzat, zeinari esker ondorio bat —gauza bat— burutua gertatzen baita. Baina aginduzko izaera hori ez da nahikoa gertaera ebolutiboetan legearen nozioa aplikatu ahal izateko; gertaera multzo bat erregela bakar baten esanetara dagoenean soilik mintza gaitezke legez,

eta zenbaitetan kontrakoa iruditu arren, gertaera diakronikoak beti bereziak dira eta ezustean gertatzen dira.

Semantika gertaerei dagokienez, behehala geratzen da garbi esan duguna. Frantsesezko *poutre* «behor» hitzak, esaterako, «gapi-rio»-ren esanahia hartu zuen, arrazoi bereziak zirela kausa; hala gertatzeak ez zuen inongo erlaziorik izan garai berean gertatu ziren alda-keekin, eta hizkuntza baten historian zehar gertatzen diren gertakari horietako bat baizik ez da.

Aldaketa sintaktiko eta morfologikoei dagokienez, arazoa ez dago hain garbi lehen begiratuan. Frantsesezko subjektuaren antzina-ko kasuaren forma guztiak desagertu egin ziren garai jakin batean. Ez dago, bada, hor lege bakar batek gobernatutako gertaera multzo bat? Ez, zeren gertaera horiek guztiak, bakartuki gertaturiko gertaera bakar baten agerpenak baizik ez baitira. Subjektu kasuaren nozio partikula-rra da desagertu dena, eta bere desagerketak forma sail oso baten berezko desagerketa ekarri du. Hizkuntzaren kanpoko alderdia baizik ikusten ez duenarentzat, bakarra den fenomeno hau bere agerpenen askotasunak itoa gertatzen da; baina fenomenoak, sakonean, bakarra da, eta *poutre*-k izan duen aldaketa semantikoa bezain bakartuki gertatu den gertaera historiko bat da. Legearen itxura hartzen du, soilik sistema baten barnean gertatzen delako; sistemaren eraketa zorrotza da hain zuzen, gertaera sinkronikoa eta diakronikoa gertatzeko arra-zoiak berberak direla sinestera daramana.

Aldaketa fonetikoei dagokienez, azkenik, berdin-berdin gerta-zen da, eta halere lege fonetikoek hitz egiten da. Izan ere, egiaztatzen da lurralde batean, une jakin batean, ezaugarri foniko bera duten hitzak aldaketa berarengatik desitxuratuak agertzen direla. Hala, 124. orrialdeko 1. legeak (*dh   *mos*   **Ṣ**   grez. *th*   *mos*) grezieraz ahos-tun hasperendu bat zuten hitz guztiak hartzen ditu, (cf. *nebhos   **Ṣ**   *néphos*, *medhu   **Ṣ**   *méthu*, *angho   **Ṣ**   *ánkh*   eta abar); 4. araua (*septm   **Ṣ**   *heptá*), *serpo*   **Ṣ**   *hérpo*-ren eta *s   *s*   **Ṣ**   *hûs*-en gainean aplikatzen da, eta oro har *s*-z hasten diren hitz guztietan. Erregularitasun hori, batzuetan ukatua izan dena, ondo ezarria dela iru-ditzen zaigu; eta itxurazko salbuespenak izateak ez du inolaz ere uka-tzen aldaketak ezinbestez gertatzen direla, beste lege fonetiko bere-ziagoen bidez ulertzen baitira salbuespen horiek (ik. *trikhes*: *thriksí* adibidea, 130. orrialdean) edo beste mailako gertaerak (analogia eta

abar) gertatzen direlako. Beraz, kasu hau lehen *lege* hitzari eman dio-
gun definizioaren barnean geratzen da garbi-garbi. Eta, halere, lege
fonetiko bat frogatua geratzen den kasuen kopurua edozein delarik
ere, lege horrek hartzen dituen gertaera guztiak, gertaera partikular
baten agerpenak baizik ez dira.

Benetako arazoa, aldaketa fonetikoek hitzak edo hotsak baka-
rrik hartzen dituzten jakitean datza, eta zalantzarik gabe, erantzuna
hau da: *néphos, méthu, ánh* eta abarretan, fonema jakin bat —ale-
gia, indoeuropar ahostun hasperendu bat— da ahoskabe hasperendu
bilakatzen dena, antzinako grezierazko *s* -a *h* bilakatzen dena eta abar
eta gertaera horietako bakoitza gertatzen da, maila bereko gainerako
gertaerak gertaturik ala ez, eta haiekin zer ikusirik izan gabe¹⁵. Hitz
hauek guztiak, beren gai fonikoan berez aldatuak agertzen dira, baina
ez dugu horregatik fonemaren benetako izaera zein den ahaztu behar.

Zertan oinarritzen gara esateko, hitzek, berez, aldaketa foneti-
koetan zuzenean parte hartzen ez dutela? Oharpen honetan: horrela-
ko aldaketak, funtsean, arrotz zaizkie hitzei eta ezin dute hitzen sako-
neko izaeran aldaketarik eragin. Hitzaren banakoa ez dago osatua
bere fonemen multzoaz soil-soilik, eta beste ezaugarri batzuk ditu
materialtasunaz gain. Jo dezagun pianoaren soka bat gozakaiztua
dagoela: pianoa jotzen dugun bakoitzean nota faltsu bat aterako da.
Baina non? Melodian? Ez, horixe; ez da melodia kalte hartu duena,
hondatua zegoena pianoa baita. Eta gauza bera gertatzen da fonetika
arloan. Hizkuntzaren hitzak artikulatzeko erabiltzen dugun tresna
gure fonemen sistema da. Horietako elementu bat aldatzen bada,
ondorioak askotarikoak izan daitezke, baina gertaerak, berez, ez du
eraginik hitzen gainean. Hitzak, nolabait esateko, gure erreperториoko
melodiak dira.

Hortaz, gertaera diakronikoak partikularrak dira. Sistema
baten aldaketa, gertaera batzuen eraginez gertatzen da, eta gertakari
horiek sistemari arrotzak ez ezik, bakartuak dira, eta ez dute sistema
osatzen haien artean (ik. 116. orr.).

Laburbilduz: gertaera sinkronikoek, direnak direla, nolabaiteko
erregulartasuna agertzen dute, baina ez dira aginduzkoak. Gertaera
diakronikoak, aldiz, halabeharrez ezartzen dira hizkuntzan, baina ez
dira orokorrak.

Erabat esanik, honetara iritsi nahi genuen: ez batzuk, ezta besteak ere, ez daude legeen menpean, lehen definituriko zentzuaren aldetik; eta, hala eta guztiz ere, lege linguistikoez hitz egin nahi badugu, hitz horrek esanahi erabat desberdinak adieraziko ditu, arlo bateko edo besteko gauzei aplikatuaz.

£7. Badago pankroniaren aldetiko ikuspuntu bat?

Orain arte, lege hitza zuzenbidearen ikuspegitik hartu dugu. Baina ba ote dira hizkuntzan legeak, fisika eta natur zientziek ulertzen dituzten moduan, hau da, nonahi eta noiznahi egiaztatzen diren erlazioak? Hitz batez, balegoke hizkuntza aztertzea pankroniaren ikuspegitik?

Bai, zeren aldaketa fonetikoak gertatu beti gertatzen direnez, fenomeno hau, oro har, mintzairaren alderdi iraunkortzat har baitezakegu. Horrenbestez, aldaketa fonetikoaren fenomeno mintzairaren legeetako bat izango da. Hizkuntzalaritzan, xakean bezala (ik. 120. orr. eta hh.) gertaera guztien gainetik irauten duten legeak daude. Baina lege horiek hatsapen orokorrak dira, gertaera zehatzak gertatu ala ez; gertaera jakin eta ukigarriez hitz egiten hasi bezain laister, ez dago jada ikuspegi pankronikorik. Hala, aldaketa fonetiko bakoitzak, bere hedadura gorabehera, beti denbora batean gertatzera eta lurralde batean hedatzera dago mugatua; aldaketak diakronikoki bai-zik ez dira existitzen. Eta irizpide hau da, hain zuzen, hizkuntzari zer dagokion eta zer ez bereizi ahal izateko balioko duena. Pankroniaren ikuspuntutik uler daitekeen gertaera jakinak ez luke tokirik izan behar hizkuntzan. Eman dezagun frantsesezko *chose* hitza; diakroniaren ikuspuntutik, *chose* hitzak, latineko *causa*-tik datorrenez, *causa* du buruz buru; sinkroniaren ikuspuntutik, frantses modernotan, berriz, berarekin erlazionatuak egon daitezkeen termino guztiak ditu buruz buru. Soilik hitzaren hotsak, zentzu hertsian, (fr. *z*) , har daitezke kontuan pankroniaren ikuspuntutik, baina hotsek ez dute balio linguistikorik. Halaber, pankroniaren ikuspuntutik, *z* *in* *z admirabl* eta horrelako kateetan hartua, ez da banako bat, baizik eta masa formagabea eta ezerk mugatzen ez duena. Beraz, zergatik *z* eta ez *æ* edo *n* ? Ez da balio

bat, zentzurik ez duelako. Ikuspegi pankronikoak inoiz ez ditu bere baitan hartzen hizkuntzaren gertaera partikularrak.

£8. Sinkronikoa denaren eta diakronikoa denaren arteko nahasketaren ondorioak.

Bi kasu ager daitezke:

a) Badirudi egia sinkronikoa dela egia diakronikoaren ukapena, eta lehen begiratuan, pentsa dezakegu aukera egin behar dela. Baina ez da beharrezkoa; egietako batek ez du bestea baztertzen. *Dépit* hitzak, frantsesez «mesprezu» esanahia izan badu ere, hori ez da oztopoa gaur egun beste esanahi erabat desberdina izan dezan; etimologia eta balio sinkronikoa bi gauza desberdin dira. Ildo beretik, frantses modernoeko gramatika tradizionalak, esaterako, esaten du orainaldiko partizipioa, kasu batzuetan, aldakorra dela, eta komunztatua doala (cf. «une eau *courante*»), eta besteetan aldaezina dela (cf. «une personne *courant* dans la rue»). Baina gramatika historikoak frogatzen digu, ez direla forma bakar bat: lehena, *currentem* latineko partizipiotik dator, eta partizipio hori aldakorra da, eta bigarrena *currend* ablatibozko gerundiotik dator, eta gerundioa aldaezina da¹⁶. Egia sinkronikoak egia diakronikoa ezeztatzen duenez gero, gaitzetsi egin behar al dugu horregatik gramatika tradizionala, gramatika historikoaren izenean?

Ez, errealitatearen erdia bakarrik ikustea litzatekeelako; ez da sinetsi behar gertaera historikoa dela garrantzia duen bakarra, eta bera bakarrik gai dela hizkuntza bat osatzeko. *courant* partizipioan, ezbaierik gabe, bi gauza daude jatorriaren ikuspegitik; baina hizkuntza kontzientziak biak elkartzen ditu eta bat bakarra onartzen du: egia hau, bestea bezain erabatekoa eta ukaezina da.

b) Egia sinkronikoa, hainbesteraino dator bat egia diakronikoarekin, non azkenean ez baitira bereizten; eta bereiztekotan ere, ez da beharrezkotzat jotzen biak banatzea. Ildo horretatik, *père* hitzak gaur egun duen esanahia, latinezko *pater* -ek ere esanahi bera zuelako ulertaraziko da. Beste adibide bat, latineko *a* laburra *i* bilakatu zen, hitz hasierakoak ez ziren silabetan: *faci* -ren ondoan *confici* esan ohi zen, *am* *cus*, *inim* *cus* eta abar. Lege hau askotan formulatzen

da esanez, *facio* hitzaren *i*-a, *i* bilakatzen dela *confici* -n, dagoeneko lehen silaban ez dagoelako. Hori ez da zuzena: *faci* -ren *a* inoiz ez da *i* bilakatu *confici* -n. Egiari berriro eusteko, bialdi eta lau termino bereizi behar ditugu: lehenik *faci* -*confaci* esan zen; gero, *confaci* hitza *confici* bilakaturik, eta *faci* -k aldaketarik jaso ez zuenez, *faci* -*confici* ahoskatzen zen. Hau da:

faci <————> *confaci* A aldia.

m

faci <————> *confici* B aldia.

«Aldaketa» bat gertatu bada, *confaci* -ren eta *confici* -ren artean izan da; baina erregela gaizki tajutua dagoenez, ez du lehen terminoa aipatzen. Gero, aldaketa berez diakroniko honen ondoan, beste bigarren gertaera bat dago, lehen gertaeraren erabat desberdina, eta *facio* -ren eta *confici* -ren arteko aurkakotasun erabat sinkronikoari dagokiona. Esan nahiko da arrazoi gisa, ez dela gertaera bat, emaitza bat baizik; baina benetan gertaera bat da bere ordenean; *faci* -*confici* aurkakotasunaren benetako balio ezagutzea eragozten duena, haren esanguratsutasun urria da. Baina gogora ditzagun *gast-gäste*, *gebe-gibt*, eta ikusiko da orduan, aurkakotasun horiek, berez, bilakaera fonetikoaren ezusteko emaitzak direla. Eta hala izanik ere, funtsezko fenomeno gramatikalak dira alor sinkronikoan ere. Bi alor horiek toki guztietan haien artean biziki lotuak eta elkar baldintzatuak agertzen direnez, azkenean uste ohi da, ez duela merezi bi alorrak bereiztea. Izan ere, hizkuntzalaritzak bi alor hauek hamarkada luzez nahastu ditu, erabiltzen ari zen azterbideak balio ez zuela ohartu gabe.

Baina oker hori, garbi-garbi ageriratzen da hainbat kasutan. Hala, grezierazko *phuktós* ulertarazteko, pentsa liteke aski dela hau esatea: grezieraz *g*-a edo *kh*-a, kontsonante ahoskabeen aurretik, *k* bilakatzen dira, gertaera hau horrelako egokitasun sinkronikoen bidez adieraziz: *phugein*: *phuktós*, *lékhos*: *léktron* eta abar. Baina *trikhēs*: *thriksí* kasua ere badugu, eta horretan beste arazo bat azaldu zaigu: *t*-tik *th*-rako aldaketa. Hitz horien formak, historiaren aldetik esplikadatezke soil-soilik, kronologia erlatiboarengatik. *thrikh jatorrizko erroak, -*si* desinentzia erantsirik, *thriksí* eman zuen; antzina-antzina gertatu zen fenomeno hau eta *lekh*-errotik *léktron* eman zuen feno-

menoa berdin-berdinak dira. Geroago, hasperenduak, hitz berean atzetik beste hasperendu bat baldin bazuten, herskari bilakatu ziren, eta *thrikhes*, *trikhes* bilakatu zen; *thriksí* berez geratzen zen lege horren eraginetik kanpo.

£9. Ondorioak.

Hizkuntzalaritza bidegurutzean aurkitzen da bigarren aldiz. Lehendabizi, hizkuntzaren eta hizketaren artean egin behar izan du aukera (ik. 45. orr.); eta orain, bata diakroniara eta bestea sinkroniara daramaten bi bideren aurrean aurkitzen da.

Sailkatzeko hatsapen biko hortaz jabetu ondoren, hau erantsi dezakegu: *hizkuntzan diakronikoa den guztia, hizketarengatik da soil-soilik*. Aldaketa guztien hozia hizketan dago: aldaketa oro, erabilera sartu baino lehen, gizabanako kopuru batek bakarrik erabilia izan da. Aleman modernoan *ich war, wir, waren* esaten da, baina antzinako alemanez, XVI. mendea arte, *ich was, wir waren* jokatzeko zen (Ingeleseaz oraindik *I was, we were* esaten da). Nola gertatu da *Was, war* -en ordeztzea? Zenbait pertsonak, *waren*-en eraginez, *war* sortu zuten analogiaz; gertaera hau hizketa mailakoa zen. Baina forma hori, errepikatzearen poderioz eta komunitateak onartu zuelako, hizkuntza mailako gertaera bilakatu zen. Dena den, hizketa mailako berrikuntza guztiek ez dute horrelako arrakastarik izan ohi; indibidualak izaten jarraitzen duten bitartean, ez dira kontuan hartu behar, zeren gure aztergaia hizkuntza baita; aldaketa horiek ez dira gure aztertzearen eremuan sartzen kolektibitateak onartuak izan arte.

Bilakaera gertaera baten aurretik, hura baino lehen, beti gertaera bat, edo hobe esanda, zenbait gertaera antzeko izan dira hizketaren alorrean. Esandako honek ez dio indarrik kentzen lehen aipatu dugun bereizketari; areago, baieztu egiten du bereizketa hori, zeren ikus baitezakegu berrikuntza ororen historian beti bi momentu desberdin izan ohi direla: 1. berrikuntza hori gizabanakoetan sortzen denean; 2. berrikuntza hori hizkuntza gertaera bilakatzen denean; kanpotik, aurrekotik berdin-berdina da, baina komunitateak onartu du berrikuntza hori, eta horrenbestez, hizkuntza gertaera bilakatu da.

Ondoko eskeman agertuko dugu hizkuntza estudioak izan behar duen taxukera arrazionala:

Sinkronia

Hizkuntza

Diakronia

Mintzaira

Hizketa

Onartu beharra dago, askotan zientzia baten taxukera teorikoa eta ezin hobeia ez datorrela bat, praktikak inposaturik benetan izan ohi duen taxukerarekin. Hizkuntzalaritzan halako eskakizunak beste edozein zientzian baino zorrotzagoak dira, eta horrek nolabait, neurri batean behintzat, estudio hauetan dagoen nahaste-borrastea zilegiztatzeko du. Hemen ezarritako desberdintasunak behin betiko onartuko balira ere, halere, ezingo genuke inposatu ziur aski, ideal horren ize-nean, norabide zehatzik ikerketetan.

Hala, antzinako frantseraren estudio sinkronikoan, hizkuntzalariak ikertzeko darabiltzan gertaerek eta hatsapenak ez dute zer ikusirik hizkuntza horren historia —XIII. mendetik XX. mendera artekoa— aztertzean ageriratuko liratekeen gertaera eta hatsapenekin. Baina estudio sinkronikoan erabilitako gertaerak eta hatsapenak, badi-ra erkagarriak gaur egungo hizkuntza bantu baten deskribapenak ageriratuko lituzkeenekin, edo K. a. 400. urteko greziera atikoaren deskribapenarenak, edota azkenez, gaur egungo frantseserarenak agertuko lituzketenekin. Eta azalpen horiek antzekoak diren erlazioetan oinarrituak daudelako da horrela: hizkuntza guztiek sistema itxia osatzen dute, baina denek hatsapen iraunkor batzuen gainean daude finkatuak; hizkuntzalariak sistema batetik bestera joatean, guztietan hatsapen berak aurkituko ditu, alor bakar batean kokatua dagoelako. Historia estudioetan ere ez da bestela gertatzen; izan ere, frantsesaren aldi bat aztertzen dela (XIII. mendetik XX.ra), edo Javako hizkuntzarena edota beste edozein hizkuntzarena, guztietan antzeko gertaerekin egiten da lan, eta nahikoa litzateke gertaera horiek haien artean erlazio-natzea, diakronia mailako egia orokorrak ezartzeko. Egokiena litzateke, hizkuntzalari bakoitza ikerketa horietako bakoitzaz arduratzea, eta

alor bakoitzean —sinkronia mailan eta diakronia mailan alegia—, ahalik eta gertaera kopuru handienaz lan egitea. Baina oso zaila da hain hizkuntza desberdinak zientifikoki ezagutzea. Bestalde, hizkuntza bakoitzak ikertzeko gai bat osatzen du, eta estudioa aurrera joan ahala, aldizka historikoki eta estatikoki kontuan hartzeko beharrea aurkituko gara. Hala eta guztiz ere, ez da inoiz ahaztu behar, batasun hori, teoriar, azalekoa dela, eta hizkuntzak askotarikoak izatearen azpian, sakoneko batasuna gordetzen dela. Egia baldin bada ere, hizkuntza baten estudioan orain alderdi baten gainean, orain bestearen gainean egiten dela lan, halere erabat beharrezkoa da gertaera bakoitzak dagokion alorrean kokatzea, eta azterbideak ez nahastea.

Hizkuntzalaritzaren bi zatiak, era horretara bereiziak, gure estudioaren helburua izango dira hurrenez hurren.

Hizkuntzalaritza sinkronikoa batera gertatzen diren eta sistema bat osatzen duten erlazio logiko eta psikologikoez —beti kontzientzia kolektiboak atzematen dituen eran— arduratuko da.

Hizkuntza diakronikoa, aldiz, kontzientzia kolektibo batek atzematen ez dituen hurrenez hurrenko terminoak —batzuk besteen ordeztzen direnak eta haien artean sistema osatu gabe agertzen direnak—, izango ditu helburu.

BIGARREN ZATIA

Hizkuntzalaritza sinkronikoa

I

Orotarikoak

Hizkuntzalaritza sinkroniko orokorraren helburua hau da: sistema idiosinkroniko ororen oinarriak ezartzea, hots, hizkuntza egoera oro osatzen duten faktoreak azaltzea. Aurreko orrialdeetan azalduko gai asko sinkroniari dagozkio batez ere. Ikurraren ezaugarri orokorrak, esaterako, sinkroniaren arlokoak direla esan dezakegu, nahiz guri baliagarriak gertatu zaizkigun, bi hizkuntzalaritzak bereizteko beharra dagoela frogatzeko.

Sinkroniari dagokio «Gramatika orokorra» esaten zaion guztia, zeren gramatikari dagozkion erlazioak hizkuntza egoerengatik ezartzen baitira soil-soilik. Aurrerantzean, funtsezko hatsapen batzuk bakarrik hartuko ditugu kontuan; haiek gabe ezingo genieke estatikak agertzen dituen arazo berezienei heldu, ezta hizkuntza egoera jakin bat zehaztasunez azaldu ere.

Oro har, zailagoa da hizkuntzalaritza estatikoa egitea hizkuntzalaritza historikoa egitea baino. Hizkuntza bilakaerako gertaerak zehatzagoak dira eta adierazgarriagoak idurimenarentzat; haietan atzematen diren erlazioak, zailtasunik gabe hautematen diren hurrenez hurrenako terminoen artean estekatuak agertzen dira; aldaketa batzuk nola gertatu diren ikustea eroso da, eta askotan jostagarria ere bai. Baina batera gertatzen diren balioez eta erlazioez diharduen hizkuntzalaritzak arazo handiagoak azaltzen ditu.

Hizkuntza egoera bat, berez, ez da puntu bat, baizik eta gehiago edo gutxiago iraun duen aldi bat; aldi horretan gertaturiko itxuraldaketak, bestalde, oso bakanak dira. Aldi hori izan daiteke hamarkada bat, belaunaldi bat, mende bat edo denbora gehiago oraindik. Hizkuntza batek denbora luzez iraun dezake ia aldaketarik jaso gabe, eta gero, urte gutxitan, oso aldaketa nabarmenak jasan. Bestalde, garaikideak diren bi hizkuntzetan, batak bilakaera nabarmena izan dezake, eta besteak ia batere ez. Azkeneko kasu honetan sinkroniaren arloan kokatu behar genuke estudioa, eta bestean, diakroniarenean. Egoera absolutua aldaketarik ezak definitzen du, baina hizkuntzak beti, gutxi bada ere, zerbait aldatzen direnez, egoera bat aztertzeak ekarriko du, ezinbestez, garrantzi gutxiko aldaketak alde batera uztea, matematikagileek ere, hainbat eragiketatan —logaritmoen kalkuluan, esaterako— kopuru infinitesimalak baztertzen dituzten bezala.

Politika historian bereizten dira *garaia*, zeina puntu bat baita denboran, eta *aldia*, zeinak denbora batez baitirau. Halere, historiagileak esaten du Antoninoen, gurutzaden eta abarren garaiei buruz hitz egiten ari dela, aintzakotzat hartzen duenean aldi horietan zehar etengabe agertu diren ezaugarri multzo bat. Ildo beretik, esan genezake hizkuntzalaritza estatikoa ere aldiez arduratzen dela; baina *egoera* komenigarriagoa zaigu. Historian, garaien hasiera eta bukaera markatzeko, lehendik zeuden egoerak aldarazi dituzten iraultza bortitzak edo ez hain bortitzak erabili ohi dira beti. *Egoera* hitza erabiltzeari esker, lortuko dugu garbi uztea hizkuntzan ez dela horrelakorik gertatzen. Gainera, *garai* terminoak, historiatik hartua dagoenez, gutxiago gogoraz dezake hizkuntza bera, hizkuntza hori inguratzen eta baldintzatzen duten gorabeherak baino; hitz batean, hobeto ekartzen du gogora «kanpo hizkuntzalaritza» izena eman dioguna (ik. 47. orr.).

Bestalde, hizkuntza egoera bat denboran mugatzea ez da izango aurki dezakegun zailtasun bakarra hizkuntza egoera hori definitzeko unean, espazioari dagokionez ere arazo bera azaltzen baitzaigu. Labur bilduz, hizkuntza egoera nozioa, hurbiltze bidezkoa izango da, ezinbestean. Hizkuntzalaritza estatikoan, zientzia gehienetan bezala, ez dago frogaketa bat egiterik, datuak egiunez sinplifikatzen ez badira.

II

Hizkuntzaren entitate konkretuak

§1. Entitateak eta banakoak. Definizioak.

Hizkuntza osatzen duten ikurrak ez dira abstrakzioak, gauzaki errealak dira (Ik. 42. orr.); horiek eta horien arteko erlazioak aztertzen ditu hizkuntzalaritzak; ikur horiek zientzia honen *entitate konkretuak* izenda ditzakegu.

Has gaitezen arazo honetan gainerako guztien gainetik nabarmentzen diren hatsapenak gogoratzen.

1. Hizkuntza entitatea, adierazlearen eta adieraziaren elkarteari esker existitzen da soil-soilik (ik. 96. orr.); Osagai horietako bat bakarrik atxikitzen den orduko desagertzen da hura; gauzaki konkretu baten ordeztu, ez dugu aurrean abstrakzio huts bat baino. Une orotan, hizkuntzaren entitatearen zati bati bakarrik heltzeko arriskuan gaude, entitatea bere osotasunean heldu diogulako ustean. Hori gertatuko litzaiguke, esaterako, ahozko katea silabatan banatuko bagenu; fonologian soilik du balioa silabak. Hurrenez hurren gertaturiko hotsten multzoa hizkuntzaren arloari dagokio, ideia baten euskarria baldin bada soil-soilik; hots segida hori, hots soilak diren aldetik hartuak, fisiologiaren eremuari dagozkio.

Beste hainbeste esan dezakegu adierazletik banatzen badugu adierazia. «Etxe», «zuri», «ikusi» eta horrelako kontzeptuak, berez, psikologiari dagozkio; hots irudiekin elkartzen direnean bilakatzen dira hizkuntza entitate, ez lehenago; hizkuntzan, kontzeptua, substantzia fonikoaren nolakotasun bat da, hurrenez hurreneko hots multzo jakin bat ere kontzeptuaren nolakotasun bat den era berean.

Askotan konparatu da bi aldetako banako hau gizakia den banakoarekin, gizakia gorputzez eta arimaz osatua baitago. Baina erkaketa ez da hain onargarria. Egokiagoa litzateke gai elkartu kimiko batekin erkatzea, urarekin adibidez: hidrogenoz eta oxigenoz osaturiko konbinazioa da; osagai horiek, banaka hartuak, ez dituzte urak dituen ezaugarriak.

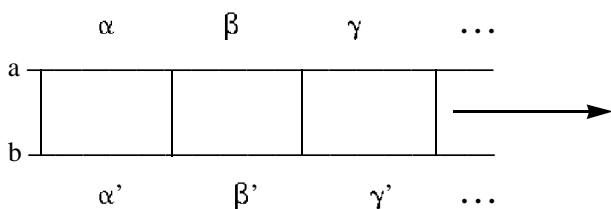
2. Hizkuntza entitatea ez dago erabat mugarritua, hots katea inguratzen duen guztitik bereizia ez dagoen artean. Entitate edo *bana* -

ko horiek dira hizkuntzaren mekanismoan elkarri buruz buru daudenak. Lehen begiratuan, hizkuntza ikurrak eta ikus-ikurrak parekatze-ko arriskua dago, ikus-ikurrak espazioan denak batera eta nahastu gabe egon baitaitezke, eta pentsa baitezakegu osagai banaketa era berean egin daitekeela, gogoaren inolako lanik gabe. Askotan osagai horiek adierazteko erabili ohi den «forma» hitzak ere (cf. «aditz forma», «izen forma» adierazpideak), laguntzen du guk arrazoibide oker horri hel diezaiogun. Baina badakigu kate fonikoaren lehen ezau-garri lerro gisakoa izatea dela (ik. 100. orr.). Hots katea, berez, lerro bat baizik ez da, zerrenda etengabe bat, non belarriak nahikoa eta zehatza litzatekeen inongo banaketarik atzematen ez baitu. Horrelako banaketarik lortu ahal izateko, adierazietara jo behar da ezinbestean. Ezagutzen ez dugun hizkuntza bat entzuten dugunean, ez gara gai esateko hotsen sekuentzia nola aztertu behar den; azterketa hori ezinezkoa da, hizkuntza fenomeno hori bakarrik hartzen bada aintzat. Baina badakigunean katearen zati bakoitzari zein esanahi eta zein eginkizun dagokion, orduan ikusten dugu zatiak batzuk besteetatik banatzen direla, eta zerrenda formagabe hori zatietan moztua gertatzen dela. Alta, analisi hori ez da inondik ere materia mailan gauzatzen.

Laburbilduz, hizkuntza ez da agertzen aldeztu aurretik mugarrituriko ikur multzo gisa, ikur horietan esanahia eta kokapena aztertzea nahikoa bailitza. Hizkuntza, berez, masa bereizgabea da, baina arreta eta ohituraren poderioz, masa horretako elementu zehatzak atzeman eta bereizi ahalko ditugu. Banakoak ez du izaera foniko berezirik, eta hari buruz eman daitekeen definizioa hau da: *banakoa da hots sailaren zati bat, zeina, kate fonikoan aurretik eta atzetik duena kendurik, kontzeptu baten adierazlea baita.*

£2. Prozedura eta mugatzea.

Hizkuntza baten hiztunak, oso metodo —teorian bederen— sinple batez bereizten ditu haren banakoak. Horretan datza metodoa: hizkuntzaren dokumentutzat hartutako hizketara jotzean, eta bi kate paraleloren bidez —bata kontzeptuena (*a*) eta bestea hots irudiena (*b*)—, hura adieraztean. Banaketa zuzena izateko ezinbestekoa da kate akustikoan ezarritako zatiak (α , β , γ ...) kontzeptuen katean jarritakoei egoituak joatea (α' , β' , γ' ...):

Eman dezagun frantsesezko *si laprã* dugula: ebaki al dezaket kate hori *l*-aren ondoren, eta *si l* banako gisa ezar? Ez, eta kontzeptuetan erreparatzea aski da halako zatiketa faltsua dela ohartzeko. Silabatan egindako zatiketa ere ez dagokio inolaz ere *a priori* hizkuntzari. Litezkeen zatiketa bakarrak hauek dira: 1. *si- -la-prã* («si je la prends»), eta 2. *si- -l-aprã* («si je l'apprends»), eta hitz horiei emango zaizkien esanahiak mugatuak daude.

Eragiketa honen emaitza egiaztatzeko, eta berez banako baten aurrean gaudela ontzat eman ahal izateko, beharrezkoa izango dugu banako hori agertutzen den hainbat esaldi erkatzea eta guztietan frogatzea banako hori benetan bereiz daitekeela testuingurutik, eta egin daitekeela gainera bereizketa hori, esanahia baduelako. Esaterako, eman dezagun esaldi atal bi hauek ditugula, *laf rsdïvã* («la force du vent») eta *abudf rs* («à bout de force»): batean eta bestean, kontzeptu bera *f rs* zati foniko berari dagokio; hortaz, banako linguistiko bat da. Baina *ilm forsaparl* («il me force à parler»), *f rs*-ek oso esanahi desberdina du; hortaz, beste banako bat da.

£3. Mugatzea egitean agertzen diren zailtasun praktikoak.

Baina erabiltzeko erraza al da, teorian hain erraza den azterbide hau? Mugatu behar dena hitzak direla hartzen badugu abiapuntu, orduan pentsa genezake erraza dela, zeren, zer da, bada, esaldi bat, hitzen konbinaketa bat baizik? eta ba al da zerbait, hitz bat baino errazagorik atzemateko? Hala, eta azkeneko adibidea berriro hartuz, esango dugu *si laprã* ahozko katea, gure anilisiaren bidez mugarri ditzakegun eta lau hitz osatzen duten lau banakotan bereizten dela: *si-je-l'-apprends*. Baina berehala fidagaiztasunez begiratuko diogu zatiketa horri, zeren gogoratuko baitugu asko eztabaidatu dela hitzaren

izaera, eta hausnarketa eginez, ohartuko gara elkartezinak direla oro har halakotzat hartzen den hitza eta guk banako konkretu gisa hartzen duguna.

Hortaz etsitzeko, aski da frantsesezko *cheval* eta bere plurara *chevaux* ekartzea gogora. Eskuarki esaten da biak hitz bakar baten formak direla; baina bere osotasunean hartuak, benetan bi gauza desberdin dira bai adieraren aldetik, bai hotsen aldetik ere. Frantsesezko *mwa*-n («le mois de décembre») eta *mwaz* -en («un mois après»), bi itxura desberdinetako hitz bakarra dugu, eta banako konkretu bat, ezbairik gabe; biek esanahi bera dute, baina hurrenez hurren gertaturiko hots multzoaren zatiak desberdinak dira. Era horretara, banako konkretuak eta hitzak parekatu nahi ditugunean, dilema batean aurrean gertatzen gara: edo: *cheval* eta *chevaux* , *mwa* eta *mwaz* eta abar elkartzen dituen erlazio begien bistakoa ez ezagutu eta esan hitz desberdinak direla; edo bestela, banako konkretuen ordeztasun, hitz baten era desberdinak biltzen dituen abstrakzioa askietsi. Banako konkretua hitzetik kanpo bilatu behar da. Gainera, hitz asko banako konplexuak dira; haietan erraza da azpibanakoak aurkitzea (atzizkiak, aurrizkiak, erroak); *désireux*, *malheur* -*eux* eta horrelakoak zati desberdinetan zatitzen dira, eta zati bakoitzak bere esanahia eta eginkizuna ageri-agerikoak ditu. Eta alderantziz ere, badaude banako batzuk hitzak baino handiagoak direnak, hala nola hitz elkartuak (*porte-plume*), esapideak (*s'il vous plaît*) , flexio formak, (*il a été*) eta abar. Baina hitz hauetan hots bereizketa egitean agertuko zaizkigun zailtasunak eta benetako hitzetan ager dakigukenak hein berekoak dira. Bereiziki zaila gertatu ohi da kate foniko batean, kate hori osatzen duten banakoak banakatzeko eta esatea zein diren hizkuntzak darabiltzan elementu konkretuak.

Hiztunek, dudarik gabe, ez dute zailtasun hori ezagutzen; edozein mailatan esanguratsua den guztia, elementu konkretua da hiztunentzat, eta bereizten dute hura diskurtsoan, huts egin gabe. Baina gauza bat da banako multzo hori azkar eta zorrotz atzematea, eta beste bat, multzo hortaz jabetzea azterketa metodiko baten bidez.

Aski zabaldua den teoria baten arabera, banako konkretu baka-rrak perpausak dira: perpausez baliatuz hitz egiten dugu, eta gero hitzak bereizten ditugu. Baina, lehenik, noraino dagokio perpausa hizkuntzari? (ik. 160. orr.). Hizketari badagokio soil-soilik, ezinezkoa zaio perpausari hizkuntza banakoa izatea. Pentsa dezagun, halere,

zailtasun hori alde batera uzten dela. Ahoska daitezkeen perpausen multzoa hartzen badugu, duten ezaugarri harrigarriena da ez dutela haien artean inolako antzik. Lehen begiratuan, badirudi perpaus desberdinen kopuru gaitza indibiduen kopuru gaitzarekin pareka deza-kegula; baina ameskeria bat da: espezie bateko animalietan ezaugarri komunak askoz garrantzitsuagoak dira alde bereizgarriak baino; perpausetan, aldiz, bestelakotasuna da nagusi, eta bestelakotasun horren gainean perpausak lotzen duena bilatzeari ekitean, hitza eta bere ezaugarri gramatikalak aurkituko ditugu, horiek bilatzen ez genituen arren, eta betiko zailtasunetara itzultzen gara berriro.

£4. Ondorioa.

Jakintzaren helburu diren arlo gehientan, banakoen arazoari heldu ere ez zaio egiten, hasiera-hasieratik emanak baitatozkigu banakoak. Izan ere, zoologian, esaterako, hasieratik dugu animalia. Astronomiak halaber espazioan bananduak dauden banakoekin, astroekin operatzen du. Kimikan, potasio bikromatoaren izaera eta osaketa azter daitezke, ondo zehazturiko gauzakia dela inolako zalantzarik izan gabe.

Zientzia batek berehala atzeman daitezkeen banakoak agertzen ez baditu, horrek esan nahi du banako horiek ez direla funtsezkoak. Historian, esaterako, zein da banakoa?: gizabanakoa, garaia edo nazioa? Ez dakigu, baina ez du axolarik, historiari buruzko lanak egin baitaitezke, puntu hori argitu gabe.

Baina xakea peza desberdinen konbinaketan oso-osorik dagoen bezala, hizkuntza ere bere banako konkretuak elkarri buruz buru ego- tean erabat oinarrituriko sistema itxi bat da. Ezin dugu alde batera utzi banako guztiak ezagutzea, eta ezin dugu pauso bat ere eman, haietaz baliatu gabe. Eta halere, hain da arazo zaila banako horiek bereiztea, non halakoak benetan ba ote diren galdetzen baitiogu gure buruari.

Hortaz, hizkuntzak, lehen begiratuan atzemangarriak ez diren banakoak izatea du ezaugarri arrotz eta harrigarri, baina ezin jarri dezakegu zalantzan banako horiek benetan ba ote dauden eta haien jokoak hizkuntza osatzen ote duen. Eta ezaugarri hau da, dudarik gabe, hizkuntza, gainerako semiologia erakundeetatik bereizten duena.

III

Indentitateak, errealitateak, balioak

Egin berri dugun egiaztatzea dela bide, oso arazo garrantzitsuari heldu diogu, zeren hizkuntzalaritza estatikoan oinarritzko ezagutza oro, zuzen-zuzenean, banakoa ulertzen dugun moduaren arabera-akoa baita, hainbestearino, gainera, non ezagutza horrekin berarekin nahastera iristen baita. Hori da, hain zuzen, sinkronian identitate, errealitate eta balioen ezagutza lantzerakoan ondoz ondo agertu nahi genukeena.

A. Zer da identitate sinkroniko bat? Ez gara ari *pas* ezeztape-na eta latineko *passum* -a lotzen dituen identitateaz, diakroniaren arlokoa baita identitate hori (hori beherago ikusiko dugu, 222. orrialdean), baizik eta identitate diakroniko hori bezain interesgarria den beste identitate horrezaz, zeinaren arabera esaten baitugu ‘«*je n’es suis pas*» eta «*ne di t’es pas cela*» esaldi biek elementu bera dutela. Esan daiteke alferrikako arazoa dela: identitate bat dago, bi perpausetan hurrenez hurreneko hotsen multzo zati berdinek (*pas*) esanahi berbera dutelako. Baina esplikazio hau ez da nahikoa, zeren zati fonikoen eta kontzeptuen arteko egokitasunak identitatea frogatzen badu ere (ik. gorago «la *force* du vent» eta «à bout de *force*»), kontrakoa, aldiz, ez baita egia: identitatea berdin-berdin egon daiteke, egokitasun hori gabe. Hitzaldi batean behin baino gehiagotan entzuten bada «Messieurs!», ongi atzematen da guztietan adierazpide bera dela, hitz horrek, hiztunaren kanporanzko haize-lasterraren indar eta entonazio desberdinen ondorioz, pasarte desberdinetan agertzen dituen desberdintasun fonikoez gaindi, nahiz horiek, beste batzuetan, hitzak bereizteko balio duten desberdintasunak bezain nabarmenak diren (cf. fr. *pomme* eta *paume*; *goutte* eta *je g oûte*, *fuir* eta *fouir*): baina hizkuntza identitaterik badagoelako uste sendoak bertan dirau entzulearentzat, semantikaren ikuspegitik *messieurs* baten eta bestearen arteko guztizko identitaterik ez izan arren; gogora dezagun hitz batek ere oso ideia desberdinak adieraz ditzakeela, hala gertatzeagatik bere identitatea oso kaltetua gertatu gabe (cf. «*adopter* une mode» eta «*adopter* un enfant», «la *fleur* du pommier» eta «la *fleur* de la noblesse» eta abar).

Hizkuntza mekanismoa, oso-osorik, desberdintasun eta identitateen inguruan gauzatzen da, eta haiek ez dira hauen ordaina baizik. Hortaz, identitateen arazoa nonahi berraurkitzen dugu; baina bestalde, entitateen eta banakoen arazoarekin nahasten da partez, zeina ez baita korapilo bat baizik, korapilo emankorra, haatik. Ezaugarri hau ondo ulertzen da, mintzairatik at harturiko gertaera batzuk erkatzen baditugu. Hala, identitateaz hitz egiten dugu, «Genève-Paris, arratsaldeko 8 eta 45 minutuetan» eta 24 orduko tartearen utziaz ateratzen diren bi tren espresoei buruz ari garenean. Guretzat tren espreso bera da, eta hale-re, lokomotorra, bagoiak, enpleguak, dena desberdina da. Halaber, kale bat suntsitua eta ondoren berreraikia gertatzen bada, esango dugu kale bera dela, nahiz beste bat den, berreraikitzean erabilitako materialen aldetik. Zergatik, bada, berreraiki daiteke kale oso bat goitik behera, betiko kalea izateari utzi gabe? Kale hori osatzen duen izakia materia hutsezkoa ez delako; orduko materiari arrotz zaion egoera batean dago oinarritua, adibidez gainerako kaleekiko duen kokapenean; halaber, tren espresoari izaera ematen diona irtetzeko ordua da, bere ibilbidea, eta oro har gainerako tren espresoetatik bereizten duten zertzelada guztiak. Egoera bat osatzen duten baldintza guztiak errepikatuko diren guztietan, entitate berberak sortuko dira; eta halere, entitate horiek ez dira abstraktoak, zeren kale bat edota tren espreso bat ez baitira ulertzen materiaz osatuak eta eraikiak ez badaude.

Jar ditzagun buruz buru aipatu kasu horietatik hain desberdina den beste kasu hau: jo dezagun lapurtu didaten traje bat aurkitzen dudala trapezu-saltzaile baten dendan. Hemen materiazko entitate bat dugu, soilik gai bizigabean, hau da, oihalean, azpiko oihalean, apainduretan eta abarretan gauzatzen dena. Beste traje bat, oso antzekoa izan arren, inoiz ez da nik erosi dudana izango. Baina hizkuntza identitatea ez da trajearena, baizik eta kalearena eta tren espresoarena. *Messieurs* hitza erabiltzen dudana bakoitzean, materia berregiten dut; ekintza foniko berri bat eta ekintza psikologiko berri bat da. Hitz beraren bi erabileren arteko lotura ez dago oinarritua materiazko entitatean, ezta esanahien parekotasun zehatz-zehatzean ere, baizik eta beste elementu batzuetan. Horiek aztertzean, hizkuntza banakoen benetako izaera atzematea iritsiko dugu.

B. Zer da *errealitate* sinkronikoa? Hizkuntzaren zein elementuri esan dakioke modu horretara?

Har dezagun, esaterako, perpausaren zatien saila: Zertan oinarritzen da izenetan, izenondoetan eta abarretan bereizturiko hitzen sailkapena? Linguistikoa ez den oinarri guztiz logiko baten arabera egiten al da, gramatikaren eremuaz kanpotik aplikatuz, Munduko bolan luzera eta latitudea aplikatzen diren bezalaxe? Edo hizkuntzaren sisteman bere lekua duen, eta, gainera, hizkuntzak baldintzatua dagoen zerbaiti dagokio sailkapen hori? Hitz batez, errealtate sinkronikoa al da? Ziur asko bigarren modura izango da, baina lehen irizpideari ere eutsi diezaiokegu. «*ces gants son bon marché*» perpausean *bon marché* izenondoa al da? Logikaren aldetik, zentzu hori du, baina ez dago hain garbi hala dela gramatikaren aldetik ere, zeren *bon marc hé*-k ez baitu izenondoek bezala jokatzeko (aldazina da, inoiz ez da izenaren aurrean ezartzen eta abar); gainera, bi hitzez dago osatua. Baina perpausa zatietan bereizteak balio badu hizkuntzaren hitzak sailkatu ahal izateko, nolatan egokiaraziko diogu «zati» horietako bati hitz multzo bat? Alderantziz ere, ordea, ez dugu adierazpide hori ondo ulertzen, *bon* izenondoa eta *marché* izena direla esaten badugu. Beraz, hemen zuzena edo osoa ez den sailkapena dugu; hitzak izenetan, aditzetan, izenondoetan eta abarretan bereiztea ez da ezin uka daitekeen hizkuntza errealtate bat.

Hala, hizkuntzalaritza, gramatikalariek landuriko kontzeptuez baliatzen da etengabe, kontzeptu horiek benetan hizkuntza sistema osatzeko balio duten faktoreak diren ala ez jakin gabe. Baina, nola jakin? Eta mamuak baldin badira, zein errealtate jarri behar zaie buruz buru?

Ilusioak alde batera utzi nahi baditugu, lehenik, etsi-etsiak egon behar dugu ez zaizkigula berez ageriratuko hizkuntzaren entitate konkretuak. Baina entitate horiek atzeman nahi baditugu, erreala denarekin hasiko gara harremanetan; eta hortik abiatuz osatzen ahalko ditugu hizkuntzalaritzak, hari dagozkion gertaera guztiak ordenan ezartzeko beharrezkoak dituen sailkapen guztiak. Bestalde, sailkapen horiek entitate konkretuez besteko oinarri baten gainean finkatzea, —esaterako, diskurtsuaren zatiak hizkuntza faktoreak direla, kategoria logikoei dagozkielako esatea—, ahaztea da ez dagoela hizkuntza gertaerarik, elementu esanguratsuetan banaturiko gai fonikoaren mendeko ez denik.

C. Azkenik, paragrafo honetan landutako nozioak, funtsean, ez daude oso urruti «*balioak*» izena eman diogun horretatik. Jo dezagun

berriro ere xakera, lagunduko baitugu arazo hau ulertzen (ik. 120. orr. eta hh.). Har dezagun zaldi bat; jokoaren elementu bat da berez? Ziur aski ez, zeren bere materialtasun hutsaren bidez, dagokion etxetxotik eta jokoaren gainerako baldintzetatik kanpo, ez baitu ezer adierazten jokalariaientzat, eta ez baita elementu erreala eta zehatza gertatzen, bere balioaz hornitu eta balio horrekin gorputz egina egon arte. Eman dezagun partida baten zehar peza hori suntsitua edo galdua gertatzen dela; beste baliokide batez ordezkia daiteke? Bai horixe: beste zaldi batek ez ezik, zaldiarekin batere antzik ez duen beste edozein irudik ordezkia dezake, betiere peza berri horri zaldiak zuen balio bera ematen bazaio, jakina. Hortaz, garbi dago: semiologia sistemetan, zeinetan elementuek erregela jakin batzuen arabera elkarri laguntzen baitiote orekari eusten, identitatearen nozioa nahastua agertzen da balioaren nozioarekin, eta alderantziz.

Eta hori dela eta, balioaren nozioak, banako, entitate eta errealtate nozioak estaltzen ditu. Baina funtsezko desberdintasunik ez badago alderdi horien artean, orduan bide desberdinetatik abiaturik azal dezakegu arazoa: banakoa, errealtatea, entitate zehatza edota balioa finkatu nahi dugularik ere, betiere hizkuntzalaritza estatiko osoa bideratzen duen arazo nagusira joko dugu behin eta berriro.

Alderdi praktikoaren ikuspegitik, interesgarria litzateke bana-koetatik hastera, hau da, banakoak mugatzea, eta, askotarikoak direla kontuan harturik, haiek sailkatzea. Aurkitu behar genuke zertan oinarritzen den hitzen banaketa —zeren hitza, definitzeko zaila izan arren, espirituari inposatua datorkion banakoa baita, hau da, hizkuntzaren mekanismoan nagusi den zerbait baita—; baina gai honek liburu oso bat betekoa luke berak bakarrik; gero, azpibanako zabalenak sailkatu behar lirateke eta abar. Gure zientziak, darabiltzan elementuak era horretara finkatuz gero, bere zeregina beteko luke, zeren horrela, hari dagozkion fenomeno guztiak bihurtuko bailituzke haien hatsapen nagusira. Ezin esan daiteke hizkuntzalariak inoiz jarri direla arazo nagusi honen aurrean, ezta haren garrantzia eta zailtasuna ulertu dutela ere, hizkuntzari dagokionez, ikerlariak, beti, gaizki mugaturiko banakoeekin lan egitean gelditu baitira.

Halere, banakoen funtsezko garrantzia onartzen badugu ere, hobe da arazoari balioaren aldetik heltzea, gure ustez, hori baita haren alderdi nagusia.

IV

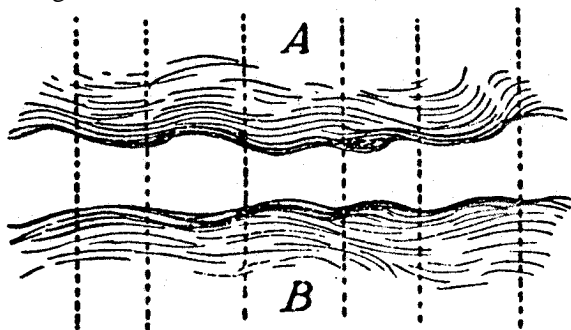
Balio linguistikoa

§1. Hizkuntza, gai fonikoan antolaturiko pentsamendu gisa.

Hizkuntza, balio hutsez osaturiko sistema bat soilik izan daitekeela atzemateko, aski da bere aritzean parte hartzen duten bi osagaiak hartzea aintzakotzat: ideiak eta hotsak.

Psikologikoki, gure pentsamendua, hitzen bidezko adieraztea alde batera utziz gero, masa formagabe eta bereizgabea baizik ez da. Filosofoak eta hizkuntzalariak beti bat etorri dira onartzean ez ginatekeela gai izango bi ideia era argi eta iraunkorrean bereizteko, ikurren laguntzarik gabe. Pentsamendua, bere hartan hartua, halabeharrez ezer mugaturik ez dagoen nebulosa baten gisakoa da. Ez dago aldeztasunetik finkaturiko ideiarik, eta ezer ez zen bereizgarria, hizkuntza azaldu baino lehen.

Eta igeri dagoen erreinu horren aurrez aurre, eskeintzen al dizkigute hotsek, berez, aldeztasunetik mugaturiko entitateak? Ezta ere. Gai fonikoa ez da finkoagoa, ezta zurrunagoa ere; ez da molde bat, zeinera pentsamenduak halabeharrez egokitu behar baitu, baizik eta materia plastiko bat, zati desberdinetan zatikatzen dena, pentsamendua, hark beharrezkoak dituen adierazleez hornitu ahal izateko. Hortaz, irudika dezakegu hizkuntza gertaera oro har, hau da, azal dezakegu hizkuntza bi planoen gainean: ideia nahastuen plano amai-gabearen gainean (*A*), eta plano hori bezain finkatugabea den hotsen planoaren gainean (*B*). Hori da, hain zuzen, gutxi gora behera eskema honetan azal genezakeena:

Hizkuntzaren berezko eginkizuna, pentsamenduarekiko, ez da bitarteko foniko bat sortzea ideiak adieraz ahal izateko, baizik eta pentsamenduaren eta hotsaren arteko bitartekari izatea, halako eran, non pentsamenduaren eta hotsen loturak eramango baitu, ezinbestean, bi esparruetako banakoen bereizketaraino. Naturaz kaotikoa den pentsamendua, banakatzean, zehaztua gertatuko da ezinbestez. Hortaz, ez dago pentsamenduen materializaziorik, ezta hotsen espiritualizaziorik ere, baizik eta gertaera neurri batean misteriotso hau gauzatzen da: «pentsamendu-hotsa» delakoak zatiketak gertarazten ditu, eta hizkuntzak bere banakoak osatzen ditu bi masa formagabeen artean gauzatzekoan. Demagun airea ur geriza batekin elkartzen dela: presio atmosferikoa aldatzen bada, orduan ur azala hainbat zatitan, alegia uhinetan, deskonposatzen da; uhin horiek balio digute pentsamenduaren eta gai fonikoaren arteko loturaren ideiaz, edo, nolabait esateko, uztarduraren ideiaz jabetzeko.

Hizkuntzari, artikulazioen eremua esango diogu, artikulazio hitza betiere, 37. orrialdean zehazturiko zentzuan hartua: hizkuntza termino bakoitza atal bat da, *artikulus* bat; eta termino hori da, hain zuzen, ideia bat hots batean finkatzen den tokia, eta, horrekin batera, hots bat ideia baten ikur bilakatzen den tokia.

Orobat, paper orri batekin erka dezakegu hizkuntza: pentsamendua aurkia litzateke, eta hotsa ifrentzua; ezin moztu da bata bestea ere moztu gabe; hizkuntzan ere hala gertatzen da, eta ezingo genituzke hotsa eta pentsamendua banakatu. Horrelako banaketara abstrakzio eginez iritsiko ginateke, eta bide horretatik, psikologia hutsa edo fonologia hutsa egingo genuke.

Hizkuntzalaritzak, beraz, bi eremuek muga egiten duten esparruan dihardu; arlo mugakide horretan, bi eremuetako elementuak konbinatzen dira; *konbinaketa horrek forma bat sortzen du, ez substantzia bat*.

Aipatu honek guztiak, 97. orrialdean ikurraren arbitrariotasunari buruz esan duguna ulertzen laguntzen digu. Hizkuntza gertaerak lotzen dituen eremuak nahasgarriak eta formagabeak izateaz gain, esan dezakegu halako ideiaerentzat honako hots multzoa aukeratzea erabat arbitrarioa dela. Era horretara ez balitz, balio nozioak bere izaeraren zerbait galduko luke, kanpotik ezarritako elementu bat izango lukeelako osagai. Baina balioek guztiz erlatiboak izaten

diraute, eta hori dela eta, ideia-aren eta hotsaren arteko lotura erabat arbitrarioa da.

Ikurra arbitrarioa izateari esker, hobeto uler dezakegu halaber ea zergatik gizarte egoera den, hizkuntza sistema bat sor dezakeen gertaera bakarra. Kolektibitatea beharrezkoa da balio batzuk ezarri ahal izateko, eta balio horien izateko arrazoi bakarra hiztun guztiek onartzean eta erabiltzean datza; gizabanakoa, bera bakarrik, ez da gai balio bakar bat ere ezartzeko.

Gainera, era horretara finkaturiko balioak agerian uzten digu ametszekoa dela terminoak besterik gabe hartzea, hots baten eta kontzeptu baten lotura bailiran. Horrela definituko bagenu, osagaia sistematik bakartzea litzateke; hizkuntza, terminoetatik abiatu eta haien arteko batuketa eginez egitura daitekeen sistematzat hartzea litzateke. Kontrakoa egin behar da, izan ere, zeren osotasun solidariotik abiatu behar baita, barne dituen elementuak, azterketa eginez, lortu ahal izateko.

Tesi hau garatzeko, adierazi edo kontzeptuaren ikuspuntuan (£2), adierazlearen ikuspuntuan (£3) eta ikur osoaren ikuspuntuan (£4) kokatuko gara hurrenez hurren.

Entitate zehatzak edo hizkuntza banakoak zuzen-zuzenean atzematerik ez dugunez, hitzen gainean egingo dugu lan. Hitzek, hizkuntza banakoaren definizioa erabat betetzen ez badute ere (ik. 139. orr.), gutxienez haren ideia bat ematen digute, konkretua izateko alde ona duen hurbiltze bat, hain zuzen. Hortaz, hitzak hartuko ditugu aurrerantzean sistema sinkroniko baten termino errealean ordezkari gisa, eta hitzak direla eta lorturiko hatsapenek balioko dute orobat entitateei oro har dagokienez.

£2. Hizkuntza balioa, bere alderdi kontzeptualetik aintzat hartua.

Hitz baten balioaz hitz egiten denean, gehienetan eta batez ere, hitzak ideia bat irudikatzeko duen ahalmenaz hitz egin ohi da, eta hori da, hain zuzen, hizkuntza balioaren aldeetako bat. Baina hala balitz, non legoke, orduan, *esanahia* esaten zaionaren eta balioaren arteko desberdintasuna? Sinonimoak al lirateke balio eta esanahi hitzak? Terminorik nahastea erraza den arren, ez dugu uste sinonimoak direnik; hala uste dugu, batez ere, nahasketa hori terminoek adieraz-

ten duten desberdintasunaren fintasunetik datorrelako, termino horien antzekotasunetik baino areago.

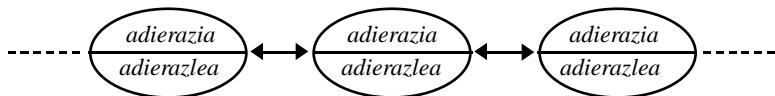
Balioa, alderdi kontzeptualetik hartua, dudarik gabe, esanahia-
ren osagai bat da, eta oso zaila da jakitea nola bereizten den esanahia,
balioaren mende egon arren. Harele, beharrezkoa da arazo hau argi
uztea, hizkuntza, izendegi soil batera murriztu nahi ez badugu behin-
tzat (ik. 95. orr.).

Lehenik, har dezagun esanahia, agertu ohi den bezalaxe, eta 96.
orrialdean irudikatu dugun moduan. Irudian marrazturiko geziek
agertzen dituzten, entzun-irudiaren beste aldea baizik ez da esa-
nahia. Dena entzun-irudiaren eta kontzeptuaren artean geratzen da,
hau da, hitzaren mugen artean —betiere hitza berez existitzen den
eremu itxi gisa hartua—.

Baina ikus dezagun arazoaren paradoxazko alderdia: alde bate-
tik, kontzeptua entzun-irudiaren ordain gisa agertzen zaigu ikurraren
barnean, eta bestetik, ikurra bera —hau da, bi elementu horiek lotzen
dituen erlazioa— ere, hizkuntzaren gainerako ikurren ordaina da.

Hizkuntza, sistema bat baita, zeinean termino guztiak solida-
rioak baitira eta non bataren balioa besteen aldi bereko presentziaz
baizik segitzen ez baita, eskema honen arabera,

nolatan, bada, nahastuko da era horretara definituriko balioa
esanahiarekin, hau da, entzun-irudiaren ifrentzuarekin? Ezinezkoa
dirudi hemen gezi horizontalen bidez adieraziriko erlazioak pareka-
tzea aurreko irudian gezi bertikalen bidez irudikaturikoeekin. Bestela
esanda —puskatu den orria berriro aipatzeko (ik. 147. orr.)—, ez dugu

garbi ikusten ea zergatik A, B, C, D eta abarreko zatien artean ikusiriko erlazioa eta zati baten aurkiaren eta ifrentzuaren artean dagoen erlazioa (A/A', B/B' eta abar) ez diren desberdinak izango.

Arazo honi erantzuteko, aipa dezagun, lehenik, balio guztiak, hizkuntzatik kanpo ere, paradoxazko hatsapen honek gobernatuak agertzen direla. Balioak beti honakoaz daude osatuak:

1. Gauza *desberdin* batez, zeina alda baitaiteke bere balioa oraindik mugatzeko duen beste gauza batez.

2. Bere balioa mugakizun duen gauza horrekin erka daitezkeen gauza antzekoez.

Bi faktore hauek beharrezkoak dira balio bat eduki ahal izateko. Hala, bost liberako diru batek balio duena zehaztu ahal izateko, hau jakin behar da: 1. Beste gauza desberdin baten truke alda daitekeela diru hori, ogiaren truke, esaterako; 2. sistema bereko beste gauza batekin erka daitekeela, hala nola libera bateko diru batekin edota beste sistema bateko diru batekin (dolar batekin, adibidez). Orobat, hitz ez den zerbaiten truke ere alda daiteke, ideia baten truke, adibidez; gainera, izaera bereko beste gauza batekin, alegia beste hitz batekin, erka daiteke. Hortaz, bere balioa ez da finkatua egongo, holako edo halako kontzeptuarekin alda daitekeela, hau da, holako edo halako esanahia duela bakarrik esaten badugu; balio hori finkatu ahal izateko, beharrezkoa izango da hitz hori antzeko balioekin erkatzea, alegia hitz horrekin buruz buru dauden hitzekin konparatzea. Bere edukia benetan mugatua dago, hitz horretatik kanpo dagoenari esker soil-soilik. Hitza sistema baten barruan dagoenez, esanahi bat izateaz gain —eta batez ere— balio bat du, eta bestelakoa da.

Adibide batzuek frogatuko digute hala gertatzen dela. Frantsesezko *mouton* -ek edo ingelesezko *sheep* -ek esanahi bera izan dezakete; ez, ordea, balio bera, arrazoi asko direla eta. Batez ere ingelesak, dagoneko egina eta mahaian zerbitzatua dagoen jaki zati bati buruz ari denean, *mutton* esango du, eta ez *sheep*. *Sheep*-en eta *mouton*-en arteko balio desberdintasuna honetan datza: *sheep*-ek beste bigarren termino bat du bere ondoan, eta hori frantsesez ez da gertatzen.

Hizkuntza baten baitan, elkarrengandik gertu dauden ideiak adierazten dituzten hitzek beti elkar mugatzen dute: *redouter*, *creindre*, *avoir peur* bezalako sinonimoek elkarri buruz buru daudelako

dute baliorik soil-soilik; *redouter* ez balego, bere edukia beste hitzeta lerratuko litzateke. Alderantziz ere, termino batzuk aberastu egiten dira beste batzuen ondoan egoteagatik; *décrépité*-en sarturiko elementu berria, esaterako, *décrépité*-rekin batera dagoelako gertatzen da («un mur *décrépité*»). Hala, termino ororen balioa, inguratzen duenak mugatua dago; «eguzkia» esan nahi duen hitzaren balioa ere ezin finka daiteke berehala, ez bada kontuan hartzen inguruan duena; hizkuntza batzuetan, adibidez, ezinezkoa da «eguzkitan eseri» esatea.

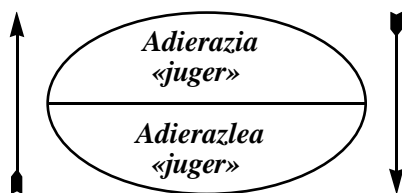
Hitzei buruz esan duguna, hizkuntzaren termino orora zabal daiteke, gramatika entitateetara, esaterako. Hala, frantsesezko pluralaren balioa ez dator guztiz bat sanskritoan duen balioarekin, nahiz adierazten dutena, gehienetan, berdin-berdina izan. Sanskritoak bi kategoria izan ordez hiru dituenaz (*nire begiak*, *nire belarriak*, *nire besoak*, *nire hankak* eta abar «dual» delakoan leudeke), ez litzateke zuzena esatea sanskritoz eta frantsesez pluralak balio bera duela, zeren sanskritoak ezin erabil baitu plurala, frantsesez plurala erregularra den kasu guztietan; hortaz, pluralaren balioa, bere inguruan eta kanpoan dagoen guztiaren mendean dago.

Hitzek alde zuzenetik emanak leudekeen kontzeptuak adierazi behar balituzte, kontzeptu horietako bakoitzak bere ordaina izango luke hizkuntza guztietan; baina ez da hala gertatzen. Frantsesez «*louer*» esaten da «alokairuan eman» eta «alokairuan hartu» biak adierazteko; alemanez, aldiz, bi termino erabiltzen dira: *mieten* eta *vermieten*; hortaz, ez dago terminoen arteko egokitasun zehatzik. *Schätzen* eta *urteilen* aditzek, oro har, frantsesezko *estimer* eta *juger* hitzen esanahiei dagozkien esanahi multzoa dute; baina egokitasun hori ez da osoa, puntu batzuetan ez baita egokitasuna betetzen.

Flexioak etsenplu bereziki argigarriak azaltzen dizkigu. Aldien bereizketa, guretzat ohikoa, ez da egiten hizkuntza batzuetan: hebraieraz, esaterako, ez da egiten hain funtsezkoa den lehenaldiaren, orainaldiaren eta geroaldiaren arteko bereizketa. Protogermanikoak ez du forma berezirik geroaldia adierazteko; eta orainaldia erabiliz adierazten dela esaten denean, ez da zorrotasunez hitz egiten, zeren orainaldiaren balioa desberdina baita germanikoan, eta orainaldiaren ondoan geroaldia duten hizkuntzetan. Eslaviar hizkuntzek aditzaren bi aspektu bereizten dituzte erregulariki: perfektiboak bere osotasunean, puntu gisa irudikatzen du ekintza, bilakatze orotatik kanpo; imperfektiboak

gertatzen ari dela aurkezten du, eta denboraren lerroan. Katēgoria horiek, atzemateko zailak gertatzen zaizkio frantses hiztunari, bere hizkuntzak ez dituelako; aldezt aurretik finkatuak baleude katēgoria horiek, ez litzateke horrela gertatuko. Hortaz, kasu hauetan guztietan aldezt aurretik emandako *ideiak* izan beharrean, sistematik sortzen diren *balioak* ditugu. Balioak kontzeptuei dagozkiela esaten denean, jakintzat ematen da kontzeptu hauek bereizgarriak direla; ez daude positiboki definituak beren edukiaren arabera, baizik eta negatiboki, sistemaren beste terminoekiko erlazioengatik. Haien ezaugarri nagusia, besteak ez direna izatean datza.

Orain ikusten da ikurraren eskemaren benetako interpretapena. Hala,

esan nahi du frantsesez «jugar» kontzeptua *jugar* irudi akustikoari lotua dagoela; hitz batean, esanahia sinbolizatzen du, baina ahaztu gabe, kontzeptu hori ez dela horrelakoa hasieratik, zeren kontzeptu hori baita beste balio antzekoekin dituen erlazioen arabera mugaturiko balio jakin bat, erlazio horiek gabe, gainera, existituko ez litzakeena. Hitz batek zerbait esan nahi duela besterik gabe esaten dudanean, irudi akustikoak kontzeptu batekin duen lotura kontuan hartzen dudanean, egiten ari naizen eragiketa zuzena izango da neurri batean, eta errealitatearen irudia emango digu; baina hala egitean, ez dut inolaz ere adierazten hizkuntza gertaeraren benetako izaera eta zabalatasuna.

£3. Balio linguistikoa, bere alderdi materialetik hartua.

Balioaren alderdi kontzeptuala hizkuntzaren beste terminoekiko erlazioez eta desberdintasunez osatua dago soil-soilik, eta gauza bera esan daiteke balioaren alderdi materialari dagokionez. Hitzean garrantzia duena ez da hotsa bera, baizik eta hitz hori besteetatik

bereizten duten desberdintasun fonikoak, zeren desberdintasun foniko horiek baitira, hain zuzen, esanahia daramatenak.

Kontua harrigarria da agian; baina non izango litzateke kontra-koa gertatzeko aukera? Ez dago aho irudirik, irudikatzeraz datorrena beste aho irudi batek baino hobeto adieraziko duenik; beraz, garbi dago, *a priori* ere, hizkuntza zati batek, azken azterketa batean, beti gainerakoarekin bat ez etortzean egon behar duela oinarritua. *Arbritarioa* eta *bereizgarria*, bi ezaugarri korrelatibo dira.

Ikur linguistikoen aldaketak ageri-agerian uzten du korrelazio hori. Izan ere, termino horietako bakoitza alda daiteke, bere esanahizko funtzioarekin zer ikusirik ez duten legeen arabera, *a* ta *b* terminoak gai ez direlako, hain zuzen, berez, adimenduaren eremueta-raino iristeko; adimenduak beti *a/b* desberdintasuna somatzen du bakar-bakarrik. # *en* txekierazko genitibo pluralak ez du ikur positiborik genitibo eta plurala dela adierazteko (ik. 118. orr.); halere, *ena*: *en* formen multzoak, bere aurretik izan zen *ena*: *en b* multzoak bezain ongi funtzionatzen du; eta hala da, hain zuzen, ikurren desberdintasunak bakarrik duelako garrantzia: desberdina delako balio du *ena* formak.

Datorren adibideak oraindik hobeto argituko digu desberdintasun fonikoen jokoa noraino den sistematikoa: grezierazko *éph n* lehenaldi burutugabea da, eta *ést n* aoristoa, biak modu berean eratuak dauden arren: lehena, *ph mi* «esaten dut» indikatibozko orainaldiaren sistema barruan dago; *st mi, aldiz, ez dago sistema horretan. Baina *ph mi—éph n* erlazioa da, hain zuzen, orainaldiaren eta lehenaldia burutugabearen arteko erlazioari dagokiona (cf. *deíkn mi—edeíkn n* eta abar). Beraz, ikur horiek ez dute jokatzeko berez duten balioaren arabera, baizik eta bere balio erlatiboaren arabera.

Bestalde, ezinezkoa da hotsa —materiazko osagaia dena—, berez, hizkuntzaren osagaia izatea. Hotsa bigarren mailako gauza bat da hizkuntzarentzat, bere jardutean darabilen materia bat, alegia. Balio konbentzional guztiek agertzen dute ezaugarri hau —alegia, haien euskarri diren elementu ukigarriekin ez nahastea—. Hala, diru baten balioa finkatzen duena ez da diru horrek duen metalaren balioa; bost liberako ezkutu batek, adibidez, berez izan behar lukeen zilarra-ren erdia du bakarrik; halaber, gehiago edo gutxiago balioko du irudi-

katua izango duen irudiaren arabera, edota muga politiko baten alde batean edo beste aldean egotearen arabera. Eta esandakoa agerikoagoa da oraindik hizkuntza adierazlean, zeren adierazlea, funtsean, ez baita inolaz ere fonikoa; gorputzik gabea da, eta ez dago materiazko gaiez osatua, adierazle baten hots irudia gainerako irudi akustikoetatik bereizten duten desberdintasunez baizik.

Hain da funtsezkoa hatsapen hau, non hizkuntzaren materiazko elementu guztietan —fonemetan ere—, aplikatzen baita. Hizkuntza bakoitzak hotsezko elementu sistema batez baliaturik osatzen ditu bere hitzak. Elementu horietako bakoitza garbiki bereizia dago eta haien kopurua erabat mugatua dago. Baina elementu hauek ezaugarritzen duena ez da, uste genezakeen bezala, haien kualitate berezkoa eta positiboa, baizik eta ez direla nahasten haien artean. Fonemak beste ezer baino lehen, hau dira: entitate erlatibo, negatibo eta aurkakotasunean oinarrituak.

Esandakoaren froga gisa aipa dezakegu hiztunek fonemak ahoskatzerakoan duten askatasun maila: hotsek haien artean desberdinak irautea da, hiztunek bete behar duten baldintza bakarra. Hala, frantsesez *r* ubularra ahoskatzea baldin bada ohiko erabilera, halere, hiztun batzuek *r* apiko-albeolarra ahoskatzen dute; eta hizkuntza ez da horregatik kaltetua gertatzen. Hizkuntzak bereizketa —alegia, desberdintasuna— eskatzen du soil-soilik, eta pentsa zitekeenaren kontra, hotsak nolakotasun aldaezina izan dezan eskatzen du bakar-bakarrik hizkuntzak. Nik frantsesezko *r*-a ahoska dezaket alemanezko *Bach, doch* eta abarreko *ch*-a ahoskatzen den moduan; baina ezin dut alderantziz egin, ezin ahoska bainezakeen alemanez *r*-a *ch*-ren ordeztu, zeren alemanak, osagaiak ezagutzen baititu eta bereizi egin behar baititu. Orobat, ez litzateke *t'* baten ondoan tokirik izango *t* batentzat errusieraz, zeren hori egitea izango bailitza-teke, hizkuntzarentzat desberdinak diren bi hots nahastea (cf. *go vo - rit'* «hitz egin» eta *govorit* «hitz egiten du»). Askatasun handiagoa izango dugu *th*-ren aldetik, hots hau ez baitago errusierak dituen fonemen sisteman.

Idazkeran —beste ikur sistema horretan— ere kontua halakoa denez, idazkeraz baliatuko gara arazo hau argitzeko. Izan ere,

1. Idazkeraren ikurrak arbitrarioak dira: *t* letraren eta hark iru-

dikatzen duen hotsaren artean, adibidez, ez dago inolako erlazorik.

2. Letren balioa guztiz negatiboa eta bereizgarria da; hala, per-

Funtsezko baldintza bakarra hau izango da: nahasterik ez izatea *t* horien eta *l*, *d* eta abarren artean.

3. Idazkeraren balioek, letra kopuru mugatu batez osatua dagoen sistema definitu batean elkarri buruz buru egoteari esker bete dezakete beren zeregina. Ezaugarri hau, bigarrenaz bestekoa ez bada ere, harekin lotua agertzen da oso, eta biak —alegia, bigarrena eta hirugarrena— lehen ezaugarriaren mende daude. Ikur grafikoa erabat arbitrarioa denez, axola gutxikoa da zein den ikur horren forma; areago, sistemak ezarritako mugen barruan du soil-soilik garrantzia ikur grafikoak.

4. Era berean, ikurra zerez egiten den ere ez du axolarik, sistemarentzat axolarik ez duelako (axolarik ez izate honek lehen ezaugarriaren beste ondorio bat da). Letrak zuriz zein beltzez idatziko ditugula, erliebez zein sakongrabatuez, luma batez zein guraizez ere, horrek ez du inolako garrantzirik izango esanahiaren aldetik.

£4. Ikurra, bere osotasunean hartua.

Orain arte esandakoak hau esan nahi du: *hizkuntzan desberdintasunak daude bakar-bakarrak*. Areago, edozein arlotako desberdintasun bat, oro har, termino positiboen gainean gauzatua agertzen da; baina hizkuntzan desberdintasunik besterik ez dago, *termino positiborik ga-be*. Adierazlea nahiz adierazia hartu kontuan, hizkuntza izateak ez dakartza berarekin sistema linguistikoa baino lehenagoko ideiak eta hotsak, bai zik eta sistema horretatik ateratako desberdintasun kontzeptualak eta desberdintasun fonikoak soil-soilik. Axola gutxiago du zenbat ideia edo gai foniko dagoen ikur batean, ikur horren inguruan —beste ikurretan— dagoena baino. Esandako hau egia dela frogatzeko, aski dugu gogora-

tzea termino baten balioa alda daitekeela haren esanahia eta hotsak aldatu gabe, inguruko terminoren baten aldatze soilarengatik (ik. 150. orr.).

Baina hizkuntzan dena negatiboa dela esatea, adierazlea eta adierazia banatuki hartzen ditugunean soilik da egia: ikurra bere osotasunean hartzen dugun unean, bere ordenean positiboa den zerbaiten aurrean gaude. Hizkuntza sistema bat da: sistema linguistiko bat, ideia desberdintasun sail batez konbinaturiko hots desberdintasun sail bat da; baina hainbat ikur akustiko pentsamenduaren masan egingdako hainbeste zatiketari aurrez aurre jartzearen ondorioz, balio sistema bat sortuko da, eta sistema hori izango da, hain zuzen, ikur bakoitzaren barruan benetako lotura zertzen duena elementu fonikoen eta psikikoen artean. Adierazlea eta adierazia, banatuki hartzen direnean erabat negatiboak eta bereizgarriak diren arren, haien konbinaketa halere gertaera positiboa da. Areago, hizkuntzak dakarren gertaera mota bakarra da hori, zeren hizkuntza erakundeari berez dagokiona baita, hain zuzen, desberdintasun maila bi horien arteko paralelismoari eustea.

Aipatu arazo honi dagokionez, gertaera diakroniko batzuk oso adierazgarriak gertatzen dira: askotan, adierazlearen aldaketak ideien aldaketa ekarri du; kasu horietan garbi ikusten da bereiziriko ideien batuketa, hasteko, ikur bereizleen batuketari dagokiola. Bi termino, aldaketa fonetiko bat dela kausa, nahasten direnean (*décrépit* = *decrepitus* eta *décrépi*, *crispus*-etik, adibidez), ideiek ere nahasteko joera agertuko dute, baldin eta halako nahastea gertatzeko biderik apurrena badago. Termino bat bitan bereizten da (*chaise* eta *chaire*, esaterako). Bereizketa sortu berriak esanguratsu bilakatzeko joera agertuko du, nahiz ez beti —ezta hasieratik ere— ez lortu. Eta alderantziz ere, gogoak somaturiko bereizketa ideal orok, adierazle desberdinen bidez adierazia agertzeko joera izan ohi du; eta gogoak gehiago bereizten ez dituen bi ideiak, adierazle bakar batean nahasteko joera izaten dute.

Ikurrak —termino positiboak— beren artean erkatzen diren unetik beretik ezin daiteke jada bereizketei buruz hitz egin; desegokia izango litzateke adierazpide hori, zeren irudi akustikoen erkaketa —adibidez, *aita* eta *ama*-rena—, edota bi ideiena —adibidez «aita» ideia eta «ama» ideiarena— egiteko baita soilik zuzena; bi ikur, —bakoi-

tzak bere adierazia eta adierazlea dituen—, ez dira desberdinak, bereiziak baizik. Haien artean *aurkakotasuna* dago bakar-bakarrik. Eta mintzairaren mekanismoa, —gero aipatuko duguna—, mota hone-tako *aurkakotasunetan*, eta buruz buru egote horrek ezinbestez dakar-tzan desberdintasun foniko eta kontzeptualetan dago oinarritua, hain zuzen.

Eta balioari dagokionez egia dena, egia da halaber banakoaren kasuan (ik. 145. orr.). Kontzeptu bati dagokion ahozko katearen zati bat da eta bata eta bestea izaera desberdintasun hutsekoak dira. Bereizgarri izatearen hatsapena honela azal daiteke, banakoaren gai-nean zertzen badugu hatsapen hori: *banakoaren ezaugarriak, banako -arekin berarekin nahasten dira*. Hizkuntzan, —semiologia sistema orotan bezala— ikur bat beste ikurretatik bereizten duen guztia da, hain zuzen, ikur hori osatzen duena. Desberdintasuna da hain zuzen ezaugarria gauzatzen duena, desberdintasunak balioa eta banakoa ere gauzatzen dituen era berean.

Hatsapen honen beste ondorio bat —nahiko paradoxazkoa—, hau da: eskuarki «gramatikako gertaera» esan ohi dena bat dator azke-nean banakoaren definizioarekin, zeren definizio honek beti termino-ak elkarri buruz buru egote bat adierazten baitu. Baina aurkakotasun hau bereziki nabarmena da banakoaren kasuan. *Nacht: Nächte* -ren tankerako pluralaren osaketa alemanez, adibidez, gramatika gertaeran —singularra umlaut gabe eta amaierako *e* gabe, plural umlaut eta *e*-dunari aurrez aurre aurkakotasunean dauden terminoetako bakoitza, sistema barruan gertatutako buruz buru egote joko batez dago osatua. Bakartuki hartuak, *Nach* ez *Nächte* ez dira ezer: beraz, dena elkarri buruz buru egotea da. Bestela esanda, *Nach: Nächte* erlazioa, *a/b* alje-brazko formula baten bidez adieraz daiteke; formula horretan *a* eta *b* ez dira termino sinpleak, baizik eta lotura multzo batetik ateratako ter-minoak. Esan genezake hizkuntza dela termino konplexuak baizik ez dituen aljebra bat. Hizkuntzak bere baitan dituen aurkakotasunen arte-an, batzuk esanguratsuagoak dira beste batzuk baino; baina banakoa eta «gramatikako gertaera», gertaera orokor baten alderdi desberdinak izendatzeko erabilitako izen desberdinak baizik ez dira; gertaera oro-kor hori hizkuntza aurkakotasunen jokoa da. Hain da egia esandako hau, non gramatikako gertaeretatik hasi behar baikenezake gramati-kako gertaerei heltzeko unean. *Nach: Nächte* bezalako aurkakotasun

bat azaltzean, adibidez, galdetuko genuke ea zein diren aurkakotasun honetan parte hartzen duten banakoak. Bi hitz hauek al dira elkarri buruz buru dauden bakarrak, ala kideko hitzen serie osoa da partzen hartzen duena? Ala *a* eta *ä* al dira? Ala singular guztiek eta plural guztiek hartzen dute parte?

Unitatea eta gramatika gertaera ez lirateke nahastuko, hizkuntza ikurrak zerbait gehiagoz osatuak balira, desberdintasunez gaindi. Baina hizkuntza den moduan, zernahi den hizkuntzari heltzen zaion ikuspuntua, guztietan, ez dugu gauza sinpleagorik aurkituko: toki guztietan eta beti, elkar baldintzatzen duten terminoen arteko oreka konplexu hori bera aurkituko dugu. Erabat esanik, *hizkuntza da forma bat, eta ez substantzia bat* (ik. 147. orr.). Inoiz ez gara behar hainbat jabetuko egia honetaz; eta hizkuntza fenomenoan substantzia bat dagoela uste izatetik datozkigu hain zuzen gure terminologiaren oker guztiak, hizkuntzaren gauzak izendatzeko modu desegoki guztiak.

V

Erlazio sintagmatikoak eta elkartze erlazioak

§1. Definizioak.

Beraz, hizkuntza egoera batean, den-dena erlazioetan datza; nola jokutzen dute?

Terminoen arteko erlazioak eta desberdintasunak bi arlo desberdinetan gertatzen dira, eta haietako bakoitza dela eta, balio ordena bat sortzen da. Bi ordena hauek elkarri buruz buru egoteari esker, hobetu ulertuko dugu ordena bakoitzaren izaera. Erlazioak eta desberdintasunak, gure buru jardueraren bi formari dagozkie; bi forma horiek ezinbestekoak dira hizkuntza bizi dadin.

Alde batetik, hitzek, diskurtsoan, kateatuak joatea dela medio, hizkuntzaren linealtasunean oinarrituriko erlazioak ezartzen dituzte haien artean; hizkuntzaren linealtasuna dela eta, baztertua geratzen da erabat bi elementu batera ahoskatzeko aukera (ik. 100. orr.). Elementuak bata bestearen atzetik lerrokatuak agertzen dira hizketan gauzaturiko katean. Lerro batean zehar harturiko tartean oinarritzen

diren konbinazioak *sintagmak* izenda ditzakegu¹⁷. Sintagma, beraz, hurrenez hurreneko unitate bi edo gehiagoz dago osatua beti (adibidez, *re-lire; contre tous; la vie humaine; Dieu est bon; s'il fait beau temps, nous sortirons* eta abar). Sintagma batean kokaturik, termino batek aurrean zein atzean doanarekin —edo aldi berean biek— buruz buru dagoelako hartzen du bere balioa.

Beste alde batetik, diskurtsotik at zerbait komun eskaintzen duten hitzak oroimenean elkartuak gertatzen dira; era horretara, multzo handiak osatzen dituzte, eta multzo horietan era askotako erlazioak ezartzen dira. Hala, frantsesezko *enseignement* hitza dela eta, gure buruak oharkabeki beste hitz andana bat ekarriko du gogora (*enseigner, renseigner* eta abar, edota *armement, changement* eta abar, edota *éducation, apprentissage* eta abar); alde batetik zein bestetik, hitz guztiek zerbait dute batera. Garbi dago azkeneko koordinazio horiek desberdinak direla lehen aipatu koordinazioetatik (sintagman gertatutakoetatik, alegia): ez daude zabaleran oinarrituak, burmuinean kokatuak daude, eta gizabanako bakoitzaren hizkuntza osatzen duen barneko altxor horren zati dira. Koordinazio horiei *elkartze erlazioak* esango diegu.

Sintagma mailako lotura *in praesentia* da; sail batean batera dauden bi termino edo gehiago ditu oinarri. Elkartze mailako lotura, berriz, *in absentia* elkartzen ditu terminoak, sail mnemoniko birtual batean.

Ikuspegi biko honetatik, banako linguistiko bat eraikin baten zati batekin —adibidez, zutabe batekin— erka dezakegu. Zutabeak, alde batetik, badu halako erlazioa berak heltzen duen arkitrabearekin; espazioan agertzen diren bi unitateren kokaerak erlazio sintagmatikokan pentsarazten digu; beste alde batetik, zutabea doriar ordenatutakoa baldin bada, beste ordenekiko erkaketa ekartzen du gogora (ordena joniko, korintiar eta abarrekiko), eta elementu horiek —ordena horiek— espazioan ez dauden elementuak dira: erlazioa elkartze mailakoa da.

Koordinazio ordena bi hauetako bakoitzak oharpen berezi batzuk eskatzen ditu.

£2. Erlazio sintagmatikoak.

158. orrialdeko adibideek aditzera ematen dute sintagmaren nozioa ez dela hitzen gainean bakarrik zertzen, baizik eta orobat hitz multzoen gainean, dimentsio orotako eta mota orotako unitate konplexuen (hitz elkartu, eratorri, perpaus atal, perpaus osoen) gainean.

Ez da nahikoa gogoan hartzea sintagma baten zati guztiak elkarren artean lotzen dituen erlazioa (*contre* eta *tous*, *contre tous* esapidetan, *contre* eta *maître*, *contremaître*-n, adibidez); kontuan hartu behar da halaber osotasuna bere zatiekin lotzen dituen erlazioa (*contre tous*, *contre-ri* buruz buru alde batetik, eta *tous-i* bestetik, edota *contremaître*, *contre -ri* eta *maître-ri*).

Hemen, eragozpen bat aipa liteke. Perpausa da sintagma tipo beteena. Baina perpausa hizketari dagokio, ez hizkuntzari (ik. 40. orr.). Ez da hortik segitzen sintagma ere hizketari dagokiola? Guk ezetz uste dugu. Hizketari dagokiona konbinazioen askatasuna da. Hortaz, galdera hau azaldu beharra dugu: sintagma guztiak era berean dira libreak?

Lehenik, esapide asko hizkuntzarenak dira, eta horiek esaerak dira. Esaeretan, erabilerak erabat galarazten du bertan ezer aldatzea, zati esanguratsu desberdinak —hausnarketari esker— bereiz daitezkenen ere (cf. *à quoi bon? allons donc!* eta abar). Eta beste hainbeste esan daiteke *prendre la mouche*, *forcer la main à quelqu'un*, *rompre une lance*, edota *avoir mal à (la tête* eta abar), *à force de (soins* eta abar), *que vous ensemble?*, *pas n'est besoin de...*, eta abarreko esapidetegi buruz, beste maila apalago batetik bada ere. Esamolde horiek ohikoak izatea —alegia, ohikotasuna ezaugarri izatea—, haien esanahiaren edo haien sintaxien berezitasunen mendean dago. Esapide hauek ezin asmatu dira bat-batean; tradizioak helaraziak datozkigu. Orobat, hitz batzuk aipa ditzakegu hemen, zeinek, azterketa onartu arren, haien osaketan irregulartasun morfologikoren bat baitute; horietan, delako irregulartasun hori erabileraren poderioz gorde da soil-soilik (cf. *difficulté*, *facilité*-ren eta abarren ondoan, *mourrai*, *dor-mirai*-ren eta abarren ondoan, eta abar).

Eta hori ez da dena: forma erregularren gainean osaturiko sintagma mota guztiak hizkuntzan sartu behar dira, ez hizketan. Izan ere, hizkuntzan ezer abstraktorik ez dagoenez, mota horiek existitzen dira soil-soilik, hizkuntzak bildu dituen sintagma mota horien espezimenen kopurua nahikoa denean. *indécorable* bezalako hitz bat agertzen

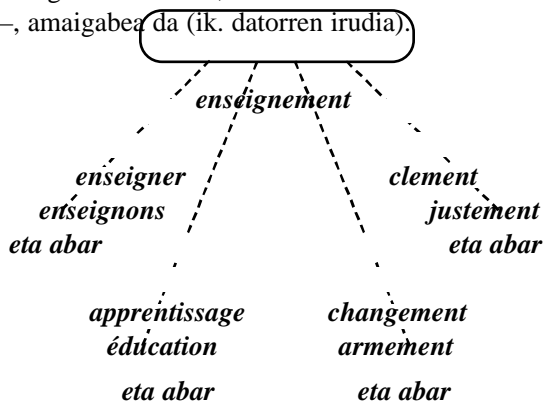
denean hizketan (ik. 205. orr.), mota jakin bat badagoela dakar bera-
rekin hitz horrek, eta tipo hori, bere aldetik, soilik gerta daiteke hiz-
kuntzaren arlokoak diren nahiko hitz antzekoen oroitzapenagatik
(*impardonnable, intolérable, infatigable* eta abar). Berdin-berdin ger-
tatzen da eredu erregularren gainean osaturiko perpaus eta hitz mul-
tzoekin; *la terre tourne, que vous dit-il?* eta horrelako konbinazioak
ere, oinarria hizkuntzan —oroitzapen jakin moduan— duten mota
orokorrekin datoz bat.

Baina onartu beharra dago sintagmaren esparruan ez dagoela
muga jarririk erabilera kolektiboaren lekukotasuna den hizkuntzako
gertaeraren, eta gizabanakoaren askatasunaren mendekoa den hizketa-
ko gertaeraren artean. Askotan zaila izan ohi da banakoen konbinake-
ta bat sailkatzea, zeren faktore bata eta bestea bateratu egin baitira —
eta zehazteko zaila den hein batean, gainera—, konbinaketa hori gau-
zatu ahal izateko.

£3. Elkartze erlazioak.

Elkartze mentalez osaturiko taldeetan, zerbait gehiago gerta-
tzen da, guztiona den zerbait azaltzen duten esparruak lotzeaz gain.
Gogoia, taldeek lotzen dituzten erlazioen izaeraz jabetzen da, eta hala
eginik, elkartze erlazioak sortzen ditu, eta kasu bakoitzean, haien
kopurua, diren erlazio askotarikoen kopuru bera izango da. Hala,
enseignement, enseigner, enseignons eta abarretan elementu bat dugu,
termino guztietan dagoena: erradikala; baina *enseignement* hitza,
beste elementu baten arabera —adibidez, atzizkiaren arabera— anto-
laturiko sail batean egon daiteke sartua (cf. *enseignement, armement,*
changement eta abar); halaber, esanahien analogiaren gainean ezar
daiteke elkarketa (*enseignement, instruction, apprentissage, éducation*
eta abar), edo alderantziz, hots irudien antzekotasun soilean (adibidez,
enseignement eta *justement*¹⁸). Hortaz, esanahiaren eta formaren
elkarketa bikoitza antola dezakegu, edota bakar-bakarrik esanahiaren
edota formaren elkarketa osa. Edozein hitzek, beti, gogoraraz dezake
era batera edo bestera berarekin elkartzeko egokia den guztia.
Sintagma batek berehala gogorarazten ditu hurrenez hurren joateko
ordena bat eta elementu kopuru jakin bat; baina elkartze familia baten

terminoak, aldiz, ez dira kopuru mugatuan agertzen, ezta ordena jakin batean ere. *désir-eux*, *chaleur-eux*, *peur-eux* eta abar elkartzen baditugu, ezin esango genuke, aldez aurretik, zenbat hitz etorriko zaizkigun gogora, ezta zein ordenean etorriko zaizkigun ere. Termino jakin bat, beste termino koordinatu batzuk elkartzen diren puntua da, konstelazio baten erdigunea bailitzan; termino koordinatu horien batuketa —kopurua—, amaigabea da (ik. datorren irudia).

Halere, elkartze sail honen bi ezaugarri horietatik—ordena zehaztugabetik eta kopuru mugagabetik—, bakarrik lehen ezaugarria betetzen da beti; bigarrena baliteke ez gertatzea. Hala gertatzen da multzokatze mota honen tipo ezaugarri batean: flexio paradigmetan, alegia. Latinez, *dominus*, *domin* , *domin* eta abarretan, elementu komun batez sorturiko elkartze talde bat dugu, *domin*- izen-erroaren inguruan osaturiko elkartze talde bat; baina saila ez da amaigabea, *enseignement*, *changement* eta abarrena bezala; kasu kopurua mugatua da. Baina, kasu horiek hurrenez hurren joatea, aldiz, ez da betetzen, sail hori ez dagoelako espazioan ordenatua; eta gramatikalariek era batean eta ez bestean ordenatzen badituzte, arbitrariotasunaren izenean egin ahalko dute soil-soilik. Hitzunen konszientzian, nominatiboa ez da, inolaz ere, deklinabidearen lehen kasua, eta terminoak halako zein holako ordenean agertu ahalko dira.

VI

Hizkuntzaren mekanismoa

£1. Sintagma mailako elkartasunak.

Hortaz, hizkuntza osatzen duten fonetika mailako eta kontzeptu mailako desberdintasunen multzoa, bi erkaketa moten ondorioa da: ukipenak bai elkartze mailan bai sintagma mailan gertatzen dira; ordena batekoak zein bestekoak, hein handi batean, hizkuntzak ezarriak daude; ohiko erlazio hauen multzoa da hizkuntza osatzen dutena, eta haren jardutean gainerako guztia gailentzen duena.

Antolaketa honetan lehen-lehenik atzematzen duguna *sintagma mailako elkartasunak* dira: ia hizkuntzaren banako guztiak, ahozko katean inguruan dutenaren arabera edo banako horiek berak osatuak dauden ondoz ondoko zatien arabekoak dira.

Froga moduan, aski da hitzen eraketa aipatzea. *Désireux* bezalako banako batek, bi azpibanakoetan zatitzen da, baina ez zati horiek bata bestearekin elkartzen diren bi zati aske bailiran (*désir+eux*): izan ere, banako hori solidarioak diren bi osagaien konbinaketa bat da, emaitza bat, goragoko banako batean gauzaturiko elkar eraginari esker (*désir x eux*) soilik balioa duena. Atzizkia, bakartuki hartua, ez da existitzen, eta hizkuntzan leku hartzen du, *chaleur-eux*, *chanc-eux* eta horrelako ohiko terminoak baudelako. Halaber, erroa, bere aldetik, ez da autonomoa; atzizki batekiko konbinaketari esker baizik ez da existitzen; *roul-is-en*, *roul* elementua ez da ezer, darraikion atzizkiaz arintzen badugu. Osotasunak zatiei esker balio du; orobat, osotasunetan duten lekuari esker balio dute zatiek, eta horra zergatik zatiaren eta osotasunaren arteko erlazio sintagmatikoa, zatiek haien artean dutena bezain garrantzitsua den.

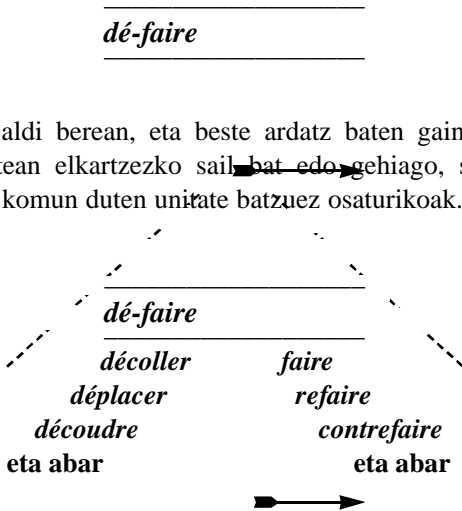
Aipatu hatsapen orokor honek, lehen —160. orr.an— azalduriko adibide guztietan egiaztatzen da; unitate txikiagoez osatuak dauden unitate zabalagoez aritzen gara; batzuen eta besteen artean, solidaritatezko erlazioak daude.

Egia da hizkuntzak banako burujabeak agertzen dituela, haien zatiekiko ez beste banakoekiko erlazio sintagmatikorik agertzen ez dutenak. *Oui, non, mer ci* bezalako esaldien kideak esan berri dugunaren adibide onak gertatzen dira. Baina gertaera hori —ohiz kanpokoa dena, bestalde—, ez da nahikoa hatsapen orokor hori zalatzen jartzeko. Eskuarki ez gara ikur bakartuez baliatzen hitz egiteko garaian, baizik eta ikur multzoez, berak ere ikur diren masa antolatuez. Hizkuntzan dena desberdintasunetara murriz daiteke, baina aldi berean, multzokazteetara ere bai. Mekanismo hau, hurrenez hurreneko terminoen joko

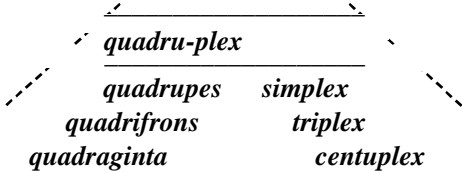
bat dena, makina batekin erka dezakegu; makina horretako atal guztiek, nahiz dimentsio bakar batean ezarriak egon, elkar eragina jasaten dute.

£2. Bi multzokatze erek aldi berean jokatzea.

Era horretara osatu diren sintagma mailako multzokatzeen artean, elkar mendekotasunezko lotura bat dago; elkar baldintzatzen dute. Espazioan gertaturiko koordinazioak elkartze mailako koordinazioak sortzen laguntzen du, eta elkartezko koordinazio horiek, bere aldetik, beharrezkoak dira sintagmaren zatien azterketa egin ahal izateko. Eman dezagun *dé-faire* hitz ~~elkartua~~ dugula. Hitz hori, ahozko kateari dagokion lerro horizontal batean irudika dezakegu:

Orobat, latinezko *quadruplex* -a, sintagma bat da, bi elkartezko sailetan oinarritzen delako:

Défaire eta *quadruplex* -en inguruan beste forma hauek igeri dabiltzalako deskonposa daitezke azpibanakoetan bi hitz horiek, edo bestela esanda, sintagmak dira. Hala, *dé-faire* ezin azter liteke, *dé*-formak edota *faire* formak barne dituzten gainerako formak hizkuntzatik desagertuko balira; orduan, banako sinple bat izango litzateke, eta bere bi zatiak ezingo lirateke buruz buru egon.

Orain ulertzen dugu sistema biko honen jokoa diskurtsoan.

Gure gogoak gordeak ditu sintagma mota konplexu edo ez hain konplexu guztiak, edozein motatakoak edo zabaleratakoak diren; eta sintagma erabiltzeari ekiterakoan, elkartze multzoak hartzen ditugu kon-tuan gure aukera zehazteko. Norbaitek *marchons!* esaten badu, inskons-zienteki elkarketa multzo askotarikoak gogoratzen ditu, eta multzo asko-tariko horien elkargunean *marchons* sintagma dago. Alde batetik, sin-tagma hau *marche! marc hez!* sailaren barruan agertzen da, eta *mar - chons!* sintagma hautatzea determinatzen duena da soil-soilik bere saile-ko beste sintagmekin buruz buru egotea. Bestetik, *marchon!-ek mon - tons! mungeons!* eta abarreko sailak gogorarazten ditu; *marchons!* sin-tagma, lehen aipaturiko prozedura bera erabiliz gertatzen da hautatua sail horien artetik, sail bakoitzean garbi dagoelako zer egin behar den bilatu-riko unitateari dagokion bereiztasuna lortu ahal izateko. Adirazi nahi den ideia aldatzen bada, beste aurkakotasun batzuk beharko dira balio berri bat agertarazi ahal izateko; esango da, adibidez, *marchez!* edo *montons!*.

Hortaz, ez da nahikoa esatea, ikuspuntu positibo batean koka-tuak, *marchons!* aukeratu dela adierazi nahi dena esan nahi duelako. Egia esan, ideiak ez du forma bat atxikitzen, baizik eta ezkutuan dago-en sistema oso bat, zeinari esker lortzen baitira ikurra eratu ahal iza-teko beharrezkoak diren aurkakotasun guztiak. Ikur horrek ez luke berez inongo esanahi berezkorik izango. Egunen batean ez baleude *marche! marchez!* sintagma *marchon*-i buruz buru, orduan zenbait aurkakotasun desagertuko lirateke, eta *marchon*-en balioa *ipso facto* gertatuko litzateke aldatua.

Hatsapen hau sintagmetan eta era orotako perpausetan —baita konplexuenetan ere— aplikatzen da. «que vous dit-il?» esaldia aho-skatzen dugun unean, elementu bat aldarazten dugu ezkutuko sintagma

mota batean, adibidez, «que *te* dit-il?» — «que *nous* dit-il?» eta abarreko sintagma motan; guk hor *vous* izenordaina aukeratzen dugu. Eragiketa horretan, —zeina eskaturiko puntuan beharrezko bereizketara ez garamatzan guztia burmuinean ezabatzean baitatza—, parte hartzen dute elkartze mailako multzokatzeek eta sintagma motek.

Alderantziz, banako txikienak eta are elementu fonologikoak, finkatze eta hautatze prozedura honen mendean daude, banako eta elementu fonologiko horiek balio batez hornituak daudenean. Eta baieztapen hori egitean, ez ditugu bakarrik kontuan hartzen *p̄θtit* («petite» idatzia) eta *p̄θti* («petit» idatzia) buruz buru, latineko *domin* eta *domin* buruz buru eta horrelako kasuak —non desberdintasuna, zoriaren halabeharrez, fonema soil baten gainean baitatza—, baizik eta bereizgarriagoa eta kontuzkoagoa den gertaera hau hartuko dugu kontuan: fonema batek, berez, zeregin jakina du hizkuntza egoera baten sisteman. Adibidez, grezierazko *m*, *p*, *t* eta abar ezin agertu badira hitz bukeran, horrek esan nahi du fomena horiek hitzeko halako tokian agertzea edo ez agertzeak garrantzia duela hitzaren egituran eta esaldiarenean. Baina era horretako kasu guztietan, hots bakartua, gainerako unitate guztiak bezala, hautatua izango da burmuinean taxuturiko aurkakotasun biko bat kontuan hartu ondoren: hala, *anma* irudizko multzoan, *m* hotsa aurkakotasun sintagmatikoan dago inguruan duen guztiarekiko, eta elkartze aurkakotasunean gogoak iradoki dezakeen guztiarekiko. Adibidez,

a n m a

v

d

£3. Erabat arbitrarioa dena, eta erlatiboki arbitrarioa dena.

Hizkuntzaren mekanismoa, bereziki garrantzizkoa den beste ikuspuntu batetik har daiteke kontuan.

Ikurraren arbitrariorotasunaren hatsapen orokorrak ez du oztopatzen hizkuntza guztietan bereiztea, alde batetik, erabat arbitrarioa

dena —hau da, zergatikorik gabekoa—, eta neurri batean soilik arbitrarioa dena, —hau da, erlatiboki arbitrarioa dena—, bestetik. Soilik ikurretako batzuk dira erabat arbitrarioak; beste ikur batzuetan, fenomeno batek hartzen du esku, fenomeno horri esker, arbitrariotasunean maila desberdinak atzeman daitezkeelarik, arbitrariotasuna ezabatu gabe: *ikurra erlatiboki motibatua izan daiteke*.

Hala, *vingt* ziorik gabekoa da, baina *dix-neuf* ez da neurri berean ziorik gabekoa, zeren *dix-neuf* ikurrak gogorarazten baititu hura osatzen duten terminoak eta hari lotuak dauden beste batzuk, *dix*, *neuf*, *vingt-neuf*, *dix-huit*, *soixante-dix* eta abar, adibidez; banatuki hartuak, *dix* eta *neuf* terminoak, *vingt* terminoa dagoen egoeran daude haiek ere, baina *dix-neuf* motibazio erlatiboko kasu bat da. Beste hainbeste gertatzen da *poirier*-en: alde batetik, *poire* hitz soila gogorarazten du, eta bestetik, *-ier* atzizkiak *cerisier*, *pommier* eta abar gogorarazten ditu; ez, ordea, *frêne*, *chêne* eta abar. Ildo beretik, *berger* forma —erabat ziorik gabekoa dena— eta *vacher* forma —erlatiboki motibatua dena— erka ditzakegu, edota *geôle* eta *cachot*, *hache* eta *couperet*, *concierge* eta *portier*, *jadis* eta *autrefois*, *souvent* eta *fréquentement*, *aveugle* eta *boiteux*, *sourd* eta *bossu*, *second* eta *deuxième* frantseseko bikoteak, edota alemanezko *Laub* eta frantseseko *feuillage*, frantseseko *métier* eta alemanezko *Handwerk*. Ingeleseko *ships* «ontziak» formak, haren eraketagatik, *flags*, *birds*, *books* eta abarrezko sail osoa gogorarazten du; *men* «gizonezkoak», *sheeps* «arkumeak» terminoek, aldiz, ez dute ezer gogorarazten. Grezieraeko *d s* -k «emango dut» formak, geroaldia adierazteko, *l s* , *s so*, *túps* eta abarren asoziazioa gogorarazten duen ikur batez baliatzen da; *eîmi* «joango naiz», aldiz, bakar-bakarrik dago.

Orain ez da, kasu bakoitzean motibazioa baldintzatzen duten faktoreak aztertzeke eta aurkitzeke unea; baina zenbat eta errazagoa izan sintagma mailako azterketa, eta agerikoagoa azpibanakoen esanahia, erababatekoagoa izango da orduan motibazioa. Izan ere, badaude *poir-ier*-en eraketako elementu begien bistakoak, *ceris-ier*, *pommier* eta abarren aurrez aurre jartzen badugu *poir-ier*; baina badaude beste batzuk esanahi uherrekoak edo esanahirik gabekoak direnak; hala, noraino dagokio *cachot*-en *-ot* atzizkia esanahizko elementu bati? *coutelas*, *fatras*, *plstras*, *canevas* bezalako terminoak erlazioa-

tzean, *-as* , izenei berezkoa zaien eraketako elementua delako ideia atera daiteke, zehazkiago zer den definitu ahal izan gabe. Bestalde, kasu onenak kontuan hartuak ere, motibazioa inoiz ez da erabatekoa. Terminoa osatzen duten osagaiak (cf. *dix* eta *neuf*, *dix-neuf*-en) arbitrarioak dira, eta hala izateaz gainera, termino osoa, bere aldetik, inoiz ez da zatien balioen batuketa soilak: *poir* x *ier* eta *poir* + *ier* ez dira berdinak (ik. 163. orr.).

Fenomenoari berari dagokionez, aurreko paragrafoan azalduriko adierazpenez gertatzen da argitua: erlatiboki motibatua den nozioak hau dakar berarekin: 1. agerturiko terminoaren azterketa, eta horrenbestez, erlazio sintagmatiko bat. 2. Termino bat edo batzuen gogoraztea, eta horrenbestez, elkartze erlazio bat. Eta mekanismo hau da, hain zuzen, edozein termino ideia bat adierazi ahal izateko baliogarri bihurtzen duen mekanismoa. Orain arte, banakoak beti balio gisa agertu zaizkigu, hau da, sistema bateko elementu gisa, eta batez ere buruz buru egotearen ikuspegitik hartu ditugu kontuan banakoak; orain, aldiz, banakoak haien artean lotzen dituzten elkartasunak onartuko ditugu; solidaritate hauek dira elkartze mailakoak eta sintagma mailakoak, eta arbitrariotasuna mugatzen dutenak. *Dix-neuf* solidarioa da *dix-huit*, *soixante-dix* eta abarrekin elkartze mailan; eta sintagmatikoki *dix* eta *neuf* (ik. 163. orr.) haren elementuekin. Erlazio biko horrek, duen balioaren zati bat ematen dio termino horri.

Gure ustez, sistema denez gero hartutako hizkuntzari dagokion guztia, ikuspuntu honetatik hartu behar da: arbitrariotasunak ezartzen duen mugatik, hain zuzen. Ahal den oinarririk onena da. Izan ere, hizkuntzaren sistema oro ikurraren arbitrariotasunaren hatsapen irrazionalan dago oinarritua. Hatsapen horrek, inolako murrizketarik gabe aplikatua, zailtasun gorenera eramango luke hizkuntzan; baina gogoak ordena eta erregularitasuneko hatsapena sartzeari lortzen du ikurren multzoan, eta hori da erlatiboki motibatuari dagokion eginkizuna. Hizkuntzaren mekanismoa erabat arrazionala balitz, bere baitan azter genezake hizkuntza; baina sistema izatez kaotiko baten partezko zuzenketa bat denez, hizkuntzaren izaerak berak inposaturiko ikuspegi onartzen da, eta horrenbestez, mekanismo hori, arbitrariotasunak ezarritako mugatzearen ondorio gisa ikertzen dugu.

Ez dago hizkuntzarik, ezer motibaturik ez duenik; haren barne-

an dena motibatua legokeen hizkuntza bat bururatzea, bestalde, ezinezkoa litzateke definizioz. Bi muturren artean, hau da, gutxienerako antolaketaren eta gutxienerako arbitrariotasunaren artean, barietate posible guztiak daude sartuak. Hizkuntza desberdinek bi mailetako osagaiak izan ohi dituzte beti: erabat arbitrarioak diren osagaiak eta erlatiboki motibatuak direnak. Osagai horiek agertzen diren proportzioak desberdinak izan ohi dira, eta ezaugarri hau oso garrantzitsua da, hizkuntzak sailkatzean eragina izan dezakeena.

Neurri batean —muturreraino iritsi gabe, baina aurkakotasun hori alde batean edo bestean nabarmentzen duen neurrian— esan genezake *lexikologikoak* direla ziorik gabeko terminoen agerpena nabarmen-nabarmena duten hizkuntzak; ziorik gabeko terminoen gutxienerako agerpena, aldiz, *gramatikaletan* gertatzen da. Horrek ez du esan nahi «lexiko» eta «arbitrario» terminoak alde batetik, eta «gramatika» eta «motibazio erlatiboa» bestetik haien artean sinonimoak direnik, baina badago zerbait hatsapen horretan komuna dena. «Lexiko» eta «arbitrario» alde batean, eta «gramatika» eta «motibazio erlatiboa» bestean, haien artean sistema osoa mugitzen den bi poloak dira, bi aurrez aurreko korrante, haien artean hizkuntzaren higidura gertarazten dutenak: lexiko mailako tresneria —alegia ziorik gabeko ikurra— erabiltzeko joera bata, eta gramatikak eskaintzen dituen tresnari —hau da, eraketako erregelari— emandako lehentasuna bestea. Ikusiko da, esaterako, ingelesak leku handiagoa ematen diola ziorik gabekoari, alemanak baino. Baina hizkuntza mota guztietan lexikologikoena txinatar hizkuntza da; sanskrito eta indoeuropea, aldiz, gramatikaletan gramatikalenak dira. Hizkuntza baten barnean, haren bilakeraren higidura, etengabeko higidura gisa uler daiteke, motibatua denetik arbitrarioa deneraino, eta arbitrarioa denetik motibatua deneraino. Halako gorabeherak direla eta, bi ikur kategoria horien proportzioak aldatu ohi dira. Hala, frantsesak arbitrarioak diren terminoen ugalketa du ezaugarri latinen aldean: latinez *inimicus* terminoak *in* eta *amicus* gogorarazten ditu, eta haietaz motibatua dago; *ennemi* terminoa, aldiz, ez dago ezerk motibatua, eta erabat arbitrarioak diren terminoen esparruan dago kokatua; ikurra arbitrarioa izatea hori, bestalde, hizkuntza ikurraren funtsezko baldintza da. Adibide askotan ikus liteke aldaketa hori: cf. *constre* (*stre*) : *coûter*, *fabrica* (*faber* : *f*) : *orge*, *magister* (*magis*) : *mûtre*, *berbec* (*berb*) : *berberius* (*berb* : *x*) : *berger* eta abarretan. Aldaketa horiek oso itxura berezia ematen diote frantses hizkun-

tzari.

VII

Gramatika eta bere zatiak

§1. Definizioak; ohiko zatiak.

Hizkuntzalaritza estatikoari, hau da, hizkuntza egoera baten deskribapenari, *gramatika* esan diezaiokegu, «xakearen gramatika», «Burtsaren gramatika» eta abarreko adierazpenetan aurki dezakegun zentzu zehatz eta gainera ohikoan. Horietan, gramatika, gauzaki konplexu eta sistematikoa da, batera existitzen diren balioei jokoan esku harrarazte diena.

Gramatikak adierazpide sistema gisa aztertzen du hizkuntza; gramatikala esatean, sinkronikoa eta esanahi mailakoa esaten ari gara, eta, aldi berean garai desberdinetan zangalatrau dagoen sistemarik ez dagoenez, ez dago guretzat «gramatika historiko»-rik; era horretara esaten zaion hizkuntzalaritza, hizkuntzalaritza diakronikoa besterik ez da.

Gure definizioa ez dator bat eskuarki eman ohi den definizio hertsia goarekin. Izan ere, *morfologiak eta sintxiak* osatu dute, abenikoz, gramatika, eta alde batera utzi da *lexikologia* edo hitzen zientzia dena.

Baina, lehenik, atxikiak al daude zati horiek errealitateari? Egokituak al daude azaldu berri ditugun hatsapenetara?

Morfologia, hitzen kategoria desberdinez (aditz, izen, adjektibo, izenordain eta abarrez) arduratzen da, baita flexioaren era desberdinez (aditz joko eta deklinabideaz) ere. Estudio hau sintaxitik bereiztearen alde, esan ohi da sintaxiaren helburua hizkuntza unitateen berezko funtzioak direla, eta morfologiaren helburua, berriz, hizkuntza unitateen formak soil-soilik; morfologiari aski zaio esatea, adibidez, grezierazko *phúlax* «zaindari» terminoaren genitiboa *phúlakos* dela; sintaxiak bi forma horien erabilera jakinarazten digu.

Baina halako bereizketa lilurazkoa da; *phúlax* izenaren for-

men multzoa, soilik forma desberdinei loturiko funtzioen erkaketa-ri esker bihurtzen da flexio paradigma; eta alderantziz ere, funtzio horiek zilegiztatuak daude morfologian, baldin eta haietako bakoitzari ikur foniko jakin bakar bat badagokio. Deklinabidea ez da forma batzuen zerrenda bat, ezta abstrakzio logiko batzuen multzo bat ere, baizik eta bi gauza horien konbinaketa (ik. 137. orr.): formak eta funtzioak solidarioak dira, eta zaila da —ezinezkoa dela ez esatearren—, biak bereiztea. Linguistikoki, morfologiak ez du helburu benetako eta autonomorik; ezin izan daiteke sintaxiaz kanpo-ko jakingai.

Bestalde, arrazoizkoa al da lexikologia gramatikatik bereiz-
tea? Lehen begiratuan, badirudi hitzek, hiztegieta jasoak agertzen diren moduan, ez dutela bide ematen azterketa gramatikalerako, bai-
zik eta banakoen arteko erlazioetan gelditzen direla eskuarki. Baina
berehala ikus dezakegu erlazio horien kopuru handi bat, hitzen
bidez bezain ongi adieraz daitezkeela gramatikazko baliabideez.
Hala, latinezko *faci* daude buruz buru, *d cor* eta
d c (hitz bakar baten gramatika formak direnak), buruz buru
dauden bezalaxe; errusieraz, perfektibotasunaren eta inperfektibota-
sunaren arteko bereizketa horrela gauzatzen da gramatika bideak
erabiliz *sprośít' : sprá ivat'*-en («eskatu»), eta lexikologi bideak
erabiliz, horrela, *skazít' : go vorít'*-en («esan»). Preposizioak, nor-
malean, gramatikan sartzen dira; baina «en considération de» pre-
posizio esapidea, aldiz, funtsean lexikologikoa da, zeren *considé-
ra-tion* hitza berezko esanahiaz agertzen baita esapide horretan.
Grezierazko *peíth : peíthomai* eta frantseseko *je persuade : j'o-
béis* erkatzen baditugu, ikusten da aurkakotasuna, grezieraz, grama-
tikazko bideak erabiliz eratu dela, eta frantsesez, lexikologi bideak
erabiliz. Erlazio asko eta asko, hizkuntza batzuetan, kasuen zein
preposizioen bidez adierazten dira, baina beste hizkuntza batzuetan,
erlazio horiek berak adierazten dira erabiliz hitz elkartuak, —zeinak
gertuago baitaude bertan esku hartzen duten hitzetatik— (frantse-
sezko *royaume des cieux* eta alemanezko *Himmerleich*), eratorriak
(frantseseko *moulin à vent* eta polonieraz *wiatr-ak*), edota hitz soi-
lak (frantseseko *bois de construction* eta errusierazko *drová*, frantse-
sezko *bois de construction* eta errusierazko *lès*). Hizkuntza batean
hitz soilen ondoan esapideak ere izatea oso ohikoa izan ohi da (cf.

frantsesezko *considérer* eta *prendre en considération, se venger de* eta *tirer vengeance de*) .

Ikusten da, beraz, lexikologi gertaera sintaxi gertaerarekin nahas daitekeela funtzioaren ikuspuntutik. Bestalde, unitate simple eta bakungaitzak ez diren hitzak ez dira funtsean bereizten esaldi ataletatik, hau da, sintaxi gertaeretatik; hitzak osatzen dituzten azpibanakoen kokaera, hitz multzoen eraketa eraentzen duten funtsezko hatsapen berberen mende dago.

Laburbilduz, gramatikaren zati tradizionalak erabilgarriak gerta daitezke praktikotasunaren ikuspuntutik, baina ez datoz bat bereizketa naturalekin, eta ez daude lotuak inongo lotura logikoz. Gramatika, beste maila goragoko hatsapen baten gainean taxutu behar da ezinbestean.

§2. Zatiketa arrazionalak.

Morfologia, sintaxi eta lexikologiaren intepretapena uler daiteke, sinkronia gertaera guztiak, funtsean, berdinak direlako izaeraz. Ezin izan daiteke haien artean alde zuriatik finkaturiko inolako mugarik. Lehen ezarri dugun sintagma mailako erlazioen eta elkartzetarik mailako erlazioen arteko bereizketari esker —eta harengatik soil-soilik—, sailkatzeko modu bat lortuko dugu, eta hura izango da, hain zuzen, gainerakoen gainetik gailenduko dena, eta gramatika sistemaren oinarri gisa ezartzen ahalko den bakarra.

Biltzea izan beharko dugu hizkuntza egoera bat osatzen duen guztia sintagmen teoria batean eta elkarketen teoria batean. Hasteko, gramatika tradizionalaren zati batzuk, antza, bil daitezkeelako ordena horietako batean zein bestean, inolako ahaleginik gabe: alde batetik, flexioa, garbi dago, hiztunen gogoan gertaturiko formen elkarketa mota tipikoa da; bestetik, sintaxia, edota, ohikoagoa den definizioa erabiliz, hitzen multzokatzearen teoria, sintagmatikan sartzen da, zeren multzokatze horiek, berez, gutxienez bi banako espazioan banatuak izatea baitakarte. Sintagmatikari dagozkion gertaera guztiak ezin sailka daitezke sintaxiaren barnean, baina sintaxi gertaera guztiak sintagmatikaren barnean daude.

Edozein gramatika puntu da baliagarria arazo guztiak ikuspuntu biko horretatik aztertzeko garrantzia frogatzeko. Hala, hitzaren nozioak bi arazo desberdin ageriratzen ditu, elkartze mailan edo sintagma mailan hartzen den; *grand* frantsesezko adjektiboak forma mailako dualitate bat agertzen du sintagman (*grā garsō* «grand garçon» eta *grāt āfā* «grand enfant»), eta beste dualitate bat elkartze mailan (maskulinoz *grā* «grand», eta femeninoz *grād* «grande»). Beharrezkoa litzateke gertaera bakoitza dagokion ordenean kokatzetik izatea, eta gramatikaren gai osoa bi ardatz natural horien gainean kokatzea; zatiketa hau izango da, hain zuzen, hizkuntzalaritza sinkronikoaren ohiko eskemetan aldatu behar dena ageriratuko duen bakarra. Ezin ekin diogu hemen lan honi, jakina. Hemen, hatsapen orokorrenei helduko diegu soil-soilik.

VIII

Entitate abstraktuen zeregina gramatikan

Badago gai bat oraindik ukitu ez duguna: entitate abstraktuak gramatikan. Gai honek agerian uzten du, hain zuzen, behar-beharrezkoa dela gramatika arazo osoa, bereizi ditugun ikuspuntuetatik aztertea. Ikus dezagun, lehenbizi, elkartzearen alderditik.

Bi forma elkartzea, zerbait komun badutela sumatzea ez ezik, elkarketa hori eraentzen duten erlazioen izaera atzematea eta bereiztea ere bada. Era horretara eginik, hiztunek atzematen dute beren gogoan, *enseigner* eta *enseignement* lotzen dituen erlazioa —edota *juger* eta *jugement* lotzen dituenena—, eta *enseignement* eta *jugement* lotzen dituenena ez direla berdinak (ik. 161. orr. eta hh.). Alde honetatik hain zuzen lotzen da elkarketen sistema gramatikaren sistemarekin. Esan dezakegu, gramatikariak, hizkuntza egoera jakin bat historiak esku hartu gabe ikertzean, lortuko dituen sailkapen ohartu eta metodikoen kopuruak bat etorri behar duela, nahitaez, hizketan baliaturiko elkarketek —ohartuak edo ez— osatuko duten kopuruarekin. Elkarketa horiek dira gure gogoan hitzen familiak, flexioaren paradigmak, eraketazko elementuak —erroak, atzizkiak, hondarkiak eta abar— finkatzen dituztenak (ik. 225. orr. eta hh.).

Materiazko elementuak bakarrik lotzen ditu elkartzeak, beraz? Ez, zalantzarik gabe; badakigu honezkero elkartzeak esanahiaren aldetik loturiko hitzak elkartzen dituela soil-soilik (cf. *enseignement, apprentissage, éducation* eta abar); beste horrenbeste izango da hala-ber gramatikan: eman ditzagun *domin-*, *r g-is*, *ros-* *rum* latinezko hiru genitiboak; hiru hondarkien hotsek ez dute agertzen elkartzea sortaraziko lukeen inolako analogiarik, eta halere, sumatzen da haien arteko balio komun bat, erabilera berera bultzatzen duena, hainbestearino non, materiazko euskarrik ez dagoenetan ere elkartzea sortu baita; hala sumatua izatearen ondorioz, genitiboaren nozioak bere lekua hartzen du hizkuntzan. *-us*, *-*, *-* eta abarreko flexioaren hondarkiak ere (*dominus*, *domin*, *domin* eta abarrean) prozedura antzeko batez daude lotuak gure gogoan, eta kasuen eta kasu hondarkien nozio orokorrakoak piztarazten dizkigute. Ordena horretakoak baina zabalagoak dira halaber izenak, adjektiboak eta abar lotzen dituzten elkartzeak. Elkartze hauek perpausaren zatien nozioa finkatzen dute.

Gauza hauek guztiak existitzen dira hizkuntzan, baina *entitate abstraktu* gisa; gauza horien estudioa zaila da, ezin jakin delako zehatz-mehatz hitzunen konszientzia ere gramatikarien azterketak iristen diren bezain urrutiraino iristen den ala ez. Baina funtsezkoena hau da: *entitate abstraktuek, azken buruan, entitate konkretuak dituzte euskarri beti*. Ezin ager daiteke gramatikazko abstrakziorik, abstrakzio horren euskarri lirakekeen osagai batzuk gabe, eta osagai horiek dira, hain zuzen, beti azkenean baliatu behar ditugunak.

Jar gaitzen orain ikuspuntu sintagmatikoan. Multzo baten balioa, multzo horren osagaien ordenari lotua egon ohi da. Sintagma bat aztertzerakoan, hitzuna ez da zatiak bereizten gelditzen, eta nola-baiteko hurrenkera ordena bat atzematen du, zatiez gain. Frantsesezko *désir-eux* edota latinezko *signi-fer* -en esanahiak, hitz horien azpibanakoek betetzen duten lekuaren arabekoak dira: ezin esan liteke *eux-désir* edo *fer-signum*. Areago, litekeena da balio batek erlaziorik ez izatea elementu jakin batean (*-eux* edo *-fer*, esaterako), eta halere gertatzea, terminoen ordena soilaz. Frantsesez, esaterako, *je dois* eta *dois-je*? multzo bi horiek esanahi desberdina dute, bakar-bakarrik hitz ordena dela medio. Batzuetan, ideia bat, termino sail baten bidez adierazten da hizkuntza batean, eta ideia hori bera, beste hizkuntza bate-

an, ordea, termino jakin batez edo batzuez adierazten da: ingelesak, *gooseberry wine* «andere mahatsezko ardoa», *gold watch* «urrezko erlojua» eta abarreko mota sintagmatikoan, hitz ordenaz bakarrik baliaturik adierazten ditu erlazio batzuk, frantses modernoak preposizioen bidez adierazten dituenak. Ildo beretik, frantses modernoa, objektu zuzena adierazi ahal izateko, izena aditz iragankorraren atzetik jartze soilaz baliatzen da (cf. *je cueille une fleur*), baina latinak eta beste hizkuntza batzuek, aldiz, akusatiboa (hondarki bereziak eta abar dituenak) erabiliz eratzen dute objektu zuzena.

Ukaezina baldin bada hitz ordena entitate abstraktu bat dela, ukaezina da halaber barnean hitz ordena hori duten, eta dimentsio bakar batean gauzatzen diren banako zehatzei zor ziela bere izatasuna. Akats gaitza litzateke ustea sintaxi gorputz gabe bat dagoela, espazioan banaturiko materiako unitate horietatik at. Ingeleseko *the man I have seen* («ikusi dudana gizona») esaldiak, esaterako, antza denez zero-ren bidez adierazten den syntaxiko egoera bat agertzen digu, frantsesez *que*-ren bidez adierazten dena. Baina ezerezak zerbait adieraz dezakeela ustea, frantsesezko syntaxiko gertaerarekin erkatzetik dator-kigu, hain zuzen; errealtatean, materiako unitateak —ordena jakin batean lerrokatuak daudenak— dira, hain zuzen, haiek berek balio hori sortzen dutenak. Ezinezkoa litzateke syntaxiko kasu bati buruz arrazoitzea, termino jakin batzuen gainean egingo ez balitz arrazoibide hori. Bestalde, hitz multzo baten (adibidez, lehen aipaturiko ingelesezko hitzen) ulertze soila aski da, termino horien segida pentsamenduaren adierazpen egokia izan dadin.

Materiako unitateak ez du izatasuna esanahiarengatik, hartua duen funtzioarengatik baizik. Hatsapen hau bereziki garrantzizkoa da banako murritzuei ekiteko uanean. Izan ere, halako banakoak haien materialtasunari esker existitzen direla sinesteko joera dago, hau da, *aimer*-ek, esaterako, hura osatzen duten hotsei zor ziela bakar-bakarrrik bere izatasuna. Baina alderantzizkoa da kontua, —ikusi dugun bezala—, zeren esanahi bat existitzen baita soil-soilik, funtzio bat materiako formaren bat duelako euskarri. Hatsapen hau sintagma zabalagoak edo sintaxi motak direla eta formulatu dugu, beldur gare-lako ez ote diren sintagma horietan abstrakzio materiagabeak atzema-ten, perpausaren terminoen gainetik zelatan. Aipatu bi hatsapen hauek, elkar osatzean, bat datoz banakoen mugapenei buruz egindako

baieztapenekin (ik. 137. orr.).

HIRUGARREN ZATIA

Hizkuntzalaritza diakronikoa

I

Orotarikoak

Hizkuntzalaritza diakronikoak ez ditu ikertzen hizkuntza egoe-
ra jakin batean aldi berean dauden terminoak, denboran zehar hurre-
nez hurren eta batzuk beste batzuen ordeztatuak direnak baizik.

Izan ere, mugiezintasuna inoiz ez da erabatekoa (ik. 106. orr.
eta hh.); hizkuntzaren zati guztiak aldaketaren eraginpean daude; aldi
bakoitzari bilakaera neurri desberdinetan nabarmena dagokio, eta alda
daiteke bilakaera hori gertatzen den lastertasuna zein intentsitatea,
hatsapena bera ahuldua gertatu gabe; hizkuntzaren ibaiaren jarioa
etengabea da; eta jario hori barea edo lasterra den bigarren mailako
kontua da.

Egia da sarri bilakaera etengabe hori lausotua agertzen zaigu-
la, literatura hizkuntzari ematen diogun garrantziagatik; literatura
hizkuntza, berezko hizkuntzaren gainean (ik. 236. eta hh.), —hau da,
hizkuntza naturalaren gainean— jartzen da eta beste baldintza
batzuen menpean kokatzen hura. Behin osatua egonez gero, nahiko
egonkorra izan ohi da oro har, eta bere hartan jarraitzeko joera izan
ohi du; haren idazkerarekiko menpekotasuna dela eta, dagoen dago-
enean irauteko joera du. Argi dago, beraz, ez duela balio, hizkuntza
naturalak —literatura araudi orotatik at daudenak— aldakorrek dire-
la frogatzeko.

Fonetika —fonetika osoa, gainera—, hizkuntzalaritza diakroni-
koaren aztergai nagusia da; izan ere, hotsen bilakaera, bateraezina da

egoera nozioarekin; fonemak edo fonema multzoak lehen izan direnarekin erkatzea, diakronia bat ezartzea da. Aztergai hartzen den aurreko garaia hurbila edo ez hain hurbila izan daiteke, baina aurreko garai hori eta egungoa nahasten diren unetik, fonetikak ez du zer egiterik hori; hizkuntza egoera jakin baten hotsen deskribapena dugu dagoeneko, eta hori —deskribapen hori—, fonologiari dagokio.

Fonetikaren diakronikotasuna guztiz lotua dago fonetikoaren den guztia adierazgarria edo gramatikala —gramatikal terminoa zentzu zabalean hartua— ez izatearekin (ik. 45. orr.). Hitz baten hotsen historia egiteko unean, erabat bazter dezakegu hitz horren esanahia; haren estalki materiala soilik har dezakegu kontuan, eta zatiki fonikoak ebaki, zatiki horiek esanahia duten galdetu gabe. Aztertuko dugu, esaterako, zer gertatu den greziera atikoan esanahirik ez duen *-ewo-* multzoarekin. Hizkuntzaren bilakaera hotsen bilakaerara mugatuko balitz, oso garbia izango litzateke hizkuntzalaritzaren bi zatien aztergaien arteko aurkakotasuna: argi legoke diakronikoa eta ez gramatikala baliokideak direla, eta orobat sinkronikoa eta gramatikala.

Baina hotsak bakarrik aldatzen al dira denboraren poderioz? Hitzek esanahiz aldatzen dute; gramatika kategoriek ere bai: kategoria horietako batzuk, haiek adierazteko balio zuten formekin batera desagertzen dira (latinak zuen duala, esaterako). Elkartze eta sintagma mailako sinkronia egoera orok bere historia baldin badu, nola atxiki, orduan, diakroniaren eta sinkroniaren arteko erabateko bereizketa? Fonetika hutsetik ateraz gero, zaila da bereizketa horrek irautea.

Aipa dezagun, dena den, gramatikaltzat harturiko aldaketa asko aldaketa fonetiko bilakatzen direla. Alemanezko *had: hant* -ren ordeztu zen *Hand: Hände* gramatika mota (ik. 115. orr.), erabat ulertzen da gertaera fonetiko bati esker. Orobat, gertaera fonetiko bat dago *Springbrunnen, Ritsch* hule-ren tankerako elkartuen oinarrian; antzinako goi alemanez, lehen elementua ez zen aditz elementua, izen bat bai-zik; *beta-h* *s* -ek «otoitz etxea» esan nahi zuen; hitz horren bukarako bokala erortzea zela medio (*beta* *m* *bet* eta abar), nolabaiteko lotura semantikoa somatu zen aditzarekin (*beten* eta abarrekin), eta *Bethaus*, azkenean, «otoizteko etxea» esanahia izatera iritsi da.

Horrelako zerbait gertatu zen halaber antzinako germanikoan *l ch* «kanpo itxura» hitzarekin osatzen ziren hitz elkartuetan (cf. *mannol ch* «gizon itxura duena», *redol ch* «arrazoi itxura

duena»). Izenondo askotan (cf. *verzeihlich*, *glaublich* eta abar), *-lich* atzizki bilakatu da (*pardonnable*, *croyable* eta abarreko hitzek duten atzizkiaren parekoa da, hain zuzen), eta, aldi berean, lehen osagaia zer gisa hartzen den ere aldatu da, izen bat ikusi ordeztu, aditzoin bat ikusten baita osagai horretan: kasu askotan lehen osagaiaren bukaerako bokalaren galtzea dela eta (*redo Mred*, esaterako), osagai hori aditzoin batekin parekatu zen (*red-*, *reden*-etik).

Hala, *glaublich*-en, *glaub-* elementua *glauben*-ekin erlazionatzen da, *glaube*-rekin baino gehiago; eta *schtlich*, erradikala desberdina izan arren, *sehen*-ekin lotzen da, eta ez *Sicht*-ekin.

Kasu horietan guztietan eta beste antzeko askotan ere, bi mailen arteko bereizketak garbi dirau; eta gogoan izan behar dugu bereizketa hori, ez esateko, arinkieriaz, gramatika historikoa egiten ari garela, zeren berez, hurrenez hurren esparru diakronikoan, aldaketa fonetikoa aztertzen dugunean, eta esparru sinkronikoan, aldaketa fonetiko horrek berarekin dakartzan ondorioak aztertzen ditugunean murgilduak baikaude.

Baina murrizketa honek ez ditu eragozpen guztiak desagertarazten. Izan ere, edozein gramatika gertaeraren bilakaera, (gertaera hori elkartzeko multzo bat zein sintagma mota bat dela ere), ezin da hots batekin izan ohi duen bilakaerarekin erkatu. Gramatika gertaera baten bilakera ez da bakuna: gertaera partikular askotan banakatzen da, eta horietako batzuk soilik sartzen dira fonetikan. Frantsesezko gero aldi-ko *prendre ai* sintagma motaren jatorrian (gero, *prendrai* bilakatu da mota hori), bi gertaera bereizten dira, gutxienez: bata psikologikoa, — alegia kontzeptuaren bi elementuen sintesia —, eta bestea fonetikoa — alegia multzoan biltzen ziren bi azentuak bakar bilakatzea (*préndre aí M prendraí*)—. Azkeneko gertaera hori lehenaren, hau da, gertaera psikologikoaren mendekoa da.

Germanikoaren aditz sendoaren flexioa (aleman modernoko *geben*, *gab*, *gegeben* eta abarrekoen motatakoarena; cf. grezierazko *leípo*, *élipn*, *léloipa* eta abar), erradikaleko bokalen ablauteko jokoan dago oinarritua neurri handi batean. Aukera desberdin horiek (ik. 195. orr. eta hh.), zeinen sistema, jatorrian, oso sinplea baitzen, huts-hutsean fonetikoa den gertaera batetik atera dira, ezpairik gabe; beharrezkoa izan zen flexioaren jatorrizko sistema sinplifika zedin, prozesu desberdin batzuen bidez, forma horiek hain garrantzi handia lor zeza-

ten, betetzen duten funtzioaren aldetik: orainaldiko forma desberdinen desagertzea, —eta haiekin batera, zegozkien esanahi mailako ñabar-durak—, iraganaldi burutugabea, geroaldia eta aoristoa desagertzea, burutuaren bikoizketa ezabatzea eta abar. Funtsean fonetikoak inondik ere ez diren aldaketa hauek zirela eta, txikitu zen aditz jokoaren formen kopurua, eta flexio horretako erradikalen alternantziek lehen mailako balioa hartu zuten esanahiaren aldetik. Esan daiteke, adibidez, *e : a* bikotea esanguratsuagoa dela *geben : gab*-en, *e : o* bikotea grezierazko *leípo: léloipa*-n baino, alemanezko era burutuan gertatzen den bikoizte eza dela kausa.

Fonetikak, bada, gehienetan edozein aldetatik bilakaeran parte hartzen badu ere, halere, ezin argi dezake horregatik bilakaera osoa; faktore fonetikoak alde batera utziz gero, «gramatikaren historia» zilegizta dezakeen hondar bat geratzen da; eta hemen dago hain zuzen, benetako zailtasuna. Diakronikoaren eta sinkronikoaren artean beti atxiki behar den bereizkuntzak, ikastaro honen barruan lekurik ez duten azalpen zailak eskatuko lizkiguke¹⁹.

Ondoren, aldaketa fonetikoak, alternantzia eta analogiazko gertaerak aztertuko ditugu, eta amaitzeko, hitz batzuk esango ditugu herri etimologiari eta aglutinazioari buruz.

II

Aldaketa fonetikoak

§1. Haien erabateko erregularotasuna.

Ikusi dugu (126. orr.) aldaketa fonetikoak ez duela eraginik hitzen gainean, baizik eta hotsen gainean. Formaldatzen dena fonema bat da; hortaz, gertakari bakartua da —gertakari diakroniko guztiak bezala—, fonema hori agertzen den hitz guztiak era ber-berean aldatzea ekarri ohi duena; alde horretatik dira guztiz erregularak aldaketa fonetikoak.

Alemanez oro hasiera batean *ai* bilakatu zen, eta gero *ai:* *w n, r ben, l hen eta z t*, esaterako, *W ein, r ai ben, lei hen, Z ai t* bilakatu dira; oro *au* bilakatu da: *h s z n, r ch m Haus, Z au n, R au ch*; era berean, *ii* oro *ai* bilakatu da: *hi i s r m H ai u s e r* eta abar.

Bestalde, *ie* diptongoa bilakatu da, baina *ie* idazten da oraindik ere: cf. *biegen, lieb, T ier*. Horren ondoan, *uo* multzoa bilakatu da: *muot* **m** *Mut* eta abar. Z oro *s* bilakatu da (*ss* idatzia) (ik. 63. orr.): *wāzr* **m** *Wasser, fīzr* **m** *fliessen* eta abar. Hitz barruko *h* guztiak desagertu dira bokal artean zeudenean: *lihen, sehen* **m** *leien, seen* (*lāhen, sehen* idazten dira). Halaber, *W-a* ezpain-horzkari bilakatu da (*w* idazten da): *wozer* **m** *wasr* (*Wasser*).

Frantsesez, *l* sabaikaria y (*yod*) bilakatu da: *piller* eta *bouiller*, esaterako, *piyé* eta *buyir* ahoskatzen dira.

Latinez, garai batean bokal arteko *s* izan zena, beste garai batean *r* izan zen: *genesis, *as na **m** *generis*, *ar na* eta abar.

Edozein aldaketa fonetikok, ondo aztertzen bada, aldaketa horren erabateko erregulartasuna baieztatuko digu.

§2. Aldaketa fonetikoak gertatu ahal izateko baldintzak.

Aipatu adibideek agerian uzten dute fenomeno fonetikoak, beti erabatekoak ez izateaz gain, gehienetan egoera jakinei lotuak agertzen direla; bestela esanda, ez da fonologia espeziea aldatzen dena, baizik eta fonema aldatzen da, testuinguruak, azentuak eta abarrekin agertzen duten egoera jakin batzuen arabera. Era horretan, latineko *s*, esaterako, bokal artean eta beste toki jakin batzuetan soilik bilakatu zen *r*; gainerako kasuetan, bere hartan dirau *s*—ak (cf. *est, senex, equos*).

Erabateko aldaketak guztiz urriak dira; askotan, baldintzaren izaera ezkutu edo orokorregiatatik soilik ematen dute aldaketa horiek erabatekoak. Hala, alemanez *i, ei, ai* bilakatzen da, baina silaba azen-tudunean soil-soilik; indoeuropar *k₁*-a *h* bilakatu zen germanikoz (cf. indoeuropeozko *k₁olsom*, latinezko *collum*, alemanezko *Hals*); baina aldaketa hau ez da *s*-ren ondoren gertatzen (cf. grezierazko *skótos*, eta *skadus* «itzala» gotikoz).

Bestalde, azaleko ikuspegi batetik aztertzen badugu bakarrik egin dezakegu erabateko aldaketen eta aldaketa baldintzatuen arteko zatiketa; zentzuzkoagoa da esatea fenomeno fonetikoak *berezg ertatuak* eta *konbinatorioak* izan daitezkeela. Eta hori da, hain zuzen, gaur egun gero eta gehiago erabiltzen ari den ikuspegia. Berez gertatua da fenomeno, barruko zerbaiten kausa gertatzen denean, eta konbinatorioa,

beste fonema bat edo batzuk agertzearen ondorio denean. Hala, indoeuropar *o*, germanikoz *a* bilakatzea (cf. gotikozko *skadus*, alemanezko *Hals* eta abar) berezko aldaketa bat da; halaber, germanikoz gertaturiko aldaketa kontsonantikoak edo «lautverschiebungen» berezkoak dira: indoeuropar k_1 -a *h* bilakatu zen protogermanikoz (cf. latinezko *collum* eta gotikozko *hals*), eta protogermanikozko *t*-a, —zeina gorde baita ingelesez—, *z* (*ʰ* ahoskatzen dena) bilakatu zen goi alemanez (cf. gotikozko *tuhun*, ingelesezko *ten*, alemanezko *zhen*). Aitzitik, latineko *et*, *pt*, italieraz *tt* bilakatzea (cf. *factum* *m* *fatto*, *capt* *um* *m* *cattivo*) gertaera konbinatorioa da, zeren lehen elementua bigarrenera asimilatu baita. Halaber, alemanez gertatzen den umlaut-a kanpoko eraginari esker gertatzen da, hain zuzen hurrengo silaban *i* bat agertzeari esker: *gast*-ek bere hartan dirau, baina *gasti*, berriz, *gesi*, *Gäse* bilakatzen da.

Ohar gaitezkeenez, kasu batean eta bestean, ez du axolik emaitza zein den, ezta aldaketarik izan den ere. Adibidez, erkatzen baditugu gotikozko *fisks* latinezko *piscis*-ekin, eta gotikozko *skadus* grezierazko *skótos*-ekin, ikus dezakegu *i*-ak bere hartan iraun duela lehen kasuan, eta bigarrenean, *o* hori *a* bilakatu dela, hau da, bi hots haue-tatiko lehenak ez du aldaketarik jasan, eta bigarrena, berriz, aldatu da; baina funtsezkoena hau da: bi kasuetan hots horiek bere kasa jokatu dute, inongo kanpo eraginik gabe.

Gertaera fonetiko bat konbinatorioa baldin bada, baldintzazkoa da beti; baina berezkoa baldin bada, ez da ezinbestean erabatekoa, aldatze-ko zenbait faktoreren ezak ere baldintza dezakeelako gertaera fonetiko hori. Hala, indoeuropar k_2 berez bilakatzen da *qu* latinez (cf. *quattor*; *inquit* *na* eta abar), bere atzetik, adibidez, ez *o* ez *u* ez azaltzeko baldintzapean (cf. *cott* *die*, *col* , *secundus* eta abar). Era berean, indoeuropar *i*-ak iraungo du gotizkozko *fisks*-en, baldintza hau betetzen bada: ezin izan dezake bere atzetik *r* ez *h*, zeren kasu horietan *e* (*ai* idatzia) bilakatzen baita (cf. *wair* = latineko *vir*, eta *maihtus* = alemanezko *Mist*).

£3. Metodo arazoak.

Fenomenoak adierazten dituzten formulak gauzatzerakoan kontuan hartu behar dira aipatu ditugun bereizketak, fenomeno horiek

okerreko ikuspegi batetik azaldu nahi ez baditugu, behintzat.

Ikus ditzagun horietako uste oker batzuen adibide batzuk.

Aspaldiko Vernerren legearen arabera, «germanikoz, hitz hasierakoa ez den π oro, bere atzetik azentudun silaba bazetorkion, $\hat{\imath}$ bilakatu zen»: cf. alde batetik **fa π er m* **fa er* (alemanez, *Vater*), **li π umé m* **li umé* (alemanez, *litten*), eta bestetik, ** π ris* (alemanez, *drei*), **br π er* (alemanez, *Bruder*), **li π o* (alemanez, *leide*), non π -ak baitirau. Formula honen arabera, aldaketaren eragilea azentua da, eta kasu guztietan betetzen da, hitz hasierako π -ren kasuan izan ezik. Baina, berez, kontua oso bestelakoa zen: izan ere, germanikoz, latinez bezala, π -ak ahostun bilakatzeko joera zuen hitz barruan, eta azentua izan zen, hain zuzen, joera hori eragotzi ahal izan zuen bakarra. Era horretara, dena azpikoz goratua gertatu zen. Gertaera ez da konbinatorioa, berezkoa baizik, eta azentua oztopoa izan zen, aldaketa eragiten zuena izan ordez. Honela formulatu behar da lege hori: «Hitz barruko π oro bilakatu zen, bere aurreko bokalaren gaineko azentuak aldaketa hori galarazi ez badu».

Berezkoa dena eta konbinatorioa dena ondo bereizi ahal izateko, aldaketaren faseak aztertu behar dira, eta ez nahastu bukaerako emaitzak eta tartekoak. Hala, errotazismoa ulertarazteko (cf. lat. **genesis m generis*), ezin esan daiteke *s* -a, bokal artean, *r* bilakatu dela, zeren *s* -a, laringeko hotsik ez duenez, ezin bilaka baitaiteke *r* hasiera-hasieratik. Berez, bi ekintza daude: lehenean, *s* hori *z* bilakatzzen da, aldaketa konbinatorio bat dela medio, baina *z* horrek, latineko hots sisteman iraun ez zuenez, oso gertu zuen *r* hotsari utzi zion bere lekua, eta aldaketa hau berezkoa da dagoeneko. Hala, oker gaitz bat dela eta, fenomeno bakar batean nahastu dira bi gertaera desberdin. Eta okerra honetan datza, hain zuzen: alde batetik, bukaerako emaitza hartu da kontuan tartekoaren ordez (*s m r* hartu da, *z m r* -ren ordez), eta bestetik, konbinatoriotzat hartu da fenomeno osoa, eta horrelakoa —alegia, konbinatorioa—, lehen fasean baizik ez da. Horrelako okerra litzateke halaber esatea *e*, frantsesez, *a* bilakatu dela sudurkarien aurrean. Berez, bi gertaera hauek gertatu dira, hurrenez hurren: aldaketa konbinatorio bat —alegia, *e* -ren sudurkarizazioa, *n* -ren eraginez (cf. latineko *ventum m frantsesezko v nt*, latineko *f mina m fem f m*)—, eta berezko aldaketa —alegia,

sudurkari hori **a**) bilakatzea (cf. *vānt, fām* , gaur egun *vā, fam*) . Alferrik da esatea aldaketa hori kontsonante sudurkarien aurrean bakarrik gertatu ahal izan dela, zeren kontua ez baita *e* hori zergatik sudurkarizatu den jakitea, -tik -rako aldaketa hori berezkoa edo konbinatorioa den jakitea baizik.

Dena den, gogora ekarri dugun metodo honen okerrik gaitzenak ez du zer ikusirik lehen azalduko hatsapenekin. Oker hori hontan datza: hain zuzen lege fonetiko bat orainean formulatzean, barne hartzen dituen gertaera guztiak iraunkorrak bailiran, zeren gertaera horiek denbora mugatu batez sortzen eta bukatzen baitira. Kaosa, beraz, hori egiteak dakarrena, hala eginez gertaeren jarraipena denboran alde batera uzten delako. Puntu hau *tríkhes* : *thriksí* bikotea ulertarazten duten ondoz ondoko fenomenoak aztertzean ukitu dugu (129. orr. eta hh.). «s, latinez, *r* bilakatu da» esango bagenu, errotazismoa hizkuntzari berezkoa zaiola pentsa genezake, eta orduan txundituak geratuko ginake *causa, risus* eta abar badaudela ikustean. «Bokal arteko *s*-a *r* bilakatu zen garai jakin batean» formulak soilik utziko digu onartzen *s*-tik *r*-rako aldaketa gertatu zen garaian *causa, risus* eta abarrek ez zutela bokal arteko *s*-rik, eta horrenbestez, aldaketatik babes-
tuak zeudela; izan ere, *caussa, rissus* esaten zen oraindik. Halaber, arrazoi beragatik, « , bilakatu zen jonioz (cf. *m t r m m t r* eta abar)» esan behar da, jakingo ez genukeelako, bestela, zer egin *pâsa, ph si* eta abarreko formekin (aldaketaren garaian *pansa, phansi* eta abar ziren).

£4. Aldaketa fonetikoaren kausak.

Kausa horien ikerketa da hizkuntzalaritzak duen arazo zailenetako bat. Itenbide batzuk saiatu dira, baina ez da lortu arazoa gutziz argitzea.

1. Esan ohi da badaudela arrazaz arraza desberdinak lirakeen joerak, horien arabera, aldaketa fonetikoaren bideak aldeztu aurretik seinatuak agertuko lirakeenak. Hemen, antropologia konparatuari dagokion arazo bat dago: aldatzen al da, bada, ahoskatze aparatua arrazarik arraza? Ez, gizabanakoz gizabanako baino gehiago, behintzat. Bere haurtzaroen Frantziara eramandako beltz batek, esaterako,

frantsesek bezain ongi hitz egingo du frantsesez. Gainera, «italiar organoa» edota «germaniarren ahoak ez du hori onartzen» eta horrelako adierazpenak erabili ohi direnean, huts-hutsean historiaren alorrekoa den fenomeno fonetikoa iraunkor bilakatzeko arriskuan eror gaitzek, eta oker hori, fenomeno fonetiko bat orainean formulatzearena bezain gaitza da; joniarrak organoak,   luzearen aurka dagoelako,   bilakatzen duela esatea,   , jonioz,   bilakatzen dela esatea bezain faltsua da.

Joniarrak organoak ez zion inongo muzinik egiten   ahoskatze-ari, zenbait kasutan onartzen baitzuen hori. Ez da, beraz, ezintasun antropologikoa tartean dagoena, baizik eta aldaketa bat, artikulazio ohituretan. Orobat, latinak, bokal arteko *s* -a atxiki ez zuena (**genesis m generis*), gero, berrartu zuen hura (*cf. *r ssus m r sus*); aldaketa hauek ez dute inondik ere adierazten latindar organoaren joera iraunkor bat.

Dena den, herri bakoitzean eta garai desberdinetan, fenomeno fonetikoek norabide orokor bat agertu ohi dute; frantses modernoko monoptongazioak joera bakar baten agerpenak dira, adibidez; baina antzeko joera orokorrak, politika historian ere aurki daitezke, eta halere, haien historikotasuna ez da zalantzan jartzen eta ez da haietan ikusten arrazaren eragin zuzenik.

II. Batzuetan, aldaketa fonetikoak, lur eta klima egoerara egokitze gisa hartu izan ohi dira. Iparreko hizkuntza batzuek kontsonanteak metatu dituzte; hegoaldeko batzuek, aldiz, gehiago erabili ohi dituzte bokalak, eta horrenbestez, harmoniazkoagoak dira hizkuntza horiek belarrikako. Klimak eta bizi egoerak eragina izan dezakete hizkuntzan, baina arazoa korapilatsuagoa gertatzen da xehetasunetan sartzen garenean: hala, eskandinaviar hizkuntzak kontsonantez beteak daude, baina laponiarren eta finlandiarrenek italierrak berak baino bokal gehiago dituzte. Orobat, ikus dezakegu gaur egungo alemanez kontsonante asko metatu ohi direla; dena den, kasu askotan, duela gutxi gertatu da metatze hori, eta bokal postonikoen galeraren ondoriozkoa da; Frantziako hegoaldeko dialekto batzuk, esaterako, errazago onartzen dituzte kontsonante multzoak iparrekoek baino, eta serbierak, adibidez, Moskuko errusierak adina kontsonante ditu eta abar.

III. Ahalegin txikiaren legearen arabera gertatu da aldaketa;

artikulazio bakarra agertu da, lehen zeuden bi artikulazioen ordez, edota artikulazio erosoago bat, zail baten ordez. Merezi du burutazio honen ildotik jotzea, argi dezakeelako, neurri batean, fenomenoaren zer-gatikoa —edo urratu behar den bidearen norantza erakutsi, behintzat—.

Badirudi kasu batzuk argituak gertatzen direla ahalegin txikienaren lege honekin: hala, herskaritik frikarirako aldaketa, (latinezko *hab re m avoir*), hitz bukaerako silaba askoren galera hizkuntza askotan, asmilazioa (*ly m ll*, **alyos m gr. állos*, *tn m nn*, **atnos m lat. annus*, adibidez), diptongoen monoptongazioa —asmilazioaren aldaera bat baizik ez dena—, (*ai m* , frantseseko *maizōn m m zō* «maison») eta abar.

Baina guztiz alderantzizkoa gertatu den beste hainbesteko kasu aipa genitzake. Monoptongazioari aurrez aurre, esaterako, alemanez gertaturiko -tik *ei*, *au*, *eu* -rako aldaketa jar genezake. Ontzat ematen badugu eslabiar hizkuntzetan gertatu den laburpena, , oro *a* bilakatzean, ahalegin txikiagoaren ondoriozkoa dela, era berean onartu behar genuke halaber alemanak agertzen duen alderantzizko fenomeno (f *ter m V ter*, g *ben m g ben*) ahalegin handiagoaren ondorioa dela. Ontzat ematen badugu ahoskabea baino errazago ahoskatzen dela ahostuna (cf. lat. *opera m* prob. *obra*), orduan alderantzizkoak (alegia, ahoskabea ebasteak) ahalegin handiagoa eskatuko du; eta halere, espainieraz oro bilakatu da (cf. *hiXo* , *hijo* idatzia), eta germanikoz *bdg* oro *ptk* bilakatu da. Ahaleginaren gutxitze gisa hartzen badugu aspirazioaren galera (cf. indoeuropar **bher m* germ. *beran*), zer esan behar genuke alemanaren kasuan? zeren lehendanik ez zegoen tokietan sartzen baititu hasperenduak (*Tanne*, *Putc* eta abar, *Thanne*, *Phue* ahoskatzen dira).

Gure asmoa ez da oharpen hauekin lehen emandako irtenbidea ukatzea. Ia ezinezkoa da hizkuntza bakoitzean zehaztea zein den ahoskatzeko errazena edo zailena. Egia baldin bada laburpena ahalegin txikiago bati dagokiola iraupenaren aldetik, egia da halaber ebakera laxoak silaba luzeetan gertatzen direla, eta silaba laburrak arta handiagoa eskatzen du. Hortaz, bi joera desberdinetatik abiatuz gero, elkarren aurkatzekoak diren itxura bereko bi gertaera azal dakizkiguke. Era berean, *k* , *t* bilakatu den guztietan (cf. lat. *c dere*

m ital. *cedere*), badirudi, aldaketaren muturretako terminoak soilik hartzen baditugu kontuan, handitu dela ahalegina; baina bestelakoa litzateke kontua, agian, katea berrosatuko bagenu: *k*, *k'* sabaikari bilakatu da, hurrengo bokalerako asimilazioz; ondoren, *k'* bilakatu da *ky*, eta halere, ebakera ez da horregatik zailago bilakatu: izan ere, *k'*-an guztiz nahastuak zeuden bi elementu garbiki bereizi dira, eta ondoren, *ky*-tik *ty*-ra, *tX*-ra, *t* -ra pasa da hurrenez hurren, gero eta ahalegin txikiagoa eginez.

Ikerketa handia egin behar litzateke puntu honetan, zeinetan, osoa izatea nahi izanez gero, batera ikuspegi fisiologikoa (artikulazioaren arazoa) eta ikuspegi psikologikoa (arretaren arazoa) hartu behar bailirateke.

IV. Duela urte batzuetatik harrera ona izan duen teoria baten arabera, ebakera aldaketak haurtzaroan ebakera mailan izandako heziketarekin daude biziki lotuak. Zalantza, saio eta zuzenketa askoren ondoren baizik ez du ikasten haurrak bere inguruan entzuten duen guztia ebakitzen. Aipatu teoria horren arabera, hortxe legoke aldaketan hobia, sustraia, zeren zuzendu behar ziren garaian zuzendu ez ziren akats batzuk gizabanakoarengan nabarmenduko bailirateke, eta gero hezibidean zegoen belaunaldian finkatuko. Gure haurrek *t* ebaki ohi dute *k*-ren lekuan, gure hizkuntzek haien historian aldaketa horri legokiokeen aldaketa fonetikoa agertu gabe. Baina ez da gauza bera gertatzen beste aldaketa batzuekin: Parisen, esaterako, haur askok *fl'eur*; *bl'anc*, *l* sabaikariz ebakitzen dituzte; italieraz, *florem*, antzeko prozesu baten bidez, *fl'ore* eta ondoren *fio*re bilakatu zen.

Oharpen hauek guztiak oso interesgarriak iruditzen zaizkigu, baina zegoen zegoenean uzten dute auzia. Izan ere, ez dago garbi zergatik belaunaldi batek atxikitzen dituen aldaketa batzuk, eta beste batzuk, berriz, baztertzen, denak era berean naturalak badira; berez, okerreko ebakeren hautaketa guztiz arbitrarioa da, eta ez zaio hautaketa horri inongo zergatikorik ikusten. Gainera, zergatik lortzen du fenomenoak batzuetan zabaltzea, eta beste batzuetan ez?

Bestalde, oharpen hau, lehen aipatu ditugun zergatikoen eragina onartzekotan, zergatiko hoietara guztietara aplikatu daiteke. Klimaren eragina, arrazaren arabeko joera, ahalegin txikiaren joera, denak beti —edo luzaroan, behintzat— existitu ohi dira.

Zergatik, bada, izan ohi dute eragina aldizka, hau da, bat-batean fonologia sistemaren puntu batean zein bestean, beti sistema horren puntu guztietan eragin beharrean? Gertakari historiko orok kausa erabakigarri bat du; baina ez digute aipatzen, aldaketa bat gertatu ahal izateko egoera izanik, zein den, kasu horretan, aldaketa hori gauzatzeko zera pizten duena. Hori da, hain zuzen, puntu argitzeko zailena.

V. Batzuetan, nazioaren une jakin bateko egoera orokorra hartu da erabakigarritzat, aldaketa bat gertatzean. Garai batzuetan, hizkuntzek aldaketa gehiago izan ohi dituzte, beste garai batzuetan baino, eta aldaketa askotako garai horiek, kanpo historian izandako gizarte asaldurako garaiekin lotzeko saioak egin dira, era horretara, politika mailako lasaitasun ezaren eta hizkuntza mailako lasaitasun ezaren artean nolabaiteko lotura bat badagoela aurkituz; eta hori eginik, badirudi hizkuntzari oro har dagozkion ondorioak, orobat aldaketa fonetikoaren gainean aplika daitezkeela: ikus dezakegu, esaterako, latinak erromantzetara pasatzean jasandako aldaketa nabarmenenak, hain zuzen inbasio garaietan gertatu zirela. Bide honetan ez galtzeko, gogor eutsi behar dizkiogu bi bereizketa hauei:

a) Politika mailako egonkortasunak ez du, hizkuntzaren gainean, ezegonkortasunak duen eragin berdinik; ez dago haien artean inolako elkarrekikotasunik. Oreka politikoak izan dezakeen eragina, hizkuntza baten bilakaera atzeratzen duenean, kanpoko baina positiboa da; ezegonkortasunak, zeinak alderantzizko ondorioa baitakarr, aldiz, negatiboki eragin dezake soil-soilik. Izan ere, hizkuntza baten neurri bateko finkotasuna, hizkuntzari kanpokoak zaizkion gertakari askoren ondorioz gerta daiteke (korte, eskola, akademia, idazkera eta abarren eraginez, esaterako), gertakari horiek guztiak, bere aldetik, eragin positiboa jasotzen dutelarik, politika eta gizarte mailako oreka izatetik. Aitzitik, nazioari kanpotik etorririko nahasmendu batek nazio horren hizkuntzaren bilakaera lasterragoztatzen badu, hizkuntzak berez —askatasunean— dagokion bilakabideari atxikitzen diolako da, hain zuzen. Garai klasikoan, kanpo gertakariei esker iraun zuen latinak bere egoeran, eta ezin pareka daiteke egonkortasun hori gero latinak jasan zituen aldaketekin, zeren aldaketa horiek berez, zenbait kanpo baldintza ezagatik, gertatu baitziren.

b) Hemen, fenomeno fonetikoez soilik ari gara, eta ez ditugu kontuan hartu hizkuntzan gerta daitezkeen aldaketa mota guztiak. Gramatika aldaketak faktore horien eraginpean daude; gramatika gertaerek, beti, pentsamendua ukitzen dute alde batetik edo bestetik, eta errazago jasan ohi dituzte hizkuntzaz kanpoko nahasmenduen eragina, hau da, gogoan eragin berehalakoagoa duten gizarte egoera nahastuen eragina. Baina halere, eta esandakoa egia izanik ere, ezin onar dezakegu nazio batean izandako nahaste garaiei, hizkuntza baten hotsen itsumustuko bilakaera dagokiela ezinbestean.

Bestalde, ezin aipa dezakegu hizkuntzak aldaketa fonetikoren bat jasan ez duen garairik, ezta garai batzuetan itxuraz behintzat gel-dirik iraun duten hizkuntzak kontuan hartuko bagenu ere.

VI. Halaber, «Aurreko hizkuntzaren substratua»ren teoria aipatu ohi da: aldaketa batzuk, inbaditzaileek bereganaturiko toki bateko biztanleriaren eraginez gertatuko ziren. Horren arabera, *oc* eta *oil* hizkuntzen arteko desberdintasuna, Galiako bi zati horietan izandako bertako elementu zeltaren proportzio desberdinean datza, adibidez. Teoria hau, italieraren aldaeren gainean ere aplikatu da, eta horren arabera, ligur, etrusko eta abarren eraginez gertatuturiko aldaerak daude soil-soilik. Baina hipotesi honek, hasteko, bakan agertzen diren egoerak eskatzen ditu egiazkoa ahal izateko; eta gero, hau zehaztu beharra dago, gainera: esan nahi dugu, bada, toki bateko biztanleriak, hizkuntza berria hartzean, berak zituen ahoskatzeko ohituretako batzuk sarrarazten dituela hizkuntza berri horretan? Onargarria da hala gertatu ohi dela; baina arraza eta abarreko faktoreei atxikitzen bagatzaizkio berriro, lehen aipatu iluntasunean amilduko gara berriro ere.

VII. Azkenez, badago auzi honi eman ohi zaion beste esplikazio bat —esplikazio izena ia merezi ez duena, bestalde—: aldaketa fonetikoak modaren arabera gertatu ohi dira. Baina inork ez ditu argitu modaren aldatze horiek; dakigun gauza bakarra da psikologoak hainbeste kezkatzen dituzten imitazioaren legeen mendean daudela moda aldatzeak. Baina non dago imitazioaren abiapuntua? Horra hor misterioa, bai aldaketa fonetikoetan, baita moda aldatzean ere.

£5. Aldaketa fonetikoaren eragina azkengabea da.

Aldaketa horien efektua neurtzeari ekiten badiogu, berehala

ohartuko gara amaigabea eta kontaezina dela haien eragina, hau da, ezin aurreikus daitekeela non geratuko diren aldaketa horiek. Umekeria litzateke hitza puntu bateraino soilik alda daitekeela ustea, hitz horrek, berez, aldaketak jarraitzetik babes zezakeen zerbait bai-luen. Aldaketa fonetikoaren tasun hau, sinbolo fonetikoaren arbitrariotasunaren menpekoea da, hau da, esanahiarekin inolako loturarik ez duen ikur horren menpekoea.

Egiazta dezakegu, dudarik gabe, halako momentu batean hitz bateko hotsek aldaketak izan dituztela, eta zein neurritan gertatu diren aldaketa horiek, baina inork ezingo du aurretik esan zein puntutaraino egin den —edo egingo den— hitz hori ezagutezina. Indoeuropar **aiwom*, germanikoz, (cf. lat. *aevom*) **aiwan*, **aiw a*, **aiw* bilakatu zen, bukaera berdineko hitz guztietan bezala; ondoren, **aiw*, antzinako alemanez, *aw* bilakatu zen, *aiw* multzoa duten hitz guztien antzera; ondoren, *w* oro *o* bilakatzen denez, lortu zen; , bere aldetik, *eo*, *io* bilakatu zen, halaber orokorrak ziren beste erregela batzuen arabera; ondoren, *io*-tik *ie*, *je* agertu ziren, azkenean, aleman modernoan *j* -raino iritsiz (cf. «das schönste, was ich je gesehen habe»).

Hitzaren bilakaeraren abiapuntua eta helpuntua soilik onartuz gero, gaurko hitzak ez du jatorrizko elementuetako bat ere; aitzitik, bilakaeraren aldi bakoitza, bakartuki hartua, guztiz erregularra eta zalantzarik gabea da; gainera, aldi horietako bakoitzak eragin mugatua badu ere, badirudi bilakaera osoa, —alegia aldaketen multzoa—, aldaketa amaiezinen batuketatik sortua dela. Orobat, beste hainbeste esan dezakegu, esaterako, latinezko *calidum* hitzak jasan duen bilakaerari buruz, frantses modernoan hartu duen formarekin erkatzen badugu («chaud» idazterakoan) hasiera batean, eta gero bilakaeraren aldi guztiak berrosatzen baditugu: *calidum*, *calidu*, *caldu*, *cald*, *calt*, *t alt*, *t aut*, *aut*, *t*, . Erka ditzagun oraindik latin arrunteko **waidanju* *m g* (*gain* idatzia), *minus* *m mw* (*moins* idatzia), *hoc ill* *m wi* (*oui* idatzia).

Fenomeno fonetikoa amaiezina eta kontaezina da, edozein ikur motaren gainean eragina izan dezakeen aldetik, ez baitago bereizketarik adjektibo, izen, hondarki eta abarren artean, haietan fenomenoak gauzatzeko unean. Beharrezkoa da *a priori* izatea era horretara, hau da, gramatika kategoria guztietan gertatzerik izan

dezan fenomeno fonetikoak, zeren bestela, —gramatikak eragina balu gertatze zein ez gertatze horretan—, fenomeno fonetikoa gertaera sinkronikoarekin nahastuko litzateke, eta hori erabat ezinezkoa da. Hori dela eta, esan ohi da fenomeno fonetikoaren ezaugarrietako bat itsu-itsuan gertatzea dela.

Hala, *s* oro *n*-ren ondoren, grezieraz, *s*-ak gramatika baliorik ez zuen *kh nses «antzarak», *m nses «hilabetea» (eta horretatik *khênes, menes*) eta horrelakoetan erori ez ezik, *ænsa, *ephansa eta horrelako aditz formetan ere erori zen, zeinetan *s*-a aoristoaren ezaugarri baitzen, (horrenbestez, *æina, éph na* eta abar sortu ziren). Erdiko goi alemanez, *i**, , , bokal postonikoeak, *e*-ren tinbrea hartu zuten (*gibil* m *Giebel*, *meister* m *Meister*), garai hartan desinentzia batzuek tinbre desberdintasuna ezaugarri zuten arren; horrela gertatu zen hain zuzen, *boton* singularreko akusatiboa eta *boten* genitibo eta datiboa nahastu zirela *boten* emanez.

Beraz, fenomeno fonetikoek mugarik ez badute haien zabaltzean eta gertatzean, nahasmendu sakona sortuko dute gramatika organismoan, ezinbestean. Ikus ditzagun orain fenomeno fonetikoak alde horretatik.

III

Bilakaera fonetikoaren ondorio gramatikalak

§1. Lotura gramatikalaren haustura.

Fenomeno fonetikoaren lehen ondorioetako bat hau da: fenomeno fonetikoak bi termino edo gehiago lotzen dituen lotura gramatikala hausten du. Hitz bat, esaterako, ez da hartzen une batetik aurrera beste hitz baten eratorri gisa. Adibide batzuk:

mansi — *mansi n *ticus*
maison *ménage*

Konszientzia linguistikoak, lehen, *mansi n *ticus*man - *si* -ren eratorria zela ikusten zuen; ondoren, gorabehera fonetikoak direla eta, aldendu egin dira bi hitz horiek. Orobat, hitz hauetan ber-

din gertatu da:

(*verv* *x* — *verv* *c* *rius*)
lat. herr. *berb* *x* — *berb* *c* *rius*
brebis *berger*

Aldenketa honek, dena den, badu bere ordaina balioan, eta zenbait herri hizkeretan, adibidez, *berger*-ek bereziki «idizaina» esanahia du.

Beste adibide batzuk:

Gr *ti* *nopolis* — *gr* *ti* *nopolit* *nus* *decem* —
undecim
Grenoble *Grésivaudan* *dix* *onze*

Antzeko kasua da gotikozko *b* *tin* «hozka egin» — *bitum* «hozka egin dugu» — *bitr* «samina, garratza». Bi aldaketen ondorioz, —hau da, alde batetik *tM*(*z*) aldaketa, eta bestetik, *tr* multzoak irau-tearen ondorioz—, mendebaldeko germanikoak hau du: *b* *an*, *bi* *in* *bitr*. Orobat, bilakaera fonetikoak hitz bateko bi forma flexio-dunen arteko ohiko erlazioa hausten du. Hala, *comes*—*comiten* antzi-nako frantsesez *cuens* *comte* bilakatu zen, *bar* —*bar* *nen* *m* *ber* *baron*, *presbiter*—*presbiterum* *m* *prestre* *provoire*

Bestetan, desinentzia bat bitan banakatzen da. Indoeuropeoz, singularreko akusatibo guztiek bukaerako *-m* bakarra agertzea zuten ezaugarri (*ek, *wom*, *owin, *podm, *m *term* eta abar) Latinez, ez zen horretan erabateko aldaketarik izan; baina grezieraz, sudurkari sonantearen eta sudurkari kontsonantearen jokaera desberdinaren ondorioz, bi sail desberdin sortu ziren forma horietan: *híppon* *ó(w)in*: *póda*, *m* *tera*. Pluraleko akusatiboaren kasuan ere, oso antzekoa da gertatutakoa (cf. *híppous* eta *pódas*).

£2. Hitzen osagaiak ezabatzea.

Aldaketa fonetikoaren beste ondorio bat da ahazte hori: hitz baten zati desberdinak, haren balioa finkatzen laguntzen zutenak, ezin analiza daitezke dagoeneko, ezin zatika daitekeen gorputz bilakatu delako hitz hori. Hona hemen adibide batzuk: fr. *enemi* (cf. lat. *in-*

im *cus*—*am* *cus*), latinez *perdere* (cf. antzinakoagoa den *per-dare* —*dare*), *amici* (*ambjaci —*jaci*), alemanezko *Druck* (*dri* -*teil*-*teil*).

Garbi dago, bestalde, aipatu kasu hau aurreko paragrafoan agertu dugun kasuaren barnean dagoela: *ennemi* ezin aztertuzkoa baldin bada, horrek esan nahi du ezin lotu dakiokoela *amicus* forma soilarekin, latinez *in-inimicus* lot zitezkeen bezala. Formula hau:

am *cus* — *inim* *cus*
ami *ennemi*

erkagarria da erabat ondoko formula honekin:

mansi — *mansi* *n* *ticus*
maison *ménage*

Cf. halaber *decem-undecim*: *dix* *onze*.

Latin klasikoko *hun*, *hanc*, *h* *c* forma sinpleak, — *honc-ce*, *han-ce*, *h* *-ce* formatatik datozenak, forma epigrafikoek erakusten diguten legez—, izenordain bat eta *ce* partikularen aglutinazioaren ondorio dira; lehen, *hon-ce* eta abarrak erlaziona zitekezkeen «*ec-ce*»-rekin; baina gero, *e* fonetikoki desagertu zenean, ezinezkoa zen elkar-keta hori, eta horrek esan nahi du ez zirela ordurako bereizten *hunc*, *hanc*, *h* *c* eta abarren elementuak.

Bilakaera fonetikoak analisia iluntzen du, guztiz ezinezko bihurtzera iritsiz. Indoeuropar izen flexioa, esaterako, esan dugunaren adibide bat da.

Indoeuropeoz deklinabide hau zegoen: nom. sing. *pod-s, acus. *pod-m, dat. *pod-ai, lok. *pod-i, nom. pl. *pod-es, acus. *pod-ns eta abar. *ek₁w-os formaren flexioa, hasiera batean, aipatu dugunaren guztiz paraleloa zen: *ek₁w-os, *ek₁wo-m, *ek₁wo-ai, *ek₁wo-i, *ek₁wo-es, *ek₁wo-ns eta abar. Garai hartan, *ek₁wō, **pod-* bezain erraz nabarmentzen zen; baina gero, bokal kontrakzioak zirela eta, aldatu zen egoera: dat. *ek₁woi, lok. *ek₁w* *i*, nom. plur. *ek₁w *s*. Une horretatik aurrera *ek₁wo-* erradikalaren atzematea lausotu zen, eta analisiak aldaketa onartzeko bidetik jo zuen. Ondoren, eta aldaketa berriak zirela eta, (akusatiboak bereiztea zela eta, esaterako (ik. 192. orr.)), erabat desitxuratuak geratu ziren jatorrizko egoeraren azken aztarnak. Jenofonteren garaikideak, ziur aski, *hipp* oina eta desinen-

tziak bokalak zirelakoan egongo ziren (*hipp-os* eta abar); horrenbestez, *ek₁wo-s* eta **pod-s* motak erabat bereizi ziren. Flexioaren alorrean, beste batzuetan bezala, azterketa nahasten, lausotzen duenak, gramatika loturen laxotzea ekarri ohi du.

£3. Ez dago bikote fonetikorik.

1. eta 2. paragrafoetan azterturiko bi kasuetan, bilakaerak erabat banatzen ditu jatorrian gramatika mailan elkarturik zeuden bi termino. Fenomeno hau dela medio, oker gaitza sor liteke fenomenoak interpretzean.

Erkatzen baditugu behe latinezko *baro* : *baromem* bikoteak gordetzen zuen berdintasun erlatiboa alde batetik, eta bestetik, antzinako frantsesezko *ber* : *baron* bikoteak agertzen zuen desberdintasuna, pentsa genezake hau gertatu dela: jatorrian bakarra zen banako batek (*bar-*) , elkarrengandik urruntzen diren bi bidetatik jo duela bere bilakaeran, era horretara, bi forma desberdin sortuz. Baina ezinezkoa da, zeren elementu bakar batek ezin jasan baititzake, toki berean eta aldi berean, bi aldaketa desberdin, hala gertatzea aldaketa fonetikoaren definizioaren beraren aurka legokeelako. Hotsen bilakaerak, berez, ezin sor ditzake bi forma, forma bat sortu ordez.

Ikus dezagun gure tesiaren kontrako arrazoi batzuk. Horretarako, adibide batzuez baliatuko gara:

Colloc re-tik, frantsesezko *coucher* eta *colloquer* sortu direla esango dugu. Ez: *coucher* bakarrik dator *colloc re*-tik; *colloquer* latinezko hitzaren mailegu ikasi bat besterik ez da (cf. *rançon* eta *redemption* eta abar).

Baina ez al du *cathedra* hitzak eman bene-benetan frantsesak diren *chaire* eta *chaise* bi hitzak? Berez, *chaise* hitza dialekto mailako hitza da; bokal arteko *r*-a, Parisko hizkeraz, *z* bilakatu ohi zen; horrenbestez, *pèse*, *mèse* ebaki ohi zen, *père*, *mère* -ren ordez. Literatura frantsesak bi kasutan soilik gorde du tokiko ahoskatze hori: *chaise* eta *bésicles* (*béryl*-tik datorren *béricles*-en bikotea). Kasu hau, *rescapé* picardoaren kasu bera da: izan ere, *rescapé* terminoa frantses arruntera igaro berria da, eta era horretara, *réchappé* -kin du

desberdintasuna. *Cavalier* eta *chevalier*; *cavalcade* eta *chevauchée* ditugu, hain zuzen *calier* eta *cavalcade* italieratik hartu direlako. *Calidum* -en kasua, azken buruan, kasu bera da: frantsesez, *chaud* eman zuen, eta italieraz, *caldo*. Adibide hauetan guztietan maileguak ditugu soil-soilik.

Esaten badigute orain latinezko *m* izenordainak, frantsesez bi forma eman zituela, *me* eta *moi* (cf. «il *me* voit» eta «c'est *moi* qu'il voit»), hau erantzungo dugu: latinezko *m* izenordain atonoa izan da frantsesez *me* bilakatu dena; *m* azentudunak *moi* eman du. Baina azentua egotea edo ez egotea, delako hitzak perpausean duen eginkizunaren arabera da, eta ez dago *m* latinezko izenordaina *me* eta *moi* bilakarazi dituen lege fonetikoaren mendean; gramatika dualitate bat da. Era berean, alemanez, *ur orok bere hartan iraun zuen silaba azentuduna zenean, eta *er-* bilakatu zen silaba protonikoa zenean (cf. úrlaub: erlauben). Azkenez, berriro ere gure lehen adibideari atxikiz, *bár* : *bar* *nem* bikoteak agertzen dituen forma eta azentu mailako desberdintasunak, aldaketa fonetikoa baino lehenagokoak dira, garbi-garbian.

Izan ere, ez dira inon aurkitzen bikote fonetikoak. Hotsen bila-kaerak, areagotu baizik ez du egiten lehenagotiko desberdintasunak. Desberdintasun horiek, kanpo eraginengatikoak ez diren guztietan — hau da, maileguei buruz hitz egiten ez dugun guztietan —, fenomeno fonetikoarekin batere zer ikusirik izango ez duten dualitate gramatikak eta sinkronikoak izango dira.

£4. Alternantzia.

Maison : *ménage* bezalako bi hitzei dagokienez, ez zaigu bi termino horien arteko desberdintasuna zeri esker lortzen den bilatzeko gogoia pizten, agian ez direlako *-ezō* eta *-en-* elementu bereizgarriak egokiak erkaketa egiteko, edo ez dagoelako beste bikoterik, era horretako aurkakotasunik agertzen duenik. Baina gertatu ohi da elkarren ondokoak diren bi terminok, erraz atzeman ohi den elementu bat — edo bi— soilik izan ohi dutela desberdina, eta desberdintasun hori errepikatu ohi dela erregulariki zenbait bikote paralelotan. Orduan, aldaketa fonetikoek parte hartzen duten gramatika gertaera zabalene-

tako eta ohikoenetako bat dugu gure aurrean: gertaera horri *alternan - tzia* izena eman zaio.

Frantsesez, latinezko *oro*, silaba irekian, *eu* bilakatzen zen azentuduna zenean, eta *ou*, silaba protonikoan zegoenean; hortik atera ziren *pouvons : peuvent, oeuvre : ouvrier, nouveau : neuf* eta abarreko bikoteak, zeinetan atzeman baitaiteke, ahaleginik egin gabe, bereizten eta aldatzen den elementu bat. Latinez, errotazismoa dela medio, *ger* eta *gestus, oneris* eta *onus, maeror* eta *maestus* eta abar azaldu ohi ziren. Germanikoz *s*-a azentua kokatua zegoen arabera era desberdinez bilakatzearen ondorioz, horrelako bikoteak ditugu erdiko goi alemanez: *ferliesen : ferloren, kiesen : g ekorem, friesen : gefrorem* eta abar. Indoeuropar *e*-ren galera, honelako bikoteetan islatu da aleman modernoan: *beissen : biss, leiden : litt, reiten : ritt* eta abarretan.

Adibide hauetan guztietan, erradikalaren elementu bat ukitu da. Baina garbi dago, dena den, hitzaren zati guztiek ager ditzaketela era horretako aurkakotasunak. Ezer ohikoagorik ez dago, esaterako, era desberdinak —erradikalaren hasieraren arabera— dituen aurrizki bat baino (cf. grezierazko *apodíd mi : ap-érc ho - mai*, fr. *incommu : inutile*). *e : o* indoeuropar alternantzia, bere jatorrian, azken buruan, arrazoi fonetiko bat izango zuena, atzizkien elementu askotan agertzen da (cf. *hippos : hippe, phér-o-men : phér -e-te, gén-os : gén-es-os* eta abar). Antzinako frantsesak era bereziz jokatu zuen latinezko *a* azentudunarekin *a* hori sabaikari baten ondoan agertzen zenean, eta hortik sortu zen, hain zuzen, desinentzia askotako *e : é* alternantzia (cf. *chat-er : jug-ier, chant-é : jugi-é, chant-ez : jug-iez* eta abar).

Beraz, era honetara defini dezakegu alternantzia: *Lehendaniko bi forma sailen artean erregularlari permutatzen diren bi hots zein bi hots multzo jakinen arteko egokitasuna.*

Eta argi baldin badago fenomeno fonetikoak, berak bakarrik, ez duela bikoteak izatea argitzen, argi dago halaber fenomeno fonetikoak ez dela alternantziak izatearen arrazoi ez bakarra ez nagusia. Esan ohi denean latinezko *nov-*, aldaketa fonetiko bat dela medio, *neuv-* eta *nouv* bilakatu dela frantsesez (*navē* eta *nouveau*), alegiazko banakoa sortzen ari da, eta alde batera uzten da lehenaniko

dualitate sinkroniko bat; «*nov*» -ren kokaera desberdina *nov-us* eta *nov-ellus*-en, aldaketa fonetikoa baino lehenagokoa da eta bereziki gramatikala (cf. *bar* : *bar* *nem*). Dualitate hau da hain zuzen, alternantzia ororen jatorrian dagoena eta hura gertatzeko bide ematen duena. Fenomeno fonetikoak ez du banako bat hautsi, baizik eta gehiago nabarmendu, hotsen banatzearen ondorioz, batera existitzen ziren termino batzuen arteko aurkakotasun bat. Alternantziaren gaia hotsak direnez, eta horien aldaketak haren sorreran eragina izan ohi dutenez, hizkuntzalari askok uste dute fonetika mailako arazoa dela alternantzia; baina uste okerra da hori. Izan ere, bere abiapuntuan hartzen dela alternantzia, edo bere helpuntuan, alternantzia beti gramatikari eta sinkroniari dagokie.

£5. Alternantziaren legeak.

Ordena daitezke alternantziak legeetan? Zein da lege horien izaera?

Eman dezagun aleman modernoan hain ohikoa den *e* : *i* alternantzia: kasu guztiak batera eta nahastuak hartuz gero (*geben*: *gibt* *Feld*: *Gef* *ilde*, *Wetter* : *witern*, *helfen* : *Hilfe*, *sehen* : *sic* *ht* eta abar), orduan ezin formula daiteke hatsapen orokorrik. Baina har dezagun pilo horretatik *geben* : *gibt* bikotea eta jar buruz buru *shelen* : *sc* *hilt*, *helfen* : *helf*, *nehmen* : *nimmt* eta abar; ohartuko gara, orduan, alternantzia hori denbora, pertsona eta abarren bereiztearekin lotua agertzen dela; *lang*: *Länge*, *stark*: *Stär* *ke*, *hart* *Härte* eta abarrean, aurrekoaren oso antzekoa den *a* : *e* aurkakotasuna, adjektiboak izenen bidez sortzeari dago lotua; *Hand*: *Hände*, *Gast*: *Gäste* eta abarrean, pluralaren sortzeari dago lotua alternantzia. Horrela hitz egin dezakegu germanistek ablaut izenpean sartzen dituzten kasu guztietan, (ikus orobat *finden* : *find*, edo *finden* : *Fund*, *binden* : *band* , edo *binden* : *Bund*, *schießen* : *schoß* : *Schuss*, *fließen* : *floss* : *Fluss* eta abar). Ablaut edo erradikaleko bokal aldaketa, gramatika aurkakotasun batekin batera gertatzen denean, alternantzien adibide garrantzitsuenetako baten aurrean gaude; baina kasu horretako alternantziak ez du inolako ezaugarri berezirik, oro har alternantzia bat den fenomeno orokorraren aldean.

Ikusten da alternantzia normalean era erregularrez banatua egon ohi dela termino batzuen artean, eta funtzio, kategoría eta finkatze mailako aurkakotasun garrantzitsuekin batera azaldu ohi dela. Hitz egin dezakegu alternantzien gramatika legee buruz, baina lege hauek, gertaera fonetikoek sortaraziak direnak, gertaera fonetiko horien ustekabe-ko ondorioak baizik ez dira. Gertaera fonetiko horiek hots batzuen arteko aurkakotasun erregularrak sortzen dituzte, balioaren aldetik buruz buru dauden bi termino sailen artean; gogoak desberdintasun material honi eusten dio, desberdintasun hori esanguratsu bihurtzeko, eta kontzeptu mailako desberdintasuna adierazteko tresna bihurtzeko. (ik. 116. orr. eta hh.). Lege hauek, lege sinkroniko guztiak bezala, antolamenduzko hatsapen soilak dira, eta ez dute agintzeko indarririk. Ez da bate-*re* zuzena esatea, (eta hala esaten da), *Nacht*-eko *a*, *ä* bilakatzen dela *Nächte* pluralean; zeren era horretara adierazia, baitirudi termino bate-*tik* besterako aldaketa agintze hatsapen batek erregulatua datorrela. Eta hemen, berez, forma batzuk ditugu soil-soilik, bilakaera fonetiko baten ondorioz elkarri buruz buru daudenak. Egia da analogiak, oraintxe ukitu-ko duguna, desberdintasun foniko hori bera erakutsiko luketen bikote berriak sor ditzakeela (cf. *Kranz: Kränz; Gast: Gäse* -ren gainetik eta abar). Badirudi orduan, legea, terminoen erabilera eraentzen duen erregela baten gisa ezartzen dela terminoetan, hainbestearino gobernatuz erregela horrek erabilera, non erabilera bera aldatzea iristen baitu. Baina ez dugu ahaztu behar permutazio horiek elkarren kontrakoak izan ohi diren eragin analogikoen menpean daudela hizkuntzan. Esan dezakegu, beraz, orden honetako erregelak ezegonkorrak direla, eta lege sinkronikoaren definizioaren barnean oso-osoki sartzen direla.

Orobat, gerta daiteke alternantzia sortarazi duen baldintza fonetiko-a oraindik agerian egotea. Hala, aurreko orrialdean eta orrialde honetan aipaturiko hitzek *geban: gibi; feld: g* *afildi* eta abarreko formak agertzen zituzten antzinako alemanez. Garai hartan, erradikalaren atzetik *i* bat zetorrenean, *i*-rekin agertzen zen erradikala, *e*-rekin agertu ordez; gainerako kasu guztietan, aldiz, *e* agertzen zuen erradikalak. Bestalde, latinezko *faci: confici, amicus: inimicus, faci-lis: difficilis* eta abarren alternantzia, baldintza foniko bati dago lotua. Hiztunek horrela adieraziko zuten baldintza hori: *faci, amicus* eta abarren tankerako hitz batek *a*-ren ordez, *i* agertzen du, *a* hori hitz barruko silaban dagoen bere familiako hitz guztietan.

Baina ahoskuntza mailako aurkakotasun horietarako ere, gainerako gramatikazko legeei buruz esan duguna balio digu: sinkronikoak dira; eta hori ahazten denean, 129. orrialdean aipatu dugun fenomenoak ondo ez ulertzeko akatsean eror gaitezke. *faci* : *conf ici* bezalako bikote baten aurrean, batera gertatzen diren bi terminoen arteko erlazioa eta gertaera diakronikoaren hurrenez hurreneko terminoak (*confaci* m *confici*) lotzen dituen erlazioa nahastetik itzuri behar dugu. Eta biak nahasteko joera baldin badago, horrek esan nahi du desberdinketa fonetikoaren zioa agerian dagoela oraindik, nabarmentzen dela bikote horretan. Baina iraganari dagokio haren eragina, eta hiztunentzat, aurkakotasun sinkroniko bat dago soil-soilik.

Esandako horrek guztiak baieztatzen digu alternantziaren izaera guztiz gramatikala. Alternantziari permutazio izena eman diogu. Baina terminoa erabat zuzena bada ere, ez erabiltzea hobesten dugu, zeren, aldaketa fonetikoa aipatzeko erabili izan ohi denez, pentsarazten baitu mugimendu bat dagoela, egoera bat dagoen tokian.

£6. Alternantzia, eta gramatika lotura.

Ikusi dugu bilakaera fonetikoak, hitzen forma aldatzean, hitz horien artean izan daitezkeen loturak haustea ekartzen duela. Baina baieztapen hau *maison : ménage*, *Teil : Drittel* eta abarreko bikote bakartuen kasurako balio du soil-soilik, ez baita hala gertatzen alternantziatzat ari garen unetik aurrean.

Lehenik, agerikoa da erregular xamarra den bi terminotako aurkakotasun foniko orok, lotura bat ezartzeko joera agertzen duela bi termino horien artean. Konturatu gabe lotzen ditugu *Wetter* eta *wittern*, ohi-tura dugulako *e* -ren ordez *i* , eta *i* -ren ordez *e* ikusteko. Garbiago oraindik, hiztunek aurkakotasun foniko bat lege orokor batek gobernatua dagoela somatzen dutenean, zeren orduan nabarmena egiten baitzaie ohiko egokitasun hori; horrenbestez, gramatika loturak sendoago irauten du, laxotuz joan beharrean. Horregatik, adibidez, nabarmentzen du alemanezko ablautek erradikalen batasuna (ik. 196.), bokal aldaketen bidez.

Gauza bera gertatu ohi da baldintza guztiz foniko baten arabera-koak ez diren alternantzia ez esanguratsuekin. Frantsesezko *re* aurrizkia (*reprendre*, *regu gner*, *retoucher* eta abar), bokal aurrean, *r*- bilakatu da

(*rouvrir*; *racheter* eta abar). Orobat, *in-* aurrizkia, oso emankorra —eta ikasia jatorrian—, bi forma 'desberdinez agertu ohi da egoera berdinetan:

(*inconnu*, *indigne*, *in vertébré* eta abarrean), eta *in-* (*inavouable*, *indigne*, *indigne* eta abarrean). Baina desberdintasun horrezaz gain, aurrizki bakarra somatzen da ulertzen delako zentzua eta funtzioa berdin-berdinak direla, eta forma bata zein bestea erabiliko den kasuen gainean dagoelako finkatua hizkuntza.

IV

Analogia

§1. Definizioa eta adibideak.

Orain arte esandakotik hau aterako dugu: fenomeno fonetikoa nahasmendu faktorea da. Fenomeno fonetikoak, alternantziak sortzen ez dituen gainerako kasu guztietan, hitzak lotzen dituzten gramatika loturak laxoarazten ditu, alferrik handiagotu ohi du formen kopurua, eta horrenbestez, lausotzen da hizkuntza mekanismoa eta korapilatzen, aldaketa fonetikotik sorturiko irregulartasunak ere mota orokorretan bilduriko formen gainetik nagusituz joan ohi diren hein berean. Bestela esanda, hizkuntza mekanismoa ilunago eta korapilatsua go bilakatzen da, mekanismo horretan guztiz arbitrarioa den guztia, erlatiboki arbitrarioa den guztia baino ugariagoa den heinean. (Ik. 167. orr.)

Zorionez, analogia dago aldaketa horien eragina orekatzeko. Analogiari dagokio, hain zuzen, hitzen kanpo itxuran gertaturiko aldaketa fonetikoak ez diren horiek guztiak. Analogiak aldeztu aurretiko eredu bat izatea eta eredu horren imitazioa eskatzen ditu. *Forma analogikoa da, beste forma baten edo askoren erara eta erregela jakin baten arabera sortua dagoen forma.*

Hala, latineko *honor* nominatiboa analogikoa da. Hasieran, *hon s* : *hon sem* esaten zen; gero, «-s-»-ren errotazismoa zela eta, *hon s* : *hon rem*. Harrezkero, erradikalak bi forma zituen; gero, dualitate hori desagertu zen, zeren *honos*-en ordeztu, *honor* forma berria sortu baitzen, *r tor* : *r t rem* eta abarren ereduaren arabera, ondoren aztertuko dugun prozedura batez. Prozedura hori laugarren proportzionalaren bidez adieraziko dugu:

$r \quad t \quad rem : \quad r \quad tor = hon \quad rem : x.$
 $x = honor.$

Beraz, argi dago analogiak formak bateratu eta erregularitasuna berreskuratu zuela (*hon r : hon rem*), aldaketa fonetikoak (*hon s : hon rem*) duen formak ugaltzeko joera orekatzeko.

Frantsesez, luzaroan, *il preuve, nous prouvons, ils prouvent* esan zen. Egun, *il prouve, ils prouvent* esan ohi da, eta forma horiek ezin ulertaraz daitezke fonetikaren ikuspuntutik. *Il aime* latineko *amat*-tik dator, baina *nous aimons*, berriz, analogikoa da, *amons*-en ordezkoa. Halaber, *amable* esan behar genuke, *aimable* esan beharrean. Greziaz, *s*-a desagertu zen bokal artean zegoenean: *-eso-*, adibidez, *-eo* bilakatu zen (cf. *géneos*, **génesos*-en ordeztu). Halere, bokal arteko *s*-ak bere hartan iraun du bokalez amaitzen ziren aditz guztien geroaldian eta aoristoan: *l s*, *él sa* eta abar. Eta hala gertatu da, *s*-a erori ez zen *túps*, *étupsa* motaren formen analogiaren poderioz, geroaldi eta aoristo *s*-dunen oroipenak iraun zuelako. Alemanez, *Gast : Gäste, Balg : Bälge* eta abar fonetikoak dira; *Krans : Kränze* (lehen *kranz : kranza*), *Hals : Hälse* (lehen *halsa*) eta abar, aldiz, imitazioz eraturikoak.

Analogiak erregularitasunaren alde jokatzeko joera du, eta eraketa eta flexio moduak bateratzeko joera du. Baina baditu bere bitxikeriak: *Kranz Kränze* eta abarren ondoan, *Tag : Tage, Salz : Salze* ditugu; horiek, arrazoi hau zein besteagatik, ez dute analogiaren eragina jaso. Hortaz, ezin jakin daiteke lehenagotik noraino zabalduko den eredu bat imitatzea, ezta zein motari egokituko zaion hori eragitea ere. Adibidez, ez dira forma ugariak analogia eragiten dutenak: Grezierazko era burutuan, *pépheuga, pépheugas, pépheú - gamen* eta abarreko forma aktiboen ondoan, *a* gabe jokatu ohi zen erdiko boz osoa: *pephugmai, pephúgmetha* eta abar, eta Homeroren hizkuntzak agerian uzten digunez, *a* hori, antzina, pluralean ez aktiboaren dualean ez zegoen (cf. Homeroren *ídmen, é kton* eta abar). Analogia, aktiboaren singularreko lehen pertsonan soilik gauzatu zen hasiera batean; gero, indikatiboazko era burutuaren ia

paradigma osoraino helduko zen. Kasu hau, gainera, beste arrazoi batengatik da aipagarria: analogiaren poderioz, jatorriz flexiokoa zen *-a-* elementua erantsi zaio erradikalari; horrenbestez, *pepheú -ga-men* dugu. Alderantzizko kasua, alegia erradikalaren elementu bat atzizkiari eranstea, askoz sarriagoa da, 209. orr.an ikusiko dugun bezala.

Maiz, bizpahiru hitz nahikoak dira forma orokor bat, —desinentzia bat, adibidez—, sortu ahal izateko; antzinako alemanez, *hab n, lob n* eta abarren tankerakoak ziren aditz ahulek, *m* agertzen zuten orainaldiko singularreko lehen pertsonan: *hab m, lob m-m* hori, grezieraz «-mi»-z bukatzen ziren aditzekiko analogiaz sorturiko aditz batzuetatik dator, «-mi»-z bukatutako aditz horiek —alegia, *bim st m g m tuom* aditzek— flexio ahul osora zabaldu baitzuten bukaera hori. Aipa dezagun analogiak ez zituela forma desberdin batzuk ezabatu, baizik eta orokor bilakatu eratzekeo modu bat.

£2. Analogiazko fenomenoak ez dira aldaketak.

Lehen hizkuntzalariek ez zuten ondo ulertu analogiaren izaera, («analogia aizuna» esan zioten). Uste zuten, esaterako, latinak, *hon s*-en gainetik *honor* asmatzean, huts egin zuela. Hizkuntzalari haientzat ordena jakinetik aldentzen den guztia irregularra da, forma ideal baten haustea. Izan ere, hizkuntza baten jatorrizko egoera hizkuntza horren beste edozein egoera baino hobe eta perfektuagoa zelako iritzia nagusitu zen garai hartan, inoiz egoera horren aurretik beste bat izan ote zen beren buruei galdetu gabe. Egoera horrekiko askatasun oro, beraz, bitxikeria bat zen. Neogramatikoen eskola izan da lehen aldiz analogiari dagokion tokia eman diona, zeren erakutsi baitu hori dela, aldaketa fonetikoekin batera, hizkuntzen bilakaera faktore nagusia eta hizkuntzak duen baliabidea, antolamendu jakin batetik beste batera igaro ahal izateko.

Baina zein da fenomeno analogikoen izaera? Aldaketak al dira, eskuarki sinetsi ohi den bezala?

Gertaera analogiko oro hiru pertsonarekiko drama bat da: 1.

helarazitako tipoa, legitimoa eta ondoretasunez jasotakoa dena (*hon s*, adibidez); 2. erantsirikoa (*honor*); 3. pertsona kolektiboa, erantsirikoak sortu dituen formez osatua dena (*hon rem*, *r tor*, *r t rem* eta abar). *honor*, *hon s*-en aldaketa gisa hartu ohi da, «metaplasmo» gisa; bere substantzia gehiena *hon s*-tik aterako zuen. Baina *honor*-en sortzean batere zer ikusirik ez duen forma bakarra *honos* da, hain zuzen.

Gertaturikoa, eskema honen bidez adieraz dezakegu:

HELARAZIRIKO FORMAK	FORMA BERRIA
<i>h nos</i>	<i>hon rem</i> ,
(ez da jokoan	<i>r tor</i> , <i>r t rem</i>
<i>honor</i>	
sartzen)	eta abar (talde sortzailea)

Ageri denez, «paraplasmo» batez ari gara, betiko forma baten aldean erantsiriko forma bat ezartzeaz, hau da, sortze bati buruz azken batean. Aldaketa fonetikoak ez du ezer berririk sartzen, lehenagotik zegoena ezabatu gabe (*hon rem*, *hon sem*-en ordeztuko da); forma analogikoak, berriz, ez dakar, nahitaez, ordezkatzera datorren formaren ezabatzea. Izan ere, *Honor* eta *hon s* batera egon ziren denbora batez, eta bata zein bestea erabil zitekeen. Halere, hizkuntzak ideia bakar baterako bi adierazle nahi ez dituenaz, gertatu ohi da jatorrizko forma, irregularragoa izan ohi dena, gero eta gutxiago erabili ohi dela, desagertzearaino iritsiz. Eta emaitza hori da hain zuzen, aldaketa batean pentsarazten diguna: analogiaren eragina bukatuz gero, lehengo egoera (*hon s*: *hon rem*) eta egoera berria (*hon r*: *hon rem*), itxuraz, hotsen bilakaeratik ateratzen den aurkakotasun berean daude. Halere, ez da ezer aldatu *honor* sortu den unean, ez baitu horrek beste termino bat ordezkatu: *hon s*-en desagertzea ez da dagoeneko aldaketa bat, zeren fenomeno honen eta lehenaren artean loturarik ez baitago. Nonahi hartzen digutula hizkuntza gertakariak, ohartuko gara berrikuntza analogikoa eta forma zaharraren eza-batzea gauza desberdinak direla, eta inon ez dela aldaketa bat ikusten.

Hain gutxi dagokio analogiari forma bat beste baten ordeztzea, non sarri forma bakar bat ere ezabatu gabe sortzen baititu for-

mak. Alemanez, edozein izen konkretutik sor daiteke «-chen» -z bukatutik txikigarri bat; *Elefantchen* bezalako forma bat sartuko balitz hizkuntzan, forma horrek ez luke lehendik bazegoen ezer ordezkatu. Era berean, frantsesez, edozeinek sor ditzake *interventionnai - re* (eskuhartzearen aldekoa) edo *répressionnaire* (errepresioaren aldekoa) hitzak, *pensión* : *pensionnaire*, *réaction* : *réactionnaire* eta abarreko ereduaren gainean. Prozedura hau, *honor* sortu zuela ikusi berri dugun prozedura bera da: biek formula bera eskatzen dute:

$$\begin{aligned} \text{réaction} : \text{réactionnaire} &= \text{répression} : x. \\ x &= \text{répressionnaire}; \end{aligned}$$

kasu bietan, ez dugu aldaketa bati buruz hitz egiteko estakururik: *répressionnaire* hitza ez dago ezeren ordezkaria. Beste adibide bat: alde batetik, *finaux* entzuten da, analogiaz, frantsesezko *finals*-en ondoan (*finals* erregularragotzat jotzen da). Bestetik, edozeinek sor zezakeen *firmamental* adjektiboa eta horri *firmementaux* plurala eman. Esango al genuke, orduan, *finaux*-en aldaketa izan dela, eta *firmementaux*, berriz, sortua izan dela? Biak izan dira sortuak. *tour* : *entourer* eta *jour* : *ajour* er («un travail *ajouré*») egin dira *mur* : *emmurer*-en ereduaren gainean; eratorri hauek, nahiko berriak direnak, badirudi biak sortuak izan direla. Baina ikusten badugu aurreko garai batean bazeudela *torn* eta *jorn*-en gainean sortutako *entourer* eta *ajourner*, aldatu behar al genuke orduan iritziz eta esan, *entourer* eta *ajourer* hitz zaharrago horien aldaketak direla? Hala, «aldaketa» analogikoa gertatu dela iruditzen zaigu, hain zuzen erlazio bat ezarri dugulako termino berriak desagertarazi duen termino zaharrarekin: baina uste okerra da hori, zeren aldaketa gisa hartutako formak (*honor*-en tankerakoak), eta «sortutako formak» esaten diegunak (*répressionnai - re*-n tankerakoak) izaera berekoak baitira.

£3. Analogia, hizkuntzan sortutako forma berrien hatsapena.

Analogia zer ez den azaldu ondoren, ikuspegi positibotik aztertzen badugu hori, berehala ikusiko dugu hizkuntzan oro ohar sortutako formen hatsapenarekin nahasten dela. Zein da, bada, hatsapen hori?

Analogia psikologia mailakoa da; baina hori onartzea ez da nahikoa gertaera fonetikoetatik bereizi ahal izateko, zeren fenomeno fonetikoak ere har baitaitezke psikologia mailako gertaeratzat (ik. 190. orr.). Areago jo behar dugu eta esan analogia, gramatika mailakoa dela: formak haien artean lotuko dituen erlazioaren jabetze eta ulerpene eskatzen du. Ideak ez du zer ikusirik fenomeno fonetikoan, baina ezinbestekoa da gogoaren esku hartzea analogia-
ren fenomenoan.

Badirudi, latinez gertaturiko bokal arteko *s*-tik *r*-rako aldaketa fonetikoan (cf. *hon sem m hon rem*) ez dutela eraginik izan beste formekiko erkaketak eta hitzaren esanahiak: *hon sem* forma hila izan da, hain zuzen, *hon rem* bilakatu dena. Aitzitik, *hon s*-en aurrean *honor* agertu zela ulertarazteko, beharrezkoa da beste forma batzuk kontuan hartzea, laugarren proportzionalaren formulak erakusten digun bezala:

$$\begin{array}{l} r \quad t \quad rem : \quad r \quad tor = hon \quad rem : x \\ x = honor \end{array}$$

eta konbinazio horrek ez luke izateko arrazoirik, gogoak elkartuko ez balitu forma osagaiak esanahiaren aldetik.

Hortaz, dena da gramatika analogian. Baina hori egia izanik ere, berehala erantsi behar dugu, dena den, sorturiko forma hori hizketari bakarrik dagokiola, hiztun bakartu baten noizean behingo ekin-tza baita. Hain zuzen arlo horretan, eta hizkuntzaz kanpo, komeni zaigu fenomenoari atxikitzea. Halere, bi gauza bereizi behar dira: 1. forma sortzaileen arteko erlazioa ulertzea. 2. erkaketak iradokitzen duen emaitza, hots, hiztunak, bere pentsamendua adierazteko, esan duen forma berria.

Analogiak, beraz, hizkuntza eta hizketa bereizten erakusten digu (ik. 44. orr. eta hh.); bigarrena —alegia, hizketa—, lehenaren menpekora dela agertzen digu, eta 165. orrialdean deskribatu dugun aldetik aintzat harturiko hizkuntza mekanismora hurbiltzen gaitu. Forma baten sortzea baino lehen, beti, hizkuntzaren altxorrean ezarritako materialen konparazio oharkabea gertatu behar da (altxor horretan, forma sortzaileak erlazio sintagmatikoen eta asoziatiboen arabera daude antolatuta).

Hortaz, forma berria agertu deino, betea zegoen fenomenoaren zati oso bat. Mintzairak, etengabe, datozkion banakoak deskonposatzen ditu, eta ohiko erabileraren arabera hitz egiteko ahalbideak ez ezik, analogiaz ager daitezkeen forma guztienak ere barnean ditu. Hortaz, uste okerra da pentsatzea forma bat sortzeko prozesua hura agertu denean hasi dela, osagaiak lehenagotik baitzeuden. Asma deza-kegun hitz bat, *in-décor-able* adibidez, hizkuntzan dago, osa zitekeen aldetik; haren elementu guztiak *décor-er, décor-ation: pardonnable, mani-able: in-connu, in-sensé* eta abarreko sintagmetan daude, eta gauza hutsala da hitz hori azkenean hizketan gauzatzea edo ez, hitz hori osatu ahal izateko aukeraren beraren aldean.

Laburbilduz, analogia, berez, interpretazioaren fenomenoaren alderdi bat, —alegia hizkuntza iharduera orokor baten agerpena—, baizik ez da. Jarduera horretan, banakoak bereizten dira, gero banako horiek erabili ahal izateko. Eta hori dela eta, esan ohi dugu analogia erabat gramatikala eta sinkronikoa dela.

Analogiaren izaera hori dela eta, bi oharpen egin ditzakegu, erabat arbitrario eta erlatiboki arbitrarioari buruz dugun ikuspegia baieztatzen dutenak (ik. 166. orr. eta hh.).

1. Hitzen sailkapena, haiek duten beste hitz batzuk sortzeko ahalmenaren arabera egin liteke; ahalmen hori, aldi berean, hitzen zatikagaitasunaren arabera da. Hitz soilak, definizioz, ez dira emankorrak (cf. *magasin, arbre, racine* eta abar). *Magasin* hitzak ez du *Magasinier* sortu, baizik eta *prisonnier: prison* ereduaren gainean sortu da *magasinier*. Orobat, *emmagasiner* dugu *emmailloter, enca-drer, encapuchonner* eta abarren analogiari esker, zeren *maillot, cadre, capuchon* eta abar baitute haien barruan. Hortaz, hizkuntza guztietan ditugu emankorrak diren hitzak eta ez direnak, baina batzuen eta bes-teen proportzioa desberdina izan ohi da hizkuntzaz hizkuntza. Hori da, erabat esanik, 168. orrialdean aipaturiko bereizketa, hizkuntza «lexikologikoen» eta hizkuntza «gramatikalen» artean. Txinatar hiz-kuntzaz, hitz gehienak zatikagaitzak dira; aitzitik, hizkuntza artifizial batean, ia hitz gehienak zatikagaiak dira, eta analiza daitezke bere zatiak. Esperantoaren zale batek, adibidez, askatasun osoa du, erro jakin batetik abiaturik, hitz berriak sortzeko.

2. Aipatu dugu, 201. orrialdean, analogiaz sorturiko forma berria, laugarren proportzionalaren kalkuluaren eragiketa moduan

adieraz daitekeela. Sarri askotan erabili da formula hau analogiaren fenomenoa bera ulertarazteko; guk, aldiz, analisisian bertan eta hizkuntzak emandako elementuen berrosaketan bilatu dugu analogiaren izateko arrazoa.

Bi ikuspegi horiek ez datoz bat: laugarren proportzionalaren formula nahikoa baldin bada fenomenoak ulertarazteko, zertarako behar da, orduan, elementuen analisisia? *Indécorable* hitza sortu ahal izateko, ez da beharrezkoa bere elementuak ateratzea (*in-décor-able*); nahikoa da hitz osoa hartzea (alegia, elementu horien multzoa) eta ekuazio honetan jartzea:

$$\begin{aligned} \textit{pardonner} : \textit{impardonnable} \text{ eta abar} &= \textit{décorer} : x \\ x &= \textit{indécorable} \end{aligned}$$

Era horretara azalduz, hiztunak, gramatikariek beren analisi ohartuan ez bezala, ez du eragiketa zailik egin behar. *Gast*: *Gäste* -ren gainean sorturiko *Krantz*: *Kränze* bezalako kasuetan, badirudi hobe egokitzen dela laugarren proportzionalaren formula, deskonposaketarena baino, zeren ereduaren erradikala *Gast*- zein *Gäst*- baita; egiteko bakarra, beraz, *Kranze*-ri *Gäste*-ren ezaugarri foniko bat ematea zen.

Zein da, bi teoria hauetatik, errealtateari gehien egokitzen zaiona? Esan dezagun, lehenik, *Krantz*-en kasua dela eta, ez dagoela bertan nahitaez baztertuta analisisia. Izan ere, aipatu ditugu alternantzia batzuk erro eta aurrizkietan (ik. 196. orr.), eta oso ondo gerta daitezke batera analisi positibo bat eta alternantzia bat badagoela uste izatea.

Elkarren buruz buruzkoak diren bi ikuspegi hauek, bi teoria gramatikaletan daude islatuak. Europako gramatikek laugarren proportzionalarekin egiten dute lan. Alemanezko lehenaldi baten eraketa, esaterako, hitz osoetatik abiaturik azaltzen dute; ikasleei hau esango diete: era ezazue *lachen*-en lehenaldia, *setzen*: *setze* -ren ereduaren gainean. Aitzitik, gramatika hinduak kapitulu batean erroak (*setz*-, *lac h*- eta abar) aztertuko lituzke, eta beste batean lehenaldiaren bukaerak (*-te* eta abar); analisitik ateratako elementuak eman-go lizkieke ikasleei, eta horiek hitz osoa berrosatu behar lukete. Hiztegi sanskrito guztietan, aditzak, beren erroaren arabera daude ordenatuak.

Gramatikariek metodo batera zein bestera joko dute, talde linguistiko bakoitzaren joera nagusiaren arabera.

Antza denez, antzinako latina egokia da bertan azterbide analitikoarekin lan egiteko. Hona hemen froga garbi bat: Luze-laburra ez da berdina *f ctus* eta *ctus*-en, nahiz *f ci* eta *g* diren; *ctus*, * *gtos*-tik datorrela jo behar dugu, eta bokala luzatu dela, hurrengo ahostunaren eraginez; erromantzeek erabat baieztatzen dute hipotesi hau; *sp ci* : *sp ctus* bikoitea izatea, *t g* : *t ctus*-en aurrean, frantsesez *dépit*(= *despectus*) eta *toit* (*tectum*) izatean islatzen da: cf. *conf c o* : *conf ctus* (*conf it* frantsesez), *r g* : *r ctus* (*d r ctus* m fr. *droit*)-en aurrean. Baina *agtos, *tegtos, *re gtos ez ziren indoeuropeotik jaso, zerен indoeuropeoz * *ktos*, *t ctos esan ohi baitziren, zalantzarik gabe. Eta ahoskabe baten aurreko ahostuna ebakitzea zaila izan arren, antzinako latinak forma horiek sartu zituen. Halakorik gertatu ahal izateko, ezinbestekoa da *agteg-* banakoak —erradikalak direnak—, garbi-garbi atzematea. Antzinako latinak, beraz, oso garbi somatzen zituen hitzaren atalak (erradikalak, atzizkiak eta abar), eta atal horien konbinazioa. Gaur egun, ziur aski, ez dira zati horiek eta beren konbinazioak hain garbi atzemango. Dena den, alemanak, adibidez, badirudi garbiago sumatzen dituela frantsesak baino (ik. 227. orr.).

V

Analogia eta bilakaera

£1. Nola sartzen den hizkuntzan berrikuntza analogikoa.

Ez da ezer sartzen hizkuntzan, lehenik hizketan saiatu ez bada; bilakaera fenomeno guztiak gizabanakorengan hasten dira. Hatsapen hau, 131. orrialdean adierazi duguna, bereziki egokia da berrikuntza analogikoen kasuan. *Honor* forma, *hon s* ordezkatzeko gai izan baino lehen, beharrezkoa izan zen hiztunen batek *honor* forma asmatzea, eta ondoren, beste hiztun batzuek forma hori errepikatzea, hura ohiko erabileraren esparruan ezarri arte.

Ez da beharrezkoa berrikuntza analogiko guztiak horreraino iristea. Une orotan ditugu hizkuntzak ziur aski onartuko ez dituen etorkizunik gabeko konbinazioak. Haurren hizkera, esaterako, horrelakoez mukur dago, zeren haurrek ohiko erabilera gaizki ezagutzen dutenez, ez baitaude oraindik behartuak erabilera horren arabera hitz egitera; haur frantsesek *viendre* esan ohi dute, *venir* esan beharrean, *mouru*, *mort*-en ordeztu eta abar. Dena den, helduen hizkerak ere agertu ohi ditu horrelakoak. Jende askok, esaterako, *traisait* esan ohi du *trayait*-en ordeztu (*traisait* Rousseauengan irakur dezakegu, bestalde). Berrikuntza hauek guztiak, berez, guztiz erregularrak dira, eta hizkuntzak onartu dituen berrikuntzak ulertzen diren era berean ulertu daitezke haiek ere; hala, *viendre* proportzio honetan sartzen da:

$$\begin{aligned} \acute{e}teindrai &: \acute{e}teindre + viendrai : x \\ x &= viendre \end{aligned}$$

eta *traisait* forma *plaire*, *plaisait* eta abarren antzera izan da sortua.

Hizkuntzak, hizketan sorturiko forma guztietatik gutxi gorde ohi ditu; baina irauten duten forma berriak nahikoak izan ohi dira, hiztegiari eta gramatikari denboran zehar oso itxura desberdina eman dietela ikusteko.

Aurreko kapituluak oso garbi azaldu du, analogia, berez, ezin izan litekeela bilakaera faktore bat; eta egia hori bezain biribila da, etengabe forma zaharren ordeztu forma berriak ezartze hori, hizkuntzen bilakaeraren alderdi harrigarrienetako bat dela. Berrikuntza batek, — alegia forma berri batek—, hizkuntzan betirako ezartzea eta berarekin lehian zegoen forma desagertaraztea lortzen duen bakoitzean, zerbait sortu da benetan, eta zerbait baztertu; eta alde horretatik, analogia nagusi ageri da hizkuntzen bilakaeraren teorian. Gai honi heldu nahi genioke berriro.

§2. Berrikuntza analogikoak, interpretazio aldaketan sintomak.

Hizkuntza etengabe ari da interpretatzen edo deskonposatzen iristen zaizkion banakoak. Baina nolatan aldatzen da etengabe inter-

pretazio hori belaunaldiz belaunaldi?

Aldaketa horren zergatikoa, hizkuntza egoera jakin baten analisia mehatxatzen duten faktore kopuru gaitzean datza. Gogora ditzagun haietako batzuk:

Lehena eta garrantzitsuena aldaketa fonetikoa da (ik. II. kap.). Aldaketa fonetikoaren ondorioz azterketa batzuk anbiguoak eta beste batzuk ezinezkoak gertatu ohi direnez, desartikulaziorako betebeharrereko baldintzak ere aldatu ohi dira, eta horrenbestez, haren emaitzak ere bai; eta hortik, banakoen mugak tokiz aldatzea eta banakoen izaera aldatzea datoz. Gogora dezagun 178. orrialdean *beta-hûs* eta *redollich* -i buruz esan duguna, eta 192. orrialdean, indoeuropar hizkuntza-
ren izen flexioari buruz.

Baina ez da gertaera fonetikoa faktore bakarra, zeren aglutinazioa, gero aztertuko duguna, orobat aldaketa faktorea baita (aglutinazioaren ondorioz, elementu batzuen konbinazioa banako bilakatzen da). Halaber, hitzaz kanpokoak izanik ere hitz horren azterketa alda dezaketen zirkunstantzia guztiak, aldaketa faktoretzat jo ditzakegu. Izan ere, hitz bateko analisia, erkaketa multzo baten batuketan emaitza denez, garbi dago une guztietan terminoaren elkartze eremutik mendean dagoela azterketa hori. Hala, *sw d-is-t-s indoeuropar superlatiboak bi atzizki zituen: *-is* atzizkia, konparazioa adierazten zuena (latinezko *mag-is*), eta *-t* atzizkia, gauzaki batek sail batean zuen tokia adierazteko balio zuena (cf. grezierazko *trit-o-s* «hirugarrena»). Bi atzizki horiek batu ziren (cf. grezierazko *h d-isto-s*, edo *h d-ist-os*, hobe esanda), eta aldi berean, superlatiboarekin zer ikusirik ez zuen gertaera bat ere mesedegarri izan zitzaion aglutinazio horri: «*-is-*»ez osaturiko konparatiboak zaharkituak gelditu ziren, eta haien orde, *-j s-*ez osaturikoak nagusitu ziren; harrezkero, *-is-*elementu autonomo gisa sumatu ez zenez, «*-isto-*»-n ere ez zen bereiztu *-is-*.

Aipa dezagun bidenabar badagoela erradikala laburtzeko joera orokorra —beti eraketako elementuen mesedetan, jakina—, batez ere erradikala bokalez amaitzen denean. Hori dela eta, adibidez, *-t t* atzizkiak erradikalaren *-i* bokala (*v ri-t t-em*, *v ro-t t-em en orde; cf. grez. *deinó-t t-a*) hartu zuen, eta era horretara, *veritat-em* zatiketa gertatu zen; orobat, *R m -nus*, *Alb -nus* terminoak (cf. *a nus*, *aes-no-s -en orde), *R ma- nus* eta abar bila-

katu ziren.

Baina zernahi den aldaketa horien jatorria, aldaketak beti, forma analogikoak agertzen direlako nabarmendu ohi dira. Izan ere, hiztunek une jakin batean bizirik somaturiko banakoak dira eraketa analogikoak agertaraz ditzaketen bakarrak, baina alderantziz ere, banakoen errepikatze jakin orok, banako horien erabilpena hedatzea ekar dezake. Beraz, analogia da eraketa osagai bat une jakin batean unitate adierazgarria izan delako frogarik garbiena. *Mer di n lis* (Lactante), *mer di lis*-en ordeztzeak agertzeak erakusten digu *septentri- n lis*, *regi- n lis* zatitzen zirela, eta *celer-it tem* gogoratzea aski dugu, *-t t* atzizkia erradikaletik harturiko *i* batekin luzatu zela frogatu ahal izateko, edota *p g-nus*, *-p g-us*-en gainean eratua zegoena, gogoratzea, esate baterako, latindarrek *R m- nus* analizatzen zutela onartzeko; *sterbilich* -ek —aditzoin batez eratua dena—, *redlich*-en analisisa (178. orr.) baieztatzen digu eta abar.

Adibide bereziki bitxi batek erakutsiko digu nola gauzatzen den analogia, garai desberdinetan zehar, banako berrien gainean: frantses modernoak, *somnolent*-en *somnol-ent* zatiketa egiten da, orainaldi-ko partizipioa bailitzan —zatiketa horren frogar, *somnoler* aditza dugu—; baina latinez *somno-lentus* bereizi zen, —*sucou-lentus* eta abarrekoak bezala—, eta lehenago oraindik *somn-olentus* zatitu ohi zen («lo usaina darion pertsona» *ol re*-tik etorria, *v n-olentus* «ardo usaina darion pertsona» bezala).

Hortaz, analogiaren ondorio nabarmenena eta garrantzitsuena hau da: eraketa zahar, irregular eta zaharkituen ordeztzeak, bizirik dirauten elementuez eratutako forma ohikoagoak finkatzea hizkuntzan.

Baina gauzak ez dira beti hain erraz gertatzen, zeren hizkuntzaren jardutean milaka zailtasun, saio, hurbilketa eta erdibideko azterketa gertatu ohi baitira. Ez dago hizkuntzan haren banakoen sistema erabat iraunkorra den unerik. Gogora dezagun 193. orrialdean **ek,wos*-en flexioari eta **pods*-en flexioari buruz esan duguna. Terminotik somaturiko zatiketak egokienak ez direnean, eraketa analogiko uherrak sortzen dira. Indoeuropar hizkuntzan, **geus-etai*, **gustos*, **gus-tis* formetan *geus- gus-* erroa bereiztea erraza da; baina grezieraz bokal arteko *s* -a desgertu zenez, *geúomai*, *geustós*-en eraketa desitxuratua dago, eta era horretara, horien zatiak atzematea zai-

lagoa gertatzen da. Horrenbestez, *geus-* zein *geu-*, biak atzeman ohi ziren. Analogiaz sorturiko forma batzuk fluktuazio horren lekuko dira, hainbesteraino, non non *eu*—z bukatuturiko oinarri batzuk bukaerako -s hori hartzera iritsi baitziren (*pneu- pneûma*-ren aditz izenondoa, esaterako, *pneus-tós* eratu zen).

Baina zalantza hauetan ere izaten du analogiak eragina hizkuntzaren gainean. Hala, nahiz analogia ez den, berez, bilakaera gertaera bat, momentuz momentu islatu ohi ditu hizkuntzaren ekonomiagatik gertaturiko aldaketak, eta aldaketa horiek finkatu ere bai, beste konbinazio berri batzuen bidez. Analogia da hizkuntza baten arkitektura etengabe aldarazi ohi duten indar guztien laguntza onena, eta alde horretatik, bilakaera-eragilea da analogia.

£3. Analogia, berritzearen eta irautearen oinarri gisa.

Batzuetan, galdetu nahi genuke ea analogiak benetan ote duen aurreko arrazoibideetan eman zaion garrantzia, eta haren eragin eremua aldaketa fonetikoena bezain zabala ote den. Hizkuntza bakoitzaren historiak agerian uzten digu gertaera analogiko piloa gertatu direla hizkuntza horietako bakoitzean. Elkarren gainka metatuak agertzen dira gertaera horiek, eta haien multzoa kontuan harturik, esan dezakegu etengabeko egokitze horiek oso lan handia betetzen dutela hizkuntzaren bilakaeran, hotsen aldaketek duten rola baino are garrantzizkoagoa.

Baina badago gauza bat hizkuntzalariari bereziki interesatzen zaiona: mende batzuetako bilakaerari dagozkion fenomeno analogikoen kopuru gaitzean ia elementu guztiek iraun dute, baina beste modu batera banatuak. Analogiaren berrikuntzak errealak baino areago itxurazkoak dira. Hizkuntza jantzi bat da, bere ehunetik ateratako adabakiez egina dagoena. Frantsesez, hizkuntza horren lau bostenak indoeuroparrak dira, gure esaldiek osatzen duten substantzia hartzen badugu kontuan, baina hizkuntza ama horretatik —alegia indoeuropar hizkuntzatik— oso-osorik, inolako aldaketa analogikorik gabe, iritsi zaizkigun hitzak, aldiz, orrialde bakar batean sar litezke (*est* = **esti*, zenbakien izenak, *ours*, *nez*, *père*, *c hien* eta abarreko hitz batzuk, adibidez). Hitz gehienak, modu batera zein bestera, forma

zaharrago batzuei harturiko elementu fonikoen konbinazio berriak dira. Alde horretatik, esan daiteke analogia maila gorenean dela kontserbadorea, bere berrikuntzetan beti behinolako gaiak erabiltzen dituelako, hain zuzen.

Baina analogiaren eragina, irauteko faktore soil gisa jokatzeko duenean, sakona da, aldaketa faktorea denean ere sakona den hein berean. Esan daiteke analogiak esku hartzen duela lehendanik bazeuden gaiak banako berrietan banatzerakoan ez ezik, formek bere hartan, inolako aldaketarik gabe, irauten dutenean. Kasu bietan prozesu psikologiko beraz ari gara. Prozesu horretaz ohartzeko, nahikoa da gogoratzea haren hatsapena eta mintzairaren mekanismoarena funtsean berdin-berdinak direla (ik. 204. orr.).

Latinezko *agunt* -ek ia aldaketarik gabe iraun zuen historiaurretik (*agonti* esan ohi zen garai hartan) erromatar garaiaren hasiera arte. Aldi horretan, belaunaldi guztiek zegoen zegoenean hartuz joan ziren termino hori, eta beste inongo formarik ez zen harekin lehian sartu, hark hizkuntzan zuen tokia kentzeko. Ez du analogiak esku hartu *agunt* terminoak bere hartan irautean? Bai, *agunt*-ek bere hartan irautea analogiaren ondorioa da, edozein berrikuntza bezala. *Agunt* sistema batean kokatua dago, eta *d cunt*, *legunt* eta abarreko formekin, eta *agimus*, *agitis* eta abarrekoekin solidarioa da. Forma horiek guztiak bere ondoan egon gabe, elementu berriez osaturiko forma berri batek *agunt* forma baztertzeko aukera asko izango ziren. Helarazi dena ez da *agunt*, *ag-unt* baizik; forma ez da aldatzen *ag-* eta *-unt* erregulartasunez beste sail batzuetako formekin buruz buru zeudelako, eta *agunt*-ekin uztarturiko forma horiek izan dira hain zuzen, *agunt* forma denboran zehar babestu dutenak. *Sex-tus* ere aipa dezakegu: bi sail trinko ditu bere ondoan lagungarri, alde batetik *sex*, *sex-ginta* eta abar, eta bestetik *quar-tus*, *quin-tus* eta abar.

Hortaz, formek irauten dute, etengabe analogikoki berrosatuak gertatzen direlako; hitz bat batera sintagma gisa eta banako gisa uler-tuko da eta iraungo du hizkuntzan, bere elementuak aldatzen ez diren artean. Alderantziz, hitz horrek hizkuntzan irauteak, bere elementuak erabileratik ateratzen direnean soilik dago arriskuan. Ikus dezagun zer gertatzen den frantsesez *dites* eta *faites*-ekin (latinezko *dic-tis*, *fac-i-tis* -tik datoz frantsesezko forma horiek, baina gaur egun ez dute dagoene-

ko euskarririk egungo aditz flexioan): hizkuntza haien ordeztu beste forma batzuk sartzen saiatu da; *disez faisez* entzun ohi da —forma horiek *plaisez lisez* eta abarren gainean osatu dira—, eta hondarki berri horiek ohikoak dira elkartu gehienetan (*contredisez* eta abar).

Analogiaren inongo eraginik jasotzen ez duten bakarrak hitz soilak dira, hala nola izen bereziak, eta horien artean leku izenak (cf. *Paris, Genève, Agen* eta abar). Leku izenek ez dute inolako analisirik onartzen, eta horrenbestez, haien elementuen interpretatzerik ere ez; ez da inoiz azalduko haien ondoan bere tokia hartzeko lehian sartuko den formarik.

Hala, forma batek kontrakoak diren bi arrazoiengatik iraun dezake: guztiz isolatua egoteagatik, edo sistema batean hertsia-hertsian sartua dagoelako. Sistema horrek, bere funtsezko aldeetan ukigabe iraun arren, beti lagunduko dio forma horri bere hartan iraun dezan. Analogiak inguruko formen laguntza sendorik ez duten formen eremuan izan dezake eragina.

Baina elementu batzuez osaturiko forma baten irauteaz ari bagara, edo hizkuntza gaiak eraketa berrietan berbanatzeaz, itzela da analogiaren lana: bera da beti diharduena.

VI

Herri etimologia

Noizean behin gertatzen da desitxuratzen ditugula hitz batzuk, —hain zuzen haien forma zein esanahia ondo ezagutzen ez ditugulako—, eta inoiz edo behin, hizkuntza erabilerak ohiko bilakatu ohi ditu forma desitxuratu horiek. Antzinako frantseseko *coute-pointe* hitza horrela zegoen osatua: *coute* -z (forma hau, bere aldetik, *couette* -ren aldaera zelarik) eta *pointe* -z, zeina *poindre* aditzaren lehenaldiko partizipioa baitzen. Baina hitz horretan *courte-pointe* zatiketa zegoela somatu zen, *court* izenondoaren eta *pointe* izenaren elkarketa bailitzan. Berrikuntza hauek, diren xelebreenak ere, ez dira erabat ausazkoak; hitz zail bat gauza ezagunaren batekin erlazionatzearen bidez gutxi gorabera esplikatzeko saioak dira.

Fenomeno honi herri etimologia izena eman zaio. Lehen begiratuan ez da analogiatik bereizten. Hitzun batek, *surdité* forma baze-goela ahazturik, analogiaz *sourdité* hitza sortzen duenean emaitza bat lortu da; baina emaitza hori —alegia forma berri hori— ez litzateke desberdina izango, hitzun horrek, *surdité* hitza gaizki ulerturik, *sourd* izenondoaren oroimenez *surdité* hitza desitxuratu izan balu. Orduan, desberdintasun bakarra hau izango litzateke: analogiaz eraturiko formak arrazionalak dira, eta herri etimologiak, berриз, zoriaren halabe-harrez jokatu ohi du eta desegokikeria bat lortu ohi du.

Dena den, desberdintasun hori ez da funtsezkoa, emaitzei bakarrik baitagokie. Izaera mailan duten aldea sakonagoa da. Alde hori zertan datzan ohartarazteko, herri etimologia mota batzuen zenbait adibiderek hasiko gara.

Lehen adibidea: hitzak interpretazio berri bat jaso du, haren forma aldatu gabe. Alemanez, *durchbläuen* («jo»), *bliuwan* («zigorraz jo») -tik dator etimologiaz, baina *blau* («urdina»)-rekin lotu ohi da «*bleus*» (urdina, kolpeengatik sorturiko ubelduren ondorioz) dagoelako. Erdi Aroan alemanak *aventure* hitza hartu zuen frantsesetik, eta erregulartasunez *bentüre* eta gero *Abenteuer* hitzak eratu zituen; ondoren, eta hitza desitxuratu gabe, *Abend* («arrastiriko hizketaldian kontatzen dena») hitzarekin lotu zen, eta horrenbestez, XVIII. mendean ordurako *Abendteuer* idazten zen. Antzinako frantsesezko *sou-fraite* «gabezia» (= *suffracted de subfrangere*) hitzak *soufreteux* izenondoa eman zuen. Baina egun izenondo hori, harekin zer ikusirik ez duen *souffrir* -ekin lotzen da. *Lais*, *laisser*-en aditz izena da, baina gaur egun *léguer* aditzaren aditz izena ikusten da *lais*-en eta *legs* idatzi ohi da; batzuk *le-g-s* ebakitzeraino iritsi dira; eta hala izanik, pentsa genezake forma aldaketa bat gertatu dela interpretazio berriaren ondorioz, baina berez, forma idatziaren eraginez gertatu da, zeren forma idatzi horren bidez ageriratu nahi baitzen hitz horren jatorriari buruz zuten ideia. Orobat, frantsesezko *homard* hitzak, antzinako eskandinaviar hizkuntzari hartua (cf. *hammer*, danieraz), bere *-d* hori *-ard*-ez bukaturiko hitzen analogiaz hartu zuen, baina hemen ortografiak markaturiko interpretazio hutsegitea hitz bukaeran gertatu zenez, ohiko atzizki batekin nahastu zen hutsegite hori (cf. *bavard* eta abar).

Baina gehienetan hitza desitxuratzen da, bertan atzeman ohi

diren elementuei egokitzeatik. Hala gertatzen da, esate baterako, *xho - croute* (*Sauerkraut*); alemanez *dromed rius*, *Trampeltier* (oinperatzen duen aberea) bilakatu da; elkarketa hori berria da, baina lehendak nik bazeuden hitzen gainean osatu da, zeren *trampelen*-ez eta *Tier*-ez eratu baita. Antzinako goi alemanak latinezko *margarita*-tik *mari-greoz* «itxas hartxintxarra» atera zuen, ezaguntzen ziren bi hitz erabiliz.

Ikus dezagun, azkenik, bereziki argigarria den kasu bat: latinezko *carbunculus* («ikatz zatitxo») hitzak alemanez *Karfunkel* eman zuen, *funkeln* («pindartu») hitzarekiko asoziazioz, eta frantsesez *escarboucle* eman zuen, *boucle*-rekin lotu zelako. Ildo bereetik, *Calfeter*, *calfetzer*, adibidez, *calfetzer* bilakatu zen, *feutre*-ren eraginez. Adibide hauetan hau gertatzen da harrigarria hasieratik: guztietan, bestetan ere badagoen osagai ulergarri baten aldean, behinolako ezer ordezkatzan ez duen zati bat (*Kar-*, *es-*, *car-*, *cal-*) dago. Baina oker gaitza litzateke pentsatzea badagoela zati horietan sortze lanik, fenomeno delatzen eta sorturiko zerbait; kontrakoa da gertatu: interpretazioak ezin ukitu izan dituen zatiak dira; bestela esanda, erdibidean gelditu diren herri etimologiak dira. *Karfunkel*-en kasua eta *Abenteuer* -ena berdina dira, onartzen badugu *-teuer* esplikaziorik ez duen hondar bat dela; halaber *homard*-ekin lotu dezakegu *Karfunkel* forma, *hom-* zatiak ezerekitik egokitasunik ez duen aldetik.

Herri etimologiak kalteturiko hitzen desitxuraketa mailak ez ditu funtsezko desberdintasunak sortzen; denak dira, huts-hutsean, ulertu ez diren formen interpretazio soilak, eta interpretazio horiek forma ezagunen bidez egin dira.

Orain ikusten da zertan duen herri etimologiak analogiaren antza, eta zertan bereizten diren biak.

Bi fenomeno hauek ezaugarri bakarra dute biona dena: bietan hizkuntzak emandako esanahizko elementuak erabili ohi dira. Baina gainerako guztian, bi fenomenoak erabat kontrakoak dira. Analogiak galdutzat ematen du aurreko forma; *il traisait* (ik. 208. orr.) forma analogikoaren oinarrian ez dago *il trayait* forma zaharraren inolako analisiarik, areago, beharrezkoa da forma hori ahaztea, *il traisait* forma agertu ahal izateko. Analogiak ez du ezer ateratzen, desagertarazten dituen ikurren substantziazatik. Herri etimologiak aitzitik forma zaharraren

interpretazioa egiten du; forma zahar horren oroipena, iluna izanik ere, abiapuntua izango da hitz horrek jasanen duen desitxuratzeko. Beraz, fenomeno batean oroipena eta bestean ahaztea dira azterketaren oinarria osatzen dutena, eta desberdintasun hori guztiz garrantzizkoa da.

Hortaz, herri etimologia, egoera jakin batzuetan bakarrik gauzatzen da, eta hiztunek oker asimilatzen dituzten hitz arraroak, tekniko zein atzerrikoak, dira, bakar-bakarrik, herri etimologiaren eragina jasaten dutenak. Analogia, berriz, gertaera guztiz orokorra da hizkuntzaren ohiko jardutean. Bi fenomeno horiek, alderdi batzuetan hain antzekoak direnak, buruz buru daude funtsean, eta arreta handiz bereizi behar ditugu biak.

VII

Aglutinazioa

§1. Definizioa.

Analogiak duen garrantzia aipatu ondoren, banako berrien sortzean parte hartzen duen beste faktore bat aipatuko dugu orain: aglutinazioa.

Ez dago eratzeko beste modurik, aipatu bi horietaz kanpo, zeren ez onomatopeiek (ik. 99. orr.), ez hiztun batek analogiaren bate-re eraginik gabe eraturiko hitz berriek (*gaz*, adibidez), ez eta herri etimologiak ere ez baitute garrantzirik, eratzeko faktore gisa.

Hau da aglutinazioa: bi termino edo gehiago, berez desberdinak direnak baina eskuarki perpausean sintagman agertu ohi direnak, erabatekoa —edo analizatzeko zaila— den unitate batean lotzea. Halakoa da aglutinazio prozesua. Eta *prozesua* esan dugu, ez *proze-dura*, zeren azkeneko hitz horrek borondatea eskatzen baitu, eta borondate eza aglutinazioaren funtsezko ezaugarri bat da.

Ikus ditzagun adibide batzuk. Frantsesez *œci* bi hitzetan esan zen, eta gero *ceci*; hori hitz berria da dagoeneko, haren gaia eta osagaiak aldatu ez diren arren. Orobat, erka ditzagun fr. *tous jours* m *tou-jours*, *au jour d'hui* m *aujourd'hui*, *dèsjà* m *déjà*, *verjus* m *verjus*. Aglutinazioak hitz bateko azpibanakoak ere lotzen ahal ditu, 210.

orrialdean *sw d-is-to-s indoeuropar superlatiboaz eta *h disto-s* grezierazko superlatiboaz hitz egin dugunean ikusi dugun bezala.

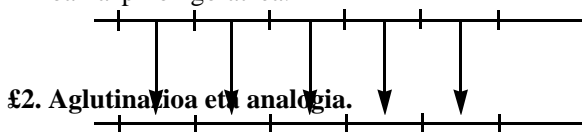
Arreta handiagoz begiraturik fenomenoari, hiru aldi daudela ohartuko gara:

1. Termino batzuen konbinaketa, gainerako guztien parekoa den sistema batean.

2. Berezko aglutinazioa, hau da, sintagmaren elementuen sintesia, banako berri batean. Sintesi hori berez gertatu ohi da, joera mekaniko bati esker: kontzeptu elkartu bat oso ohikoak diren esanahizko unitateen bidez adierazten denean, gogoak abaila hartua — nolabait esateko—, uko egiten dio azterketari eta ikur guztiak denak batera hartzen ditu kontuan, kontzeptua multzo horri zuzenean lotuz; era horretara, ikur multzo hori unitate bakun bilakatu da;

3. Lehengo multzo hori hitz bakun bati gero eta gehiago asimilatzea lortzen ahalko duten aldaketa guztiak: azentuaren batasuna (*vért-jus m verjús*), aldaketa fonetiko bereziak eta abar.

Batzuetan aipatu da azentuaren aldaketa fonetiko horiek, ideia-
ren eremuan gertaturiko aldaketak baino lehenagokoak direla, eta
beharrezkoa zela sintesi semantikoa aglutinazioarengatik eta materian
gertaturiko sintesia dela eta ulertzea; kontua ez da horrelakoa, noski:
aitzitik, hitz soilak egin dira multzo horiekin, *vert jus*, *tous jours* eta
abarrekotan ideia bakarra somatu delako, eta hutsegitea litzateke ter-
minoak azpikoz goratzea.

Analogiaren eta aglutinazioaren arteko aldea harrigarria da:

1. Aglutinazioan banako bi edo gehiago, banako bakar batean nahasten dira sintesi bidez (frantsesez, adibidez, *encore* terminoa *hanc horam*-tik dator), edota bi azpibanakok dagoeneko azpibanako bakarra osatzen dute (cf. *h d-isto-s*, *sw d-is-to-s -tik datorrena). Aitzitik, analogia, bereko banakoez atk abiatzen da, haiekin goragoko banako bat osatu ahal izateko. *p g- nus* sortzeko, analogiak erro bat (*p g-*) eta atzizki bat (*nus*) lotu ditu.

2. Aglutinaziba sintagma mailan bakarrik gauzatzen da; haren

eragina multzo jakin baten gainean gertatzen da; ez du besterik kontuan hartzen. Aitzitik, analogia bi mailez baliatzen da, hala elkartze sailez nola sintagmez.

3. Aglutinazioak, batez ere, ez du borondatezko ezer, ezer aktiborik, eskaintzen. Lehen esan dugunez, aglutinazioa prozesu mekaniko soil bat da, non uztardura berez gertatu ohi baita. Analogia, aldiz, analisi eta konbinazioak eskatzen dituen prozedura bat da, adimen ariketa bat, berarariazko ekintza bat.

Hitzen eraketa dela eta, *osaketa* eta *egitura* terminoak erabili ohi dira; baina termino horiek ez dute esanahi bera aglutinazioaren kasuan eta analogiaren kasuan. Lehenean, termino horiek elementuen uztardura geldoa iradokitzen digute, zeinean osagaiek, sintagma batean ukipenean egonik, jatorrizko banakoen erabateko ezabaketaraino iritsi daitekeen sintesia jasan baitute. Analogiaren kasuan, aitzitik, *osaketa* terminoak hau esan nahi du: antolamendua, askotariko elkartze sailetatik harturiko elementu batzuk elkartzean, bat-batean hizketa mailako ekintza batean lorturikoa.

Garbi dago, bada, oso garrantzizkoa dela bi eratze bideak bereiztea. Latinez, esaterako, *possum* hitza bi hitzen uztardura besterik ez da, *potis sum* hitzen lotura, hain zuzen; *signifer*, *agricola* eta abar, berriz, analogiaren ondoriozkoak dira, hizkuntzak emandako ereduaren gainetik eginiko osaketak. *Elkartuak* eta *eratorriak* terminoak, analogiaz sorturiko terminoak²⁰ bakarrik izendatzeko gorde behar ditugu.

Maiz zaila da izaten da esatea azterketa onartzen duen forma bat aglutinazioz edo eraketa analogiko gisa sortu den. Hizkuntzalarietx etengabe eztabaidatzen dute **es-mi*, **es-ti*, **ed-mi* eta abarreko formez. Izan al ziren antzina-antzinako garai batean *es-*, *ed-* elementuak benetako hitzak, gero beste batzuei —*mi*, *ti* eta abarrei— erantsi zitzaienak? Edo **es-mi*, **es-ti* eta abar sortu ziren ordena bereko banako konplexu batzuetatik ateratako elementuekin eginiko konbinazioaz? zeren azkeneko era horretara izanez gero, aglutinazioa gauzatu zen garaia, indoeuropar hizkuntzan desinentziak eratu zirena baino lehenagokoa bailitzateke. Lekukotasun historikorik ez dagoenez, auziak ez du irtenbiderik.

Historiak bakarrik argi dezake arazo hori. Historiak frogatzen ahal badu elementu soil bat lehen bi osagai edo gehiagoz osatua zego-

ela, orduan aglutinazio kasu baten aurrean aurkitzen gara, latinezko *hunc*, adibidez, *hom ce* -tik datorrena (horretako *ce* hori epigrafikoki dago adierazia). Baina historiak eman behar duen informaziorik ez badugu, oso zaila izan ohi da erabakitzea zer den aglutinazioa eta zer sortu den analogiaz.

VIII

Banakoak, identitateak eta errealtate diakronikoak

Hizkuntzalaritza estatikoak kateatze sinkronikoaren arabera existitzen diren banakoekin egiten du lan. Orain arte esandako guztiak frogatzen du ez dagoela segida diakroniko batean behin betiko bereziko elementurik; halakoak balira, honelako grafiko batean adieraziko genituzke horiek:

A garaia

B garaia

Baina berez, etengabe aldatu ohi da elementu horien kokapena, hizkuntzan gertatu ohi diren gertakarien eraginez. Beraz, hobe litzateke beste honako irudiarekin azaltzea segida hori:

A garaia

B garaia

Grafiko hori, orain arte bilakaera fonetikoaren, analogiaren, aglutinazioaren eta abarren ondorioei buruz esan dugunaren ondorioa da.

Orain arte aipaturiko ia adibide guztiak hitzen eraketarenak ziren; ikus dezagun orain sintaxitik hartua dagoen adibide bat. Indoeuropar hizkuntzak ez zituen preposizioak ezagutzen; preposizioek adierazten dituzten erlazioak kasuen bidez adierazten ziren;

kasuak asko ziren eta esanahiaren aldetiko indar handia zuten. Orobat, ez zegoen aditzaurrekoez osaturiko aditzik, baizik eta perpausari eransten zizkioten partikula batzuk, hitz txiki batzuk, aditza gehiago zehazteko. Hortaz, ez zegoen ezer indoeuropar hizkuntzan latineko *re ob mortem* («eriotzaren aurrean joan») esapidearen parekoa zenik, ez *ob re mortem* -ena ere; *re mortem ob* esan zitekeen. Hori da oraindik antzinako grezieraren egoera: 1. *óreos baín káta*; *óreos baín* -k, berez, «menditik nator» esan nahi du, genitiboak ablatiboaren balioa duela; *káta*-k «jaisten» ñabardura eransten dio. Geroko beste garai batean honela esan zen: 2. *katá óreos baín*, non *katá* -k preposizioaren betekizuna baitu, eta honela: 3. *kata-baín óreos*, aditzaren eta aditzaurreko bilakaturiko partikularen aglutinazioz.

Bi edo hiru fenomeno desberdin daude hemen, baina denak banakoen interpretazioan daude oinarrituak: 1. hitz mota berri bat sortu da, preposizioak, jasoriko banakoen berritze soilez. Ordena jakin bat, banakoen jatorria kontuan hartu ez zuena eta zergatikoa agian ezustekoa izan zuena, izan da elkarketa berri bat gertarazi duena: *kata*, lehen askea zena, *óreos* izenarekin elkartu zen eta multzo hori, bere aldetik, *baín* -rekin elkartu zen azkeneko honen osagai gisa; 2. aditz mota berri bat agertzea (*katabaín*); elkarketa psikologiko desberdina, errazagoa, neurri batean behintzat, banakoen banaketa berezia zelako; gero, aglutinazioari esker, sendotua gertatuko zen elkarketa psikologiko hori; 3. berezko ondorio gisa: genitiboaren desinentziaren esanahia ahuldu zen (*óre-os*), eta aurrerantzean *katà* izango zen, lehen, genitiboak berak bakarrik adierazten zuen funtsezko ideia adieraziko zuena: -os desinentziaren garrantzia gutxiagotuz joan zen *katà* elementuak zuen betekizun berriaren garrantzia handiagotuz joan zen hein berean. Desinentzia hori azkenean desagertzea hozi moduan dago fenomenoan.

Hortaz, unitateen banaketa berri bat dugu hiru kasuetan. Nahiz dituen funtzio desberdinak, substantzia bera da, zeren —aipatzekoa da— ez da tartetik aldaketa fonetikorik izan, horietako lerraketak gertarazteko. Bestalde, materia aldatu ez bada ere, ez dugu uste izan behar dena esanahiaren eremuan gertatu dela; ez dago sintaxi mailako fenomenorik, kontzeptuen kate jakinaren bat eta banako fonikoen kate jakinaren bat lotzen ez badira (Ik. 174. orr.), eta erlazio hori da, hain

zuzen, aldatu dena. Hotsek iraun dute, baina esanahizko banakoak dagoeneko ez dira berberak.

98. orrialdean esan dugu ikurraren aldaketa dela adierazlearen eta adieraziaren arteko erlazioaren lerraketa bat. Definizio hori sistemaren terminoen aldaketetan ez ezik, sistemaren beraren bilakaerari aplikatzen da; fenomeno diakronikoa bere osotasunean hori besterik ez da.

Halere, banako sinkronikoen lerraketa bat gertatu dela agertzeaz ez dugu inondik ere azaltzen hizkuntzan zer gertatu den. Badago *banako diakronikoak* berez duen arazo bat: galdetu behar dugu, gertaera bakoitzean, zein den zuzen-zuzenean aldaketaren eraginpean dagoen elementua. Antzeko arazoa ikusi dugu aldaketa fonetikoak landu ditugunean (ik. 126. orr.); aldaketa fonetikoek fonema bakar-tuen gainean bakarrik dute eragina, baina hitzak, banakoa denez, ez du zer ikusirik gertaera horretan. Era askotako gertaera diakronikoak daudenez, antzeko arazo askori eman beharko zaizkie irtenbidea, eta diakroniaren eremuan bereiziko diren banakoek ez dira nahitaez izango sinkroniaren eremukoak. Lehen zatian ezarritako hatsapenaren arabera, ezin izan daiteke banakoaren nozio bera bi ordenetan. Nolanahi ere, nozio hori ez da garbi azalduko ikuspegi estatistikotik eta ikuspegi ebolutibotik bietatik aztertzen ez den artean. Banako diakronikoaren arazoa argitzeak bakarrik utziko digu bilakaeraren fenomenoaren azalean ez geratzea eta barru-barruraino iristea. Hemen, sinkronian bezala, ezinbestekoa da banakoak ezagutzea errealitatea dena eta lilura bat dena bereizi ahal izateko (ik. 144. orr.).

Halaber, badago beste arazo bat, guztiz kontuzkoa dena: *identitate diakronikoa*-rena. Izan ere, banako batek bere hartan iraun duela, edota banako bat, bereiz daitekeen banako gisa iraun duen arren, formaz eta esanahiaz aldatu dela esan ahal izateko (kasu hauek guztiak gerta daitezke), beharrezkoa da jakitea zertan oinarritzen garen esateko garai bateko elementu bat —*chaud* hitza, esate baterako—, eta beste garai bateko beste elementu bat —latinezko *calidum*, adibidez—, elementu bera direla.

Galdera honi, noski, honelako erantzuna emango zaio: *calidum* terminoa, era erregularrez, *chaud* bilakatu zen lege fonetikoaren eraginez, eta horrenbestez, *chaud* = *calidum*. Horri identitate fonetikoa

esaten zaio. Horrela gertatzen da halaber *sevrer* eta *s par re-* rekin; eta *fleurir*-en kasuan, berriz, esango da *fleurir* eta *fl r re* (zeinak **flourir* emango baitzuen) eta abar ez direla gauza bera.

Lehen begiratuan badirudi egokitasun mota horrek barnean duela identitate diakronikoaren nozioa oro har. Baina, berez, ezinezkoa da hotsaren bidez soilik ulertaraztea identitatearen nozioa. Arrazoi dugu, dudarik gabe, esaten badugu latinezko *mare*, *mer* formapean agertzen dela frantsesez, *a* oro *e* bilakatu ohi delako egoera jakin batzuetan, hitz bukaerako *e* atonoa desagertu ohi delako eta abar; baina esatea *a m e*, *e m zero* eta abarreko erlazioak direla identitatea osatzen dutenak arrazoiak azpikoz goratzea da; *mare* : *mer* egokitasunaren izenean hain zuzen bilakatu da *a* hori *e*, hitz bukaerako *e* atonoa desagertu eta abar.

Frantziako herrialde desberdinetako bi pertsonak, batak *se fâcher* eta besteak *se fôcher* esaten badute, badago forma horien arteko desberdintasun bat, baina halere hizkuntza unitate bakar bat atzematen dugu bi forma horietan gertaera gramatikal batzuei esker, eta desberdintasun hori bigarren mailakoa da gertaera gramatikal horien aldean. Hain desberdinak diren *calidum* eta *chaud* hitzen identitate diakronikoak hau esan nahi du, besterik gabe: hitz batetik bestera igaro dela, hizketan gertaturiko identitate sinkroniko batzuetan zehar, denboran zehar izandako hurrenez hurreneko aldaketa fonetikoek inoiz hautsi gabe, identitate sinkroniko horiek batzen dituen lotura. Hori dela bide, esan ahal genuen, 142. orrialdean, hitzaldi batean sarri errepikaturiko «*Messieurs!*» zergatik den beti berbera jakitea bezain interesgarria zela jakitea ea zergatik frantsesezko *pas* (ezezko partikula) eta *pas* (izena) gauza bera diren, edota —bestela esanda—, ea zergatik *chaud* eta *calidum* gauza bera diren. Bigarren arazoa, lehen arazoaren jarraipena eta gaineraturiko zailtasun bat baizik ez da.

HIRUGARREN ETA LAUGARREN ZATIEN ERANSKINA

A. Analisi subjektiboa eta analisi objektiboa.

Hiztunek une orotan egin ohi duten hizkuntza banakoen analisiari *analisi subjektiboa* esan dakioke, eta oso ondo bereizi behar ditugu hura eta historian oinarritua dagoen *analisi objektiboa*. Hizkuntzalariak hiru elementu bereiziko ditu grezierazko *hippos* bezalako forma batean: erro bat, atzizki bat eta desinentzia bat (*hippo-s*); grekoek bi atzeman zituzten soil-soilik (*hipp-os*, ik. 193. orr.). Azterketa objektiboak lau azpikobanako bereiziko ditu *am b s*-en (*am- -b -s*); latindarrek, berriz, *am -b -s* bereizi zuten, eta agian *ama-* (erradikal gisa) eta *-b s* (oso-osorik flexio elementu gisa) bereiztera iritsi ziren. Frantseseko *entier* (lat. *in-teger* «ukigabea») eta *enfant* (lat. *infans* «hitz egiten ez duena»), *enceinte* (lat. *in-cincta* «gerririk gabekoa») hitzetan historiagileak latinezko *in-* aurrizki bera izango den *en-* aurrizki bat aterako du guztietan; hiztunen analisi subjektiboak ez du inondik ere kontuan hartzen hori.

Gramatikariak hizkuntzaren berezko azterketetan okerrak ikusteko joera du; izan ere, analisi subjektiboa ez da faltsuagoa analogia «aizuna» baino (ik. 202. orr.). Baina hizkuntzak ez du oker egiten, bestelako ikuspegia da harena. Ezin neur daitezke era berean hiztunak egiten duen azterketa eta historiagileak egiten duena, biek azterbide bera —alegia, elementu bera duten sailak elkarri buruz buru jartzea— erabili arren. Biek dituzte arrazoiak era horietara jokatzeko eta bakoitzak bere balioa du; baina azken buruan, hiztunen

azterketa da balio duen bakarra, hizkuntza gertaeretan zuzen-zuzenean oinarritua dagoelako.

Historiaren aldetiko analisia, beste analisisitik eratorririkoa da. Analisi historikoa, funtsean, garai desberdinetako eraketak plano bakar baten gainean proiektatzean datza. Analisi horrek, —berezko deskonposaketak bezala—, hitz batean sartzen diren azpibanakoak ezagutzea du helburu, baina horretarako, denboran zehar gertaturiko zatiketa guztien sintesia egiten du, bide horretatik, zaharrenearaino iristea lortzeko ahaleginean. Hitza, barruko kokaera eta zertarakoa behin baino gehiagotan aldatu diren etxe bat bezalakoa da. Analisi objektiboak hurrenez hurrenko kokaera desberdin horiek batzen eta gainjartzen ditu; baina etxean bizi direnentzat kokaera bakarra dago. Lehen egindako *hípp-o-s* analisia ez da faltsua, zeren hiztunen kontzientziak hala ezarri baitzuen hura; «anakronikoa» da, hitza garai batean dago hartua eta analisia beste garai bati dagokio. *Hípp-o-s* horrek ez du greko klasikoko *hípp-os* banaketa ukatzen, baina ezin erabil dezakegu ikuspegi bakar bat biak aztertzeko unean. Horrek diakronikoaren eta sinkronikoaren arteko guztizko bereizketa dakarkigu berriro ere, eta horrezaz gain, linguistikan oraindik argitzeko dagoen arazo baten erantzuna ere bai. Eskola zaharrak erro, enbor, atzizki eta abarretan zatitzen zituen hitzak, eta erabateko balioa ematen zien zati horiei. Bopp eta bere jarraitzaileak irakurrik, pentsa genezake grekoek, antzina-antzinatik erro eta sufijoak izanik, hitz egiteko unean osatzen zituztela hitzak, erro eta atzizki horietaz baliaturik. Horren arabera, *pat r*, adibidez, *pa + ter* atzizkia litzateke, *d s* hitza, haien ezpainetan *d +so* pertsona desinentzia baten batuketa eta abar.

Azkenean, desegokikeria horiei buru egiteko beharra piztu zen, eta erreakzio horren giltzarria hau izan zen: gaurko hizkuntzan, egunerokoan, gertatzen ari dena behatzea, eta ez kokatzea hizkuntzaren antzinako garaietan, egun ezin froga daitekeen fenomeno bat ere, prozesu bat ere. Eta hizkuntza biziak, eskuarki, Boppek egiten zituen analisiak uzten ez dituenek, neogramatikoez, haien hatsapenari gogor eutsirik, esan zuten erro, enbor, atzizkiak eta abar gure gogoaren abstrakzio hutsak direla, eta haietaz baliatzen bagara azalpena erosoagoa egiteagatik dela soil-soilik. Baina ez badago kategoria horiek ezartzeko justifikaziorik, zertarako ezarriko ditugu orduan? Eta ezartzen direnean, zeren izenean

nahiago da *hípp-o-s* bezalako zatiketa, adibidez, *hípp-os* en aldean?

Eskola berriak erraz onartu zituen doktrina zaharraren okerak, baina hori egin ondoren, teorian soilik ukatzean gelditu da, zeren praktikan, okerrak izanik ere baliatzeari ezin utzi zion zientzia tresneriaren sarean harrapatua geratu baitzen eskola hori. «Abstrakzio horiek» azterturik, irudikatzen duten errealtatearen zatia atzemango dugu, eta zuzenketa erraz bat nahikoa izango da gramatikariaren tresna horiei berez legozkiekeen zentzu bidezkoa eta zehatza emateko. Hori egiten saiatu gara lehen, agertu dugunean analisi objektiboak —hizkuntza biziaren analisi subjektiboari barruko lokarri batez lotua dagoena—, berez dagokion toki jakin bat duela azterbide linguistikoan.

B. Analisi subjektiboa eta azpibanakoen zehaztea.

Hortaz, analisiari dagokionez, plano sinkronikoan kokatzen garenean soilik ahal izango dugu azterbide bat ezarri eta definizioak formulatu. Hori da hain zuzen agertu nahi genukeena hitzaren zatiak diren aurizki, erro, erradikal, atzizki eta desinentziet²¹ buruzko oharpen batzuk egitean.

Has gaitezen *desinentzia*-tik, hau da, aditz paradigma bateko formak bereizten dituen hitz bukaerako flexio ezaugarri edo elementu aldakorretik. *Zeúgn -mi*, *zeúgn -s*, *zeúgn -si*, *zeúgn -men* eta abarrean, *-mi*, *-s*, *-si*, *-men* desinentziak berez bereizten dira, elkarri buruz buru daudelako haien artean eta hitzaren aurreko zatiarekiko. Ikusi dugu (118. eta 153. orrialdeetan), txekierazko *en* genitiboa zela bide, desinentzia ezak ere ohiko batek duen funtzioa izan dezakeela. Hala, grezieraz, *jeúgn !*, *j zeúgnu-te!*-ri buruz buru, edota *rhêtor!* bokatiboa *rh tor-os-i* buruz eta abar; frantsesez, *mar (marche! idatzia)*, *mar*)-ri buruz buru, zero desinentziako forma flexiodunak dira.

Desinentzia ezabatzean, *flexioenborra* edo *erradikala* lortzen da. Erradikala oro ohar horrela defini dezakegu: ahaideak diren hitz multzo bat —flexiodunak edo ez—, elkarrekin erkatzean berez lortzen den guztien elementua, hitz guztietan dagoena eta guztiena den ideia daramana. Frantsesez, esaterako, *rouli*, *rouleau*, *r ouler*, *roula* -

ge, r oulement hitz sailean erraz atzematen da *roul-* elementua. Baina hitzunek mota desberdinetako erradikalak —edo hobe esanda, maila desberdinetako erradikalak— bereizi ohi dituzte hitz familia batean. *Zeugn* elementua, *zeúgn mi*, *xeúgn* -s eta abarretik bereizia, lehen mailako erradikala da; ez da bakungaitza, zeren beste sailekin erkatzen badugu (alde batetik *zeúgn mi*, *xeuktós*, *xeúksis*, *zeuktêr*, *xeúgn* eta abarrekin, eta bestetik *zeúgn mi*, *deúgn mi*, *órni mi* eta abarrekin) berez agertuko baitzaigu *zeug-nu* zatiketa. Hortaz, *zeug-* (eta *xeug-*, *xeuk-*, *xeug* alternantzia formak, ik. 199. orr.) bigarren mailako erradikal bat da; baina erradikal hori bakungaitza da dagoeneko, ezin jarrai daitekeelako aurrera forma ahaidekiko erketatuz lorturiko zatiketari.

Familia bereko hitz guztiek duten osagai bakungaitz honi *erro* esaten zaio. Bestalde, zatiketa subjektibo eta sinkronikoek elementu materialak bereizi nahi izanez gero, berariaz materialak elementu horietako bakoitzari dagokion esanahi zatia kontuan harturik egin behar dute zatiketa hori, eta ikuspuntu horretatik, erroa da familia bereko hitz guztiek daramaten esanahi zati abstraktuena eta orokorrena den elementua. Dena den, zehaztasun eza erroz erro aldatu ohi da, eta, hein batean, bakungaitz bilakatzen den mailaren arabera da, zeren zenbat eta zatiketa gehiago onartu erradikalak, aukera gehiago izango baititu erroak abstrakto bilakatzeko. Hala, *zeugmátion* terminoak «uztarri txikia» esan nahi du, *xeúgma-k* «uztarria» zehaztapen berezirik gabe, eta azkenik, *zeug-*ek «uztartzea»ren ideia dakar barruan.

Horren arabera, erro batek, berak bakarrik, ezin osa dezake hitz bat, ezta hondarki bat zuzenean jaso ere. Izan ere, hitz batek gramatikaren ikuspegitik behintzat nahiko zehatza izan ohi den ideia bat adierazi ohi du, eta zehaztasun maila hori erroari berez dagokion abstrakzio eta orokortasunaren kontrakoa da. Zer pentsatu behar dugu, orduan, erroa eta flexio enborra nahasten direla ematen duen kasu sarrietan, hala nola grezierazko *phlóks*, gen. *phlogós* («garra») hitzak, familia bereko hitz guztietan —alegia, *phlég-* eta abarreko hitzetan— aurkitzen den *phleg-*: *phlog-* erroarekin erkatzen dugunean? Ez al dago, bada, aurkakotasunean oraintxe ezarri berri dugun bereizketarekin? Ez, zentzu zabalean *phleg-*: *phlog-* bereizi behar delako, eta *phlog-* zentzu zorrotzean, zeren bestela, materialak formari bakarrik

atxikiko baikintzaiokkeen, esanahia alde batera utziz. Hor, elementu foniko berak bi balio desberdin ditu, eta horrenbestez, bi hizkuntza elementu desberdin ditugu (ik. 139. orr.). Lehen, *jzéggn* ! hitza, zero desinentziako hitz flexioduna zela esan dugun bezala, orobat esango dugu orain *phlóg* «garra» zero atzizkiko enbor bat dela. Ez dago nahasketarako lekurik: erradikalak eta erroak desberdinak izaten jarraitu dute, nahiz diren biak fonikoki elementu bera. Hortaz, erroa da hiztunen kontzientzian atzeman ohi den errealtate bat; dena den, erantsi behar genuke hiztunek ez dutela beti zehaztasun beraz bereizten hura, zehaztasun maila desberdinak daude bai hizkuntza baten barruan, bai hizkuntzaz hizkuntza.

Hizkuntza batzuetan ezaugarri zehatzak daude, hiztunei erroa bereizteko balio dietenak. Hori da, esaterako, alemanaren kasua. Izan ere, alemanez, erroaren itxura nahiko uniforme da; ia beti monosilabikoa izan ohi da (*streit-*, *bind-*, *haft-* eta abar) eta egituratzeko arau jakin batzuen arabera osatua egon ohi da; izan ere, fonemak ez dira edozein moduz ordenatuak agertzen; kontsonanteen konbinazio batzuk, *hetskari* + *likidoea* adibidez, debekatuak daude hitz bukaeran: *werk-* gerta daiteke, baina *wekr*, ez; *helf-*, *werd-*, aurki daitezke, ez ordea *hefl-*, *wedr-*.

Gogora dezagun alternantzia erregularrek —batez ere bokal artekoek—, oro har erroa eta bereziki azpibanakoak atzematea lausotu ez ezik, areagotu egiten dutela atzemate hori. Horretan ere alemana, bere ablautekin (ik. 197. orr.), eta frantsesa desberdinak dira. Orobat, erro semitikoek antzeko ezaugarriak dituzte, baina nabarmenagoak oraindik. Izan ere, alternantziak oso erregularrak dira hizkuntza horietan, eta aurkakotasun konplexu asko sortzen dituzte (cf. hebraierazko *q al*, *q altem*, *q l*, *qi l* eta abar, denak «hil» esanahia duen aditz bakar baten formak direnak). Gainera, badute beste ezaugarri bat, alemanaren monosilabikotasuna gogorarazten duena: erroa beti hiru kontsonantez egoten da osatua (ik. gero 277. orr. eta hh.).

Horri dagokionez, frantsesa oso bestelakoa da: alternantzia gutxi agertzen ditu, eta erro monosilabikoak badituen arren (*roul-*, *march-*, *mang-*), baditu beste erro asko, bikoak eta hirukoak ere direnak (*comenc-*, *hésit-*, *épouvant-* eta abar). Gainera, erro hauen formek agertzen dituzten konbinazioak —batez ere bukaeretakoak—, desber-

dinegiak dira, konbinazio horiek guztiak arau jakin batzuen barnean bildu ahal izateko (cf. *tu-er*, *régner-er*, *guid-er*, *grond-er*, *souffler-er*, *tarder-er*, *entr-er*, *hurl-er* eta abar). Ez dugu harritu behar, bada, ez badago oso landua frantsesez erroaren bereiztea. Erroa zehazteak aurrizkiak eta atzizkiak zehaztea dakar ondorioz. Aurrizkia, erradikal gisa ikusten den hitz zatiaren aurrean doa (*hupo*, grezierazko *hupo-zeúg-n mi-n* adibidez). Atzizkia erro bati eransten zaio erroa erradikal bilakatzeko (*zeug-mat-*, adibidez), edota lehen erradikal bati, erradikal hori bigarren mailako bilakatzeko (*zeugmat-io-*, adibidez). Ikusi dugu elementu hori —alegia, atzizkia—, zeroren bidez adieraz daitekeela, desinentziaren kasuan bezala. Atzizkia ateratzea, beraz, erradikalaren analisiaren beste alderdi bat baizik ez da.

Atzizkiak esanahi zehatza izan dezake (*zeug-t r-en* bezala, non «*t r-*» -ek egilea adierazten baitu), baina baita funtzio gramatikal hutsa ere (adibidez *zeúg-n (mi)* forman, non «*-n -*»k «orainaldia» adierazten baitu). Aurrizkiak bi zereginak bete ditzake, baina oso gutxitan eman zaio gure hizkuntzetan funtzio gramatikala atzizkiari: alemanezko partizipioaren *ge-* (*ge-setzt* eta abar), eslabierazko perfektibotasun aurrizkiak (errusierazko *na-pisát'* eta abar).

Badu aurrizkiak beste ezaugarri bat, atzizkiak ez duena: hobe-to zehaztua dago, errazago bereizi ohi baita hitzetik. Ezaugarri hau ez da erabatekoa, baina orokorra, bai. Ezaugarri hori aurrizkiaren izaerari berari dagokio; kasu gehienetan aurrizki bat kendu ondoren geratu ohi dena ikusirik, hitz oso baten aurrean gaudela iruditu ohi zaigu (cf. *recommencer : commencer, indigne : digne, maladroit : adroit, contrépoids: poids* eta abar). Fenomeno hau nabarmenagoa da oraindik latinez, grekoez eta alemanez. Eta erantsi behar dugu, gainera, aurrizki askok hitz soil gisa ere jokatzen dutela (cf. fr. *contre, mal, avant, sur*; alem. *unter, vor* eta abar; grezierazko *katá, pró* eta abar). Baina atzizkiaren kasua bestelakoa da: alde batetik, elementu hori kentzean lorturiko erradikala ez da hitz oso bat, hau da, geratzen den zatian ez dago hitz bat oso-osorik (adibidez: frantsesezko *organisation: orga-nis-*; alem. Trennung: trenn-, gr. *zeugma : zeug-* eta abar); eta bestetik, atzizkia bera ez da bera bakarrik inon agertzen.

Esandako honetatik atera dezakegu erradikala, gehienetan, aldez aurretik zehaztua dagoela bere hasieran: beste formekiko konparaketa oro baino lehen, hiztunak badaki non jarri behar duen aurriz-

kiaren eta haren atzetik datorkionaren arteko muga. Hitz bukaeran, ordea, kontua ez da halakoa: han ez da inolako mugarik ezartzen, erradikal zein atzizki bera duten formekiko eraketaz kanpo, eta elkarketa horiek mugatze desberdinak ekarriko dituzte, elkaturiko terminoen izaeraren arabera.

Analisi subjektiboaren ikuspuntutik, atzizkiek eta erradikalek sintagma eta elkartze mailako aurkakotasunei esker soilik dute balioa: batzuetan, eraketako elementu bat eta erradikal elementu bat ikus ditzakegu hitz baten bi zati kontrakoetan. Latinezko *dict t rem*-en, esate baterako, *dict t r-(en)* erradikala ikusiko da, *consul-en ped-en* eta abarrekin; baina *dict -(t ren)* erradikala ikusiko da, *lic-t ren scrip-t rem* eta abarrekin; eta *dic-(t t rem)* erradikala, *p -t t ren can-t t rem* hartzen baditugu kontuan. Oro har, eta bere aldeko egoeran, hiztunak, asma litezkeen partiketa guztiak egin ditzake (*dict t -rem* zatiketa, esaterako, *am-ren ar d- rem* eta abarren arabera; edota *dict- t ren* partiketa, *r- t ren ar- t rem* eta abarren arabera). Badakigu (ik. 210. orr.), berezko zatiketa edo analisi horiek garai bakoitzeko analogiazko eraketetan ageriratu ohi direla; analisi horiei esker bereizten ditugu hizkuntzak ezagutzen dituen azpibanakoak (erroak, aurrizkiak, atzizkiak, hondarkiak), eta azpibanako horiei ematen dien balioa.

C. Etimologia.

Etimologia ez da linguistika ebolutiboaren zati bat; orobat ez da beste ikasgai bat; etimologia gertaera sinkroniko eta diakroniko-ei buruzko hatsapenen gauzatze berezi bat da. Hitzzen iraganera jo ohi du, hitz horiek ulertarazten dituen zerbait aurkitu arte.

Hitz baten jatorriari buruz hitz egiten denean, beste batetik «datorrela» esanez, oso gauza desberdinak uler daitezke: Hala, frantsesezko *sel* hitza latinezko *sal*-tik dator, hotsaren aldaketa soil bati esker; fr. *labourer* «lurra landu» antzinako frantsesezko *labourer* («lan egin») hitzetik dator, esanahi aldaketa bati esker; *couver*, latinezko *cub re*-tik atera da, esanahia eta hotsa aldatu direlako; azkenik, esaten denean frantsesezko *pommier* hitza

pomme-tik datorrela, gramatika eratorpeneko kasu bat ari gara aipatzen. Hasierako hiru kasuetan identitate diakronikoak genituen, eta laugarren kasuan, termino desberdin batzuen arteko erlazio sinkroniko bat azaldu dugu: baina analogiaz orain arte esan dugun guztiaz garbi geratu da hor dagoela ikerketa etimologikoaren alde garrantzitsuena.

Latinezko *bonus*-en etimologia ez da zehazten *dvenos*-eraino jotzeagatik; baina aurkitzen badugu *bis*-en bidez *dvis*-era iristen garela, eta hori eginik erlazio bat ezar dezakegula *duo*-rekin, eragiketa etimologiko bat egin dugu. Eta berdin esango dugu frantsesezko *oiseau* -k latinezko *avicellus* -ekin duen erlazioaz, zeren hari esker *oiseau* eta *avis* lotzen dituen lokarria aurki baitezakegu.

Hortaz, etimologia, beste ezer baino lehen, hitzak argitzea da, haiek beste hitzekin dituzten erlazioen bidez. Argitzeak hau esan nahi du: termino ezagunetan azaltzea, eta hizkuntzalaritzan, *hitz bat argitzea hitz hori beste hitz batzuetara bidaltzea da*, ez dagoelako beharrezko erlazorik, hotsaren eta esanahiaren artean (ikurraren arbitrarotasunaren hatsapena, ik. 97. orr. eta hh.).

Etimologiaren helburua ez da hitz bakartuak bakarrik esplikatzea; eraketako elementu, aurrizki, atzizki eta abarren historia ez ezik, hitz familien historia egiten du.

Etimologiak, —hizkuntzalaritza estatikoak eta hizkuntzalaritza ebolutiboak bezala—, gertaeren deskribapena egingo du; baina bere deskribapena ez da metodikoa, zeren ez baita egiten norabide jakin batean. Etimologiak hitz bat aztergai hartzen duenean, fonetika, morfologia, semantika eta abarretik hartuko ditu aldizka hitz horren azterketarako behar duen guztia, eta bere helburua iritsi ahal izateko, hizkuntzalaritzak eskumenean jarri ohi dizkion baliabide guztiak erabili ohi ditu, zer-nolako eragiketak egin behar dituen inoiz begiratu gabe.

LAUGARREN ZATIA

Hizkuntzalaritza geografikoa

I

Hizkuntza asko eta askotarikoak izateari buruz

Fenomeno linguistikoak espazioarekin dituen erlazioen arazoiari ekitean, barne hizkuntzalaritza atera gera, kanpo hizkuntzalaritzan murgiltzeko. Sarrerako V. kapituluaz azaldu dugu zabala dela hizkuntzalaritza hori, eta askotariko arazoak hartzen dituela.

Hizkuntzen estudioan harrigarria gertatzen den lehen gauza da hizkuntza aniztasuna, alegia, herrialdez herrialde —baita batzuetan eskualde batetik beste batera joatean ere— agertzen diren hizkuntza desberdintasunak. Sarri, behariak ez ditu atzematen denboran zehar gertaturiko desberdintasunak, baina espazioan gertaturikoak —alegia, toki bateko hizkuntzaren eta beste toki batekoaren arteko desberdintasunak— edozeini agertzen zaizkio garbi-garbi lehen begiratuan (desberdintasun horiek basatiek ere sumatzen dituzte, beste hizkuntza batzuk hitz egiten dituzten tribuekiko harremanei esker). Konparaketa horiei esker jabetzen da hain zuzen herri bat bere hizkuntzaz.

Aipa dezagun bide batez sentimendu horri esker sortzen dela herri primitiboetan hizkuntza aztura gisa hartzea, hizkuntza, jantzien edota armen ohituraren antzekoa bailitza. *Mintzo* terminoak hizkuntza esan nahi du, betiere hizkuntza, erkidego baten berezko bereizgarriak islatzen dituen aldetik hartua (grezieraz, *idí ma* hitzak bazuen dagoeneko «aztura berezia» esanahia). Hor, oso ideia egokia eta zuzena dugu, baina, herriarena den zerbait ikusi ordez, arrazarena den zer-

bait gisa hartzen badugu hizkuntza, —larruazalaren kolorea edota buruaren forma ere arrazaren ezaugarri gisa hartzen ditugun bezalaxe—, orduan oker handia da ideia hori.

Gainera dezagun herri bakoitzak sinetsi ohi duela bere mintzoa besteen gainetik dagoela, hobe delarik. Eta askotan, hitz egiteko gai ez dela pentsatu ohi dugu, gurea ez den beste hizkuntza batez hitz egiten duen jendeari buruz; hala, grezierazko *bárbaros* hitzak «hitz motela» esan bide zuen, eta *balbus*-en ahaidea da; errusieraz, alemandarrei *Nêmtsy* «mutuak» esan ohi zaie.

Hizkuntzalaritzan egiaztatu zen lehen arazoa hau izan zen: hizkuntza desberdinak zeuden espazioan, geografian. Eta egiaztatze hori lehena izan zenez, horren arabera antolatu zen ikerketa zientifikoa hizkuntzaren eremuan, grekoetatik beraietatik hasirik; egia bada ere, bestalde, grekoek Greziako dialektoen arteko desberdintasunetan gelditu zirela; baina hala egin zuten, grekoentzat, Greziako mugaz bestaldean zegoenak ia-ia ez zuelako haien arreta merezi.

Bi mintzo desberdinak direla egiaztatu ondoren, analogiak bilatzeari ekin ohi diote hiztunek senez. Ohitura hau hiztunengan berez sorturikoa da; izan ere, herriko jendeari asko gustatu ohi zaio bere tokiko hizkera erkatzea ondoko herrian duten hizkerarekin; hala-ber, hizkuntza bat baino gehiago hitz egiten duenak, dakizkien hizkuntza guztienak diren ezaugarriak bilatu ohi ditu. Baina harrigarria bada ere, hizkuntzalaritzak denbora asko behar izan zuen era horretako oharpenak erabiltzen hasteko. Grekoek, esaterako, latinezko hiztegiaren eta beren hiztegiaren arteko antzekotasun asko atzeman bazituzten ere, ez zuten jakin datu multzo horretatik ondorio linguistikorik ateratzen.

Halako kasu batzuetan, analogia horiei ikuspuntu zientifikoa batetik begiratzeari esker esan dezakegu mintzo bi edo gehiago ahaidetateak direla, hau da, jatorri linguistikoa bera dutela. Era horretara erlazioaturiko hizkuntza multzoak hizkuntza familia bat osatzen du. Hizkuntzalaritza modernoak indoeuropar familia, familia semitikoa, bantua²² eta abar zehaztuz joan da, ondoz ondo. Familia horiek, bere aldetik, erka daitezke hain artean ere, eta batzuetan, ahaidetasunezko lokarri zaharragoak eta zabalagoak agertu ohi dira erkaketa horien ondorioz. Ildo horretatik, analogia batzuk frogatzeko saioak egin dira, eta horretarako, fino-ugriera²³ eta indoeuropar hizkuntza erkatu dira,

azkeneko hori semitikoarekin eta abar. Baina berehala ezin gaindituzko oztopoak aurkitu dituzte bidean. Izan daitekeena eta froga daitekeena, ez dira inoiz nahastu behar: ez dugu uste mundu osoko hizkuntza guzti-guztiak familia berekoak direnik, baina hori egia izatekotan, —Trombetti²⁴ hizkuntzalari italiarrak dioen bezala—, ezingo litzateke ahaidetasun erlazio hori frogatu, zeren gertaturiko aldaketen kopurua handiegia baita.

Hizkuntza ahaideek desberdintasunak agertu ohi dituzte haien artean, baina badago beste desberdintasun mota bat, erabatekoa dena: ahaideak ez diren hizkuntzen artean gertatu ohi dena, hain zuzen. Zein izango da linguistikaren azterbidea kasu batean eta bestean? Has gaitezen bigarren kasutik (ohikoagoa baita). Esan berri dugunez, bata bestera bihur ezin daitezkeen hizkuntzen eta hizkuntza familien kopurua amaiezina da. Hala gertatzen da txinatar hizkuntzarekin, esaterako, indoeuropar hizkuntzekin erkatzen badugu. Baina horrek ez du esan nahi konparaketari uko egin behar diogunik; erkaketa beti egin daiteke eta baliagarria da, eta era berean egingo da gramatika organismoaren gainean, nola pentsamendua adieraztearen mota orokorren gainean edota hotsen sistemaren gainean; orobat, diakronia mailako gertaerak erkatuko dira, bi hizkuntzetako hotsen bilakaera eta abar. Erkaketa horiei dagokienez, egin daitezkeen alderaketak ezin konta ahalekoak badira ere, datu foniko eta psikiko iraunkor batzuek mugatuak datozkigu; datu horiek zedarritzen duten esparruaren barnean osatu behar da hizkuntza osoa. Baina alderantziz ere, datu iraunkor horiek aurkitzea da, hain zuzen, ahaideak ez diren hizkuntzen arteko erkaketa ororen helburu nagusia.

Beste desberdintasun kategoriari dagokionez, hau da, hizkuntza familien barruan daudenei dagokienez, erkaketa kopuru amaigabea egin ditzakegu, hizkuntza desberdintasun horiei esker. Bestalde, bi hizkuntzen arteko desberdintasun maila oso bestelakoa izan daiteke, erkatuko diren hizkuntzen arabera: oso antz-antzekoak izan daitezke, —zenda eta sanskritoarekin gertatzen den bezala—, edota erabat desberdinak, —sanskrito eta irlandera, adibidez—. Eta tartean, ñabardura guztiak izan daitezke —greziera eta latina, esaterako, gertuago daude haien artean sanskритotik baino—. Hizkuntza batzuen arteko desberdintasunak gutxi direnean, hizkuntza horiei *dialektoak* esaten zaie; baina ez diogu termino honi oso zentzu hertsia eman behar; ikusiko

dugu 245. orrialdean, dialektoaren eta hizkuntzaren artean dagoen desberdintasuna luze-labur mailakoa dela, eta ez izaerakoa.

II

Geografiaren ondoriozko askotasunar en arazoak

§1. Hizkuntza batzuk, denak batera, leku jakin batean.

Orain arte bere antolaketa idealean agertu dugu geografiaren araberrako hizkuntza aniztasuna: hainbeste lurralde, beste hainbeste hizkuntza desberdin. Eta bagenuen horrela jokatzeko eskubiderik, zeren banaketa geografikoa hizkuntza aniztasunaren faktore orokorrena baita beti. Ekin diezagun orain egokitasun hori nahastera etorri ohi diren bigarren mailako gertaerei; gertaera horien ondorioz, hizkuntza bat baino gehiago izan ohi da lurralde bakar batean.

Ez dugu gure azalpenean kontuan hartuko sisteman aldaketa bat ekartzen duen bi mintzoren uztartzea, hau da, bi mintzoren nahasketa erreala eta organikoaren arazoa (cf. ingelesa, normandoen konkista ondoren). Ezta Estatu politiko baten barnean guztiz bananduak dauden bi hizkuntzaren arazoa ere (Suizaren kasua, esaterako). Hemen, bi hizkuntzak, biak batera leku batean bizi izanik, elkarrekin nahastu gabe iraun dezaketen egoeraz ariko gara. Egoera hori sarri agertu ohi da, eta bi kasu bereizi behar dira.

Gerta daiteke, lehenik, herri bateko hizkuntza beste toki bateko herriaren hizkuntzaren gainean ezartzea. Hego Afrikan, esaterako, Nederlandera eta ingelesa daude beltzen dialekto batzuekin batera, bi kolonizazioaren ondorioz; espainola ere modu horretan ezarri zen Mexikon. Baina ez dugu sinetsi behar hizkuntzak indarrez ezartzeko modu hori Aro Modernoari soilik dagokionik, zeren garai guztietan gertatu baita herriak nahasi ohi zirela, haien hizkuntzak nahasi gabe. Hortaz jabetzeko, nahikoa da gaurko Europako mapari begiratzea: Irlandan, zelteraz eta ingelesez hitz egiten da (ingeles askok bi hizkuntzak hitz egiten dituzte); Euskal Herrian frantsesez zein espainolez eta euskaraz baliatzen dira aldi berean. Finlandian aspalditik bizi dira elkarrekin suediera eta finera, eta aspaldi honetan errusiera ere

batu zaie. Courlanden eta Livonian letoniera, alemana eta errusiera hitz egiten da; alemana, kolonoek Erdi Aroan liga hanseatikoaren babespean ekarririkoa, biztanle multzo berezi batek erabiltzen du; errusiera, bestalde, geroago eraman zuten lurralde horretara lurraldea hori konkistatzean. Lituaniak ikusi du poloniera ezarri zela lituanieraren ondoan, bai eta errusiera ere, Errusiako Inperioaren eransketagatik. XVIII. mendea arte, eslabiera eta alemana Alemaniako ekialdeko Elbatik aurrerako lurralde osoan hitz egin ohi zen. Herrialde batzuetan hizkuntzen nahasketa are handiagoa da; Mazedonian, imajina daitzekkeen hizkuntza guztiak daude bertan: Turkiera, bulgaria, serbiera, greziera, albaniera, errumaniera eta abar, eta hizkuntza horiek guztiak era desberdinetan daude nahastuak, lurralde arau.

Hizkuntza horiek ez daude beti guztiz nahastuak; lurralde jakin batean denak bizi izateak ez du baztertzen lurraldez lurralde neurri desberdinetan banatuak egotea. Gertatu ohi da, esaterako, bi hizkuntzari dagokionez, bata hirietan hitz egin ohi dela eta bestea baserri giroan; baina, dena den, halako banaketak beti ez dira garbiak.

Antzinatean, fenomeno berberak ditugu. Erromatar Inperioaren mapa izango bagenu eskuartean, Aro Modernokoen guztiz antzekoak agertuko lizkiguke. Hala, Kanpanian hizkuntza hauek hitz egiten ziren Errepublika garaiazen amaiera aldean: Oskoa (Ponpeiako inskripzioen lekukotasuna dugu), greziera (Napoles eta abar sortu zuten kolonoen hizkuntza), latina, agian etruskoa ere (zeren, erromatarak iritsi baino lehen, lurralde horren jabeak izan baitziren etruskoak). Kartagon, latinaren ondoan iraun zuen puniko edo fenizierak (arabiarren inbasioan oraindik bazegoen), eta Kartagoko lurraldeetan numida ere hitz egin zelakoan gaude. Hainbestearainokoa da hizkuntzak elkarrekin bizi izateko fenomenoak, non esan baikenezake salbuespenak izan zirela Antzinatean, Mediterraneoko arroan, hizkuntza bakarrek herrialdeak.

Gehienetan, lurralde bakoitzean hizkuntza bat baino gehiago agertzea, bata bestearen gainean ezarria, herri indartsuagoren baten inbasioagatik gertatu da. Baina kolonizazioa, hau da, era baketsuez egindako ezartzea ere gertatu da historian zehar, indarkeriaz ezartzeko modu horren ondoan. Azkenik, beren hizkuntza ekarri ohi zituzten tribu nomaden kasua dugu. Hori da hain zuzen, ijitoek —batez ere Hungariakoek— egin dutena; ijito horiek Hungarian oso herrixka itxiak osatzen dituzte. Haien hizkuntzaren azterketak fro-

gatu du Indiatik etorri zirela, ezin zehatz daitekeen garai batean. Dobroudja-n, Danubioko bokaletan, herri eta herrixka tartaroak daude sakabanatuak, eskualde horretako mapa linguistikoko tantoak bailiran.

§2. Literatura hizkuntza eta tokian tokiko hizkera.

Beste arazo bat aipatu dezakegu oraindik: hizkuntza batasuna hausten ahal da, hizkuntza natural batek literatura hizkuntza baten eragina jasotzen duenean. Eta fenomeno hori gertatu ohi da, ezinbestean, herri batek halako zibilizazio maila iristen duenean. Guretzat «literatura hizkuntza» ez da bakar-bakarrik literaturaren hizkuntza, baizik eta, zentzu orokorragoan, komunitate osoaren zerbitzuan dagoen hizkuntza landu oro, ofiziala edo ez. Bere kasa utzitako hizkuntzak dialektoak izango lituzke soil-soilik; eta dialekto horietan bata besteen gainetik ezarriko litzatekeen dialektorik ez legokeenez, etengabe zatikatuko litzateke. Baina zibilizazioak, garatzean, komunikabideak ugaltu ohi dituzenez, dialektoetako bat aukeratu ohi du, nolabaiteko isileko egiunez, dialekto hori nazioari oro ohar interesatzen zaion guttia adierazteko bide eta tresna bihurtuz. Askotariko zergatikoak izan ohi dira tartetik aurkera egiteko garaian: batzuetan, zibilizazio maila aurreratuena duen lurraldeko dialektoari eman ohi zaio lehentasuna; bestetan, nagusitasun politikoa eta aginte zentralaren egoitza dituen probintziako dialektoa aukeratu ohi da; beste batzuetan, gorte batek ezartzen dio haren hizkera nazioari. Dialekto bat guztientzako hizkuntza ofizial bihurtuz gero, nezkez iraungo du bere hartan dialekto abantailatu horrek. Izan ere, beste lurraldeetako dialektoen elementuak nahastuko zaizkio, eta horrenbestez, gero eta konplexuago bilakatuko da. Baina hala eta guztiz ere, ez du erabat galduko bere jatorrizko izaera (oso ondo atzematen da Frantziako literatura hizkuntza, esaterako, Frantziako uharteko dialektoan, eta toskanoa italiara arruntetan). Dena den, literatura hizkuntza ez da herri batean egun batetik bestera ezartzen, eta biztanle gehienak elebidunak izan ohi dira, hau da, guztien hizkuntzaz eta bertako hizkeraz hitz egin ohi dute. Hori Frantziako eskualde askotan ikusten da, Saboyan, esaterako, frantsesa kanpotik ekarritako hizkuntza bat da, eta hizkuntza horrek ez du bertako hizkera desagertarazi. Alemanian eta Italian kontu hori guztiz

orokorra da, eta toki guztietan iraun dute tokian tokiko hizkerek hizkuntza ofizialaren ondoan.

Eta horrelako gertaerak beti izan dira, garai guztietan, zibilizazio maila bat iritsi duten herri guztietan. Grekoek bere *koiné* izan zuten —*koiné* hori atikoaren eta jonikoaren nahastetik sortu zen—, eta horren ondoan, toki bakoitzeko hizkerek iraun zuten. Badirudi Babilonian ere hizkuntza ofizial bat izan zela eskualde bakoitzeko hizkeren ondoan.

Hizkuntza orokor batek idazkera erabiltzea ekarri behar al du ezinbestean? Badirudi poema homerikoek kontrakoa frogatzen dutela; idazkera ezer gutxi erabili ohi zen garai batekoak izan arren, halere poema horien hizkera konbentzionala da eta literatura hizkuntza baten ezaugarri guztiak agertzen ditu.

Hain sarri gertatzen dira kapitulu honetan ukitu ditugun gaiak, non hizkuntzen historian ohikoa litzatekeen faktoretzat jo behar baikenituzke. Halere, alde batera utziko ditugu hemen geografian zehar berez gertaturiko hizkuntza ugaltzearen atzematea lausotuko duen guztia, eta fenomeno nagusiari ekingo diogu, atzerriko hizkuntza baten ekartze eta literatura hizkuntza sortze orotatik at. Halako sinplifikazio eskematikoa dela medio, irudituko zaigu errealitatea desitxuratzen dela; baina lehenbizi bere hartan aztertu behar da gertaera naturala.

Onartu dugun hatsapenaren arabera, esango dugu, adibidez, Bruselas germanikoa dela, Belgikako Flandesko lurraldean kokatua dagoelako; Bruselasen frantsesez hitz egiten da, baina guretzat axolarik duen gauza bakarra da flandeseraren lurraldeen eta walonieraren lurraldeen arteko muga. Bestalde, eta ikuspegi honetatik, Lieja erromanikoa izango da Waloniako lurraldean dagoelako; toki horretan, frantsesa da atzerriko hizkuntza bat, enbor bereko dialekto baten gainean ezarria dagoena. Orobat, Brest bretoa da hizkuntzaren aldetik; Bresten hitz egiten den frantsesa eta Britainiako den jatorrizko hizkuntza ezertan ez datoz bat; Berlin, non ia-ia goi alemana bakarrik entzuten baita, behe alemanaren barnean sartuko da eta abar.

III

Geografiaren ondoriozko askotasunak en kausak

§1. Denbora, funtsezko kausa.

Erabateko desberdintasunak (ik. 233. orr.) huts-hutsean espekulazio mailakoa den arazo bat dakar berarekin. Aitzitik, ahaideak diren hizkuntzen arteko desberdintasunak behaketaren alorrean kokatzen gaitu, eta horrenbestez, aztertzekeko unitate bihurtzeko arazo hori. Frantsesa eta Probentzala, esaterako, biak latin arruntetik sortuak dira, latin arruntak Galiako iparraldean eta hegoaldean izan zituen bilakaera desberdinen ondorioz. Biok jatorri bera izatea, gertaeren materialtasunetik dator.

Ondo ulertzeko nola gertatu ziren gauzak hau egin dezakegu: eman dezagun ahalik eta baldintza teoriko sinpleenak ditugula (geografian gertaturiko desberdintzearen funtsezko zergatikoa atzeman ahal izateko), eta galde dezagun ea zer gertatuko litzatekeen kolono batzuek erabat bereizirik toki batera —adibidez, uharte batera— eramango balute, toki bakartu batean —adibidez, beste uharte batean— hitz egiten zen hizkuntza bat. Handik denbora batera, ohartuko ginateke desberdintasun nabarmenak azaldu direla lehen tokiko hizkuntzaren (T-ren) eta bigarren tokiko hizkuntzaren (T'-ren) artean, hiztegi, gramatika, ebakitze eta abarren aldetik.

Ez dugu ontzat eman behar tokiz aldatutako hizkuntza izango dela aldatuko den bakarra, edo bestela esanda, tokiz aldatu ez den hizkuntzak aldaketarik gabe iraun duela; orobat, kontrako egoera ez da argi eta garbi gertatuko, berrikuntza, batetik zein bestetik edo bietatik batera sor baitaiteke. Beste ezaugarri batez —adibidez, *b*, *c*, *d* eta abarrez— ordezkari daitezkeen *a* hizkuntza ezaugarria izanez gero, ordezkaketak ekarriko duen desberdintzea hiru eratara gerta daiteke:

	<i>b</i>
	<i>a</i>
<i>a</i> (T tokia)	<i>a</i>
<i>a</i> (T' tokia)	<i>c</i>
	<i>b</i>
	<i>c</i>

Hortaz, analisisia eratu behar da, zeren bi hizkuntzen berrikuntzak neurri berean baitute gertatzea.

Zerk sortarazi ditu desberdintasun horiek? Ameskeria besterik ez da sinestea desberdintasun horien eragilea espazioa izan dela. Zeren espazioak, berez, eratuaren bidezko inguruko eraginik hizkuntzaren gainean. T-tik ateratako kolonoek bezperan hitz egiten zuten hizkuntza beraz hitz egiten zuten. Denbora faktorea alde batera utzi ohi da horrelako kasuetan, espazioa denbora baino konkretuagoa delakoan; baina denboraren mendekoa da hain zuzen hizkuntza desberdintzen. Beraz, ez dugu hizkuntza desberdintasunak izaten geografian aldetik hain behar kontuan, baizik eta denboraren aldetik.

Jo dezagun b eta c ezaugarri bereizgarriak dirugula; inoiz ez da iragan lehenetik bigarrena, eta bigarrena lehenetik ere; ezaugarri bakarretik ezaugarri desberdinetara iragan ahal izateko, jatorrian zegoen a ezaugarriraino jo behar dugu. Bai b , bai eta c ere, biak a -ren orde ezarri dira; beraz, a ezaugarria da ondoko formak (b eta c) agertzeko bidea izan dena. Hortik, kasu guztietarako balio duen geografia mailako hizkuntza desberdintzea eskema aterako dugu:

T	T'
a	a
b	c

Bi hizkuntza bereiztea, hau da, hizkuntza batetik bi sortzea fenomeno horretako alde ukigarria da, baina bereizte horrek ez du balio fenomeno bera argitzeko. Dударik gabe, hizkuntza gertaera hori ez litzateke jazoko toki aldaketa bat gabe, beharrezkoa baita aldaketa hori, txikiena izatekotan ere; baina hizkuntza bat tokiz aldatzeak, berez, ez ditu desberdintasunak sortzen. Bolumen bat ezin neur daiteke azaleraren arabera soilik, beste hirugarren dimentsio baten laguntza behar dugu horretarako; orobat, geografia mailako hizkuntza desberdintzearen eskema ere ez dago osatua, eskema hori denboraren gainean proiektatu artean.

Horren kontra esan dezakegu giro, klima, zoluaren osaketa eta ohitura bereziek (mendiko herrietakoenak eta itsas herrietakoenak desberdinak bide dira, adibidez) eragina izan dezaketela hizkuntza baten gainean, eta hala izatekotan, hemen aztertutako aldatetarako geografikoki baldintzatutako leudeke. Faktore horien eragina, dena den, eztabaidatzekoa da (ik. 185. orr.); eragin hori baieztatua geratuko balitz, bereizketa bat erantsi behar genuke: *mugimen-duaren nora bidea* giroaren arabera da; kasu bakoitzean, faktore zehazteaz eraginda etorri ohi da; faktore horiek ezin dira frogatu ez deskribatu. *U* bat *ü* bilakatzen da une jakin batean, halako giro jakin batean; zergatik aldatu da *u* hori une horretan eta leku horretan? zergatik bilakatu da *ü* eta ez *a*, adibidez? Inork ezingo luke erantzunik eman. Baina *aldaketa hura bera*, haren norabide berezia eta agerpen zehatzak alde batera utzirik, hots, hizkuntzaren egonkortasun eza bera denboraren arabera da soil-soilik. Geografian izandako hizkuntza aniztasuna, beraz, bigarren mailako alderdia da fenomeno orokorrean. Hizkuntza ahaideen batasuna denboran bakarrik lortzen da. Eta konparatistek hatsapen hori onartu behar dute eta haren bidetik lan egin, engainuzko irudipenetan erori nahi ez badute.

§2. Denboraren eragina lurralde batean.

Eman dezagun herri elebakar batean gaudela, hau da, biztanleen kopurua aldaezina eta hizkuntza bakarra dituen herri batean —Galian, esaterako—, gaudela. 450. urtearen inguruan, latina oso zabaldua zegoen Galiako lurralde osoan. Zer gertatuko da aurrerantzean?

1. Hizkuntzari dagokionez, erabateko gelditasuna ez dagoe-nez (ik. 106. orr. eta hh.), denbora baten buruan, hizkuntza ez da berdin-berdina izango.

2. Hizkuntza horren bilakaera ez da uniformea izango lurralde osoan zehar, baizik eta lekuz leku aldatuko da; ez da inoiz frogatu hizkuntza bat modu berean aldatu dela bere izate eremu osoan. Hortaz, datorren eskema honek ez digu balio:

A

B

Datorrena, berriz, balio digu

A

B

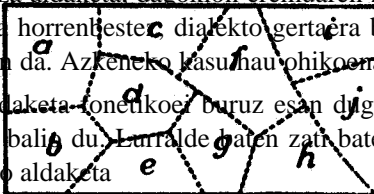
errealitatea irudikatzen duelako.

Nola hasten da eta taxutzen mota guztietako forma dialektalak agertaraziko dituen desberdintze prozesua? Arazo hau ez da lehen begiratuan soma genezakeen bezain erraza. Fenomenoak bi ezaugarri nagusi ditu:

1. Bilakaera honela gauzatuko da: ondoz ondoko berrikuntza zehatzak gertatuko dira; eta berrikuntza horiek, bere aldetik, beste hainbesteko zati gertaerak izango dira, haien izaeraren arabera zerrendatzen, deskribatzen eta sailkatzen ahal direnak (gertaera foniko, lexikologiko, morfologiko, sintaktikoak eta abar).

2. Berrikuntza horietako bakoitza eskualde jakin batean bete ohi da, dagokion eremuan, alegia. Bi gauza gerta daitezke: berrikuntza, lurralde osoaren gainean gauzatzen da, eta horrenbestez, ez du inolako dialekto bereizketarik sortzen (kasu hau bakanena da); edo bestela, hizkuntza aldaketa, dagokion eremuaren zati batean bakarrik gertatzen da, eta horrenbestez, dialekto gertaera bakoitza eremu zati batean gauzatzen da. Azkeneko kasu hau ohikoena da.

Lehen aldaketa- fonetikoek buruz esan digunak beste edozein berrikuntzarako balio du. Lurralde baten zati batean soilik gertatzen bada *a*-tik *e*-rako aldaketa

a a e

gerta daiteke *s*-tik *z*-rako aldaketa ere lurraldearen zati berean gauzatzea, baina beste muga batzuekin:

S

S Z

eta aldaketa gune desberdin horiek izatea da, hain zuzen, hizkuntza baten izate eremuko puntuetan hitz egiteko modu desberdinak izatea ulertarazten duena; modu desberdin horiek sortzen dira hizkuntza horrek bere kasa uzten zaionean jasaten duen bilakaeraren ondorioz. Aldaketa horiek hartuko duten eremua ezin aurreiskus daiteke; eta gune horien zabalera aldeztu aurretik inork zehaztu ezin duenez, aldaketa gune horiek jasotzera mugatuko beharko dugu ezinbestean. Gune horiek mapan irudikatzean, beren mugak nahastuko dira, oso konbinaketa zailak osatuz, mugak elkarren gainka jarriak agertuko baitira. Haien taxukera sarri paradoxazkoa gertatzen da. Latinezko *c* eta *g*, adibidez, *t*, *d* bilakatu ziren *a*-ren aurrean zeuden guztietan; geroago *et* (cf. *cantum m chant*, *virga m verge*) Frantziako iparraldean, Pikardian eta Normandiako zati batean izan ezik, non *c* -ak eta *g* -ak bere hartan iraun baitute (cf. *cat* pikardoa *chat*-en ondoan, *res -capé* terminoa, duela gutxi frantsesera iritsi den *réchappé*-ren ondoan, *verge* kidea *virga*-ren ordez eta abar).

Zer aterako da fenomeno horietatik guztietatik? Une jakin batean lurralde batean hizkuntza bakarra baldin badago, bost edo hamar mende geroago lurralde horren muturretako biztanleek ez diote ziur aski elkarri ulertuko; baina edozein puntutako biztanleek, berriz, jarraituko dituzte ulertzen haien inguruko eskualdeetako hizkerak. Bidaiari batek alderik alde zeharkatuko balu lurralde hori, dia-

lekto aldaera txiki-txikiak soilik atzenen lituzke herriz herri; baina aurrera egin ahala ~~metaturiko desberdintasunak~~ direla eta, abiapuntu-tzat hartu zuen eskualdeko biztanleentzat ulertezina litzatekeen hiz-kuntza bat aurkituko luke azkenean. Lurraldeko puntai jakin batetik abiatzen bagara norabide ~~guztietan~~ urruntzeko, ikusiko dugu norabi-de bakoitzean desberdintasunak gehituz doazela, era desberdinez norabidez norabide.

Herri bateko hizkeran ikusiriko berezitasunak herri horren inguruko herrietan azalduko dira berriro ere, baina ezinezkoa izango da aurrikustea noraino zabalduko den berezitasun horietako bakoitza. Esaterako, goi Saboiako Douvaine herrian Geneva *denvá* ahoskatzen da; ebakitze hori urrutiraino zabaldua dago ekialdetik eta hegoalde-tik; baina Leman aintziraz bestaldean *denvá* ebakitzen da; halere, ez dira garbi-garbi bi dialekto desberdin, zeren bera fenomeno batzuetarako mugak bestelakoak baitira: Douvainen *daute* ahoskatzen da «*deux*» hitza, baina ebakitze horren hedadura murriztekoa da *denvá*-rena baino; kilometro gaxira dagoen Salève mendipen *due* esaten da.

£3. Dialektoek ez dute muga naturalik.

Jendeak oso ideia desberdinak izan ohi ditu dialektoei buruz. Batzuetan, hizkuntza mota guztiz finkatu gisa hartzen dira dialektoak; ikuspegi honetatik, dialektoak zentzu guztietan mugatuak eta mapan elkarren ondoan jarririko eremuetan zabalduak daude (*a, b, c, d* eta abar).

Baina dialektoen berezko aldaketek oso ondorio desberdinak ekarri ohi dituzte. Fenomenoa bera eta haren hedadura aztertzeari hel-duz gero, ideia zaharra baztertzeko beharra ikusten dugu. Horren orde-z, honela definituko duguna hartuko dugu kontuan: ez dago dia-lekto naturalik, ezaugarri dialektal naturalak baizik. Bestela esanda: zenbat herri, hainbat dialekto.

Beraz, dialekto naturalaren nozioa, hasteko, ezin lotu daiteke eskualde neurri batean zein bestean zabalaren nozioarekin. Bi aukera daude: dialekto bat bere ezaugarri guztien arabera defini dezakegu, eta horretarako, mapako puntu jakin bat hartu eta bertako herri bakar bateko hizkera bakarrik hartuko dugu kontuan; herri horretatik urrunduz gero, ez ditugu dagoeneko berezitasun berberak aurkituko. Bestela, ezaugarri bakar baten arabera defini dezakegu dialektoa; orduan, ezaugarri horren hedadura eremua lortuko dugu, ezpairik gabe, baina esan beharrik ez dago hala jokatzeko modua artifiziala dela, zeren era horretara marrazturiko mugak ez baitagozkio berez inolako dialektori, hots, ez dute benetako dialekto baten egoera islatzen.

Dialekto ezaugarrien estudioa hizkuntza kartografiako lanen abiapuntua izan da. Hizkuntza kartografiaren eredua da Gilliéron-en *Atlas linguistique de la France* ; orobat, Alemaniari buruzko Wenker-ena aipatu behar dugu²⁵. Atlasen taxukera da egokiena, zeren herrialdea eskualdez eskualde ikertzea behartzen baikaitu, eta mapa batek ezaugarri kopuru txiki bat baizik ezin har dezakeenez eskualde bakoitzeko, askotan hartu beharko dugu kontuan eskualde bakoitza, bertan elkarren gainka azalduko zaizkigun ezaugarri fonetiko, lexikologiko, morfologiko eta abarrez jabetzeko. Halako azterketek antolakuntza bat eskatzen dute, hau da, ikerketa sistematikoak —galdeketen bidez eginak, bertako datu-emileen laguntzaz— eta abar. Ildo honetatik, aipagarri da Suiza erromanikoko hizkerei buruzko galdeketa. Atlasek agertu ohi dituzten abantailetakoa bat da lan egiteko gaiez hornitzen duela dialektologia: arestian azalduko monografia asko Gilliéronen *Atlasean* daude oinarrituak.

Dialekto ezaugarriei «isoglosa marrak» edo «isoglosak» izena eman zaie. Isoglosa terminoa *isotermo* -ren ereduaren gainean eratu da, baina iluna eta nahasgarria da, zeren «hizkuntza bera duena» esan nahi baitu. *Glosema* terminoak «mintzo ezaugarria» esanahia duela onartzen badugu, zuzenago hitz egin ahalko dugu *marra isoglosema-tikoez*, horrelako terminoa erabiltzerik izango balitz; baina guk *berri-kuntza uhinak* esatea nahiago dugu, hurrengo kapituluan barrena zilegiztatuko dugun J. Schmidt-en irudi baten ildotik.

Mapa linguistiko bati begiratu bat emanez gero, ikus dezakegu batzuetan uhin horietako bi edo hiru batera azaldu ohi direla, haien ibilbidearen zati batean bat egiteraino iritsiz:

Garbi dago A eta B bi puntuk, era horretako zona batez bananduak, hainbat desberdintasun agertzen dituztela, eta nahiko garbi bereiz daitezkeen bi hizkera direla. Orobat gerta daiteke uhin horiek bat egitea A eta B puntuak sartuak dauden bi eremuen perimetro osoetan zehar, eremuaren zati batean bakarrik egin beharrean:

Bat egite horiek nahiko ugariak direnean, dialekto bat dagoela esan dezakegu. Hemen guztiz alde batera uzten ditugun gizarte, politika, erlijio eta abarreko gertaerei eskerrak ulertu ohi dira. Gertaera horiek guztiak lausotu ohi dituzte —inoiz erabat desagertarazi gabe—, gertaera naturala eta nagusia den aparteko eremu jakinetan bereiztea.

£4. Hizkuntzek ez dute muga naturalik.

Zaila da zehaztea zertan datzan hizkuntza baten eta dialekto baten arteko desberdintasuna. Batzuetan, dialekto bati hizkuntza izena eman zaio literatura bat sortu duelako; hori da hain zuzen portugesa eta nederlanderaren kasua. Ulergarritasunaren arazoak ere bere rola jokatzen du: esango dugu bi hizkuntza desberdinez egiten dutela bi hiztunek, elkarri ulertzen ez diotenean. Dena den, atzeman dezakegu etenik gabeko lurralde batean, jendaki sendetarioen artean garaturiko hizkuntzek eta dialektoek gertaera berak —hizkuntzek eskala handia-

goan— ageriratzen dituztela. Hizkuntzetan, berrikuntzen uhinak aurkituko ditugu berriro ere, baina kasu honetan, uhinek hizkuntza batzuek hartzen duten lurraldea hartzen dute.

Ontzat eman ditugun egoera idealean, ezin ezar ditzakegu errazago mugak hizkuntzen artean, dialektoen artean baino, ez duelako zer ikusirik, mugak ezartzeari dagokionez, dialektoek hartuko duten lurraldearen zabalerak, mugak ezartzearekin berakin. Eta goi alemana non bukatzen den eta *plattdeutsch* non hasten ezin esan dezakegun bezala, ezin marraz dezakegu orobat alemana eta nederlanderaren arteko muga, edota frantsesa eta italianoaren artekoa. Badaude muturretako puntu batzuk non esan baitaiteke ziurtasunez: «hemen frantsesa da nagusi, hemen italianoa»; baina erdialdeko eskualdeetan sartu ahala, lausotuz eta desagertuz joan ohi da bereizte hori; eremu murritzago bat, hizkuntza batetik besterako transizioa litzatekeena, irudikatzea —frantsesaren eta italianoaren artean zubi moduan probentzala dagoela ustea, adibidez—, ez da erreala. Eta, nola adierazi, bada, era batean zein bestean, muga linguistiko zehatz bat, alderik alde dialekto mailaka desberdinak dituen lurralde batean? Hizkuntzen mugak, dialektoenak bezala, transizioetan itoak daude. Dialektoak, hizkuntzaren eremuaren zatiketa arbitrarioak baizik ez dira; orobat, bi hizkuntza bereizten dituen muga ere konbentzionala izan daiteke soil-soilik.

Hala eta guztiz ere, askotan gertatu ohi da hizkuntza batetik bestera bat-batean igarotzea. Nondik dator hori? Halako bat-bateko igarotzeak gertatu dira, ez delako egoera egokia izan eten nabarmenik gabeko transizioak gertatu ahal izateko. Eragin handienetakoak izan ohi duen faktorea herrien migratzeak dira. Herriak beti ibili dira irabiaka, eta mendeen poderioz, migratze horiek guztiz nahastu dira, puntu askotan transizio linguistikoen oroimena erabat desagertzearaino iritsiz. Indoeuropar familia, esandakoaren adibide aipagarria da. Izan ere, hizkuntza horiek oso erlazio hertsia izan bide zituzten haien artean, eremu linguistikoen kate etengabea osatuz; egun, berrosatzen ahal ditugu oro har eremu horietako nagusiak. Ezaugarri horien arabera, eslabiera legoke iranioaren eta germanikoaren artean, eta hori guztiz bat dator hizkuntza horien banaketa geografikoarekin; halaber, germanikoa, eslabieraren eta zeltikoaren artean dagoen eraztuntzat har dezakegu (zeltikoak, bestalde, oso lotura hertsia ditu italikoarekin); italikoa, zeltikoaren eta grezieran artean dago kokatua. Eta hainbestearainokoa da zehatza hiz-

kuntzen banaketa hori, non hizkuntzalari batek batere zalantzarik gabe zehatz bailezake hizkuntza horietako bakoitzari dagokion kokapen geografikoa, kokapen hori ez ezagutu arren. Eta halere, bi hizkuntza multzoen arteko muga —germano-eslaboa, esaterako— hartzen dugunean aintzakotzat, badago bat-bateko jauzi bat, inolako transiziorik gabe; bi hizkuntzak, uztartuak agertu ordeztu, aurrez aurre daude, tarteko dialektoak desagertu direlako. Eslabiarrek ez germanoak ez dira mugitu gabe egon; migratu dute, eta batzuek besteen lurraldeak konkistatu ibili dira; gaur elkarren ondoan dauden herri germaniarra eta eslabiarrak ez dira antzina zeudenak. Jo dezagun Kalabriako biztanleak Frantziako mugan ezarri direla; leku aldaketa hau dela eta, desagertua geratuko litzateke italieraren eta frantsesaren artean ikusi dugun transizio eten nabarmenik gabe hori. Bada, indoeuropeoak antzekoak azaltzen dizkigu.

Baina badaude beste gertaera batzuk ere, transizioak ezabatzen laguntzen dutenak: esaterako, hizkuntzen zabaltzea, dialektoen kaltean (ik. 236. orr. eta hh.). Gaur egun, frantses literarioa (lehen Frantziako uharteko hizkuntza zena), mugan, italiara ofiziala (oro har Toskaniako dialektoa dena) du aurrean. Zorionez, transizioa hizkera batzuk aurki ditzakegu oraindik sartaldeko Alpeetan; beste muga linguistiko askotan, berriz, erabat desagertu dira tarteko hizkerak.

IV

Hizkuntza uhinen hedatzea

§1. «Intercourse»²⁶ren indarra eta txokoarekiko atxikimendua.

Hizkuntza gertaeren hedatzea eta edozein ohiturarena —modarena, adibidez—, lege berberen mende daude. Giza multzo orotan beti daude bi indar, biak batera etengabe, eta kontrako norabidean, jokatu dutenak: alde batetik, giza multzo bakoitzaren bereizgarritasunaren aldeko joera, alegia «txokoarekiko atxikimendua», eta bestetik, «intercourse»ren indarra, gizakien arteko harremanak, komunikazioak sortarazten dituenak.

Txokoarekiko atxikimendua dela eta, hizkuntza komunitate txiki batek atxiki-atxikia jarraitzen du bertan sorturiko tradizioei.

Ohitura horiek, gizabanako bakoitzak bere haurtzaroan barneratzen dituen lehenak direnez, sakon egon ohi dira sartuak gizabanakoaren-gan. Indar horiek balira parte hartzen duten bakarrak, amaigabea litza-teke orduan hizkuntzetan, indar horien eraginez, lurraldez lurralde — hizkeraz hizkera— sortuko liratekeen hitz edo esamolde berezien kopurua.

Baina indar horien ondorioak, kontrako indarraren eraginez zuzenduak gertatu ohi dira. Txokoarekiko atxikimendua dela eta, gizakiek sedentarioak izateko joera dute, baina «intercourse»k harremanetan jartzen du gizakia. Azkeneko hori da, hain zuzen, herri batzuetako bidaiariak beste herri batera eramango dituen, festa edo feria bat dela eta bizilagun asko toki batetik bestera eramango ditue-na, bandera bakar baten azpian probintzia desberdinetako jendeak bil-tzen dituen eta abar. Hitz batean, hatsapen bateratzailea da, eta aurre egiten dio txokoarekiko atxikimenduak eragindako sakabanatzeko eta desberdintzeko joerari.

Hizkuntza baten zabaltzea eta kohesioa «intercourse»ari eske-rrak gertatu ohi da. Hark bi erataria jokatu ohi du: negatiboki, aurea hartzen baitio zatikatze dialektalari, berrikuntzak itoaz sortzen diren unean bertan; eta positiboki, batasuna atxikitzen laguntzen baitu, berrikuntza horiek onartzean eta zabaltzean. «Intercourse»ren joka-tzeko bigarren modu hau da, hain zuzen, justifikatzen duena *uhin* hitza erabiltzea dialektoko gertaera baten muga geografikoak izenda-tzeko (ik. 244. orr.); marra isoglosematikoa da uholde baten ertza bezalakoa; marra hauek, ertz horrek bezala, aurreraka zein atzeraka jo dezakete.

Batzuetan, ikus dezakegu hizkuntza baten bi dialektok, bata bestetik urrun dauden bi eskualdetakoak izanik ere, ezaugarri linguis-tiko bera agertzen dutela. Horren zergatikoa hau da: hasiera batean lurralde horretako toki batean sorturiko aldaketak ez du oztoporik aur-kitu hedatzeko, eta, urratsez urrats, bere abiapuntutik urruti zabaldu da. Ezerk ez du indarrik egiten «intercourse»ren eraginaren kontra, transizio atzemangaitzak baizik ez dauden hizkuntza masa batean.

Gertaera partikular bat orokor bilakatzeak, iritsiko dituen mugak gorabehera, bere denbora eskatu ohi du, eta batzuetan neur ahal daiteke denbora hori. Esaterako, π -tik *d*-rako aldaketa, «inter-course»k Alemania kontinental osoan zehar zabaldu zuena, hegoalde-

rantz zabaldu zen hasieran, 800. eta 850. urteetan, frankikoan izan ezik, non π -ak iraun baitzuen ahostun formapean geroago *d*-ri lekua utzi artean. *t*-tik *z*-rako aldaketa, eremu txikiago batean sortu zen, eta lehen dokumentu idatziak baino lehenagoko garai batean hasi zen; Alpeetatik 600. urte inguruan sortu bide zen, iparralderantz, eta, bate-ra, hegoalderantz Lonbardiatik zabalduz. VIII. mendeko eskutitz turingio batean oraindik *t* irakur dezakegu. Geroagoko garai batean, eta germanikoez diptongatu zuten (cf. *m n*-tik *mein* sortu zen, *br -tik braun*); fenomeno hau Bohemian, 1400. urte inguruan, sortu zen, eta 300 urte behar izan zituen Rhin-eraino iritsi eta egun hartzen duen lurralde osoraino zabaldu arte.

Hizkuntza gertaera horiek kutsaduraz zabaldu ziren, eta baliteke uhin guztiei dagokienez ere hala gertatzea; uhinak, puntu batetik atera, eta hedatu ohi dira. Eta horrek beste oharpen garrantzitsu bate-raino garamatza: ikusi dugu denbora faktorea nahikoa zela geografia mailako hizkuntza desberdintasunak ulertarazteko; baina hatsapen hau erabat onartzeko, berrikuntza sortu den lekua hartu behar aintza-kotzat ezinbestez.

Gatozen berriro ere alemanezko aldaketa kontsonantikora. *t* fonema *ts* bihurtzen bada Alemaniako toki batean, hots berri horrek hedatzeko joera izan ohi du sortu den gunen inguruan, eta espazioan gertaturiko hedatze hori dela medio, jatorrizko *t*-rekin —edo beste toki batzuetan agian sortuko ziren beste hots batzuekin— sartuko da borrokan. Berrikuntza sortu den lekuan, berrikuntza hori gertaera fonetiko soila da; baina leku horretatik kanpo, soilik geografikoki eta kutsaduraz ezarri ohi da. Beraz, eskema sinple hau,

t

ts

dagoen dagoenean, berrikuntza guneari dagokionez soilik balio digu; berrikuntza horren hedatzeari dagokionez, agertuko lukeen fenomenoaren irudia ez litzateke zuzena izango.

Hortaz, fonetistak arreta handiz bereiziko ditu berrikuntza gunek —zeinetan fonema batek denboraren ardatzean bakarrik izan ohi baitu bilakaera— eta kutsatzeko inguruak —zeinek, aldi berean denboraren eta espazioaren mendean egonik, ez baitute parte hartu

beharrik gertaera fonetiko soilen teorian—. Kanpotik etorritako *ts* hotsa, *t*-ren ordeztu ezarri denean, ez da ohiturazko prototipo baten aldatzea gertatu, baizik ondoko hizkera baten imitatzea, eredu kon-tuan hartu gabe. Izan ere, Alpeetatik iritsitako *herza* «bihotza» forma Turingian *herta* forma arkaikoagoaren ordeztu ezarri dela aipatzean, ez dugu aldaketa fonetiko batez hitz egin behar, fonema baten mailega-tzeaz baizik.

£2. Bi indarrak hatsapen bakar batean bilduak.

Lurralde bateko puntu jakin batean —halakotzat, puntu bat (ik. 243. orr.) bezalakoa litzatekeen lurralde zatirik txikiena (herrixka bat, esaterako) harturik—, oso erraza izan ohi da bereiztea zer gertatu den puntu horretan bi indar horietako bakoitzaren eraginez, hau da, zer den txokoarekiko atxikimenduaz gertatu dena, eta zer den «intercourse»ri esker gertatu dena. Gertaera bat, indar bakar baten eraginez soil-lik gerta daiteke, eta beste indarra, ezinbestez, eraginetik at geratuko da. Aipatu puntu horretako hizkeran eta beste hizkera batean bietan ezaugarri bat baldin badugu, «intercourse»ri eskerrak izango da beti bietan agertze hori; ezaugarri bat, harturiko puntuan bakarrik azaltzen denean, bereizgarritasunaren alderako atxikimenduari eskerrak izan-go da era horretara beti.

Baina lurralde zabalago bati —adibidez, kantoi bati— dagokio-nez, kontua bestelakoa da, beste zailtasun batekin aurkituko gara: ezin esan dezakegu jadanik bi faktore horietako zeini dagozkion fenomeno-ak, zeren biek baitute zer ikusirik hizkuntza ezaugarri guztietan. A kan-toi batentzat bereizgarria dena, kantoi horren zati guztiek dute guztion ezaugarritzat; han bereizgarritasunaren aldeko indarra da parte hartzen duena; izan ere, hura dela medio, kantoi horrek ez du imitatuko aldame-neko B kantoiarena dena, eta alderantziz ere, B-k ez dio A-ri imitatuko. Baina indar bateratzaileak, hau da, «intercourse»-k ere parte hartzen du joko horretan, zeren A-ren zatien artean (alegia A^1 , A^2 , A^3 eta abarren artean) ageriratzen baita. Hala, eremu bati dagokionez, bi indarrek jar-dun ohi dute aldi berean, hein berean ez bada ere. Zenbat eta gehiago lagundu «intercourse»k berrikuntza bat hedatzean, orduan eta zabalagoa izango da berrikuntza horrek hartuko duen eremua. Txokoarekiko atxi-

kimenduari dagokionez, bestalde, honela nabarmenduko da haren eragina: hizkuntza gertaera bat, ezarri den eremuko mugen barnean geldiarazteko ahalegina egingo du bereizgarritasunaren aldeko indar horrek, kanpotik etorritako ororen kontra. Eta ezinezkoa da aurreiskustea zer aterako den bi indar horiek batean jardutetik. Ikusi dugu, 248. orrian, orokorra izan dela π -tik d -rako aldaketa, Alpeetatik Iparraldeko itsasoraino doan germanikoaren eremu horretan; $t \mapsto ts(z)$ aldaketa, berriaz, hegoaldean bakarrik gauzatu da; txokoarekiko atxikimendua dela eta, hegoaldea eta iparraldea elkarri buruz buru jarri ziren kontu honetan; baina muga horien barnean, «intercourse»-ri eskerrak, elkartasun linguistikoak lotuak daude. Hala, azalez behintzat, ez dago funtsezko desberdintasunik bigarren gertakari horren eta lehenaren artean. Bi indarrek hartzen dute esku; haien eraginaren neurria aldatzen da soil-soilik.

Horrek esan nahi du ia-ia guztiz bazter ahal dezakegula, eremu batean gertaturiko hizkuntza bilakaeren estudioan, txokoarekiko atxikimenduaren indarra; edo berdina, indar bateratzailearen alderdi negatibotzat har dezakegu atxikidura horren indarra. Indar bateratzaileak behar bezalako eraginkorra baldin bada, orduan batasuna ezartzea lortuko du eremu osoan zehar; bestela, fenomenoak bidean geratuko da, eta horrenbestez, eremuaren zati batean bakarrik finkatuko da; baina zati horrek, bere aldetik, osotasun koherente bat adierazten du bere zatiei buruz. Hori dela eta, dena indar bateratzaileari bihurtu dezakegu, leku bakoitzeko bereizgarritasunen alderako atxikimenduaren indarra kontuan hartu gabe, azken buruan, jarrera hori, eskualde bakoitzeko «intercourse»ren indarra besterik ez baita.

£3. Lurralde bakartuetako hizkuntza desberdintzeak.

Geografikoki elkarren ondoan ez dauden bi lurraldetan batera bilakatu den hizkuntza baten kasuari ekiteko garaian, aldeztu aurretik, oharpen hauek guztiak hartu behar ditugu kontuan: hizkuntza masa batean, aldatuz joan ohi da kohesio maila fenomenoaz fenomeno; berrikuntzei dagokienez, horiek denek ez dute lortzen orokor bilakatzeari; hizkuntza bat elkarren ondokoak diren bi lurraldetan egotea ez da oztopoa betiereko desberdintasun linguistikoak izan daitezen bi lurralde horietako hizkeren artean.

Aipatu fenomeno hau eskuarki gertatu ohi da: esaterako, germanikoa kontinentetik Britainiar uharteetara sartu zen unetik beretik banakatu zen bere bilakaera; alde batetik, alemaniar dialektoak sortu ziren, eta bestetik, anglosaxoiera —zeinetatik ingelesa sortu baita—. Orobat Kanadara eraman zen frantsesa aipa dezakegu. Hizkuntza baten bilakaera etengabea denean, ez da beti gertatzen kolonizazioen edo konkistaren ondorioz, hizkuntza bat lurralde batean bakartua geratu delako ere gerta baitaiteke. Hala gertatu zen, hain zuzen, errumanierarekin: errumanierak galdu zituen latindar hiztunekin zituen harremanak, eslabiar herriak erdian ezarri zirelako. Baina hala gertatu izanaren zergatikoak ez du axolarik, benetan garrantzia duena baita jakitea, beste ezer baino lehen, ea hizkuntza bat lurralde batean bestetatik bakartua geratzeak eragina izango duen ala ez lurralde bakartu horretako hizkuntzaren historian; eta bakartua egonik jasanen duen bilakaera, elkarren ondoko lurraldeetan ezarria egonik jasango lukeena izango den ala ez.

Denbora faktorearen eragina hobeto atzeman eta bakartu ahal izateko, hau egingo dugu: jo dezagun bi leku txikitik —bi uhartetan, adibidez— paraleloki bilakatu den hizkuntza bat dugula; puntu horietan alde batera utz dezakegu urratsez urratseko bilakaera. Baina nahiko hedadura handiko eremu batera jo bezain laster, berriro ere urratsez urratseko bilakaeraren fenomeno ageriratuko zaigu, eta ohartuko gara orduan desberdintasun dialektalak ekarri dituela fenomeno horrek. Garbi dago, beraz, arazoa ez dela inondik ere errazten hartzen ditugun hizkuntza eremuak elkarren ondoan ez egoteagatik. Horrenbestez, itzuri behar dugu fenomeno baten zergatikoa hizkuntza eremuak elkarren ondoan ez egoteari lotzetik, fenomeno hori berdin ulertaraz badaiteke behintzat, eremuak elkarren ondokoak direnean ere.

Hori da lehen indoeuropeistek egin zuten hutsegitea (ik. 28. orr.). Izan ere, indoeuropeistek, bilakaeraren poderioz dagoeneko askotariko hizkuntzez osaturiko familia handi bat izanik, pentsatu zuten halako zatikatzea geografikoki banakatzetik soilik etor zitekeela. Izan ere, imajinatzeko errazagoa da hizkuntza desberdinak izatea elkarren ondoan ez dauden lekuetan. Eta hori izango zen, hain zuzen, hizkuntza desberdinak agertu ahal izateko beharrezkoa eta nahikoa litzatekeen baldintza, kontuari azalez begiratuko liokeen behari baten-

tzat. Bestalde, parekatu ziren hizkuntzaren nozioa eta naziotasunarena, eta azkeneko honek, hizkuntzaren nozioa ulertarazteko balio zien; ildo horretatik, eslabiarrak, germanoak, zeltak eta abar, erlategi bere-tik ateratako erlekumeak ziratekeen; herri horiek, migratzeen ondorioz jatorrizko enborretik bereiziak, haiekin eraman zuketan indoeu-ropeoa urrutiko beste lurraldeetara.

Berandu arte ez ziren oker gaitz honetaz jabetu indoeuropeistak; 1877an, Johannes Schmidt-en *Die Verwandtschaftsverhältnisse der ndogermanen* lanak, begiak ireki zizkien hizkuntzalariei, jarraipena-ren edo uhinen teoriari hasiera ematean (*Wellentheorie*). Ulertu zen, orduan, lurralde batean gertaturiko hizkuntza zatikatzea bera nahikoa dela, indoeuropar hizkuntzen arteko lotuneak ulertu ahal izateko, eta ez zela beharrezkoa kontuan hartzea edo onartzea, herri haiek bere lurraldea utzi zutela (ik. 246. orr.); baliteke —eta hala gertatuko zen noski— herriak norabide desberdinetan sakabanatu baino lehen hasi izana hizkuntzak dialektoetan desberdintzea.

Hortaz, uhinen teoriari esker, indoeuropeoaren historiaurrearen ikuskera zuzenagoa atzemango dugu, eta gainera, argibide ugari lor-tuko ditugu desberdintze mailako fenomeno guztien oinarrizko lege-i, eta hizkuntzen arteko ahaidetasuna eraentzen duten baldintzei buruz.

Baina uhinen teoria hau migratzeen teoriaren aurkakoa da, nahiz azkeneko teoria honek ezinbestez baztertzen ez duen uhinen teoria. Indoeuropar hizkuntzen historiak adibide asko agertzen dizki-gu, non herriak beste lurralde batera joan zirenez, herri horien hiz-kuntzak banandu baitziren hizkuntza familiatik; aldentze horrek ondorio bereziak ekarri bide zituen hizkuntza horien bilakaeran. Baina ondorio horiezaz gain, beste batzuek hartu behar ditugu aintza-kotzat, zeren beren lurraldeetan jarraitu duten hizkuntzetan ere gerta-tu baita desberdintze prozesu bat. Beraz, hizkuntza batek bere ahaide-tik aldentzeagatik jasoriko ondorioekin batera, bere lekuan jarraitu duten hizkuntzen desberdintzearen ondorioak aipatu behar dira ezin-bestez. Oso zaila da zehaztea zein izango diren ondorio horiek, eta ezin zehazte horrek hizkuntza bakar batek, elkarren ondokoak ez diren lurraldeetan izanik, jasoko duen bilakaeraren auzira garamatza.

Har dezagun antzinako ingelesa. Antzinako ingelesa migratze baten ondorioz bereizi zen enbor germanikotik. V. mendean saxoiak

kontinentean gelditu balira, gaur egungo ingelesak beste eraketa bat agertuko luke noski. Baina, zein izan dira banaketa horrek ekarririko ondorio bereziak? Horri buruzko iritzia eman baino lehen, lehenbizi, galdetu behar genuke ea honako edo halako aldaketa berdin-berdin ager zitekeen elkarren ondoko lurraldeetan. Har dezagun ingelesek Jutlandia hartu zutela, Britaniar uharteak hartu beharrean. Esan al genezake, kasu horretan, antza denez hizkuntza lekuz aldatzearen ondorioz gertatu ziren aldaketak ez zirela agertuko hizkuntza hori elkarren ondoko lurraldeetan geratuz gero? Ingelesak, bereizirik lurralde batean egon delako, kontinente osoan d bilakatu den antzinako π (esaterako, ingelesezko *thing* eta alemanezko *Ding*) atxiki duela esatean, hau ari gara esaten aldi berean: kontinenteko germanikoan, aldaketa hori (d bilakatzea) erabat orokorra egin zen elkarren ondokoak ziren lurraldeetan, hain zuzen ondoz ondokoak zirelako lurralde horiek. Eta, berez, ez zen halakoa kontua, d hori berdin ager baitzitekeen eta eremu osoan ezar, ondoz ondo egoteaz gandi. Hutsegitea, beti bezala, dialekto bakartua eta elkarren ondoko dialektoak elkarri buruz buru jartzetik etorri zaigu. Baina, berez, ezer ez dago, Jutlandian ezarriko kolonia ingelesa batek nahitaez d -rako aldaketa hori jasanen zuela pentsaraziko diguna. Ikusi dugu, esaterako, frantsesaren eremuan « k (+ a)» k bere hartan iraun duela Pikardiaz eta Normandiaz osaturiko angelu formako lurraldean; baina eremu horren gainerako lurraldeetan, berriz, k hori (ch) bilakatu zen. Beraz, hizkuntza batek jasan ditzakeen aldaketak esplikatzea hizkuntza hori bakartua dagoelako ez da nahikoa, eta gainera, azaleko azterketa egitea da. Inoiz ez da beharrezkoa esplikazio hortaz baliatzea, gertatu den hizkuntza desberdintzea ulertu ahal izateko, zeren hizkuntza bat bakartua geratzeagatik gerta daitezkeen aldaketak, era berean gerta baitaitezke hizkuntza hori elkarren ondoko lurraldeetan ezarririk; eta desberdintasunaren bat balego bi orden horietako fenomenoaren artean, guk ezin atzeman dezakegu hori.

Halere, bi hizkuntza ahaide kontuan harturik, ez ikuspegi negatibo batetik —hau da, haien arteko desberdintasunaren aldetik—, baizik ikuspegi positibo batetik, —hau da, hizkuntza horien arteko elkaritasunaren aldetik—, ohartzen gara bi hizkuntza horiek elkarrengandik banantzen badira, haien arteko lotura oro guztiz hautsia gertatuko dela bereizketa gertatuko den unetik beretik; hizkuntza horiek elkarren ondoko lurraldeetan jarraituz gero, aldiz, iraungo du haien artean

nolabaiteko elkartasunak, baita dialekto erabat desberdinen artean ere, tarteko dialektoen bidez lotuak badaude.

Hortaz, hizkuntzen arteko ahaidetasun mailak neurtzeko, zorrotz bereizi behar dira aintzakotzat harturiko hizkuntza horiek elkarren ondoko lurraldeetan egotea eta bereiziriko lurraldeetan egotea. Azkeneko kasu honetan, bi hizkuntzek ezaugarri batzuk atxikiko dituzte biek, hizkuntza ahaideak direla frogatuko dutenak, baina bakoitza bere kasa bilakatu denez, hizkuntza batean agerturiko ezaugarriak ezingo ditugu dagoeneko bestean aurkitu. Gerta daiteke, dena den, bi hizkuntzak elkarrengandik bereizi ondoren sorturiko ezaugarriak, halabeharrez, berdinak izatea, baina, nolanahi ere, guztiz bazter dezakegu ezaugarri berri horiek berdinak izatea, hain zuzen nolabait kutsatu direlako bi hizkuntza horiek. Oro har, hizkuntza batek, bere ahaidetik bereizia bilakaera egin duenean, agertuko ditu, bere hizkuntza ahaideen aurrean, bereak bakarrik izango diren ezaugarriak; eta hizkuntza hori zatikatzen denean aterako diren dialekto guztiek ezaugarri batzuk agertuko dituzte, haien arteko lotura hertsia go horren lekukotasuna emango dutenak eta beste lurraldeko dialektoekin haurura nabarmenduko dutenak. Beraz, dialekto horiek enborretik bereizia egongo den adar bat osatuko dute.

Elkarren ondoko lurraldeetan ezarritako hizkuntzen artean izan ohi diren erlazioak, aldiz, oso bestelakoak ohi dira; hizkuntza horiek agertu ohi dituzten ezaugarriak, guztionak direnean, ez dute nahitaez hizkuntza bakoitzak berak bakarrik dituenak baino zaharragoak izan beharrik, zeren une orotan edozein puntutatik sorturiko berrikuntza bat zabal eta orokor bilaka baitaiteke, are lurralde osoa hartzera iritsiz. Gainera, berrikuntzek hartu ohi dituzten eremuak kasuz kasu desberdinak ohi direnez, bi hizkuntzek, elkarren ondokoak direnean, izan dezakete ezaugarri komun bat, hizkuntza talde berezirik osatu gabe, eta hizkuntza horietako bakoitza lotua egon daiteke aldameneko hizkuntzekin beste ezaugarri batzuez, indoeuropar hizkuntzek frogatzen duten bezala.

BOSTGARREN ZATIA

Hizkuntzalaritza retrospektiboko gai batzuk amaiera

I

Hizkuntzalaritza diakronikoaren bi ikuspegiak

Hizkuntzalaritza sinkronikoak ikuspegi bakarra —hiztunena— onartzen du, eta horrenbestez, azterbide bakarra; aitzitik, hizkuntzalaritza diakronikoak bi ikuspegi onartzen ditu batera: ikuspuntu prospektiboa, denboraren joateari jarraitzen zaiona, eta ikuspegi retrospektiboa, denboraren gainetik lan egiten duena (ik. 122. orr.).

Lehena, denboran benetan jazo diren ordenean aztertzen ditu gertakizunak. Ikuspegi hori da, hain zuzen, hizkuntzalaritza historiko bat idazteko, hizkuntza baten historiaren edozein puntu garatzeko ezinbestez erabili ohi dena. Eta horretarako azterbidea hau da: dokumentuak hartu, eta, besterik gabe, haien kritika egin. Baina kasu askotan hizkuntzalaritza diakronikoa lantzeko modu hau ez da nahikoa izaten edo aplikaezina izan ohi da.

Izan ere, hizkuntza baten historia bere xehetasun guztietan denboraren iraganari jarraituz berreraiki ahal izateko, hizkuntza horri unez unez eginiko argazki kopuru azkengabea behar genuke esku artean izan. Baina hala gertatzea ezinezkoa da, inoiz ez da baldintza hori betetzen: erromanistak, esaterako, latina —haien estudioaren abiapuntua dena— ezagutzeko eta esku artean mende askotako dokumentu kopuru gaitza izateko abantaila dutenak, etengabe ari dira aurkitzen hutsune nabariak eskuratu duten dokumentazioan. Eta horrelakoetan, ezinbestekoa izan ohi dute azterbide prospektibotik gelditzea, zuzeneko dokumentuari uztea, eta, alderantzizko norabidean, retrospekzioa-

ren bidez, lan egitea. Aztertzailea, bigarren ikuspegi horretan, garai jakin batean kokatzen da; baina haren xedea ez da izango forma bate-tik ateratzen dena jakitea, baizik eta jakin nahiko du zein den forma hori sortarazi zuen formarik zaharrena.

Prospekzioa egitea, huts-hutsean, kontatzea da, eta oso-osorik dokumentuen kritikan dago oinarritua; iragana berreraikitzeak, aldiz, berregiteko metodo bat eskatzen du, eta metodo hori erkaketaren gainean bermatua dago. Ikur bakartu bakar batetik abiatutik, ezin berregin daiteke jatorrizko forma; desberdinak izanik ere jatorri bera duten bi ikurrekin, aldiz, bai soma dezakegu, haiek konparatzean, ikur horiek prototipo batekin lotzen dituen batasun diakronikoa (latinezko *pater*, sanskritoko «*pitar*-ekin, adibidez, edota latineko *ger-o*-ren erradikala eta *ges-tus*-ena). Prototipo hori indukzioz berreraiki daiteke, eta zenbat eta ikur gehiago izan esku artean erkaketa egiterakoan, zehatzagoak izango dira orduan indukzioak; behar adinako datu izanez gero, indukzio horiek benetako hizkuntza berreraiketak izango dira.

Esandakoak berdin balio digu hizkuntzei oro har dagokienez. Ildo horretatik, ezin da ezer atera euskaratik, zeren, bakartutik dagoe-nez, ezin erka baitaiteke ezerekin. Baina hizkuntza ahaide multzo batetik —adibidez, greziera, latin, antzinako eslaviar hizkuntza eta abarretik—, aldiz, lortu da, erkaketak eginez, hizkuntza horietan guztietan erkide ziren jatorrizko elementuak ateratzea eta indoeuropar hizkuntzaren oinarritzkoena berreraikitzea, hizkuntza hori espazioan —geografian— sakabanatu baino lehen zegoen eran. Eta familia oso-arekin egin dena, familia horren zatietako bakoitzarekin errepikatu da, neurri txikiagoetan eta beti prozedura bera erabiliz, beharrezkoa izan den toki guztietan, egiterik bazegoen behintzat. Hizkuntza germani-koen kasuan, esaterako, dokumentu askok ematen digute hizkuntza horien lekukotasuna, baina hizkuntza horiek guztien sorburu den ger-manikoa, berriz, zeharbidez, azterbide retrospektiboari esker baizik ez dugu ezagutzen. Eta era horretara jokatu dute hizkuntzalariek, arra-kasta handiagoz edo txikiagoaz, beste hizkuntzen jatorrizko batasuna aurkitzeko unean (ik. 233. orr.).

Hortaz, azterbide retrospektiboari eskerrak, hizkuntza baten iraganaldian murgil gaitezke, dokumentu zaharrenez gaindi. Latinaren historia prospektiboa, esaterako, ozta-ozta hasten da K. a. III. edo IV.

mendeetan, baina indoeuropar hizkuntzaren berreraikitzeari esker, jatorrizko lehen hizkuntza horren eta ezagutzen diren dokumentu zaharrenen arteko aldia edo garaia irudika dezakegu, eta era horretara, latinaren azalpen prospektiboa egin ahal izan dugu.

Alde horretatik, linguistika ebolutiboa geologiarekin erka dezakegu. Geologia ere zientzia historiko bat da, eta batzuetan, berak ere egoera egonkorrak deskribatu behar ditu (Leman-eko arroaren gaur egungo egoera, adibidez), egoera horiek baino lehen zegoena alde batera utziaz. Baina geologia batez ere gertakizunez, aldaketez arduratzen da, eta gertakizun edo aldaketa horiek guztiek diakroniak osatzen dituzte. Teorian geologia prospektiboa egin daiteke, baina gai baten gainetiko begirada, berez, retrospektiboa izan daiteke soil-soilik. Eta hori da, hain zuzen, eskuarki egin ohi dena: lurreko puntu batean gertatu dena azaldu baino lehen, gertakizunen katea berrosatu behar da ezinbestez eta bilatu ea zergatik azaltzen duen aztertuko den Munduko bolako toki horrek egoera hori.

Bi ikuspuntuetatik erabiltzen diren ikerbideak oso bestelakoak dira. Horrezaz gain, ez da batere onuragarria, ikuspuntu didaktikotik, bi ikuspuntuak batera erabiltzea azalpen bakar batean. Hala, aldaketa fonetikoaren estudioak bi azalpen desberdin ager ditzake, zein ikuspuntutatik egiten den. Izan ere, ikuspuntu prospektibo batetik lan eginez, galdetuko dugu ea zer bilakatu den frantsesez latin klasikoko *e* hura, eta ikusiko dugu orduan hots hori, denboraren poderioz, desberdinduz joan dela fonema batzuk sortzeraino: cf. *p dem m pye (pied)*, *v ntum m v (vent)*, *l ctum m li (lit)*, *n c re m nway (noyer)* eta abar; aitzitik, ikuspegi retrospektibotik aztertzen badugu zein zen latinez frantsesezko irekiaren kidea, ohartuko gara hots bakar bat, jatorrian desberdinak ziren fonema batzuen ondorioa dela: cf. *t r (terre) = t rram*, *v r (verge) = v rgam*, *f (fait) = factum* eta abar. Orobat, eraketako elementuen bilakabidea bi modutara azal genezake eta lortuko genituzkeen eskemak ere desberdinak lirateke; izan ere, 209. orrialdean eta hurrengoetan eraketa analogiko-ei buruz esan dugunak *a priori* frogatzen du hori. Esaterako, *-é -z* bukaturiko partizipioaren atzizkiaren jatorria (ikuspuntu retrospektibotik) aztertzen badugu, latinezko *-tum* -eraino egingo dugu atzera. *-atum*, jatorriz, *-are-z* bukaturiko aditz izendatzaileekin dago erlantzionatua; aditz horietako gehienek, bere aldetik, *-a-z* bukaturiko izen

femeninoetaraino garamatzate (cf. *plant re: planta*, gr. *t má* : *t m*). Bestalde, - *tum* existitzen da, indoeuropeozko -*to-* atzizkia bera bizia eta emankorra zelako (cf. gr. *klu-tó-s*, latinezko *in-çluttu-s*, sanskritoazko *çru-ta-s* eta abar). Gainera, - *tum* -ek akusatibo singularreko -*m* eraketako elementua darama barnean (ik. 192. orr.). Baina alderantziz egiten badugu, hau da, (ikuspegi prospektibotik) galdetzen badugu ea zein eraketatan agertzen den frantsesez jatorrizko-*to-* atzizkia, orduan aipa genitzake lehenaldiko partizipioaren atzizkiak —emankorrek edo ez— ez ezik (*aimé* = lat. *am tum*, *fini* = lat. *f n tum*, *clos* = lat. *clausum* , **claudtum*-en ordeaz, eta abar), beste atzizki asko, esaterako, -*u* = lat. - *tum* (cf. *corn* = *corn tum*), -*tif* (atzizki landua) = lat. *t vum* (cf. *fugitiv* = *fugi t vum*, *sensitif*, *négatif* eta abar), eta hitz multzo bat, halakotzat dagoeneko aztertzen ez direnak (adibidez, *point* = lat. *punctum*, *dé* = lat. *datum*, *chétif* = lat. *capt vum* eta abar).

II

Hizkuntzarik antzinakoena eta prototipoa

Indoeuopar linguistika, hasieran, ez zen jabetu erkaketaren benetako xedeaz, ezta berreraikitze metodoaz ere (ik. 30. orr.). Hala izanik, erabat ulertzen da hizkuntzalaritza honen oker gaitzenetako bat: erkaketan sanskritoari eman zion lekua eta eginkizuna. Sanskritoa indoeuopar hizkuntzaren lekukotasun zaharrena denez, prototipo bihurtu zuten. Baina indoeuopar hizkuntzatik sanskritoa, greziera, eslabiera, talde zeltikoa eta talde italikoa sortu zirela esatea, eta hizkuntza horietako bat indoeuopar hizkuntzaren lekuan jartzea oso gauza desberdinak dira. Eta nahaste gaitz horrek ondorio askotarikoak eta sakonak ekarri zituen. Dudarik gabe, inoiz ez zen hipotesi hau azaldu guk hemen egin berri dugun bezain kategorikoki, baina praktikan onartzen zen isilean. Boppek, esaterako, idatzi zuen «ez zuela sinesten sanskritoa zela hizkuntza horien guztien iturburua», horrelako baieztapenik —ezta zalantzan jartzerik ere— egiterik bailitzan.

Hori guztia dela eta, galdera hau egingo dugu: zer adierazi

nahi da esatean hizkuntza bat beste hizkuntza bat baino zaharragoa edo lehenagokoa dela? Teorian, hiru modutara uler daiteke adierazpen hori:

1. Hasteko, hizkuntza horren jatorrian, abiapuntuan, pentsa dezakegu. Baina arrazoituz gero, ohartuko gara ezin zehaz dezakegula hizkuntza horren adina, zeren hizkuntza oro, bera baino lehen hitz egiten zenaren jarraipena baita. Mintzairarekin ez da gertatzen giza-diarekin gertatzen dena. Izan ere, mintzairaren garapena etengabea denez, ezin bereiz daitezke bertan belaunaldiak, gizadian egiten den antzera; eta ildo horretatik, arrazoi osoz agertzen zen Gaston Paris hizkuntzak ama-alabetan banatzearen aurka, zeren hizkuntzak hala banakatzeak baikaramatza, ezinbestez, hizkuntzen bilakaeretan ete-naldiak izan direla onartzera. Hortaz, ezin esan daiteke, alde horretatik, hizkuntza bat zaharragoa dela beste hizkuntza bat baino.

2. Orobat aipa daiteke hizkuntza baten egoera jakin bat lehenagokoa dela beste hizkuntza baten beste egoera jakin bat baino. Hala, idazki akemenideen pertsiera, esaterako, lehenagokoa da Firdusi-ko pertsiera baino. Baina adibide honetan, bi hizkuntza horietako bat bestetik atera da eta biak maila berean ezagutzen dira; garbi dago, kasu honetan, antzinakoena hartu behar dugula bakarrik kontuan. Baina halako baldintzak betetzen ez direnetan, ez du batere garrantzirik antzinakoena zein den. Hala, ez dago, 1540 arte, lituanieraren lekukotasunik, baina paleoslaboia —X. mendeko dokumentuak badituen— ez da horregatik hura baino balio handiagokoa, ezta Rigbeda-ko sanskritoa baino balio handiagokoa ere.

3. Azkenez, «antzinakoa» hitzak hizkuntza egoera arkaikoago bat adieraz dezake, hau da, hizkuntza egoera jakin bat, jatorrizko eredutik gertuen dauden formak atxiki dituen, data kontuak gorabehera. Alde honetatik, esan genezake XVI. mendeko lituaniera «antzinakoa-go» dela K. a. III. mendeko latina baino.

Baina bigarren edo hirugarren zentzuaren aldetik esan daiteke soil-soilik sanskritoa beste hizkuntzak baino lehenagokoa dela, zentzu horietan bakarrik baita sanskritoa lehenagokoa. Alde batetik, denok bat gatoz honetan: ereserki bedikoak lehenagokoak dira grezierazko testu zaharrenak baino. Bestetik, —eta honek garrantzi berezia du—, sanskritoak agertzen dituen ezaugarri arkaikoen kopurua aski handia da beste hizkuntza batzuek atxiki dituztenen kopuruen

aldean (ik. 29.. orr.).

Hain nahasgarria zen hizkuntzen antzinatasunaren ideia horren bidetik, sanskritoa, nolabait, bere hizkuntza ahaide guztiak baino lehenagokoa zen hizkuntzalarientzat, eta ordurako sanskritoa hizkuntza amatzat hartzen ez bazuten ere, hizkuntzalariek jarraitu zuten hale-re garrantzia gehiegi ematen sanskritoak hizkuntza familia baten kide gisa ematen dituen argibideei.

Adolphe Pictet-ek, bere *Origines indo-européennes* -en (ik. 270. orr.), nahiz ageriki onartu bazegoela herri primitibo bere hizkuntzaz hitz egiten zuena, halere etsi-etsia dago sanskritora jo beharra dagoela, lehenik eta behin, hizkuntza argibide bila, eta haren lekukotasunak balio handiago duela, beste indoeuropar hizkuntza batzuen lekukotasunek batera dutena baino. Uste oker hori da, hain zuzen, urte luzez hainbat lehen mailako arazo —jatorrizko bokalismoarena, adibidez— ilundu dituen.

Oker hori, bestalde, maila apalagoetan eta xehetasunetan errepikatu da. Indoeuropar hizkuntzaren adar berezien estudioari dagokionez, hizkuntzalarientzat, hizkuntza talde baten ordezkari egokiena —eta gainera beharrezkoa zen bakarra—, bere historian garairik urruneneraino jo zezaketen hizkuntza zen, eta ez zen beharrezkoa hizkuntza horiek guztiek zuten jatorrizko egoera komuna ezagutzeko ahalegina egitea. Esaterako, ez zuten inolako beldurrik gotikoa aipatzeko, besterik gabe, germanikoari buruz hitz egin behar zutenean, gotikoa gainerako dialekto gemanikoak baino lehenagokoa zelako; era horretara, gotikoa, germanikoaren lekua bereturik, prototipo bihurtzen zen, hau da, beste dialektoen sorburu. Beste adibide bat: eslabieraren estudioan, linguistak eslaboniera edo paleoeslaboan oinarritzen ziren soil-soilik, eslaboniera X. mendez geroztik ezagutzen baitzen, eta besteen kasuan, berriz, lehen lekukotasunak berriagoak baitziren.

Berez, idazkerari esker baieztza dezakegunean bi hizkuntza forma desberdin ondoz ondoko denborei dagozkiela, oso gutxitan gertatu ohi da bi hizkuntza bakar baten egoerak izatea. Eskuarki, halakotetan, bi dialekto desberdin izan ohi dira, eta bata ez da bestearen jarraipena izaten. Baina salbuespenek araua berretsi ohi dute; eta salbuespen ezagunena da hizkuntza erromantze eta latinarrena: frantsesetik latineraino atzera egiten badugu, benetan marra bertikalean gaude;

hizkuntza horien eremua, zoriaren halabeharrez, latina hitz egiten zen eremu bera da, eta hizkuntza haietako bakoitza latinaren bilakaeraren ondorio bat baizik ez da. Ildo beretik, ikusi dugu Darioren idazkien persiera eta Erdi aroko persiera dialekto bera direla. Baina kontrakoa gertatzea askoz ohikoagoa da: garai desberdinetako lekukotasunak, eskuarki, familia bereko dialekto desberdinenak izan ohi dira. Hala, germanikoa, esaterako, Ulfilas-eko gotikoan agertzen da (zeinaren jarraipena ez baitugu ezagutzen); gero germanikoa antzinako goi alemanezko idazkietan berragertuko zaigu, eta geroago anglosaxoierazko, normandierazko eta abarrezko idazkietan; baina dialekto edo dialekto multzo horiek ez dira, bata lehen egiaztatu den beste dialektoaren jarraipena. Horrelako egoera honelako eskema batean azal dezakegu; bertan, letrek dialektoak adieraziko dituzte, eta puntuen marrak garai desberdinak izango dira:

.....A.....	1. Garaia
.....B.....	2. Garaia
....C.... ....D.....	3. Garaia
.... ..	4. Garaia

Hizkuntzalaritzak poz hartuko du horrelako egoera ikustean. Egoera bestelakoa izanez gero, ezagutzen den lehen dialektoak (A), hurrengo egoeren azterketatik atera zitekeen guztia izango luke bere barnean; A, B, C, D eta abarreko dialekto horien elkargunea bilatzeari ekitean, aldiz, dialekto A baino lehenagoko bat aurkituko da (X prototipo bat, adibidez), eta A-ren eta X-ren arteko nahasketa ezinezkoa izango da.

III

Hizkuntza berreraiketak

§1. Hizkuntza berreraiketen izaera eta xedea.

Berreraiketak egiteko bide bakarra konparatzea da; eta era berean ere, erkaketaren helburu bakarra hura bera berreraiketa bat izatea izango da. Hizkuntza forma batzuen arteko egokitasunak denboraren perspektiban kokatu behar ditugu eta hizkuntza forma bakar baten berreraikuntzan gelditu, egokitasun horiek antzuak izatea nahi ez badugu behintzat. Puntu hau liburu honen toki batzuetan ukitu dugu (30. orr. eta hh., 240. orr.). Hala, latinezko *medius* ulertarazteko grezierazko *mésos* formaren ondoan, beharrezkoa izan dugu, indoeuropar hizkuntzaraino jo gabe, **methyos* termino lehenagokoa proposatzea; termino horri esker, *medius* eta *mésos* lotu ahal izan ditugu. Ildo beretik, hizkuntza bakar batetik harturiko bi hitz erkatzen badiugu, hizkuntza desberdinetako hitzak erkatu beharrean, hor ere gauza bera egiaztatu beharko dugu ezinbestez; adibidez, latinez, *ger* eta *gestus* erkatzeak antzina bi formetan zegoen **ges-* erradikalaraino eramango gaitu.

Aipa dezagun, bide batez, aldaketa fonetikoei buruzko erkaketan, etengabe morfologiaren laguntzaz baliatu behar dugula. Latinezko *pator* eta *passus* bikotearen azterketan *factus*, *dictus* eta abar hartuko ditugu kontuan, *passus* horien izaera bereko eraketa baita, izan ere. *Faci* -ren eta *factus*-en artean, eta *d* *c* -ren eta *dictus*-en artean ezarri dugun erlazio morfologikoari esker ezar dezakegu, hain zuzen, *pator* -en eta **pat-tus*-en artekoa. Eta alderantziz ere, morfologia mailakoa baldin bada ezarritako konparaketa, orduan fonetikaz baliatu beharko dugu konparaketa hori argitzeari ekiteko unean: latinezko *meli rem* grezierazko *h dí* -rekin erka dezakegu, fonetikoki batak **meliose*, **meliosm* -eraino garamatzalako, eta besteak **h dioa*, **h diosa*, **h diosm*-eraino.

Hizkuntza erkaketa, beraz, ez da eragiketa mekaniko bat; erkaketak, argibide emateko egokiak diren datu guztiak alderatzea ekarri ohi du ezinbestean. Baina alderaketa horietatik sortuko den hipotesiak bi baldintza bete beharko ditu onartua izan dadin: edozein formulatan izan behar du sartzerik eta lehenagoko zerbait berreraikitzea izan behar du helburu; erabat esanik, erkaketa, beti, hizkuntza formen berreraiketa izango da.

Baina zein da xedea lehenera jotzean? Aurreko hizkuntza egoera bateko hizkuntza forma osoak eta zehatzak berregitea al da helburua? Edo, nahikoa al da, bestela, hitzaren zatiei buruzko baieztapen

abstrakto eta zatizkoetan gelditzea, latinezko *f mus*-eko *f*-aren kidea italiko komuneko π dela egiaztatzean, edota grezierazko *állo*-ren lehen elementu eta latinezko *aliud* -rena indoeuropar hizkuntzaz jadanik *a* zela egiaztatzean gelditzen garenean egiten dugun bezala? Hizkuntzalaritza, berez, gera daiteke bigarren azterketa maila horretan; eta haren metodo analitikoaren helburu bakarra zatizko oharketa horiek direla ere esan dezakegu. Baina gertaera bakartu horietatik ondorio orokorragoak atera daitezke: esaterako, latinezko *f mus* -ena bezalako antzeko gertaera batzuk direla eta, esan dezakegu, ziurtasun osoz, π hotsa bazegoela italiko komunaren sistema fonologikoa; era berean, esan dezakegu indoeuropar hizkuntzak bazuela neutro singularreko *-d* bukaera, adjektiboek agertzen zuten *-m* -tik desberdina zena, pronominala esaten diogun flexioan; eta morfologia mailako gertaera orokor hori da, hain zuzen, han-hemenka egindako egiaztapen batzuetatik atera dugun ondorio orokorra (cf. lat. *istud*, *aliud* eta haien aurrez aurre *bonum*, grezierazko *tó* = **tod*, *állo* = **allod* eta aurrez aurre *kalón*, ingelesezko *that* eta abar). Areago jo dezakegu gure estudioan: gertaera horiek berreginez gero, osoko hizkuntza formari legokiokkeen guztiaren sintesia egin dezakegu, eta era horretara, hitz osoak (indoeuropar hizkuntzako **alyod*, esaterako), edota flexioko paradigmak eta abar berregingo ditugu. Horrela jokaturik, sorta batean bilduko ditugu baieztapen erabat bakartu guztiak. Esaterako, berreraikitako **alyod* hizkuntza formaren zati desberdinak aztertzen baditugu, ohartuko gara alde handia dagoela *-d*-ren eta *-a*-ren artean; lehenean gramatika mailako kontua dugu eta besteak, berriz, ez du alde horretatik inongo esanahirik. Berreraikitako hizkuntza forma bat ez da osotasun solidario bat, baizik fonetika mailako arrazoiaketa batzuen batuketak; batuketa hori beti arrazoi bide desberdinetan banaka daiteke, beti ezeztatzen daiteke zati horietako bakoitza, eta beti egin daiteke haietako bakoitzaren azterketa. Halaber, berreraikitako hizkuntza formak beti izan dira haietara egoki daitezkeen ondorio orokorren isla zehatza. Indoeuropar hizkuntzaz, «cheval»-erako, forma hauek hartu dira kontuan, hurrenez hurren: **akvas*, **ak₁vas*, **ek₁vos* eta azkenez **ek₁wos*; forma horietan bere hartan iraun duen bakarra, hau da, eztabaidatutik at geratu dena *s* -a eta fonemen kopurua izan dira soil-soilik.

Hizkuntza berreraiketen xedea ez da, beraz, hizkuntza bat bere baitatik abiatuz berregitea (oso barregarria litzateke horrela jokatzeko,

izan ere), baizik eta helburua da unez une eginiko lanaren arabera ego-
kitzat joko diren ondorio batzuk iristea; hitz batean, gure zientziaren
aurrerapenak jasotzea. Esan gabe doa ez ditugula hemen hizkuntzala-
riak zurituko, indoeuropar hizkuntza, gero hura erabiltzeko asmoz-
edo, alderik alde berregin nahi dutelako. Ideia bitxi hori ez da egia.
Izan ere, ezta historikoki ezagunak diren hizkuntzei heltzen dietenean
ere ez dute asmo hori (ez da latinaren estudioa egiten latinez ondo hitz
egiteko), eta askoz gutxiago oraindik, historiaurreko hizkuntzetako
hitz bakartuak berreraikitzeari heltzen diotenean.

Bestalde, erkaketa beti alda daitekeen arren, ezin dugu hura
erabat alde batera utzi, azterturiko hizkuntza bere osotasunean atze-
man nahi dugunean, hau da, ezingo genuke erkaketa baztertu, hizkun-
tza hori, dagokion hizkuntza motaren barruan kokatu nahi izanez
gero. Hizkuntza erkaketa da ezinbestekoa gertaera orokor asko —dia-
kronikoak zein sinkronikoak— nolabaiteko erraztasunez azaldu ahal
izateko. Indoeuropar hizkuntzaren ezaugarri nagusiak-edo berehala
argitzen dira hizkuntza berreraiketen multzoaren argitan. Esaterako,
haiei esker, jakin dezakegu atzizkiak elementu batzuez —*t*, *s*, *r* eta
abarez— osatuak zeudela, eta beste elementu batzuk, berriz, eraketa
multzo horretatik kanpo zeudela; edota alemanezko aditzen bokal
alternantzia asko eta askotarikoen azpian (cf. *werden*, *wirst*, *ward*,
wurde, *worden*), bokalismo horrek arauan jatorrizko alternantzia
bakarra duela: *e-o-zero*. Horren ondorioz, errazagoa da azterturiko
aldiaren hurrengo historiaz jabetzea: aldezturiko hizkuntza
berreraiketa egin ezean, askoz zailagoa litzateke ulertzea hizkuntza
baten historia baino lehenagoko denboretan hizkuntza horretan gerta-
turiko aldaketak.

£2. Ziurtasun maila hizkuntza berreraiketetan.

Berreraikitako forma batzuk ziur-ziurrak dira, beste batzuk
eztabaidagarriak edo onartzeko zailak. Baina, ikusi berri dugunez,
osoko hizkuntza formek agertzen duten ziurtasun maila, zatizko
berreraiketek —sintesian parte hartuko dutenek— eskeintzen ahal
duten ziurtasun mailaren arabera izango da. Zentzu horretan, ia
inoiz ez dira bi hitz egoten maila berean; hain garbiak diren **esti* «da»

eta **did ti* «dago» formetan, adibidez, badago desberdintasun bat haien artean, zeren, bokalaren bikoiztea dela eta, zalantza bat ager baitaiteke **didoti* bigarren forma horretan (cf. sanskritoko *dad ti* eta gr. *díd si*).

Oro har, hizkuntza berreraiketek benetan eskeintzen duten fidagarritasun maila gutxiesteko joera dago. Guri dagokigunez, hiru arrazoiketa edo gertaera ekar ditzakegu hona, hizkuntza berreraiketetan jarria dugun ustea emendatzera datozenak:

Lehena, —eta nagusia—, 68. orr. eta hurrengoetan aipatu dugu: hitz jakin batean garbiki bereiz ditzakegu hura osatzen duten hotsak, horien kopurua eta mugak; ikusi dugu (83. orr.) zer pentsa dezakegun mikroskopio fonologiko baten gainean okerturiko zenbait hizkuntzalarik azalduko lituzketen eragozpenei buruz. *-sn-* bezalako multzo batean, dudarik gabe, isileko edo trantsizioko hotsak daude, baina hizkuntzalaritzaren kontra jotzea da horiek kontuan hartzea. Izan ere, ohiko belarriak ez ditu bereizten isileko hots horiek, eta batez ere, hiztunak beti ados egon ohi dira elementu kopuruan. Hala, esan dezakegu **ek,ws* indoeuropar forman, bost elementu bereizgarri zeudela bakar-bakarrik, eta horiek ziren —ez gehiago, ez gutxiago ere—, hiztunek kontuan hartu behar zituztenak.

Bigarrena, hizkuntza bakoitzak duen elementu fonologiko horien sistemari buruzkoa da. Hizkuntza oro, guztiz zehazturiko fonema kopuru batekin aritzen da (ik. 62. orr.), eta indoeuropar hizkuntzari dagokionez, sistema horren elementu guztiak, berreraiketaz berreskuraturiko forma dozena batean gutxienez —noizbait ere milaka— agertzen direnez, ziur gaude elementu horiek guztiak ezagutzen ditugula.

Azkenez, hizkuntza baten banako fonikoak ezagutu ahal izateko, ez da ezinbestekoa horien kalitatea zehaztea; entitate bereizleak diren aldetik hartu behar dira aintzat, eta entitate bereizle horien berezitasuna izango da ez direla haien artean nahasten (ik. 154. orr.). Hain da funtsezkoa ezaugarri hori, non zenbakiak edo beste edozein mota-tako ikurrak ere erabil baikeitezake, berreraikitze dagoen hizkuntza baten elementu fonikoen ordeaz. Alferrik da **k₁w s*-en -ren nolakotasun absolutua zehaztea eta galdetzea ea irekia ala itxia zen, bere artikulazio puntua aurrerago ala atzeago zegoen eta abar, zeren, mota batzuk atzematen ez diren artean, horrek ez baitu inolako garrantzirik, hizkuntzan bereiziko diren beste elementuetako batekin

(, , eta abarrekin) nahasten ez den bitartean. Horrek esan nahi du * k_1w s-eko lehen fonema, eta * m dhy s-eko bigarre-na eta * g -eko hirugarrena eta abar ez zirela desberdinak, eta indoeuropar fonemen taulan kataloga eta irudika genezakeela, bere izaera fonikoa zehaztu gabe. Ildo horretatik, * k_1w s-en berregite-tik atera dezakegu, latinezko *equos*, sanskritoko *açva*-s eta abarren indoeuropar kidea, jatorrizko hizkuntzaren hotsen multzotik harturiko bost fonema jakinez osatua zegoela.

Hortaz, gure hizkuntza berreraiketek, zehaztu berri ditugun mugen artean, bete-betean atxiki dute beren balioa.

IV

Hizkuntzaren lekukotasuna antropologian eta historiaurrean

§1. Hizkuntza eta arraza.

Metodo retrospektiboari esker, hizkuntzalariak atzera begira dezake mendeetan zehar, eta hortaz baliatuz berreraiki, herri batzuek historian sartu baino lehen hitz egiten zituzten hizkuntzak. Baina, argibide eman al diezaigukete hizkuntza berreraiketa horiek, herri horien hizkuntzaz gain, herri horien arraza, ahaidetasun, gizarte harreman, ohitura, erakunde eta abarrez? Erabat esanik, antropologia, etnografia, historiaurrea eta abar argi ditzakegu berreraiketa horien argitan? Hala sinetsi ohi da eskuarki, baina gure ustez ameskeria da hori, hein handi batean. Azter ditzagun laburki arazo orokor horren alderdi batzuk.

Lehenik, arrazari ekingo diogu: oker gaitza litzateke sinestea hizkuntza ahaidetasunik izanez gero, odolkidetasuna ere bazegoela hizkuntza ahaide horiek hitz egiten zituzten herrien artean, hau da, hizkuntza familia bat familia antropologiko bati dagokiola, zeren erre-alitatea ez da hain erraza. Germaniar arrazak, esaterako, ezaugarri antropologiko garbiak ditu: ile horaila, burezur luzea, garaiak izatea eta abar. Talde horretan, eskandinaviarra da eredurik biribilena. Ordea, hizkuntza germanikoak hitz egiten dituzten herri guztiek ez dituzte ezaugarri horiek; alemaniarak, Alpeen pean, adibidez, urruti

daude eskandinaviarrek duten antropologia tipotik. Onartu behar genuke hizkuntza bat berez arraza batena dela, eta beste herri batzuek hizkuntza hori hitz egitekotan, konkistaz inposatua etorri zaielako soil-soilik gerta daitekeela hori? Dudarik gabe, sarri ikusten da nazio batzuek haien menderatzaileen hizkuntza hartu dutela; galoek, esaterako, hala egin zuten erromatarren garaipenaren ondoren. Baina hala gertatzea ez da nahikoa arazoa oso-osorik argitzeko: germaniarrei dagokienez, adibidez, nahiz guztiz onartu hainbeste herri desberdin menderatu dituztela, halare, gure iritziz, germaniarrek ezin beregana zitzaketen herri horiek guztiak, zeren horrela gertatu ahal izateko, ontzat eman behar baikenuke historiaurrean ere herri horiek denbora luzez menderatuak egon zirela, eta egoera horrekin batera etorriko ziren beste gorabehera batzuk ere gertatu zirela; eta ezerk ez digu alde horretatik argibiderik ematen, hala izan zela baieztatzeko.

Hortaz, badirudi ez dagoela halabeharrez hizkuntza ahaidetasunaren eta herrien arteko odolkidetasunaren arteko erlaziorik izan beharrik, eta horrenbestez, ezinezkoa dela bata izanez gero bestea ere ezinbestean badagoela esatea. Beraz, antropologiaren lekukotasunak eta hizkuntzarenak bat ez datozen guztietan, ez da beharrezkoa elkarri buruz buru jartzea, ezta bion arteko aukera egitea ere; bakoitzak duen balioa atxikiko du.

£2. Etnismoa.

Zer ateratzen dugu, bada, hizkuntzaren lekukotasunetik? Arraza berekoa izatea, berez, bigarren mailako faktorea izan daiteke soil-soilik, eta ez da inolaz ere beharrezkoa hizkuntza ahaidetasunari dagokionez. Baina badago, bestalde, beste batasun mota bat, arrazarena baino askoz garrantzitsuagoa dena: gizarte loturaren ondorioz gertatzen den batasuna, hain zuzen. *Etnismoa* esango diogu horri. Guretzat, *etnismoa* da erlijio, zibilizazio, defentsa eta abarreko mailan gertaturiko askotariko harremanen ondorioz lortzen den batasuna; harreman horiek, arraza desberdinetako herrien artean eta haien arteko inolako lotura politikorik izan gabe ere gerta daitezke.

47. orrialdean aipatu dugun elkarrekikotasunezko erlazio hori etnismoaren eta hizkuntzaren artean gauzatzen da, hain zuzen: gizar-

te lotura dela eta, erkidego linguistikoa sortzen da, eta agian, ezaugarri erkide batzuk hizkuntza osoaren gainean hedatzen dira. Alderantziz ere, hizkuntza erkidego hori da, hain zuzen, neurri batean behintzat, batasun etnikoa osatzen duena. Eskuarki, batasun etnikoa nahikoa izan ohi da erkidego linguistikoa izatea ulertu ahal izateko. Erdi aroaren hasierako denboretan, adibidez, etnismo erromarra izan zen (erkidego linguistiko bat, alegia), haien artean inolako lokarri politikorik ez zuten herriak lotzen eta batzen zituen. Alderantziz ere, batasun etnikoari dagokionez, hizkuntzari buruz galdetu behar da, beste ezer egin baino lehen, haren lekukotasunak gainerako guztiak gailentzen dituen. Ikus dezagun adibide bat: antzinako Italian latinoen ondoan etruskoak zeuden; haiek guztiek komun zutena jakin nahi badugu, bi herriak jatorri bakar batean biltzeko asmoz, bi herri horiek utzi diguten guztiaz balia gaitezke horretarako, hau da, monumentuez, erlijiozko errituez, erakunde politikoak eta abarrez; baina bide horretatik joaz, inoiz ez dugu iritsiko hizkuntzak berehala agertzen digun ziurtasuna; izan ere, etrurierazko lau lerrokada nahikoak dira frogatzeko etrurieraz hitz egin zuen herria oso desberdina zela latinez hitz egiten zuten talde etnikotik.

Beraz, horren arabera, eta aipaturiko mugak ahaztu gabe, hizkuntza dokumentu historiko bat da. Esaterako, indouropar hizkuntzek familia bat osatzea dela eta, hala gertatzetik, hizkuntza eremu horretan jatorrian nolabait etnia bakarra zegoela atera dezakegu ondorioz; gaur egun hizkuntza horiek dituzten nazioak dira, gehiagozko edo gutxiagozko neurrian, etnismo horren gizarte mailako ondorea zuzenean jaso dutenak.

£3. Paleontologia linguistikoa.

Baina hizkuntza erkidegoak erkidego sozialeraino garamatzala egia izanik, laguntzen al digu hizkuntzak, batera, etnismo komun horren izaera ezagutzen?

Denbora luzez, egiazkotzat hartu da hizkuntzak ezin agortuzko iturburua zirela haiek zerabiltzaten herriei eta herri horien historiaurreari buruzko dokumentuak lortu ahal izateko. Adolphe Pictet, zeltismoaren bultzatzaileetako bat, *Les origines indo-eur opéennes*

(1859-63) liburuaz batez ere da ezaguna. Obra hori beste askoren eredia izan da, eta haietatik interesgarriena da oraindik. Pictetek, indoeuropar hizkuntzek ematen dituzten argibideetan, «Aryâ»-en zibilizazioaren oinarritzko ezaugarriak aurkitu nahi ditu; esaten digu haien hainbat ezaugarri zehazteko gai dela: gauza batzuk (tresnak, armak, abereak), bizimodua (herri nomada zen ala nekazaritza bizi zen, familia, gobernu mota) eta abar zehazteko ahalegina egiten du. Saiatzen da «aryâ»-en sorlekua jakiten, eta haren ustez, Bactrina da herri horren sorlekua. Halaber, bizi ziren flora eta fauna aztertu ditu. Aipatu liburu hau da norabide horretan egin den estudioarik aipagarriena eta handiena, eta liburu horrekin hasi zen zientziari, paleontologia linguistikoa izena eman zitzaion.

Harrezkero, saio batzuk egin dira bide horretan; berrienetako bat Hermann Hirt-ena da. Egile honek *Die Indogermanen* 1905-1907²⁷ idatzi du, eta J. Schmidt-en teorian oinarritu da (ik. 253. orr.), indoeuropar herriak bizi ziren lurraldea zehazteko; baina ez dio, dena den, paleontologiari uko egiten, eta zientzia horretaz baliatzen da zenbait gauza finkatzeko garaian: hiztegi mailako gertaera batzuetan oinarritzen da zehazteko indoeuropar herriak nekazariak zirela, eta nekazariak zirela onarturik, ez ditu hegoaldeko Errusian kokatu nahi, lurralde hori egokiagoa delakoan bertan bizimodu nomada eramateko; zuhaitz izen ugari dagoenez, batez ere zenbait espezieren izenak (izeia, urkia, pagoa eta artea) agertzen direnez, bere iritziz, herri hori bizi zen lurraldea zuhaitzez betea zegoen; lurralde hori Harz eta Vistularen artean kokatzen du, eta zehazkiago, Brandeburgo eta Berlingo eskualdean. Gogora dezagun, bestalde, Pictet baino lehen, beste ikerlari batzuk ere hizkuntzalaritzaz baliatu direla indoeuropar herriaren mitologia eta erlijioa berregiteko.

Baina badirudi ezin zaizkiola hizkuntza bati horrelako argibideak eskatu; hala dela, arrazoi hauetaz frogatu daiteke:

Lehenik, etimologiaren ziurtasunik eza aipa dezakegu; hizkuntzalariek pixkaka-pixkaka ulertuz joan dira zein bakanak diren haien jatorria ondo zehaztua duten hitzak, eta horrenbestez, zuhurrago bihurtu dira. Hona lehengo ausarkeriaren frogak: *servus* eta *serv* re baldin baditugu, orduan erlazioan egiten ditugu (ziur aski hala jokatzeko eskubiderik gabe); gero, lehenari «zaindari» esanahia ematen diogu, eta ateratzen dugu ondorioz esklaboa, bere jatorrian,

etxeko zaindaria izan zela. Baina, hasteko, *serv re* terminoak «gorde» esanahia izan zuela ere ezin dugu baieztatu. Eta, gainera, hitzen esanahiak aldatuz joan ohi dira denboran zehar; hitz baten esanahia, askotan, herria lekuz aldatzearekin batera aldatzen da. Bestalde, pentsa genezake hitz bat ez badago, jatorrizko zibilizazioak hitz horrek adierazitako gauzakia ez zuelako izango dela. Baina uste oker gaitza da hori. «Goldatu» hitza, esaterako, ez dago Asiako hizkuntzetan; baina horrek ez du esan nahi antzina, jatorrian, lan mota hori ezagutzen ez zutenik, zeren agian hau gertatu baitzen benetan: goldatzeari utzi zioten, edota beste modu batez egin zen lan hori, eta modu horiek adierazteko bazeuden beste hitz batzuk.

Maileguen arazoa etimologiaren ziurtasuna nahas edo ilun dezakeen beste hirugarren faktore bat da. Hitz bat, hark adierazten duen gauzakia herrian sartzearekin batera sar daiteke hizkuntza batean; hala, kalamua, adibidez, Mediterraneoko arroan, berandu sartu zen, eta are beranduago Iparraldeko herrialdeetan; eta aldi bakoitzean, landarearekin batera iristen zitzairen landare horren izena.

Sarri, hizkuntzaz kanpoko datuak ez daudenez, ezinezkoa izan ohi da jakitea ea zergatik agertzen den hitz bat hizkuntza batzuetan, hau da, hitz hori komuna den mailegua delako ala benetan jatorrian tradizio komun bat zegoelako.

Den den, horrek ez du ukatzen askotan hainbat ezaugarri orokor —baita datu zehatzak ere— inolako zalantzarik gabe atera eta argi daitezkeenik. Ahaidetasuna adierazteko balio duten terminoak, esaterako, ugariak dira, eta garbitasun handiz iritsi dira; termino horiei esker, esan dezakegu familia, indoeuropar herrian, erakunde konplexu bezain erregularra zela, zeren herri horren hizkuntzak, guk ezin adieraz ditzakegun ñabardurak baitzituen. Homerorengan, *einá-teres* terminoak «koinatak» (baina anai batzuen emazteak, haien artean) esan nahi du eta *galó i* hitzak, berriz, «koinatak» (baina emaztea, senarraren arrebari buruz); baina latinezko *janitr c s*, formaren eta esanahiaren arabera, *eináteres*-i dagokio. Orobat, «koinata, arreba edo ahizparen senarra» eta «koinatak, ahizpa batzuen senarrak, haien artean» adierazteko, ez da termino bakarra erabiltzen. Kasu horretan, beraz, xehetasun handi bat egiaztu ahal izan dugu, baina eskuarki argibe orokor batez etsi behar dugu. Orobat, antzekoa da arazoa, animalieei dagokienez: abere batzuen kasuan, behi aziendari

dagokionez, esaterako, batera datozen grezierazko *boûs*, alemanezko *kuh*, sanskritoko *gau-s* eta abar ditugunez, ^{*g₂} *u-s* indoeuroparra berreraiki dezakegu forma horietatik abiaturik; baina horrezaz gainera, flexioak ezaugarri berberak ditu hizkuntza guztietan, eta hori ez litzateke posible izango, hitz hori, geroago beste hizkuntza batetik etorririko hitz bat izatekotan.

Beste morfologiako egitate bat azalduko dugu hemen aurreko hori baino xehetasun gehiagorekin, zeinak aipatu bi ezaugarri horiek baititu: eremu jakin batera dago mugatua eta gizarte antolaketa jakin bati dago lotua.

Hizkuntzalariak, *dominus* eta *domus* lotzen zituen loturari buruz esan den guztia gorabehera, ez daude oso pozik arazo honi dagokionez, zeren gauzarik harrigarriena baita ikustea *-no-* atzizki batek bigarren mailako eratorriak sortzen dituela; inoiz ez da hitz egin, esaterako, grezierazko *oîkos*-tik **oiko-no-s* edo **oike-no s* edota sanskritoko *açva-* -tik **açva-na* bezalako eraketaz. Baina bitxikeria hori esker da hain zuzen hain baliagarria *dominus*-en atzizkia. Hitz germaniko asko, gure iritziz, guztiz argigarriak dira alde horretatik:

1. *π eu a-na z* « (**π eu* -ko buruzagia, erregea), gotikoz *π iudans*, antzinako saxoieraz *thiodan* (**π eu* , got. *π iuda* = osko *touto* «herria»).

2. **dru ti-na-z* (neurri batean aldatua «**dru -ti-na-z*» -ra)», **druxti-z* -en (ejerzitoaren) buruzagia, zeinetatik baitatoz, hain zuzen, «Jaun, Jainkoa» «Jaungoikoa» kristau izena eta antzinako norr. *Dróttinn*, anglosaxoierako *Dryhten*, biak - *na-z* bukaeraz.

3. **kindi-na-z* «**kindi-z* = lat. *gens*-en buruzagia». *Gens* baten buruzagia, **π eu* -ren buruzagiaren aldean, erregeordea zenez, *kindins* termino germaniko hori, —zeina gainerako hizkuntzetan erabat galdua baitago—, Ulfilas-ek erabiltzen du probintzia bateko erromatar gobernadorea adierazteko, zeren, haren germaniar ikusmolde-tik, enperadorearen ordezkaria baitzen, *π iudans* -ekiko, klanaren buruzagia zena. Bi kargu horiek ikuspuntu historikotik parekatzea nahi bezain interesgarria dela ere, ez dago zalantzarik: *kindins* hitzak, erromatarrei arrotza zitzaiena, frogatzen digu herri germanikoak «*kindi-z*» -etan antolatua zeudela.

Hala, *-no-* bigarren mailako atzizkia, germanikoz, edozein temari atxikitzen zaio «honako edo halako gizataldearen burua» adierazteko.

Eta honako hau gelditzen zaigu bakarrik aipatu gabe: latinezko *tribus* -ek «tribuaren buruzagia» esan nahi du zehatz-mehatz, $\pi iudans$ -ek ere «*gens*-en buruzagia» esan nahi duen era berean; baina *tribunus* -ek halaber, «*domus*-en burua» esan nahi du, eta *domus* da *iota* = $\pi iuda$ -ren azken zatiketa. Beraz, hain atzizki bitxiko *Dominus* hori, ezin ukatuzko froga iruditzen zaigu hizkuntza erkidego bat ez ezik, erakunde komunak zeudela, etnismo italiotaren eta etnismo germanikoaren artean.

Baina gogoratu behar dugu berriro ere oso gutxitan gertatzen direla hizkuntzen artean eginiko konparaketak hain adierazgarriak.

£4. Hizkuntza tipoa eta gizataldearen pentsamoldea.

Hortaz, hizkuntza batek ez ditu argitasun zehatz ugari ematen hura erabiltzen duen herriaren ohiturei eta erakundei buruz; baina, balio al digu, behintzat, herri horren —gizatalde horren— pentsamoldearen izaera jakiteko? Nahiko onartua dago hizkuntzak nazio baten izaera psikologikoa islatzen duela, baina iritzi honi eragozpen larri hau kontrajar dakioke: hizkuntza jokaera baten sorburua ez da nahitaez psikologia mailakoa.

Hizkuntza semitikoek, adibidez, alborakuntza soilez adierazten dute izen determinatzailearen eta izen determinatuaren arteko erlazioa (cf. «*la parole de Dieu*»); alborakuntza hori, berez, joskera berezia da, —«egoera eratua» esaten zaio—, izen determinatua izen determinatzailearen aurrean kokatzen baita. Izan bitez *d b r* «hitza» eta *'el h m*²⁸ «Jainkoa»: *db ar*, *'d h m*-ek esan nahi du «Jainkoaren hitza». Esango dugu sintaxi mota honek zerbaiten argitzen digula pentsaera semitikoa? Benetan ausarta litzateke baieztapen hori egitea, zeren frantsesak, esaterako, eskuarki antzeko eraketa baitzerabilen: cf. *le cor Roland, les quatre fils Aymon* eta abar. Baina joskera hau sortu zen bai morfologia mailan bai fonetika mailan zoriaren halabeharrez gertatu zen aldaketa bati esker: kasuen kopurua murriztu zen, eta kasu gutxiago izateak eraketa berri hori ekarri zion hizkuntzari. Ez al

zen arrazoi beragatik gertatuko protosemitan ere? Eta bide horretatik joaz ikusten dugu, hizkuntza semiten ezaugarri nagusitzat jotzen dugun sintaxiko gertaera horiez dela, inondik ere, pentsamolde semitikoaren adierazgarri ziurra.

Beste adibide bat aipatuko dugu: hizkuntza indoeuroparrak, bere jatorrian, ez zuen lehen elementua aditza zuen elkarketarik. Alemanak, ordea, baditu horrelakoak (cf. *Behaus, Springbrunnen* eta abar); pentsatu behar al genuke, orduan, germaniarrek beren arbasoen pentsamoldea aldatu zutela halako une jakin batean? Ikusi dugu berrikuntza hori ezustezko aldaketa material bati esker gertatu zela — aldaketa hori negatiboa ere bazela gainera dezakegu—: *a*-ren desgertzea *betah* s -en (ik. 178. orr.). Aldaketa horretan, dena gogoaz kanpo gertatu zen, alegia, hotsen aldaketen esparruan, zeinek berehala ezarri ohi baitiote pentsamenduari hizkuntza eraketak haien arabera egitea, eta guztiz bideratu ohi baitute pentsamendua, ikurren materialtasuna dela eta zabaltzen zaion bide berezitik. Horrelako oharpen askok berresten dute iritzi hori; gizatalde linguistikoaren izaera psikologikoa eragin gutxikoa da bokal bat ezabatzea edo azentua tokiz aldatzea bezalako gertaera batean, eta hizkuntza forma orotan, une orotan, ikurraren eta ideiaren arteko erlazioa alda dezaketen beste gauza askoren aurrean.

Beti da interesgarria hizkuntzen tipo gramatikala jakitea (historikoki ezagunak zein berreraikiak direnena) eta hizkuntza horiek pentsamendua adierazteko darabiltzaten moduen arabera sailkatzea; baina zehaztaperen eta sailkapen horietatik ez litzateke ziurtasunez ezer aterako, hizkuntzari berez dagokion espar rutik at.

V

*Hizkuntza familiak eta hizkuntza tipoak*²⁹

Ikusi berri dugu ez dagoela hizkuntza zuzen-zuzenean hiztunen gogoari lotua. Eta oharpen batzuk azalduko ditugu hemen, hatsapen honen ondorioetako bat azpimarratzeko: hizkuntza familia oro ez da, berez, —eskubidea duelako eta betirako—, hizkuntza tipo jakin

batekoa.

Galdetzea ea zein hizkuntza tipori dagokion hizkuntza multzo bat, hizkuntzek bilakaera jasaten dutela ahaztea da, jakintzat ematea, hain zuzen, beti egonkortasuneko elementu bat izango dela hizkuntza horretan. Zeren izenean ezarri nahi dizkiogu mugak, berez inolako mugarik ez duen jarduera bati?

Egia da, askok, hizkuntza familia baten ezaugarriei buruz hitz egiten dutenean, jatorrizko hizkuntzaren ezaugarrietan ari direla batez ere pentsatzen; baina arazo hori ez da saihestezina, zeren, berez, hizkuntza jakin bat eta garai jakin bat baitira. Baina denboran ez espazioan ezertan aldatzen ez diren ezaugarri iraunkorrak badaudela ontzat hartzen dugun unean berean, hizkuntzalaritza ebolutiboaren aurka ari gara jokatzeko. Ez dago ezaugarririk iraunkorra denik, hala-koa izateko eskubia duelako; ezaugarri orok ezin iraun dezake, zoria- ren halabeharrez baizik.

Demagun, esaterako, indoeuropar hizkuntza familia; baditugu iturburuko hizkuntzaren ezaugarri bereizleak: hotsen sistema urria da; ez dago kontsonante multzo korapilatsurik, ezta kontsonante bikoitzik ere; bokalismo monotonoa, baina oso alternantzia guztiz erregular eta gramatikalak sortarazten dituen (ik. 196. eta 266. orr.); goratasunezko azentua, hasiera batean behintzat hitzeko edozein silabatan ezar daitekeena, eta horrenbestez, gramatikazko aurkakotasunen jokoan esku hartzen duena; kantitatezko erritmoa, silaba luze eta laburren arteko aurkakotasunean soilik oinarritua; hitz elkartuak eta eratorriak sortzeko erraztasun handia; izen eta aditz jokoa oso aberatsa da; hitz flexionatua, zehaztapen guztiak berarekin daramatzana, autonomia da esaldian, eta horrenbestez, askatasun handia dago determinatzaileak edo erlazionatzaileak diren hitz gramatikalak (aditzaurrekoak, preposizioak eta abar) eratzean, eta askotan oso eraketa ez ohikoak gertatzen dira.

Baina erraz ikusten da ezaugarri horiek ez dutela oso-osorik iraun indoeuropar hizkuntzetan, ezaugarri horietako batzuk (kantitatezko erritmoak eta goratasunezko azentuak jokatzeko zuten rola, adibidez) ezta batek ere ez dituela atxiki; hainbestearino desitxuratu dute hizkuntza horietako batzuek jatorrizko indoeuropar hizkuntza, non beste hizkuntza tipo guztiz desberdintzat jo baititzakegu (ingelesa, armeniera, irlandera eta abar, adibidez).

Bidezkoagoa litzateke hizkuntza familia bateko hizkuntzetan hein handiagoan zein txikiagoan komunak diren aldaketei buruz hitz egitea. Hala, lehen aipaturiko flexioaren mekanismoa gero eta ahulagoa izatea, esaterako, orokorra da indoeuropar hizkuntzetan, egia bada ere, bestalde, desberdintasun nabarmenak agertzen dituztela puntu honetan ere: horretan gehien iraun duena eslabiera izan da, eta beste muturrean ingelesa dugu, zeren hizkuntza honek ia erabat desagertarazi baitu flexioa. Aitzitik, perpausak eratzeko nahiko ordena finkoa izateari eutsi diote hizkuntza hauek oro har, eta adierazteko jokabide analitikoak, jokabide sintetikoen lekua hartuz joan dira: kasuen balio batzuk preposizioen bidez adieraziak, (ik. 220. orr.), laguntzaileen bidez osaturiko aditz forma elkartuak eta abar.

Ikusi dugu gerta daitekeela prototipoaren ezaugarri bat hizkuntza horretatik eratorririko hizkuntza batzuetan ez agertzea; kontrakoa ere gerta daiteke. Ez da hain arraroa ikustea hizkuntza familia baten hizkuntza guztietan agertzen den ezaugarria, jatorrizko hizkuntzan ez agertzea; hori da, hain zuzen, harmonia bokalikoaren kasua (hau da, hitz bateko atzizkien bokal guztien tinbrearen nolabaiteko asimilazioa, erradikalaren azkeneko bokalera). Fenomenoa, Europan eta Asian Finlandiatik Mantxuriaraino hitz egiten ziren hizkuntza multzo uraloaltaikoan dago; baina ezaugarri garrantzitsu hori, ziur aski, geroago gertaturiko aldaketei esker agertu da hizkuntza horietan; beraz, ezaugarri komuna izango da, baina jatorrizkoa ez, hainbestearaino non ezin aipa baitezakegu ezaugarri hori hizkuntza horien jatorria (oso diskutigarria) argitu ahal izateko, ezta hizkuntza aglutinanteak direla frogatu ahal izateko ere. Orobat, onartu da txinera ez dela beti monosilabikoa izan.

Bi hizkuntza semitiko, berreraikitako protosemitikoarekin erkatzen ditugunean, harrigarria gertatzen da lehen begiratuan nola iraun duten ezaugarri batzuek; hizkuntza familia honek, gainerakoei baino gehiago pentsarazten digu hizkuntza guztiak familia horri datzekion mota iraunkor eta aldaezin batekoak direla. Tipo horren ezaugarri nagusiak hauek dira: ia ez dago elkarketarik, eratorketa oso gutxi erabiltzen da, flexioa gutxi garatua dago (gehiago protosemitan, dena den, horretatik sortu ziren hizkuntzetan baino), eta horrenbestez, hitz ordena oso erregela zorrotzei atxikia dago. Harrigarria da nola diren ezaugarri horietako batzuk indoeuropar

hizkuntzen ezaugarrien guztiz kontrakoak. Ezaugarri aipagarriena erroen eraketarena da (ik. 227. orr.); erroek eskuarki hiru kontsonante izan ohi dituzte (esaterako, *q- l* «hil»), hizkuntza bakoitzean (cf. hebraierazko *q al, q l*, *q l, q l, q l* eta abar), baita hizkuntzaz hizkuntza ere (cf. arabierazko *qatala, quila* eta abar) bere hartan dirautenak. Bestela esanda, kontsonanteek hitzaren «adiera zehatza» adierazten dute, haren balio lexikologikoa; ordea, bokalek, aurrizki eta atzizki batzuen laguntzaz, balio gramatikalak soilik adierazten dituzte, haien alternantzien bidez: esaterako, hebraierazko *q al* «hil zuen», *q l* «hil» -u atzizkia erantsirik *q l-* «hil zuten», aurrizki bat erantsirik *ji-q ol* «hilko du» eta aurrizkia eta atzizkia erantsirik *ji-q l-* «hilko dute».

Gertaera horien aurrean, eta haiei buruz egindako baieztape-nak gorabehera, beharrezkoa da gure hatsapenari eustea: ez dago ezaugarri aldaezinik; ezaugarri batek bere hartan irautea ezustearen ondorio da; ezaugarri batek denboran zehar bere hartan iraun dezake, baina era berean, desager daiteke denboran zehar ere. Semitikoari jarraituz, ohar gaitezke hiru kontsonanteen «legea» ez dela hizkuntza familia horren ezaugarria bakarrik, zeren beste hizkuntza familia batzuek ere agertzen baituzte fenomeno erabat kidekoak. Indoeuropar hizkuntzan, orobat, erroen kontsonantismoa lege zehatzen mendean dago; esaterako, inoiz ez dira *i, u, r, l, m, n* saileko bi hots agertzen *e-*ren ondoren —⁷*serl* bezalako erro bat ezinezkoa da— eta abar. Berdin gertatzen da, eta hein handiagoan oraindik, bokalekin semitikoan; bokalen jokoan, indoeuropar hizkuntzak oso bokal multzo zehatza agertzen du, baina ez da hizkuntza semitikoena bezain aberatsa; hebraierazko *da ar* «hitza», *db r- m* «hitzak», *dibr -hem* «haien hitzak» bezalako aurkakotasunek, alemanezko *Gast: Gäse, fließen: floss* eta abarrekoak gogorarazten dute. Bietan jokabide gramatikalaren jatorria bera da: itsu-itsuan gertaturiko bilakaera jakinetatik sortu diren aldaketa fonetiko hutsak dira; baina gogoak, sortu diren alternantziak beretu ditu, gramatikazko balioak eman dizkie, eta gero, analogiaren bidez, bilakaera fonetikoak ezustean sortaraziko ereduak zabaldu ditu. Hizkuntza semitikoetan beti hiru kontsonante eta beti berberak agertzeari dagokionez, ez da zehatz-mehatz eta beti hala gertatzen. Eta hala dela *a priori* jakiterik badugu ere, adibideak

Oharrak

¹ Errealitateari gero eta atxikiagoa zegoen eskola berri honek, borroka egin zion konparatisten terminologiari, batez ere zera-biltzaten metafora ilogikei. Harrezkero, ezin esan zitekeen: «Hizkuntzak honako edo halakoa egiten du», ez eta «hizkuntzaren bizitza» eta abarrekoak ere, zeren hizkuntza ez baita entitate bat, eta hiztunen baitan besterik ez baita izaten. Halere, ez genuke bide horretatik urrutiegi jo behar, zeren irudi batzuk ezin baitaitezke alde batera utzi. Mintzairaren errealitateari dagozkion terminoez soilik baliarazteak, errealitate horiek guretzat misteriorik ez dutela onartzera eramango gintuzke. Hala ez dela, ordea, begien bistakoa da. Beraz, ez dugu eragozpenik izango beren garaian ukatuak izan ziren esamolde batzuk erabiltzeko, egoerak hala eskatuko baligu.

² Arretaz ibili behar da *Semiologia*, eta *esanahi* aldaketak aztertzen dituen zientzia, *Semantika* alegia, ez nahasteko. F. de S.-k ez zuen egin semantikari buruzko azalpen metodikorik; utzi zigun formulatua, ordea, funtsezko hatsapena, zuhurtasun handiz, 105. orrialdean.

³ Cf. Ad. Naville, *Classification des sciences*, 2. ed. 104 or.

⁴ Egia da, haiek **X**, **Θ**, **Φ** idatzi dutela kh, th, ph irudikatzeko; **ΦΕΡΩ**-k *phéro*

adierazten du; baina geroagoko berrikuntza da, antzinako inskripzioek **KHAPIΣ** eta ez **XAPIΣ** azaltzen baitute. Inskripzio horiek bi ikur eskeintzen dituzte *k*-rako, —*kappa* eta *koppa*, alegia—, baina beste kontu bat da hori, zeren, hori eginik, ahoskuntzan benetan gertatzen ziren bi ñabar-durak, —*kappa* eta *koppa*, alegia—, agertarazi nahi baitzen, *k*-a batzuetan sabaikaria eta bestetan belarra izan zitekeelako; gero, *koppa* desagertu egin zen. Azkenik, antzinako inskripzio grekoek eta latindarrrek maiz kontsonante bikoitz bat azaltzen dute letra bakun bat adierazteko; horrela, latinezko *fuisse* hitza, FUISE azaltzen da idatzia; hasteko, beraz, akatsa, *s* bikoitz honek —eta geroago ikusiko dugun eran— homogenoak ez diren eta inpresio desberdinak ematen dituzten bi aldi irauten dituelako; baina huts bar-kakizuna da, zeren bi hots horiek, elkar nahastu gabe, izaera komuna azaltzen baitute (cf. 81. orr. eta hh.).

⁵ Cf. Sievers, *Grundzüge der Phonetik*, 5° éd. 1902; Jespersen, *Lehrbuch der Phonetik*, 2° éd. 1913; Roudet, *Éléments de phonétique générale*, 1910.

⁶ F. de Saussuren deskribapen labur xamarra, M. Jespersen *Lehrbuch der Phonetik* -aren arabera osatu dugu; egile honengandik geroago fonemen formu-

lak finkatzeko erabiliko den hastapena ere mailegatu dugu. Baina forma kontuak dira, eta irakurlea ohartuko da aldaketa horiek ez dutela inolaz ere F. de S.-ren pentsamendua bestelakotzen. (Ed.).

⁷ F. de S.-ek, gazak erraztearen alde egonik, ez zuen beharrezkoa ikusi A-n ere bereizketa bera egitea, indoeuropar hizkuntzan K₁ eta K₂ sailek garrantzi nabarmena izan arren. Beraz, berariazkoa izan da ez aipatzea.

⁸ Puntu hau eztabaidagarrienetakoa gerta daiteke S.-ren teorian. Oztopo batzuei itzuri egiteko, azpimarra daiteke edozein artikulazio jarraitu, —f-arena bezalakoa, adibidez—, bi indarren emaitza dela: 1. aurka jartzen zaizkion paretan kontrako haizearen presioa eta 2. pareta horien erresistentzia, zeinak presio horri oreka egiteko isten baitira. Tentsioa, beraz, etengabeko inplosio bat baizik ez da. Horregatik, mota bereko inpulsio bat eta tentsio bat jarraiarazten badira, efektua etengabea da hasieratik bukaeraraino. Hau dela eta, ez da batere ilogikoa bi artikulazio era horiek banako mekaniko eta akustiko batean biltzea. Esplosioa, aldiz, bata eta bestea biltzearen aurka dago, definizioz lasaitze bat baita. Ik. ere §6 (Ed.)

⁹ Dudarik gabe, kategoria honetako talde batzuk oso erabiliak dira hizkuntza batzuetan (esaterako hitz hasierako *kt* grekeraz; cf. *kteín*); baina ahoskatzeko erraz diren arren, ez dute banako akustiko bat osatzen (ik. hurrengo oharra).

¹⁰ Hemen, nahita eginiko sinplifikazioa dela medio, foneman bere irekiera maila hartuko dugu kontuan, artikulazio lekua, eta artikulazioaren izaera berezia (ahostun ala ahoskabe den, dardarkari edo

albokaria eta abar) kontuan hartu gabe. Irekieraren hatsapen bakarretik ateratzen diren ondorioak, ezin aplikatu dira kasu errealek guztietan, batere salbuespenik gabe. Hala, *trya* bezalako multzo batean, hasierako hiru elementuak nekez ahoska daitezke katearen hausturarik gabe: *t̪ r̪y̪* (y ez bada *r̪*-rekin bateratzen; era horretara, *r̪*-a palatalizatua gertatzen da); *try* hiru elementu horiek, bizkitartean, katemaila esplosibo perfektua osatzen dute (cf. bestalde 92. orr. *meuretrier* eta abar dela eta); *trwa*-ak aitzitik ez du zailtasunik azaltzen. Aipa ditzagun are *pmla* eta horrelako katemailak, zeinetan oso zaila baita sudurkaria inplosiboki ez ahoskatzea (*p̪ml̪a*). Aparteko kasu horiek batez ere leherpenean agertzen dira. Leherpena, bat-bateko ekinga da izaeraz, eta ez ditu atzerapenak onartzen. (Ed.).

¹¹ Laugarren irekierako elementu hori, ez da frikari sabaikari bigunarekin nahasi behar (*liegen* Iparreko alemanez). Mota fonologiko hori kontsonanteen taldekkoa da, eta haien ezaugarri guztiak ditu.

¹² Hots irudi terminoa, agian, estu xamarra gertatuko da, zeren hitz baten hotsen irudikapenaren ondoan, haien artikulazioarena —alegia, ahoskuntzako ekingaren gihar irudia— baitago. (ik. 40. orr.) Hots irudia, beste edozer gauza izatearen gainetik, hitzaren irudikapen naturala da, hizkuntza birtualeko gertakia den aldetik, eta hizketaren bidezko gauzatze orotatik at. Hortaz, alderdi eragilea, aipatu beharrik ez dagoelakoan, ez da kontuan hartzen, eta aipatzekotan, bigarren mailako lekua hartzen du, beti hots irudiaren mende. (Ed.)

¹³ Ez litzateke bidezkoa izango, F. de Saussure-ri zentzugabea edo paradoxakoa izatea aurpegiratzea, hizkuntzari bi

ezaugarri kontraesankorrek emateagatik, bi termino harrigarri horien bidez, egia hau argi eta garbi seinaltatu nahi izan baitu soil-soilik: hain zuzen hizkuntza aldatu egiten dela, hiztunek horretan parte hartzerik izan gabe. Esan dezakegu orobat ukiezina dela; ez, ordea, aldaezina. (Ed.).

¹⁴ Meillet-ek (*Mém de la Soc. de Lingu.*, IX, 365 orr.-etan) eta Gauthiot-ek (*Lafin demoten indo-eur opéen*, 158 orr.-etan) diotenez, indoeuropeoak *-n* baizik ez zuen ezagutzen, eta inoiz ez *-m*. Teoria hau onartuz gero, nahikoa izango da 5. legea horrela adieraztea: indoeuropeozko *-n* orok bereari eutsi dio grezieraz. Frogapen gisa duen balioa ez da horregatik gutxituko, zeren antzinako egoera bat bere hartan gordetzea ekarri duen fenomeno fonetikoa, eta aldaketa bat ekarri duen fenomeno fonetikoa, berez, berdina baitira (ik. 182. orr.) (Ed.).

¹⁵ Esan beharrik ere ez dago, aipatu adibideak eskematikoak direla: gaur egungo hizkuntzalaritza saiatzen da, arrazoi handiz gainera, harremanetan jartzen eta hatsapen bakar batean biltzen, ahalik eta aldaketa fonetiko gehienak. Hori da, esaterako, Meillet-en jokatzeko modua, greziar leherkari-aldaketak, haien pixkanakako ahultzearengatik expikatzen dituenean (Ik. *Mém de la Soc. de Ling.*, IX, 163 orr. eta hh.). Aldaketa fonetikoaren izaerari buruzko ondorio hauek, noski, azken azterketa batean, aipatu gertakari orokorretan aplikatzen dira, gertatzen diren tokietan.

¹⁶ Teoria hau, eskuarki onartua izan dena, arestian Eugen Lerch-ek ukatu du (*Das invariable Participium prae-senti*, Erlangen, 1931), baina gure iritziz, arrakastarik gabe. Beraz, ez zaigu adibide hori baztergarria iruditu,

zeren, azken buruan, balio didaktikoa baitu. (Ed.).

¹⁷ Ia alferrikakoa da ohartaraztea *sintagmen* estudioa ez dela sintaxiarekin nahasten: sintasia, gero 169. orr. eta hh.-etan ikusiko dugun moduan, estudio horren zati bat baizik ez da.

¹⁸ Azkeneko kasu hau bakanka agertzen da, eta esan dezakegu ez dela batere ohikoa hala gertatzea, zeren gogoak, berez, baztertzen baititu diskurtsoaren ulergarritasuna oztopa dezaketen elkar-ketak; baina frogatua dago, bestalde, badaudela elkarketa horiek, badaudela-ko hitz joko batzuk, homonimia soilz sor daitezkeen nahasketaren ondorioz-koak direnak: esaterako, frantsesezko «les musiciens produisent les sons eta les grainetiers les vendent». Badago, dena den, beste kasu bat, aipatu kasutik erabat bereizi behar dena: elkarketa batek, ezustekoa izanik ere, halere oinarrian ideia hurbil batzuen elkarketa duen (cf. frantsesezko *ergot ergoter*, eta alemanezko *blau:durchbläuen* «jipoitu»; hemen, bikotearen bi terminoen interpretapen berri bat dugu; kasu hauek herri etimologiari dagozkio (ik. 213. orr.); kontu hau interesgarria da, bilakaera semantikoaren aldetik, baina sinkroniaren ikuspegitik, lehen aipaturiko *enseigner:enseignement* kategoria barruan sartzen da, besterik gabe. (Ed.).

¹⁹ Beste arrazoi bat eman genezake arrazoi didaktiko eta kanpoko honen ondoan: F. de Saussure-k ez zuen inoiz aztertu bere ikasgaietan hizketaren hizkuntzalaritza (ik. 44. orr. eta hh.). Gogora dezagun erabilpen berri bat, beti, gertaera indibidual batzuetatik hasten dela (ik. 131. orr.). Onar genezake, bestalde, autoreak ez zituela egoera horiek gramatika gertaeratzat hartzen, gertaera bakar-

tu bat hizkuntzatik eta haren sistematik ezinbestean kanpokoa den aldetik. Sistema hori ohitura kolektiboan multzoaren mendean dago soil-soilik. Gertaerak hizketaren arloan soilik gertatzen badira, ezarritako sistema erabiltzeko modu berezi eta guztiz noizbehinkakoak izango dira; berrikuntza bat, sarri errepikatzearen poderioz, gogoan gertatzen den unean, eta horrenbestez, sisteman sartzen den unean, aldiz, balioen oreka aldaraztea ekartzen du, eta hori gertatuz gero, hizkuntza *ipso facto* eta berez gertatzen da aldatua. Gramatika bilakaerari buruz, bilakera fonetikoari buruz esan duguna esan genezake (ik. 44. eta 116. orr.): sistemaz kanpokoa da, sistema bere bilakaeran inoiz sumatzen ez delako; momentutik momentura aldatua aurkitzen dugu. Kontu hau ulertarazteko saio hau, bestalde, gure iradokizun bat da, besterik gabe (Ed.).

²⁰ Horrek esan nahi du bai aglutinazioaren eragina, bai eta analogiarena ere, biak elkar konbinatuaz gertatzen direla hizkuntzaren historian zehar; baina aglutinazioa beti lehenagokoa da, eta gainera, analogiari ereduak eman ohi dizkiona. Adibidez, grezieraz *hippó-dromo-s* eta horrelako elkartuak eman dituen elkarketa mota sortu zen indoeuropear hizkuntzan garai batean (hondarkinak ezagutzen ez zirenean), gertaturiko neurri bateko aglutinazioagatik (garai hartan, *ekwo dr omo* gaurko ingelesezko *country house*-ren parekoa zen), baina analogia izan da hura aglutinazio eman-kor bihurtu duena. Orobat, frantsesezko geroaldia (*je ferai* eta abar) latin arruntean sortu zen infinitiboari *hab re* aditzaren orainaldea erantsi zitzaionean (*facere habe* = «egin behar dut»). Hala, analogiari esker, aglutinazioak mota sintaktikoak sortzen ditu, eta

horrenbestez, gramatikaren mesedetan dihardu; oztopoak jartzen ez bazaizkio, erabateko banakoraino eramaten du haren elementuen sintesia, eta hitz zatikagaitzak eta ez-emankorrak soilik sortzen ditu, *hanc horam m encore* bezalakoak, hau da, aglutinazioak lexikoaren mesedetan dihardu.

²¹ F. de Saussurek ez zion ekin hitz elkartuen arazoari (ikuspuntu sinkronikotik ez, behintzat). Beraz, alde batera utzi behar da arazoaren alderdi hori; esan gabe doa ezin ekar genukeela besterik gabe hona, —hizkuntza egoera jakin bat aztertu behar den tokira—, lehen ezarritako elkartuen eta aglutinazioz osaturikoen arteko bereizketa. Esan beharrik ez dugu azpibanakoei buruzko azalpen honen helburua ez dela 139 eta 145 orrialdeetan azalduko arazoari irtenbide ematea, hau da, xedea ez dela hitza banako gisa definitzearen arazoa argitzea. (Ed.).

²² Bantua da ekuatore azpiko Afrikako herriek —batez ere kafreek— hitz egiten duten hizkuntza multzoa (Ed.).

²³ Fino-ugrioa, —beste hizkuntza batzuen artean, benetako finlandiera edo suomiera, mordvinera, laponiera eta abar hartzen dituen—, Iparreko Errusian eta Siberian hitz egiten den hizkuntza familia bat da; familia horretako hizkuntza gehienek noski jatorrian hizkuntza bakarra dute; familia hau, uralo-altaikoak esaten zaien multzo zabalarekin erlazionatu dute; ez dago frogatua, dena dena, hizkuntza uralo-altaiko guztiek jatorrian hizkuntza bakar bat dutenik, guztienak diren ezaugarri batzuk badiren arren.

²⁴ Ik. haren liburua *L'unità d'origine del linguaggio*, Bologna, 1905, (Ed.).

²⁵ Orobat, cf. WEIGAND, *linguistischer Atlas des dakorumünischen Gebietes*

(1909) eta MILLARDET, *Petit atlas linguistique d'une région des Landes* (1910).

²⁶ Egilearen adierazpide bitxi hori atxiki dugu, nahiz ingelesetik hartua dagoen (*intercourse* —*interkors* ahoskatua— «gizarte harremanak, merkataritza, komunikazioa») eta gutxiago justifikatua dagoen azalpen teorikoan, ahozko esplikazioan baino. (Ed.).

²⁷ Orobat, cf. D' ARBOIS DE JUBAINVILLE, *Les premiers habitants de l'Europe* (1877), O. SCHRADER,

Sprachvergleichung und Urgeschichte; Id. *Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde* (obra horiek Hirt-rena baino apur bat lehenagokoak dira), S. FEIST, *Europa im Lichte der Vorgeschichte* (1910).

²⁸ ' ikurrak *aleph* delakoa adierazten du, hau da, hersketa osoa, grezierazko harnasbehera leunari dagokiona.

²⁹ Kapitulu hau, berez, hizkuntzalaritza retrospektiboari ez dagokion arren, hemen kokatu dugu, obra osoaren ondorio gisa. (Ed.).

Aurkibidea

HITZAURREA	7
OHARRAK.....	21
BIBLIOGRAFIA	23
ITZULTZAILEAREN OHARRA.....	25
SARRERA	
I. <i>Begirada bat linguistikar en historiaren gainera</i>	27
II. <i>Linguistikaren gaia eta zergina; bere inguruko jentziak</i> lazioak. ...	32
III. <i>Hizkuntzalaritzaren aztergaia</i>	34
£1. Hizkuntza; bere definizioa	34
£2. Hizkuntzaren tokia mintzairaren egitateen artean	37
£3. Hizkuntzaren lekua giza egitateetan. Semiologia	42
IV. <i>Hizkuntzaren linguistika eta hizketaren linguistika</i>	44
V. <i>Hizkuntzaren barruko elementuak eta kanpoko elementuak</i>	47
VI. <i>Hizkuntzaren irudikatzea, idazkeraren bidez</i>	50
£1. Gai hau aztertu beharra	50
£2. Idazkeraren prestijioa; zergatik duen eragina idazkerak ahozko formaren gainean	51
£3. Idazkera sistemak	53
£4. Zer dela eta gerta daiteke grafiaren eta ebakeraren arteko egokitasunik eza?	54
£5. Egokitasun ezaren ondorioak	56
VII. <i>Fonologia</i>	59
£1. Definizioa	59
£2. Idazkera fonologikoa	61
£3. Idazkeraren lekukotasunaren kritika	62

ERANSKINA. FONOLOGIA HATSAPENAK.....	67
I. <i>Fonologia motak</i>	67
£1. Fonemaren definizioa	67
£2. Aho aparatua eta bere funtzionamendua.....	69
£3. Hotsen sailkapena, haien artikulazioaren arabera	73
II. <i>Fonema ahozko katean</i>	79
£1. Hotsak ahozko katean bertan aztertzeko beharra	79
£2. Inplosioa eta esplosioa	81
£3. Ahozko katean gerta daitezkeen inplosioen eta esplosioen konbinazioak	84
£4. Silaba muga eta aho puntua.	86
£5. Silabazioaren teorien kritika	88
£6. Inplosioaren eta esplosioaren iraupena	89
£7. Laugarren irekierako fonemak. Diptongoa. Grafiako arazoak...	90
<i>Editoreen oharra</i>	93
LEHEN ZATIA. HATSAPENOROKORRAK.....	95
I. <i>Ikur linguistikoaren izaera</i>	95
£1. Ikurra, adierazia, adierazlea.	95
£2. Lehen hatsapena: ikurraren arbitrariotasuna	97
£3. Bigarren hatsapena: adierazlearen linealtasuna.....	100
II. <i>Ikurraren aldaezintasuna eta aldakortasuna</i>	101
£1. Aldaezintasuna.....	101
£2. Aldakortasuna	104
III. <i>Hizkuntzalaritza estatikoa eta hizkuntzalaritza ebolutiboa</i>	109
£1. Balioekin diharduten zientzia guztien barruko dualtasuna ...	109
£2. Barruko dualtasuna eta hizkuntzalaritzaren historia	112
£3. Barruko dualtasuna, adibideekin argitua.....	114
£4. Sinkroniaren eta diakroniaren arteko desberdintasuna, bi erkaketez argitua	119
£5. Bi hizkuntzalaritzak elkarri buruz buru, beren azterbideei eta hatsapenei dagokienez	122
£6. Lege sinkronikoa eta lege diakronikoa	123
£7. Badago pankroniaren aldetiko ikuspuntu bat?.....	127
£8. Sinkronikoa denaren eta diakronikoa denaren arteko nahasketaren ondorioak	128
£9. Ondorioak	130
BIGARREN ZATIA. HIZKUNTZALARITZA SINKRONIKOA	135
I. <i>Orotarikoak</i>	135
II. <i>Hizkuntzaren entitate konketuak</i>	137

£1. Entitateak eta banakoak. Definizioak	137
£2. Prozedura eta mugatzea	138
£3. Mugatzea egitean agertzen diren zailtasun praktikoak	139
£4. Ondorioa	141
III. <i>Indentitateak, errealtateak, balioak</i>	142
IV. <i>Balio linguistikoa</i>	146
£1. Hizkuntza, gai fonikoan antolaturiko pentsamendu gisa	146
£2. Hizkuntza balioa, bere alderdi kontzeptualetik aintzat hartua	148
£3. Balio inguistikoa, bere alderdi materialetik hartua	152
£4. Ikurra, bere osotasunean hartua	155
V. <i>Erlazio sintagmatikoak eta elkartze erlazioak</i>	158
£1. Definizioak	158
£2. Erlazio sintagmatikoak	159
£3. Elkartze erlazioak	161
VI. <i>Hizkuntzaren mekanismoa</i>	162
£1. Sintagma mailako elkartasunak	162
£2. Bi multzokatze erek aldi berean jokatzeko	164
£3. Erabat arbitrarioa dena, eta erlatiboki arbitrarioa dena	166
VII. <i>Gramatika eta bere zatiak</i>	169
£1. Definizioak; ohiko zatiak	169
£2. Zatiketa arrazionalak	172
VIII. <i>Entitate abstraktuen zeregina gramatikan</i>	173
 HIRUGARREN ZATIA. HIZKUNTZALARITZA DIAKRONIKOA ...	177
I. <i>Orotarikoak</i>	177
II. <i>Aldaketa fonetikoak</i>	180
£1. Haien erabateko erregularitasuna	180
£2. Aldaketa fonetikoak gertatu ahal izateko baldintzak	181
£3. Metodo arazoak	182
£4. Aldaketa fonetikoaren kausak	184
£5. Aldaketa fonetikoaren eragina azkengabea da	189
III. <i>Bilakaera fonetikoaren ondorio gramatikalak</i>	191
£1. Lotura gramatikalaren haustura	191
£2. Hitzen osagaiak ezabatzea	192
£3. Ez dago bikote fonetikorik	193
£4. Alternantzia	195
£5. Alternantziaren legeak	197
£6. Alternantzia, eta gramatika lotura	199
IV. <i>Analogia</i>	199
£1. Definizioa eta adibideak	199

£2. Analogiazko fenomenoak ez dira aldaketak	202
£3. Analogia, hizkuntzan sorturiko forma berrien hatsapena	204
V. <i>Analogia eta bilakaera</i>	208
£1. Nola sartzen den hizkuntzan berrikuntza analogikoa	208
£2. Berrikuntza analogikoak, interpretazio aldaketen sintomak ..	209
£3. Analogia, berritzearen eta irautearen oinarri gisa	211
VI. <i>Herri etimologia</i>	213
VII. <i>Aglutinazioa</i>	216
£1. Definizioa	216
£2. Aglutinazioa eta analogia	217
VIII. <i>Banakoak, identitateak eta errealitate diakronikoak</i>	219
HIRUGARREN ETA LAUGARREN ZATIEN ERANSKINA.	223
A. <i>Analisi subjektiboa eta analisi objektiboa</i>	223
B. <i>Analisi subjektiboa eta azpibanakoen zehaztea</i>	225
C. <i>Etimologia</i>	229
 LAUGARREN ZATIA. HIZKUNTZALARITZA GEOGRAFIKOA ...	231
I. <i>Hizkuntza asko eta askotarikoak izateari buruz</i>	231
II. <i>Geografiaren ondoriozko askotasunaren arazoak</i>	234
£1. Hizkuntza batzuk, denak batera, leku jakin batean	234
£2. Literatura hizkuntza eta tokian tokiko hizkera	236
III. <i>Geografiaren ondoriozko askotasunaren kausak</i>	238
£1. Denbora, funtsezko kausa	238
£2. Denboraren eragina lurralde batean	240
£3. Dialektoek ez dute muga naturalik	243
£4. Hizkuntzek ez dute muga naturalik	245
IV. <i>Hizkuntza uhinen hedatzea</i>	247
£1. «Intercourse»ren indarra eta txokoarekiko atxikimendua ...	247
£2. Bi indarrak hatsapen bakar batean bilduak	250
£3. Lurralde bakartuetako hizkuntza desberdintzeak	251
 BOSTGARREN ZATIA. HIZKUNTZALARITZA RETROSPEKTIBOKO GAI BATZUK	257
I. <i>Hizkuntzalaritza diakronikoaren bi ikuspegiak</i>	257
II. <i>Hizkuntzarik antzinakoena eta prototipoa</i>	260
III. <i>Hizkuntza berreraiketak</i>	263
£1. Hizkuntza berreraiketen izaera eta xedea	263
£2. Ziurtasun maila hizkuntza berreraiketetan	266

IV. <i>Hizkuntzaren lekukotasuna antropologian</i>	
<i>eta historiaurrean</i>	268
£1. Hizkuntza eta arraza	268
£2. Etnismoa	269
£3. Paleontologia linguistikoa	270
£4. Hizkuntza tipoa eta gizataldearen pentsamoldea	274
V. <i>Hizkuntza familiak eta hizkuntza tipoak</i>	275
OHARRAK	281

